YUDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz





NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

יודישע געשיכטע

נײ בעארבײט

נאָך פּראָפעסאָר גרעץ

און אנדערע קװעלען

מיט א פאָררעדע פון הלל צײטלין



פינפטער באַנד

פון די גאונים ביז'ן גירוש שפּאַניע.



פערלאַג ב. שימין, װאַרשא

פערקויף: געז. „צענטראַל", װאַרשא.

Printed in Poland.

Druk. Sikora i Mylner. Warszawa, Nowolipki 6.

אינהאלט:

די עפּאָכע פון די גאונים.

די יודען אין מערב-אייראָפּאַ.

II.

די עפּאָכע פון די גאונים.

ערשטעס קאפיטעל.

יודען אונטער דער הערשאפט פון איסלאם.

עס זענען נאך נישט אריבער קיין גאנצע צעהן יאהר נאך מחמד'ס טויט, און די שענסטע לענדער פון צפון און צפון-מערב אראביען האבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאפט פון איסלאם. מיט'ן שווערד אין איין האנד און דעם קאראן אין דער אנדערער האבען זיך די האלב-ווילדע מדבר-קינדער אריינגעריסען אין די לענדער פון אזיע און צפון אפריקא, און ווי א שטורם-ווינד האט זיך איבער די דאזיגע לענדער געטראגען זייער מעכטיגער אויסרוף: „נישטא קיין גאט אויסער אללאה און מחמד איז זיין נביא!“

דער ערשטער מארשרוט פון די אראבישע שארען איז געווען קיין פערסיען, און באלד איז אט די פון אלטקייט אבגעשוואכטע מלוכה צופאלען געווארען אונטער דעם מעכטיגען שטוים פון די העלדישע גלויבענס-קעמפפער. דאן זענען געקומען די ביזאנטינישע פראווינצען פאלעסטינא, סיריען און עגיפטען, וואו די יודישע בעפעלקערונג, אונטערדריקט פון די קריסטליכע דעספאטען, האט געקוקט אויף די אראבער, ווי אויף אויסלייזער און בעפרייער. מעדינא, א אאזע אין דעם גרויסען מדבר, וואס די אייראפעאישע פעלקער האבען ביזהער גארנישט געוואוסט פון איהר, איז איצט געווארען די געזעצגעבערין פאר מיליאנען, ווי רוים אין די אלטע צייטען, און די בעזיגטע האבען געמוזט אדער אנערקענען מחמד'ן פאר א נביא און זיך אונטערגעבען דעם איסלאם, אדער צאהלען שטייער די אראבישע מושלים.

דער בעזיעגער פון פאלעסטינא איז געווען דער צווייטער קאליף אמאר. ער האט זיך גלייך אליין בעזעצט אין דער אמאליגער יהודה'עאישער הויפטשטאדט (638), און פון דעמאלט אן איז די הייליגע געווארען אויך פאר די מחמד'נער; אמאר האט געלעגט דעם גרונדשטיין פאר דער בעריהמטער פעלזען-מאשעע (אם סוקארא), אויף דעם ארט, וואו ס'זאל האבען געשטאנען דער בית המקדש, און ביז היינטיגען טאג פערהייליגען די מחמד'ניש-גלויביגע אט דעם בית המקדש-פעלזען נישט ווייניגער, ווי דעם שווארצען שטיין אין דעם מעקא'נישען קאאבא-טעמפעל, אין וועלכען זיי גלויבען צו זעהן די פוס-טריט פון דעם ערשטען יודישען פאטריארך — אברהם. די בעזיעגטע קריסטליכע בעלי בתים פון שטאדט, וועלכע זענען איצט אונטערגע-ווארפען געווארען דעם רעזשים פון איסלאם, האבען זיך, נאטירליך, געמוזט אבזאגען פון אלע זייערע פריווילעגיעס; דאס האט זיי שטארק אויפגערייצט געגען די מיטהעלפער פון דעם אראבישען נצחון, די יודען, און לויט א געוויסען נוסח זאל דער בישאף פון ירושלים, סאפראניוס, האבען זאגאר בפירוש אויסגערעדט מיט'ן קאליף אמאר, אז ער גיט איהם איבער די שליסלען פון שטאדט, נאר אונטער דער בעדינגונג, אויב די יודען וועט אויף ווייטער אויך פערבאטען זיין אריינצוקומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאדט. אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, איז אבער פון דער השתדלות גארנישט געווארען, און די מושלמענישע הערשאפט האט די פאלעסטינישע יודען פאקטיש בעפרייט פון דער געדריקטער לאגע, אין וועלכער זיי האבען זיך געפונען.

פערדיענט פון דעם מחמד'נישען נצחון האבען אויך די יודען אין בבל, וועלכע האבען, צוזאמען מיט די כאלדעאישע (נעסטאריאנישע) קריסטען, ארויסגעוויזען א גרויסע שטיצע אמאר'ן אין זיין קאמפף מיט די לעצטע מלכים פון דער סאסאנידישער דינאסטיע. אמאר האט די שטיצע פערשטאנען אבצושאצען און די קריסטליכע קהלות, ווי די יודישע, ביידע האבען פון איהם בעקומען גרויסע הנחות. די ערשטע האט ער געשענקט א געוויסע אדמיניסטראטיווע זעלבסשטענדיגקייט מיט א אייגענעם פיהרער און הויפטריכטער (אונטער'ן טיטול „קאטאליקאס"), און פאר די בבלי'שע יודען איז צוריקגעשטעלט גע-ווארען די אויטאנאמישע הערשאפט פון די עקזילארכען, וועלכע איז שטארק געפאלען געווען אין די לעצטע צייטען פון דער פערסישער ממשלה. אמאר האט געלאזען ברענגען צו זיך דעם לעצטען אבשטאמליגג

פון די ריש גלותא׳ס (ממילא אויך — פון די מלכי בית דוד), מיט׳ן נאמען בוסתנאי, האט איהם געגעבען פאר א ווייב די טאכ־טער פון דעם פערסישען קעניג כאזרו, וואס האט זיך געפינען ביי איהם אלס געפאנגענע, און איבערגעגעבען אין זיינע הענד די פאליטי־שע און גייסטליכע פיהרונג פון דער יודישער קאלאניע אין בבל.

וועגען דעם דאזיגען בוסתנאי דערצעהלט זיך אין א פארציי־טיגער לעגענדע פאלגענדעס: איינער פון די פערסישע מלכים האט געלאזען אויסראטען דעם גאנצען שטאם פון די יודישע עקזילארכען אין בבל, און נאר די אלמנה פון דעם דערהרג׳עטען עקזילארך (חנינאי) איז דערוויייל געבליבען לעבען. דאן האט זיך דעם מלך גע־חלומ׳ט א שרעקליכער חלום: איהם האט זיך געדאכט, אז ער געהט ארום מיט א האק אין זיין פרעכטיגען גארטען (בסתן) און האקט אויס איין בוים נאכ׳ן אנדערן; נאר ווען ער האט אויפגעהויבען די האק אויף דעם לעצטען צווייגעל פון לעצטען בוים, האט זיך אנטקעגען איהם אוועקגעשטעלט א גרויער מאן און איהם, דעם מלך, אזא שטאר־קען קלאפ געטאן מיט דער האק, אז ער איז אומגעפאלען און זיך בעגאסען מיט בלוט; דער קעניג האט דעמאלט זיך אנגעהויבען בעטען ביי דעם אלטען מאן און זיך שווערן פאר איהם, אז ער וועט נישט אויפהויבען מעהר זיין האנד אויף דעם לעצטען צווייגעל און איהם היי־טען, ווי דעם שווארצאפעל פון אויג. דערנאך האט ער זיך אויפגע־כאפט און געזעהען, ווי פון זיין שטערן רינט בלוט; האט ער געשיקט רופען איינעם פון די יודישע חכמים, וואס האט געקענט פותר זיין חלומות, און יענער האט איהם אזוי בעשיידט זיין שרעקליכע זעהונג: דער אויסגעהאקטער גארטען — דאס איז דער שטאם פון דוד המלך, און דאס איבערגעבליבענע צווייגעל איז דאס קינד, וואס דארף אין גיכען געבוירען ווערן פון דער מעוברת׳ער עקזילארכין. און דעם מלך איז דער בעשייד געפעלן געווארען, האט ער געהייסען אבהיטען דער אלמנה פון דעם געטויטען עקזילארך ווען זי האט געבוירען א זוהן, האט ער איהם א נאמען געגעבען בוסתנאי. און בוסתנאי איז אויס־געוואקסען און האט געלערנט תורה און משנה, הלכה און חכמה; דעמאלט האט איהם דער מלך בעשטימט פאר א ריש גלותא און גענע־בען איהם א בעזונדער שטעמפעל מיט א הערב. שפעטער, נאך דעם נצחון פון די קאליפען, האט בוסתנאי, ווי געזאגט, בעקומען פאר א

ווײַב די געפאנגענע טאָכטער פון קעניג כאָזרו, און אין זײַן צײַט האָט זיך יודען גאנץ רוהיג געלעבט.

בעזונדער פעסט און געהויבען איז געוואָרען די לאגע פון די בבלי׳שע יודען אין די צײַטען פון דעם פירטען קאליף אַלי, מוחמד׳ס מיטקעמפפער און איידים (656). איהם האָבען אַרויפגעזעצט אויפ׳ן קאליפען-שטוהל די אַראבישע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האָבען געטויט די פריהערדיגע קאליפען אָמאַר און אָטמאַן; ער האָט אָבער אויך בעקומען אַ סך שונאים און פערבימערטע געגנער, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דער זײַט פון מאָאוויאַ, אַ קרוב פון דעם געהרג׳עטען אָטמאַן. אין דעם קאַמפף האָבען די בבלי׳שע יודען, נאַטירליך, ניש נעקענט בלײַבען נײַטראַל, און זיי האָבען זיך אָפען אײַנגעשטעלט פאַר דעם בעגאַבטען אַלי; זיי האָבען איהם געהאָלפען אײַננעהמען די שטאָדט פירוז-שבור, און לויט אַ געוויסער לעגענדע, זענען אַלע ניינציגטויזענד יודישע אײַנוואוינער, מיט׳ן אָרטיגען ריש מתיבתא מר יצחק בראש, אַרויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זײַן און בעגריסען (668). פאַר דער פרײַנדליכקײַט האָט אַלי געשענקט דעם ריש מתיבתא עטליכע בעדײַטענדע פריווילעגיעס, און פון דעמאָלט אָן האָט זיך אָנגעהויבען צו פּראַקטיצירען דער טיטול גאון פאַר׳ן ריש מתיבתא, וואָס האָט געשפּילט אין דער יודישער זעלבסטפערוואַלטונג נישט קיין קלענערע ראָליע פון ריש גלותא. די דאָזיגע נײַע לאגע, וואָס האָט געשאַפען ווי אַ מין קאָנקורירענדע מאַכט פאַר׳ן ריש גלותא, האָט געבראַכט אין אָנהויב צו פערשידענע סכסוכים און רײַבונגען צווישען די בײדע פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין לאַנד; ביסלעכווײַז זענען אָבער די בעציהונגען רעגולירט און אויסגע-גלײַכט געוואָרען, און עס האָט זיך אויסגעבילדעט אַ אָרגאַנישע אײַנהײַט אין דער פיהרונג פון בבלישען יודענטום, מיט בעשטימטע, אָבגעטײַלטע פונקציעס פאַר׳ן ריש גלותא, ווי פאַר די פאָרשטעהער פון דער גאונות. דער ערשטער האָט פערטרעטען די אָפיציעלע, פּאָליטישע מאַכט; ער האָט אײַנגעמאָהנט די שטײַערן פון די יודישע קהלות; בעשטימט פערוואַלטער און ריכטער, זיך משתדל געווען פאַר דער צענטראַלער רעגירונג וועגען דער גרינדונג פון נײַע אינסטיטוציעס, און איז פון דער בעפעלקערונג אויך בעטראַכט געוואָרען, ווי אַ וועלט-ליכער מאַכטהאָבענדער פירשט. דאַגעגען איז די רעליגיעזע אײַנהײַט פון בבלי׳שען יודענטום און זײַן גײַסטיגע אויסבילדונג געלעגען אינגאַנצען

אין די הענד פון די צוויי גאונים — די פיהרער פון די ישיבות אין סורא און פומבדיתא. אָט די לעצטע האָבען אַרויסגעגעבען נייע געזעצען און תקנות, און האָבען אויך געהאַט דאָס רעכט צו בעשטראָפען פאַר'ן נישט אָבהיטען זיי. זיי האָבען געמוזט בעשטעטיגען יעדער בעשטימונג פון ריש גלותא בנוגע צו דיינים און לעהרער, און בכלל האָבען זיי געהאַט אַ שטאַרקע דעה אין אַלע רעליגיעזע אָנגעלעגענהייטען פון דעם פאָלקס-לעבען. די עקזילאַרכען גופא אפילו זענען אויך אין אַ געוויסער פאָרם געווען אָבהענגיג פון די גאונים, וואָרום חאָטש דער טיטול ריש גלותא איז איבערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור אין דער בוסתנאי'שער דינאַסטיע, האָט דאָך יעדער נייער ריש גלותא געמוזט האָבען די אָפיציעלע הסכמה פון ביידע גאונים.

אַ אויספיהרליכע שילדערונג פון די פייערליכקייטען בײַם בעשטימען אַ נייעם ריש גלותא איז דערגאַנגען צו אונז אין'ם „ספר היוחסין" פון ר' נתן הבבלי, וועלכער האָט געלעבט אין יענער צייט. ער דערצעהלט:

ווען יודען האָבען געוואָלט אויפנעהמען אַ ריש גלותא, זענען זיך צוזאַמענגעקומען די ראשי ישיבות מיט אַלע אָנגעזעהענע בעלי בתים, נדיבים, זקנים און שופטים פון גאַנצען לאַנד אין אַ גרויסען רייך פערפוצטען זאַל, וואו ס'זענען געשטאַנען שטוהלען פאַר אַלע פערזאַמעלטע און בעזונדער דריי שטוהלען אויבען-אָן פאַר'ן ריש גלותא מיט די צוויי גאונים. דאָ שטעלט זיך אויף דער גאון פון סורא און זאָגט מוסר דעם ריש גלותא: ער זאָל זיך נישט גרויס האַלטען און נישט דריקען דעם פאָלק. דאַן געהט מען אַוועק אין שוהל (דאָס קומט פאָר דאָנערשטאָג), וואו די גאונים גיעבען איהם סמיכה און בענשען איהם און מ'בלאָזט שופר, כדי אָנצוזאָגען דעם גאַנצען פאָלק פון קליין ביז גרויס: „זאָל לעבען אונזער האַר דער נשיא פלוני בן פלוני! ער איז אונזער פירשט! ער איז דער ראש הגולה, די קרוין פון ישראל!" — און מ'בעגלייט איהם אַ היים מיט גרויס פאַראַד. פאַר זיין הויז בלאָזט מען מיט טראָמפייטען, און די רייכע שיקען דעם נײַ-אויסגעוועהלטען נשיא טייערע מתנות: גאָלד, זילבער, טייערע קליידער און אַנדערע ציערונגען. שבת קומט פאָר בײַם ראש הגולה אַ פרעכטיגער באַל, אויף וועלכען עס זענען איינגעלאַדען די אָנגעזעהענסטע יודען פון לאַנד, ווי אויך אַלע הויכע בעאַמטע פון שטאָדט,

און צום דאוונען אין שוהל ווערט דער נשיא ווידער געפייערט מיט אלערליי כבודים : פאר איהם ווערט אויפגעשטעלט א בעזונדער עסטראדע , וואס איז אויסגעבעט מיט פורפור און זייד ; די גאונים בוקען זיך פאר איהם און זעצען זיך אויף זייערע שטוהלען , איהם ביין זייט , ערשט דאן , ווען ער ענטפערט זיי אויף זייער בעגריסונג ; די ספר תורה ווערט צו איהם צוגעטראגען און דאס גאנצע פאלק בעט פאר זיין געזונד . פון דעם שבת אן געהט דער עקזילארך נישט ארויס פון שטוב גאנצע זיבען טאג , און ביי נויטיגע פעלן פאהרט ער ארויס אין א עקיפאזש , רייך אנגעטאן און בעגלייט פון פופצעהן מאן מיט א שקלאף , וואס לויפט נאך פון הינטען

די הוצאות פון דעם עקזילארכישען הויף , אין א סומע פון זיבען הונדערט גאלדענע רענדלעך , פלעגען געדעקט ווערן מיט די הכנסות פון די יודישע קהלות אין בבל און דערצו זענען צוגעקומען נאה אויסערגעוועהנליכע הכנסות פון איינצעלנע פערזאנען .

דעם צווייטען ראנג אין דעם בבליש-יודישען קהלה-לעבען האט פערנומען דער ריש מתיבתא (אדער ווי מ'האט איהם איצט גערופען : גאון) פון סורא , וועלכער איז אין א סך הינזיכטען געווען געשעצט העכער פון זיין קאלעגע אין פומבדיתא אפילו אין דעם פאל , ווען יענער איז געווען פיעל עלטער פון איהם ; בנוגע צו דער פאקטישער אקאדעמישער און געזעצגעבענדער טעטיגקייט איז אבער פומבדיתא געשטאנען נישט ניעדריגער פון סורא און האט געהאט אויך די זעלביגע פריווילעגיעס און זכיות . אט די ביידע ראשי ישיבות האבען געהאט ארום זיך א קאלעגיום , אין וועלכען עס זענען ווידער געווען פערשיעדענע ראנגען און מדרגות . דער נעהנסטער בייזיצענדער פון ריש מתיבתא איז געווען דער הויפט-ריכטער אדער „אב בית דין”. אונטער איהם זענען געשטאנען זיבען „ראשי כלה” (לעהרער פון די אקאדעמישע פערזאמלונגען) מיט דריי חברים, וועלכע האבען צוזאמען געבילדעט א מין קליינעם סענאט .

דאס זענען געווען די שטענדיגע זיצונגען פון דער אקאדעמיע ; דערצו זענען נאך צוגעקומען עטליכע זיצונגען אין בעשטימטע צייטען , וואס דערמאהנען שטארק מיט זייער ארגאניזאציע די זיצונגען פון א פארלאמענט . די דאזיגע זיצונגען פלעגען פארקומען צוויי מאל אין יאהר , אין אדר און אלול , און פלעגען זיך ציהען צו גאנצען חודש. אויף די זיצונגען זענען אויך בעהאנדעלט געווארען פערשיעדענע

טעאָרעטישע בעלייכטונגען פון צוויי־פעלהאפטע תלמודישע הלכות; די הויפט־טעטיגקייט פון אט די זיצונגען איז אָבער געווען געווידמעט פראקטישע פראגען. דא זענען בעהאנדעלט און אָנגענומען געוואָרען נייע געזעצען און תקנות, און פון דאנען פלעגען ארויסגעשיקט ווערן תשובות אויף אלע שאלות פון פערשידענע קהלות, וואס זענען איינגע־לאָפען אין דעם משך פון דער גאנצער צייט. די דאזיגע תשובות פון דער גרויסער פערזאמלונג, — אין וועלכער עס האבען זיך בעטייליגט (אויסער דעם שטענדיגען קאָלעגיום) זיבעציג פאקטישע מיטגלידער („אלופים") און דרייסיג קאנדידאטען (בני קיומי) — האבען געמוזט געחתמ'עט ווערן פון ריש מתיבתא, און ער פלעגט זיי אָבשיקען דורך בעשטימטע שלוחים צו די דיינים אָדער ראשי הקהלות.

די קהלות גופא ווידער האבען אויך געהאט בעשטימטע פער־וואלטונגס־אָרגאנען, וואס האבען ארומגענומען אלע פונקציעס פון דעם שטאָדטישען לעבען. בראש פון דער קהלה, אלס גייסטיגער פיהרער און וועג־ווייזער, איז געשטאנען דער דיין, וועלכער איז געווען אי ריכטער, אי רעליגיעזער לעהרער; ער פלעגט זיך אויסוועהלען פון די קהלה־מיטגלידער צוויי בייזיצער, און די דריי האבען געבילדעט צוזא־מען דעם שטענדיגען בית דין. דורכ'ן בית דין האבען געמוזט דורכגעהן און בעשטעטיגט ווערן אלע אקטען פון חתונה־פערבינדונגען, גט'ען, געשעפטליכע אָבמאכען, ווי בכלל אלערליי שאלות פון דעם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען, און ווי ס'איז צו גלויבען זענען אויך די קינדער־שולען, וועלכע זענען געווען פערבונדען מיט די בתי מדרשים, געשטאנען אונטער דער השגחה פונ'ם דיין. איבער די ווירטשאפטליכע ענינים פון דער קהלה האט געהאט צו פערוואלטען א בעזונדער קאָלעגיום פון זיבען אָנגעזעהענע בעלי בתים (פרנסים). אט דער קאָלעגיום האט געהאט א בעדייטענדע מאכט איבער די מיט־גלידער פון דער קהלה, און אויסער דער געוועהנליכער שטראָף („מלקיות") פאר פערברעכער געגען די געזעצען פון דער תורה, מיט וועלכער דאס יודישע בית דין האט זיך שטענדיג בענוצט, האט די קהלה־פערוואלטונג זיך געקענט בענוצען אויך מיט'ן שרעקליכען חרם ביים בעשטראָפען יענע יודישע מיטגלידער, וועלכע האבען זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען איהרע פעראָרדנונגען.

ביי אזא פעסטער אינווענדיגסטער אָרגאניזאציע האט די יודישע קאָלאָניע אין בבל וואס וייטער אלץ מעהר אָנגענומען דעם כאראקטער

פון א זעלבסטשטענדיגער יודישער מלוכה אונטער דער פאהן פון איסלאם; די מאכט פון די יודישער הערשער האט זיך אבער פערשפרייט גאנץ ווייט איבער די גרענעצען פון בבל. אין צפון ביז טראנסאקסאניען, אין מזרח ביז אינדיען, אין מערב און דרום ביז אפריקא און די פירענעען, — אומעטום, וואו נאר ס'האט דערגרייכט די הערשאפט פון קאליפאט, האט מען זיך צוגעהערט צו די בעשטימונגען פון די יודישע געזעצלעהרער אין סורא און פומבדיתא, און פון די אלע לענדער פלעגט מען זיך ווענדען צו זיי מיט שאלות וועגען צווייפעלהאפטע רעליגיעזע און יורידישע הלכות. אויף אזא אופן זענען די נארמען פון תלמוד פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קבוצים, און דאס האט ווידער א סך מיטגעווירקט, צו דערנעהנטערן צווישען זיך די אבגעזונדערטע טיילען פון דער אומה, וואס זענען געווען צעשטרייט איבער די לענדער פון אזיע, אפריקא און אייראפא.

צווייטעם קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די וועסטגאטען און אראבער.

אין דער צייט, ווען די יודען אין מזרח האט זיך רוהיג און פריי געלעבט אונטער דער אויבערהערשאפט פון די אראבישע קאליפען, האבען די יודען אין די קריסטליכע לענדער געמוזט אויסשטעהן שווערע און אכזריות'דיגע רדיפות.

בעזונדער טרויריג איז געוועזען די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען. אויפן בעפעהל פון דעם פאנאטישען קעניג חינטילא, האט דער גרעסטער טייל פון די שפאנישע יודען זיך געמוזט אויס'שמד'ען, און די איבריגע זענען פערטריבען געווארען פון לאנד. די משומדים האבען אפילו געמוזט געבען א פייערליכע שבועה, טריי צו דינען דער קריסטליכער קירך און זיך אבצוזאגען אינגאנצען פון דעם גלויבען פון זייערע עלטערן; פאקטיש האבען זיי אבער נישט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיך, ווי אויף קינדער פון דער אויסגעוועהלטער יודישער אומה, און ווי נאר דער גרויזאמער הערשער האט די אויגען געשלאסען, זענען זיי גלייך צוריק אריבער צו דעם יודישען גאט און דער יודישער תורה. עטליכע יאהר האבען זיי נאכדעם אבגעלעבט במנוחה, אונטער דער שוץ פון דעם יודענפריינדליכען קעניג הינדאסווינד (642—652). דער זוהן און נאכפאלגער פון דעם קעניג, רעצעזווינד, איז אבער געוועזען צו יודען גאנץ אנדערש געשטימט. ער האט זיך געשטעלט פאר א הייליגע אויפגאבע, אויסצוראטען אלע יודען פון זיין לאנד, און בעזונדער

אַכזריות'דיג האָט ער גערודפ'ט די „יודאַיצאַנטעס", די אָפּיציעלע קריסטען, וועלכע האָבען נישט אויפגעהערט אָבצוהיטען אַלע געזעצען פון יודענטום. „זיי זאָלען דורך אונזער פרומקייט פערבעסערט אָדער דורך אונזער שטרענגקייט פערטיליגט ווערן", — האָט דער קעניג פערביטערט אויסגערופען, און ער האָט זיין וואָרט געהאַלטען: די „יודאַיצאַנטעס" זענען פערברענט אָדער פערשטיינט געוואָרען, און די איבערגעבליבענע פון זיי האָבען ווידער געגעבען אַ פייערליכע שבועה, אַז פון איצט אָן וועלען זיי נישט האָבען מעהר קיין שיכות צו יודען און וועלען נישט היטען קיין יודישע געזעצען און מנהגים. נאָר דאָס איינע האָבען זיך די אונגליקליכע אָבגעבעטען: קיין חזיר-פלייש קענען זיי נישט עסען — עס עקעלט זיי; דערפאַר האָבען זיי זיך פערפליכטעט צו עסען אַנדערע שפייזען, וואָס זענען געקאָכט מיט חזיר-פעטס.

אויף דעם אַלעם האָבען זיי געשוואוירען ביי דער היילינער דריי-איינינקייט; דאָס איז אָבער נאָך אַלץ ווייניג געווען, אום אויסצולעשען דעם יודישען פונק, וואָס האָט נישט אויפגעהערט צו גליהען אין זייערע געפייניגטע הערצער, ווען אין עטליכע יאָהר אַרום האָט מען געמוזט אָננעהמען נייע מיטלען געגען די פערברעכערישע „יודאַיצאַנטעס".

אונטער דעם קעניג וואַמבאַ (672—680) איז די יודישע לאַגע נישט בעסער געוואָרען, און זיי האָבען זיך פעראייניגט מיט די מורדים פון דרום-פראַנקרייך (סעפּטימאַניע), וואָס האָט אָנגעהערט ביז אַהער צו דער שפּאַנישער קרוין. דער אויפשטאַנד האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבען און די יודען זענען בעשטראָפט געוואָרען צוזאַמען מיט די מורדים.

וואַמבאַ'ס נאָכפאָלגער, ערוויג (680), איז געווען אַ געבוירענער ביזאַנטינער, וואָס האָט מיט פערשיעדענע פאַלשקייטען און שווינדלערייען אויסגענאַרט די קרוין פון דעם געזעצליכען הערשער, און כדי זיך ריין צו וואַשען פון דעם חטא האָט ער געמוזט זיך צוחנפה'נען צו די גייסטליכע און זיי געווינען פאַר זיך. נאַטירליך, זענען יודען געווען זיין ערשטער קרבן, און אויף דעם קירכען-קאָנגרעס אין טאָלעדאָ האָט ערוויג בעשוואוירען די פערזאַמעלטע, זיי „זאָלען פערטיליגען מיט'ן וואָרצעל די יודישע פעסט". צו דעם צוועק האָט דער קעניג פאָרגעלעגט דער פערזאַמלונג צום בעשטעטיגען גאַנצע זיעבען און צוואַנציג פּאַראַגראַפען, פון וועלכע נאָר איינער רעדט וועגען יודען און די איבריגע

בעשעפטיגען זיך ווידער מיט די פערשאָלטענע „יודאיצאַנטעס״ . אין דעם פּאַראַגראַף וועגען יודען האָט ערוויג פאָרגעלעגט א קורצען מיטל : יעדער יוד , וואָס וועט זיך נישט אָבשמד'ען אין דעם משך פון א יאָהר צייט, פערליערט אלע זיינע גיטער, און בעקומט הונדערט שמיץ ; דאַן שינדט מען איהם אָב די הויט פון קאָפּ און שטערן צום צייכען פון אייביגער שאַנד און מ'שיקט איהם אַרויס פון לאַנד . מיט דעם זעלביגען „ערפינדערישען״ גייסט זענען דורכגעדרונגען אויך די פּאַראַגראַפען וועגען דער שמירה איבער די יודישע קריסטען . דאָ ווערן איבערגעחזר'ט אלע אכזריות'ען פון די פריהערדיגע פרומע הערשער , מיט א צוגאָב פון נייע אונמענשליכע רדיפות .

די פערזאַמלונג , בראש פון וועלכער עס איז געשטאַנען דער פון יודען שטאַמענדער ערציבישאָף יוליאַן , האָט די פאָרשלאָגען פון קעניג אָנגענומען , און אין צוויי טאָג אַרום זענען די יודען, ווי די יודישע קריסטען , צוזאַמענגערופען געוואָרען אויף איין פּלאַץ , וואו מ'האָט פאַר זיי געליי ענט די נייע־בעשטימטע געזעצען . צום גליק פון שפּאַנישען יודענטום זענען דאָס מאָל אויך די געזעצען נישט פערווירקליכט געוואָרען , און די פּאַקטישע הערשער פון לאַנד , די כעאָדאַלען , האָבען בעשיצט די יודען פון אלע אכזריות'ען .

די דאָזיגע שטיצע האָט זיך אָבער אויפגעהערט צו פּראַקטיצירען אין די צייטען פון דעם קעניג עגיקא (687 — 701) . אָט דער הערשער האָט אָנגעגריפען דעם לעבעדיגסטען נערוו פון דער יודישער עקסיסטענץ : ער האָט די יודען און די יודען־קריסטען פערבאָטען אינגאַנצען יעדען געשעפטליכען פערקעהר מיט קריסטען ; דערצו האָט ער נאָך אַרויסגעריסען פון יודישע הענד דעם רייכען וואַסער־האַנדעל מיט אפריקא , און געלאָזען קאָנפיסקירען אלע זייערע אונבעוועגליכע גיטער (693) .

נאָך אזעלכע געזעצען איז שוין די יודען מעהר קיין אויסוועג נישט געבליבען , און זיי האָבען געפּועל'ט ביי זיך , צו מאַכען א געפעהרליכען שריט : זיי האָבען זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין צפון־אפריקא , וועלכע האָבען געלעבט רוהיג אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם , און געוואָלט אַרויסרופען א פּאָלשטענדיגע מלוכה־איבערקעהרעניש , מיט דער הילף פון די אונצופריעדענע פעאָדאַלען (694) ; צום אונגליק , איז אָבער די יודישע פערשווערונג ענטדעקט געוואָרען , און דער אויפגערייצטער קעניג האָט זיך אויף א שרעקליכען אופן נוקם

געוועזן אן די „העזה'דיגע" מורדים. ער האט אלע יודען, „די וואס לעבען אין שפאניען, ווי יענע, וועלכע האלטען זיך אויף אין די גאלישע פראווינצען", ערקלערט פאר שקלאפען און זיי איינגעטיילט צווישען די קריסטליכע בעלי בתים פון לאנד, וועלכע האבען נישט געהאט קיין רעכט זיי פריי צו לאזען; דערצו זענען אלע יודישע קינדער, עלטער פון זיבען יאהר, איבערגעגעבען געווארען אין קריסטליכע הייזער. א אויסנאהם האט עגיקא געמאכט פאר די קריגערישע יודען, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען אויף די גרענעץ-בערג צווישען שפאניען און גאליען און געשיצט דאס לאנד פון א אנפאל.

דאס איז געווען דער לעצטער גיפט-טראפען פון דער אבשטארבענדער וועסטגאטישער דינאסטיע. יודען האבען געליטען א קורצע צייט פון דער שענדליכער גזירה, די שפאנישע מלוכה האט אבער בעצאהלט דערפאר מיט איהר לעבען. די יודען, וועלכע האבען אין פערשידענע צייטען אויסגעוואנדערט פון שפאניען, ווי יענע, וועלכע זענען איבערגעבליבען אין דעם שפאנישען גיהנם, האבען געשלאסען יד אחת מיט דעם העלדישען מחמד'נישען בעזיגער טאריק, וואס האט זיך אריינגעריסען אין לאנד מיט זיין צפון-אפריקאנישער מחנה.

נאך דער בעריהמטער שלאכט ביי קסערעס (יולי 711), אין וועלכער עס איז אומגעקומען דער לעצטער וועסגאטישער קעניג (ראדעריך), זענען די אראבער געווארען די בעלי בתים פון דעם גרעסטען טייל פון לאנד, און אומעטום זענען זיי פון יודען שטארק געשטיצט געווארען. איז אריינגעפאלען א שטאדט צו די מחמד'נער אין די הענד, האט זי דער קריגספיהרער איבערגעגעבען יודען אבצוהיטען, און ער אליין איז געגאנגען מיט זיין מחנה ווייטער, זיכער אין דער העלדישער איבערגעגעבענקייט פון די יודישע היטער. ווען טאריק איז צוגעקומען צו דער וועסטגאטישער הויפשטאדט, צו טאלעדא, זענען זיך אלע קירכליכע און וועלטליכע גדולים צולאפען, און אין דער צייט, ווען די איבערגעבליבענע קריסטען האבען אין די קירכען מתפלל געוועזן פאר דעם נצחון פון דער הייליגער אמונה, — האבען די יודען אויפגעעפענט די טויערן פון שטאדט פאר דעם אראבישען זיעגער און איהם עמפפאנגען מיט א בעגייסטערטער שמחה. דער לעצטער האט דאן זיי איבערגעגעבען די בעוואכונג פון דער שטאדט, און איז געלאפען מיט זיין מחנה פערפאלגען די אנטלויפענדע (712).

אזוי זענען די יודען צוריק געווארען בעלי בתים איבער די שטעדט, פון וועלכע מ'האט זיי ערשט נישט לאנג אזוי אכזריות'דיג געטריבען. בעהערשענדיג דאס לאנד, האבען די אראבער גוט געדענקט די יודישע שטיצע, און זיי האבען יודען געגעבען אלע בירגערליכע און רעליגיעזע פרייהייטען. יודען האבען נאר געהאט צו צאהלען א געוויסען קאפ-שטייער, אלס אונגלויביגע, גלייך מיט די אונטערגע-ווארפענע קריסטען; אויסער דעם זענען זיי אבער אין אלע הינזיכטען פריי און זעלבסטשטענדיג געווארען, און די גרויסע יודישע קהלות, וואס האבען זיך דא אין גיכען אויסגעבילדעט, (ווי קארדאווא, טאלעדא, א. נ. א.) האבען אויך געהאט אזא זעלבסט-פערוואלטונג, ווי די קהלות אין בבל.

צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען די ערשטע אראבישע עמירען (הערשער) אין שפאניען ווייט געווען פון רעליגיעזען פאנאטיזום, און זיי האבען יודען קיינע שוועריגקייטען נישט געמאכט. מאאוויא, יעזיד I, אבדול-מאליק, וואליד I און סוליימאן (656—717) זענען געוועזען געשטימט מעהר וועלטליך, ווי רעליגיעז, און זייער ווייטער גליק האט זיך גאנץ ווייניג צוגעפאסט צו דער בעגרענעצטקייט פון קאראן און די אנדערע מחמד'נישע מסורות (סונא'ס). זיי האבען ליעב געהאט די אראבישע דיכטקונסט און מענשען פון פעדער זענען פון זיי נישט ווייניגער געשעצט געווארען, ווי מענשען פון שווערד. דאס האט אויף די יודען זעהר גוט געווירקט און זיי האבען זיך באלד צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער אינטעליגענטליכער אראבישער קולטור. די אראבישע שפראך איז יודען נישט שווער אנגעקומען צו דערלערנען, ווייל זי איז זעהר נאהנט צו העברעאיש, און די יודישע בעציהונג צו העברעאיש גופא האט זיך אויך שטארק פערבעסערט, אונטער דעם איינפלוס פון דעם אראבישען געשמאק בנוגע צו דער ריינקייט פון דער שפראך און איהר ריטמישען קלאנג. צו דעם איז צוגעקומען אויך דער פאקט, וואס די אנהענגער פון קאראן האבען, ווי פריהער די אנהענגער פון עוואנגעליום, אנגע-הויבען צו געפינען אין די הייליגע שריפטען רמזים אויף דער ערשיינונג פונ'ם אראבישען נביא, און די יודען האבען זיך געמוזט מעהר פער-טיעפען אין דער שפראך פון די נביאים, כדי צו קענען ענטפערן זייערע מחמד'נישע געגנער.

דרִיטֶעם קאַפִּיטֶעל.

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאם.

די דִירֶעקטֶע פָאלְגֶע פון דֶעם יודִישֶׁען פֶערטִיעפֶען זִיךְ אִין דֶער הֶעבְּרֶעאִישֶׁער שפראַךְ אִיז גֶעוועֶן דִי שאַפונג פון אַ מין נַיי-הֶעבְּרֶעאִישֶׁער פָּאֶעזִיע. עֶס הָאבֶּען זִיךְ בֶּעווִיעזֶען דִיכְטֶערִישֶׁע נאַטוּרֶען, ווֶעלְכֶע הָאבֶּען בֶּעצְוואוּנגֶען דֶעם ווּאלקאַנִישֶׁען גַייסט פון דֶער הֶעבְּרַאִישֶׁער נְבוּאָה-שְׁפְּראַךְ און אִיהם אַיינגֶעפַּאסט אִין דִי ראַהמֶען פון גֶעמָאסטֶענֶע פֶערזֶען מִיט בֶּעשְׁטִימטֶע תנועות, — עֶהנְלִיכֶע צו דֶעם כאַראַקטֶער פון דֶער אַראַבִּישֶׁער דִיכְטוּנג. אִין דֶער צַייט אָבֶּער, ווען דִי אַראַבִּישֶׁע דִיכְטֶער הָאבֶּען גֶעזוּנגֶען פון קרִיעגֶערִישֶׁע העֶלדִישקַייטֶען, שטאַרקֶע לַיידֶענשאַפטֶען און אונגֶעצְווִינגֶבּאַרֶער לִיעבֶּע, האָט דִי הֶעבְּרֶעאִישֶׁע פָאֶעזִיע זִיךְ נִישט בֶּעפְרַייט פון אִיהר אַייבִּיגֶען אִינהאַלט: ג אָ ט א ו ן ז ַי ין מ ש פ ט, ד י פ ע ר ל אָ ז ע נ ק ַי י ט פ ו ן ד ע ר י ו ד י ש ע ר א ו מ ה, א י ה ר ע ל ַי י ד ע ן א ו ן ה אָ פ נ ו נ ג ע ן. דאָס זֶענֶען גֶעווען פָּאֶעטִישֶׁע האַרץ-אויסגִיסוּנגֶען אִין דֶער הֶעבְּרֶעאִישֶׁער שְׁפְּראַךְ, וואָס הָאבֶּען זִיךְ גאַנץ וועֶנִיג אונטֶערגֶעשַיידט פון דִי בִּיזהֶערִיגֶע ברכות און תפילות אִינ׳ם אַלטֶעגְלִיכֶען און יום-טוב׳דִיגֶען דאַוונען, און דֶערִיבֶּער טאַקִי זֶענֶען זֵיי באַלד אַרַיינגֶענוּמֶען גֶעוואָרֶען אִינ׳ם סדר פון דִי תפילות, אַלס הוספה צו דֶעם גֶעווֶעהנְלִיכֶען שוּהל-גאָטֶעסדִינסט (אונטֶערן נאָמֶען פִּ י ו ט י ם — פון פָּאֶעזִים, פָּאָעטִיקאַ).

דער ערשטער פון די דאָזיקע פייטנים (פייטן — אויטאָר פון פיוטים) איז געווען איינער מיט'ן נאָמען יוסי בן יוסי היתום פון פאַלעסטינע, וואָס האָט געלעבט, לויט דער השערה, אין דער לעצטער העלפט פון VII-טען יאָהרהונדערט. איהם ווערן צוגעשריבען די בעריהמטע פיוטים, וואָס ווערן געזאָגט צו מוסף פון צווייטען טאָג ראש השנה (אהללה אלהי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) און יום כפור אין דער עבודה (אתה כוננת, אזכיר גבורות). אין די פיוטים קלאָגט די פערביטערטע כנסת ישראל מיט'ן מויל פון דיכטער און בעט זיך ביי איהר הארציגען פאָטער אין הימעל:

קום צו מיר, פרעג זיך אויף מיר נאָך —
איך בין א פערבלאָנדזשעט שעפסעלע;
מ'האָט מיך ארומגעשוירען, איך בין פערשטומט
און קען קיין מויל נישט עפנען.
מיינע שערער זאָגען: זי איז א פערשטויסענע,
איהר הימער און איהר שאָטען רופט זיך נישט אָפ...
אָ, זעה, דרינג אריין אין מיין פיין, אין מיין עלענד,
איך האָב נישט קיינעם, וועמען צו רופען,
פאַר וועמען זיך צו קלאָגען...

— — — — — — — — — — — —

דערמאָן דיך אָן דיין הויז-פויגעלע,
פרעג דיך נאָך אויף דער שטומער טייבעלע!
שאַל צו זיי אין שופר,
טו א פייף צו זיי מיט דער שטים.

— — — — — — — — — — — —

זעהט: אָט איז א פאָהן אין די בערג,
אָט הערט זיך א שופר-שאַלען איבער דער ערד,
און א געזאַנג טראָגט זיך פון פערשטומטע שטימען —
יון'ס קינדער בוקען זיך פאַר ציון'ס זיהן!

די דאָזיגע פיוטים האָבען נישט, נישט קיין גראַמען און נישט קיין זילבענמאָס, און דאָס איינציג קינסטלערישע אין זיי איז דער אַנהויב פון די פערזען, וואָס איז צונויפגעשטעלט לויט'ן אלף-בית (אקראָסטיכאָן). דערפאַר האָבען זיך די שפּעטערדיגע פייטנים שוין מעהר גערעכענט מיט דער אויסערליכער קינסטלערישער פאָרם פון זייערע פיוטים און זיי געשאַפען נאָר אין גראַמען און מיט א ריטמישען קלאַנג,

אזעלכע זענען די גערייםטע יוצרות און קרובות פאר די פייערלי־כע שבתים (פרשת החודש, פרשת שקלים) פון א געוויסען ר׳ ינאי.

דער פרוכטבארסטער פון די דעמאָליגע פייטנים איז געווען ר׳ אליעזר הקליר, ר׳ ינאי׳ס תלמיד. זיינע צאהלרייכע פיוטים זענען ריטמיש און גערייםט; דערביי זענען זיי אָבער אויך שווערפעליג, הארט און פערטונקעלט.! ער האָט געשאפען איבער הונדערט און פופ־ציג ליטורגישע הימנעס פאר אלערליי יום טובים און תעניתים, נעה־מענדיג אלס אינהאלט פערשידענע אגדות און מדרשים, און ווייל ער האָט זיך געהאלטען שטרענג אין די ראהמען פון ריטמישע און גערייכ־טע פערזען, איז ער אָפט געצוואונגען געווען צו בעשאפען איינענע שפראך־ווענדונגען און אויסדריקען, וועלכע זענען גארנישט צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער העברעאישער שפראך. נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעסטוועגען דעם קליר׳ס פיוטים אנגענומען גע־ווארען אין אלע יודישע קהלות פון בבל, איטאליען, דייטשלאנד און פראנקרייך, נאר די שפאנישע יודען אליין האבען פארגעשטעלט מיט זיך א אויסנאהם אין דער הינזיכט — זייער שפראכגעפיהל האָט זיי אָפגעשטויסען פונ׳ם קאליר׳ס בארבאריזמען. אין די דערמאנטע לענ־דער, דאנעגען, האבען זיך די פיוטים בכלל וואָס ווייטער אלץ מעהר איינגעבירגערט אין דעם יודישען שוהל־לעבען, און מיט דער צייט האבען זיי אפילו ארויסגעשטויסען די אגדי׳שע דרשות, וואָס פלעגען געוועהנליך געהאלטען ווערן בעת׳ן דאווענען. —

נישט אָהן א איינפלוס אויף דער יודישער גייסטיגער אויסבילדונג איז אריבער אויך די אלגעמיינע קולטור־אויפלעבונג, וואָס האָט ארומ־גענומען די מחמד׳נישער וועלט אין VII — IX־טען יאָהרהונדערט. יודען האבען זיך איצט גייסטיג צוזאמענגעלעבט מיט די קולטורעלע אראבער, ווי אמאל מיט די העלענען, און באלד האבען זיך פון זיי אויסגעטיילט בעדייטענדע קרעפטען אויף אלע געביעטען פון דעם אלגע־מיין־מענשליכען שאפען און דענקען. פיעל פון די דאזיגע געבילדעטע יודען האבען אפילו איבערגענומען די שפראך פון יענע, פון וועלכע זיי האבען געצויגען זייער גייסטיגע יניקה, און זיי האבען געשריבען זייערע ווערק אין דער אראבישער שפראך, אדער איבערגעטראגען אין דעם לשון דאָס בעסטע און שענסטע פון די אלטע ליטעראטורען: די גריכישע און רוימישע.

אין די ערשטע צעהנדליגער פון נייטען יאָהרהונדערט האָט זיך

בעריהמט געמאכט אלס אסטראלאג און אסטראנאם דער יוד מאשאלא בן אטארי (813) ; שפעטער, אין די פירציגער יאהרען פון דעם יאה־הונדערט, האט זיך דער יוד סאגל-אל טאבארי פון טאבארים־טאן אויסגעצייכענט אלס דאקטאר און מאטעמאטיק, און האט איבער־געזעצט אין אראביש די גריכישע אסטראנאמישע ווערק פון דעם בע־ריהמטען פטאלאמעאוס. בעריהמט אלס גרויסער אויטאריטעט אין מעדיצין איז געווען אויך סאגל'ס זוהן, אבו-סאגל-אלי, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום איסלאם און האט פערנומען א גרויסען ארט זיין א קאליפישען הויף. אין קיירואן (טוניס) האט געלעבט אלס לייב־מעדיק פון קאליף דער יוד יצחק הישראלי (940 — 850), וועל־כער האט אנגעשריבען ניין בעדייטענדע מעדיציניזשע ווערק אין ארא־ביש, און איז אנערקענט געווארען אויך פון די שפעטערדיגע דורות פאר א שטארקען בר סמכא אין מעדיציניזשע פראגען ; דער זעלביגער יצחק האט פערפאסט אויך ווילכטיגע פילאזאפישע ווערק, פון וועלכע עס זענען דערגאנגען צו אונז אין העברעאישע איבערזעצונגען דער „ספר הגבולין” מיט'ן „ספר היסודות”. דער תלמיד פון יצחק הישראלי, דונש אבן תמים (960 — 900), האט זיך פערנומען מיט פילא־זאפיע און נאטור־וויסענשאפט, און פון איהם שטאמט די בעקאנטע איינטהיילונג, לויט וועלכער דעם ניעדריגסטען ארט אין דער וויסענ־שאפט פערנעהמט מאטעמאטיק, אסטראנאמיע און מוזיק ; דעם מיטע־לען — נאטור-לעהרע און מעדיצין, און דעם העכסטען — מעטאפיזיק און טעאלאגיע.

ביי אזא ענגען גייסטיגען צוזאמענלעבען צווישען יודען און דער אראבישער אינטעליגענץ, האט זיך ביי די ערשטע געמוזט ענטוויקלען א נייע בעציהונג צו דער טראדיציאנעלער יודישער וועלט-אנשויאונג, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין דעם קאמפף וועגען תלמוד, וואס האט ארומגענומען א גרויסען טייל פון דער יודישער אומה און געבראכט ענדליך צו א טרויעריגער שפאלטונג מיט טלע דער־מיט-פערבונדענע פאלגען.

דער תלמוד האט בעהערשט דאס גאנצע יודישע לעבען—א דאנק דער אונערמידליכער, סיסטעמאטישער ארבייט פון די אמוראים, סבוראים און גאונים איז געשאפען געווארען א מין תלמודישע אטמאס־פערע, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט פון דעם יודישען שאפען און ווירקען. די דאזיגע ספעציפיש-יודישע אטמאספערע האט אין די

פריהערדיגע יאהרהונדערטער ארומגענומען בלויז פאלעסטינא, בבל און א קליינעם טייל פון אייראפא; איצט אבער, מיט דער פערשפרייטונג פון איסלאם, זענען די יודען פון אינדיען ביז שפאניען און פון קאווקאז ביז טיעף אין אפריקא פערוואנדעלט געווארען אין איין גרויסען זעלבסטשטענדיגען קבוץ אונטער דער הערשאפט פון די קאליפען, און דאס האט אויך געווירקט צו פערשפרייטען די ממשלה פון תלמוד איבער דעם גרעסטען טייל פון דער אומה. די מערסטע קהלות האבען זיך פרייוויליג אונטערגעגעבען די געבאטען פון דעם הייליגען יודישען קאדעקס, און מיט דער צייט האט זיך דאס יודישע לעבען איינגאנצען צוגעפאסט צו זיין כאראקטער — די תלמודישע בעגריפען און געזעצען זענען געווארען א ארגאנישער טייל פון דער יודישער פסיכיק.

אט דער פראצעס האט אבער געפונען פאר זיך אויך בעדייטענדע שטערונגען. די יודען פון אראביען, וואס האבען איינגעוואנדערט קיין פאלעסטינא, סיריען און בבל, — זיי האבען נישט געקענט צופאסען זייער לעבען צו דעם גייסט פון תלמוד. דאס זענען געווען קינדער פון מדבר, מענשען פון שווערד, קריעגער און רייטער, וועלכע זענען געוועהנט געווען פון דער היים צו א לעבען פון אונבעגרענעצטער פרייהייט און קריעגערישע העלדישקייטען, און דאס לעבען לויט די געבאטען פון תלמוד האט אויף זיי געמוזט מאכען דעם איינדריק פון א שרעקליכען אסקעטיזם. און דא זענען גראד די יודען, וועלכע זענען נעהנטער געשטאנען צו די מחמד'נער, אפטער אריינגעצויגען געווארען אין וכוחים מיט די לעצטע וועגען אויסטייטשונגען פון פערשיעדענע שטעלען אין דער ביבעל, און זייערע נישט פער'פלפול'טע מוחות האבען זיך אנגעשטויסען אן דעם פאקט, וואס די תורה אליין איז גארנישט אזוי הארב און שלעכט. נאר די תלמוד-לייט, הייסט עס, זיי האבען אנגעהויפט גאנצע בערגער מיט דינים און גזירות און חומרות און סיגים, וואס לאזען נישט געניעסען פון קיין פערגניגען, שטערן אויף יעדען טריט און שריט, און מאכען דאס גאנצע לעבען פאר א מין אבקומעניש אין גלות.

אויף דעם באדען זענען אויסגעוואקסען פערשיעדענע אנטי-תלמודישע בעוועגונגען, וואס האבען נישט אויפגעהערט אין דעם משך פון איבער הונדערט יאהר. די ערשטע פון די דאזיגע בעוועגונגען זענען געווען פערבונדען מיט פאליטיש-רעליגיעזע אויפשטאנדען און

משיח-חלומות. אזוי האט א געוויסער יוד פון סיריען, מיט'ן נאמען סערענוס, זיך אנגעגעבען פאר משיח'ן און צוגעזאגט צו בעפרייען דאס הייליגע לאנד פון דעם מחמד'נישען יאך; זיין ערשטע עובדא איז אבער געווען, צו בעפרייען יודען פון די תלמודישע גזירות און חומרות. סערענוס האט מבטל געווען די דינים פון תלמוד וועגען פייערן צוויי טעג יום-טוב, וועגען יין נסך, וועגען טרפה שפייזען און נאך אנדערע בעדייטענדע חומרות, און דאס האט זיין ערפאלג נישט אבגעשוואכט, נאר פערשטארקט. עס זענען צו איהם צוגעשטאנען מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער און אפילו אין דער וויטער שפאניען האט זיין אויסרוף אנ'אבקלאנג געפונען. די דארטיגע יודען זענען ערשט מיט צעהן יאהר צוריק בעפרייט געווארען פון דעם וועסטגאטישען יאך, א דאנק די נצחונות פון איסלאם, און איצט האבען זיי זייער האב און גוטס פערלאזען און זיך געשטעלט אונטער דער פאהן פון דעם סירישען משיח. דעם לעצטענס שטערן איז אבער באלד פערלאשען געווארען, און דער קאליף יאזיד האט איהם, אלס געפאנגענעם, איבערגעגעבען אין די הענד פון דער יודישער געריכטסמאכט. פון די אנהענגער האבען דעמאלט א סך זיך אפען מתודה געווען אין זייער זינד געגען דער יודישער מסורה און זענען צוריק אריינגעטרעטען אלס מיטגליעדער אין די יודישע קהלות; אנדערע דאגעגען, זענען געבליעבען ביי זייער עקשנות און נישט געוואלט זיך ווידער אונטערווארפען די תלמודישע הארבקייטען.

מיט דריי צעהנדליג יאהר שפעטער איז אין אנ'אנדער ווינקעל ווידער ענטשטאנען אנ'אנטי-תלמודישע בעוועגונג, פעראייניגט מיט מיסטישע שווערמערייען. דאס איז געווען איינער פון איספאהאן אין פערסיען, מיט'ן נאמען אבאדיא-אבו-איסא. ער האט זיך תהילת אנגעגעבען נישט פאר משיח'ן אליין, נאר פאר א אנזאגער (דאי) פון דעם לעצטען, און אנגעזאגט האט ער, אז גאט האט איהם בערופען, צו בעפרייען דעם יודישען שטאם פונ'ם יאך פון די פעלקער און פון די אונגערעכטע הערשער.

אלס „נביא” האט אבו איסא זיך גענומען דאס רעכט, צו ענדערן א סך געזעצען פון דער תורה, און אט די רעפארמען האבען איהם אויך נישט געשטערט צונויפצוזאמלען ארום זיך גאנצע צעהן טויזענד מאן. לויט די בעגריפען פון דער אראבישער וועלט, האט אבו-איסא אויך פערוואנדעלט זיינע אנהענגער אין קריגער, און מיט'ן

שווערד האט ער געוואלט איבערצייגען די געגנער אין זיין אמת; דאס איז איהם אבער נישט געלונגען: ער אליין איז אומגעקומען אין קאמפף און די מחנה איז צוקלאפט געווארען. די איבערגעבליבענע אנהענגער האבען, איבריגענס, אויך נאך זיין טויט נישט אויפגעהערט צו גלויבען אין איהם, און אז ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט האט עקסיסטירט א סעקטע פון די דאזיגע איסאוויטען, וועלכע זענען אין א סך הינזיכטען איבערגעטרעטען די געבאטען פון תלמוד. שפעטער האט זיך פון די סעקטאנטען גופא אויסגעטיילט איינער מיט'ן נאמען יודגאן און געגרינדעט א נייע סעקטע. די יודגאנטען האבען צוגעגעבען א גרויסע בעדייטונג די יודישע תפילות און תעניתים; זיי האבען אבער אבגעלייקענט אלע שטרענגקייטען פון תלמוד וועגען שבת, שפייזען און נאך אזעלכע ענינים.

כאראקטעריסטיש ביי די אלע בעוועגונגען איז דאס, וואס די טאן-געבער פון יודענטום, די גאונים, האבען גארנישט געטאן, כדי צו פערהיטען די געפאהר; זיי האבען כסדר געוואלט צו בעשיצען זייערע אייגענע אינטערעסען און דערמיט אליין אפשר דערנעהנטערט די צייט פון דער שפאלטונג. עס האבען זיך בעניצט די אמאליגע טרומרייסענישען צווישען די עקזילארכען און די גאונים, און אזוי ווי די פאקטישע מאכט איז נאך געווען אין די הענד פון די ערשטע, האבען זיי געהערשט, ווי דעספאטען און זיך מיט קיינעם נישט גערעכענט. דער עקזילארך שלמה, בוסתנאי'ס אוראייניקעל, האט בעשטימט, למשל, א געוויסען אונבעדייטענדען נאטרונאי כהנא פאר א גאון אין סורא, און איז פערבייגעגאנגען דעם בעקאנטען געלעהרטער אחאי פון שבחא. דער לעצטער איז דאן אוועק קיין פאלעסטינא (750), וואו ער האט פערפאסט א מין פראקטישען האנדבוך פאר די הלכות פון תלמוד, אונטערן נאמען שאלתות דר' אחאי. א עהנליך ווערק, אונטערן נאמען הלכות, איז אין יענער צייט צוזאמען-געשטעלט געווארען אויך פון דעם ריש ישיבה פון סורא מיט'ן נאמען ר' יהודאי.

פיערטעס קאפיטעל.

די קאראאימער (קראים) און אנדערע סעקטעס.

אויב די אנטי־תלמודישע בעוועגונגען אונטער דער פאהן פון פאלשע משיחים האבען אפילו נישט איבערגעלאזען נאך זיך קיין טיעפען רושם, האבען זיי דאך געוויזען, אז אין דער שטימונג פון פאלק איז פערהאן א באדען פאר א בעוועגונג געגען דער צו־שטארקער אנהויפונג פון רעליגיעזע נארמען און געבאטען, און דאס האט גוט פערשטאנען איינער, וואס איז אמבעסטען צוגעפאסט געווען צו דער אנפיהרערשאפט פון אזא מין בעוועגונג.

דאס איז געווען ענן בן דוד פון דער בוסתנאי׳שער דינאסטיע. דער דאזיגער עקזילארכען־זוהן איז געווען א טיעפער קענער פון די הייליגע שריפטען, פון תלמוד און פון דער אראבישער ליטעראטור; ווייל אבער עס איז בעקאנט געווען, אז ענן איז א געגנער פון א סך תלמודישע געזעצען, האט מען אין די לומדישע קרייזען געקוקט אויף איהם קרום, און איינמאל איז די דאזיגע אונצופריעדענהייט דער־גאנגען ביז א עפענטליכען ארויסטריט געגען דעם אריסטאקראטישען פריידענקער. דער צוזאמענשטויס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענ־דען אופן:

נאכ׳ן טויט פון עקזילארך שלמה (760), זענען די איינציגע יורשים אויפ׳ן עקזילארכענטיטול געבליעבען: ענן מיט זיין ברודער חנניה, וועלכער איז געווען פיעל וועניגער געלעהרנט פון איהם. די גאונים (ר׳ יהודאי און זיין ברודער דודאי) זענען אבער

געוועזן געגען דעם אפיקורסיש געשטימטען ענן, און א דאנק זייער השתדלות איז פאר א עקזילארך בעשטימט געווארען ענן'ס יונגערער ברודער חנניה. דאס האט דעם פעררויסענעם ענן שטארק אנגעגריפען, און ער האט צונויפגענומען ארום זיך א פארטיי פון זיינע אנהענגער, וועלכע האבען איהם בשתיקה געקרוינט פאר א עקזילארך. ווען די זאך איז דערגאנגען צום באגדאד'ער קאליף אל־מאנסור, האט ער דעם נישט געזעצליכען „ראס־אל־דזשאלוט" (ריש גלותא, עקזילארך) פערמשפט צום טויט; דאן איז ענן געפאלען אויף א אריגינעלער המצאה: ער האט זיך פערטיידיגט פאר'ן הערשער דערמיט, וואס ער איז אויפגענומען געווארען פאר א עקזילארך איבער יודען פון א גאנץ אנדער גלויבען, — איבער יודען פון א גלויבען, וואס איז פיעל נעהנטער צו די יסודות פון איסלאם, און האט גאנץ ווייניג געמיינזאמעס מיט דעם תלמוד־גלויבען פון זיין ברודער'ס קהלות. די פערטיידיגונג איז פון קאליף אנגענומען געווארען, און פון דעמאלט אן טרעט ענן ארויס אלס געזעצליכער פיהרער פון א נייער סעקטע אין יודענטום, א סעקטע פון יודען, וואס האלטען זיך בלויז ביי דער תורה און אנערקענען איינגאנצען נישט דעם אינהאלט פון תלמוד.

ענן האט פארגעווארפען די תלמודיסטען, אז זיי האבען געפעלשט דאס ריינע יודענטום, און חוץ דעם, וואס זיי האבען צוגעגעבען אזעלכע געבאטען, וועלכע זענען אין דער תורה גארנישט דערמאנט, האבען זיי אויך געמינערט א סך געבאטען פון דער תורה, ווייל זיי האבען אויסגעטייטשט איהרע פסוקים נישט בוכשטעבליך, נאר לויט דעם זין זייערן. זיין דעוויז איז געוועזן: „זוכט פלייסיג אין די היילינע שריפטען!" און פון דאנען איז ענטשטאנען דער נאמען קראים, בעלי מקרא, אים געגענזאץ צו די רבני'טען, די אנהענגער פונ'ם רבני'שען תלמוד.

כדי צו בעקאנען זיינע אנהענגער מיט'ן גייסט פון זיין לעהרע, האט ענן פערפאסט א פירוש אויף דעם ביבלישען קאדעקס מיט'ן נאמען „ספר המצוות", וואו ער האט ענטוויקעלט זיינע מופתים און ארגומענטען געגען דער געטליכער הייליגקייט און ריכטיגקייט פון די תלמודישע געבאטען; דערביי האט ער ארויסגעוויזען א געוויסע אויסגעהאלטענקייט, און אנגעהמענדיג פאר א כלל, אז מ'דארף זיך האלטען שטרענג ביי דעם בוכשטעבליכען טייטש פון דעם הייליגען טעקסט, האט ער זיך נישט אבגעזאגט דערפון אפילו אין

יענע פעלן, וואו דאס איז געווען נעגען אלע פאדערונגען פון לעבען און כמעט אויך נעגען דער מעגליכקייט. דעם יודישען קאלענדאר, וואס איז איינגעשטעלט געווארען זינט דעם פירטען יאהרהונדערט, האט ענן אבגעשאפט, און איינגעפיהרט צוריק דעם פרימיטיווען קאלענדאר-סיסטעם, וואס האט זיך פראקטיצירט ביי יודען אין די צייטען פון בית המקדש. בנוגע צו די געזעצען וועגען שבת איז ענן געווען פיעל הארבער פון תלמוד; אום שבת טאר מען, לויט זיין לעהרע, פון פייער בכלל נישט געניסען, קיין רפואה נישט מאכען און נישט נעהמען, פון שטוב נישט ארויסטרעטען (אויב די בעפעלקערונג אין שטאדט איז געמישט פון יודען און נישט-יודען) קיין ווארים שפייז נישט עסען און אזוי בסדר. שטארקע ענדערונגען האט ענן אריינגעבראכט אויך אין דער ארדנונג פון די יודישע יום טובים און דער נאציאנאלער יום טוב חנוכה צום אנדענקען פון די חשמונאים איז פון איהם אינגאנצען אבגעשאפט געווארען.

די געזעצען וועגען חתונה-פערבינדונגען צווישען בלוט-קרובים זענען פון דעם קאראאימישען געזעצלעהרער אויך אויסגעטייטשט געווארען זעהר הארב, און די קרובים, וואס לויט די תלמודישע געזעצען האבען זיי יא געמעגט חתונה האבען צווישען זיך, האבען דאס לויט ענן'ס לעהרע נישט געטארט; דאס זעלבע איז געווען אויך מיט נאך אנדערע געביעטען פון דעם אלטעגליכען לעבען, וועלכע זענען א דאנק דער נייער ארדנונג בעשרענקט און בעגרענעצט געווארען ביז דאס אונמעגליכסטע; דאס רעליגיעזע לעבען האט דורך דער קאראאימישער לעהרע בעקומען זעהר א טרויריגען און טרוקענעם כאראקטער. און וויל די גאנצע לעהרע איז בעשטאנען אין איינענע אויסטייטשונגען פון דעם ביבלישען טעקסט, האט זיך באלד ארויסגעוויעזען די קורצזיכטיגקייט און נישט בעגרינדעטקייט פון ענן'ס אויפטו. עס האבען זיך אנגעהויבען צו שאפען צעהנדליגער פירושים אויף די פסוקים פון דער תורה, און יעדער איינער האט זיי, נאטירליך, פערשטאנען אנדערש פון צווייטען, אזוי אז אנשטאט צו בילדען א איינהייטליכע ארגאניזאציע מיט א קלאר בעשטימטען קאדעקס, האבען די קאראאימער גופא זיך אויך געטיילט אויף פערשיעדענע סעקטעס מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע מנהגים און געזעצען.

דערווייל איז אבער אין ביידע לאגערן נאך פריש געווען דער איינדריק פונ'ם ערשטען ריס און דער צארן איז געווען זעהר היפטיג.

די פיהרער פון ביידע ישיבות האבען ענן'ען מיט זיינע אנהענגער אריינגעלעגט אין חרם און אויסגעשלאסען פון כלל ישראל, און פון דער צווייטער זייט האבען אויך די קאראאימער זיך אבגעריסען אינגאנצען פון די רבני'שע יודען: נישט געוואלט זיך מתחתן זיין מיט זיי, נישט געגעסען מיט זיי צוזאמען און אויסגעמיטען אפילו זייערע הייזער אום שבת, ווען ביי זיי האט געברענט פייער. נאטירליך, האט מען זיך דערביי פון ביידע זייטען בענוצט אויך מיט מעהר ממשות'דיגע רדיפות, און דער סוף איז געוועזן, אז ענן מיט זיין פארטיי האט אינגאנצען אויסגעוואנדערט פון לאנד און זיך בעזעצט אין פאלעסטינא; דא האט ענן פערענדיגט דעם בנין, וואס ער האט אנגעהויבען בויען אין בבל, און אין גיכען איז ער געשטארבען (אדער געטויט געווארען פון א פאנאטישען רבני'סט) *).

נאך ענן'ס טויט איז די הנהגה פון דער סעקטע איבערגעגאנגען, לויט דער קאראאימישער מסורה, צו זיין זוהן און אייניקעל, מיט די נעמען שאול און יאשיהו; זייער טעטיגקייט האט אבער נאך זיך קיינע שפורען נישט איבערגעלאזען, אין דער אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דער סעקטע איז איבערגעגאנגען צו זייטיגע געלעהרטע, וועלכע האבען אריינגעבראכט א שטארקען פלאנטער אין דער קאראאימישער לעהרע און נישט געלאזען איהר זיך פונאנדערגעוואקסען. דער ערשטער פון די דאזיגע געלעהרטע איז געוועזן דער דיין בנימין בן משה נאהאווענדי פון פערסיען (830 — 800). בנימין איז געוועזן א שטארקער אנהענגער פון דעם ראציאנאליזם, וואס האט געהערשט דעמאלט אין דער אראבישער וועלט (אונטערן נאמען מוטא-

*) אין די קאראאימישע שוהלען ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אבגעהאלטען יעדען שבת א תפילה פאר דער נשמה פון דעם גרינדער פון דער סעקטע; אין דער תפילה זאגט זיך: „גאט, דער גאט פון אונזערע עלטערן, וועט זיך דערבארמען איבער אונזערע טויטע... און צום ערשטען איבער אונזער פיהרער, דעם פירשט ענן, דעם געטליכען מאן און עקזילארך, וועלכער האט אויסגעטרעטען פאר אונז א וועג צו דער תורה, האט בעלויכטען די אויגען פון די קראים, אבגעצויגען א סך פון זינד און פערברעכען און אונז געפיהרט אין גלייכען וועג. דער גאט פון ישראל זאל איהם מאכען רוהען אין א פרעכטיגען רוה-ארט, נעבען די זיבען כתות פון צדיקים, וועלכע ירשה'נען גן עדן".

זיטיליזם), און ער האָט געלעהרנט, אַז גאָט אַלס אַ וועזען, וועלכען מ'קען נישט צושרייבען קיין שום קערפּערליכע אייגענשאַפטען, האָט נישט געקענט זיך פאַקטיש בעטייליגען אין דער יצירה פון דער וועלט אָדער אין דעם פאַקט פון מתן תורה; די אַלע אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שילדערונגען פון דער תורה מוזען דעריבער אויסגעטייטשט ווערן נ י ש ט בוכשטעבליך. בנוגע צו די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורת האָט בנימין פערפאַסט צוויי זאַמעל-ווערק: „ספר הדינים" און „ספר המצוות", און אויך דאָ האָט ער זיך נישט געהאַלטען שטרענג ביי די יסודות פון די ערשטע קאַראַאימישע געזעצלעהרער.

אַבגעטרעטען פון די ערשטע עיקרים אין דער קאַראַאימישער לעהרע זענען אויך נאָך אַנדערע ביבעל-ערקלערער, און אַט דער מאַנגעל פון אַ פעסטען סיסטעם האָט געבראַכט צו אייביגע רייבונגען און סכסוכים אין די רייהען פון דער נייער סעקטע. אַ געוויסער ישמעאל פון דער שטאָדט אַקבאַרא האָט איינגעפיהרט גאָר אַ נייעם סדר בנוגע צו שפּייזען (כשר און טרפה) און צום שבת; איהם האָט ווידער נאָכגעטאָן איינער מיט'ן נאָמען משבי פון סיריען און איינגעפיהרט נייע דינים וועגען יום-כפור און אַנדערע יום-טובים; דאַן איז געקומען אַ דריטער, מוסא-אלי-זאַפראַני (אַבו-אימראַן-אל-טיפליסי) פון באַגדאַד, וועלכער האָט זיך בעזעצט אין טיפליס (אַרמעניען) און געגרינדעט אַ אייגענע קאַראַאימישע סעקטע.

מיט דער צייט זענען אָנגענומען געוואָרען געוויסע מיטלען, אום אָבצושטעלן דעם פלאָנטער פון די ביבעל-אויסטייטשונגען, און דער סוף איז געווען, אַז די קאַראַאימישע טעאָרעטיקער זענען איינגעגאַנגען אויף אַ געוויסער פּשרה בנוגע צו די טראַדיציאָנעלע מנהגים פון דער אומה. אַזוי האָט זיך געענדיגט דער פּראָצעס פון דער קאַראַאימישער שפּאַלטונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען נאָך אין די צייטען פון דער חשמונאישער הערשאַפט (צדוקים). ווי געזאָגט, האָט מען זיך פון דער יודישער זייט גאַנץ וועניג גערעכענט מיט דעם שאָדען פון אַ בעדייטענדען טייל פון דער אומה — דאָ האָט מען באַלד אָנגעהויבען צו בעטראַכטען די סעקטאַנטען, ווי אָבגעפאַלענע בלעטער פון דעם יודישען בוים, וואָס דאַרפען אין אַלע הינזיכטען פערגלייכט ווערן מיט פרעמדע, מ'קען אָבער אויך נישט זאָגען, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אַריבער אָהן אַ שום איינדרוק אויף דעם טאָן-געבענדען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ.

די אנפאלען אויפ'ן תלמוד פון פערשיעדענע קרייזען האבען קודם כל אויפגעוועקט דעם פארשונגס-גייסט פון די תלמודיסטען גופא, וועלכער האט אין דער לעצטער צייט קיין אינטענסיווע טעטיגקייט נישט ארויסגעוויזען; דאן איז ווידער צוגעקומען דער פאקט, וואס די קראים האבען זיך פערטיעפט אין די היילינע שריפטען און פלייסיג געלערנט די העברעאישע שפראך, אום צו קענען טיעפער אריינדרינגען אין דעם פשוט'ען, בוכשטעבליכען זין פון די פסוקים. דאס האט געמוזט ווירקען אויף די תלמודיסטען, און זיי האבען אויך אנגעהויבען זיך מעהר אבגעבען מיט דעם שפראכליכען שטודיום פון דער ביבעל. די פערטיידיגער און בעשיצער פון די תלמודישע אויסטייטשונגען האבען איצט פון די פסוקים גופא געמוזט דערווייזען יעדעס מאל די ריכטיגקייט פון דער תלמודישער ערקלערונג, און דא האבען די שפראך-קענער זיך ארומגעזעהען, אז בידע צדדים לייענען פשוט פאלש די ווערטער פון דער תורה. די סיבה דערפון איז געווען דאס, וואס די היילינע שריפטען, וועלכע זענען איבערגעגאנגען אין פאלק פון דור צו דור, זענען געווען געשריבען אהן נקודות (וואקאל-צייכענס), און נאר געציהלטע מענשען, וועלכע האבען זיך פערנומען ספעציעל מיט'ן לייענען אדער איבערשרייבען די ביבעל, האבען געוואוסט די כללים פון דער שפראך, וואס האבען געהייסען מסורה. אט די מסורה איז איבערגעגעבען געווארען בעל פה (מונדליך) פון איינעם צום אנדערן; און וויל דאס האט זיך פראקטיצירט אין דעם משך פון הונדערטער דורות איז די מסורה גופא אויך פערגרייזט געווארען און די איבערשרייבונגען פון די היילינע שריפטען פלעגען ארויסקומען מיט שרעקליכע פעהלערן. די דאזיגע פערגרייזטע עקזעמפליארען פון דער תורה פלעגען צושיקט ווערן הונדערטערווייז אין די צושטרייטע קהלות פון אלע לענדער, וואו זיי זענען ווידער איבערגעשריבען געווארען פאר די קומענדיגע דורות, און קיינער האט זיך נישט אומגעקוקט אויף דער פערדארבונג פון דעם היילינען טעקסט.

איצט, ביי דעם קאמפף איבער יעדען ווארט פון דער ביבעל, האט מען דייטליך געזעהן די שלעכטע פאלגען פון דער נאכלעסיגקייט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האבען זיך גענומען ברענגען די זאך אין ארדנונג. ס'איז אויסגעארבייט געווארען, ערשטענס, א סיסטעם פון פערשיעדענע נקודות (וואקאל-צייכענס), וואס דארפען פערטרעטען דעם ארט פון וואקאל-בוכשטאבען. אט די נקודות ווערן געשטעלט

אונטער די בוכשטאַבען (לויט דעם בבלישען סיסטעם — איבער די בוכשטאַבען) און צוזאַמען מיט די דגושים (אקצענט־צייכענס) און טעמים (טראָפּ, אינטאָנאַציע־צייכענס) וועלכע ווייזען זיי יעדערן אויף אַ גאַנץ פּשוט'ען אופן, ווי צו לייענען דאָס געשריבענע וואָרט און ווי עס צו בעטאָנען. דאַן האָט מען גענומען קאָנטראָלירען און פּער־גלייכען די ביבעל־טעקסטען פון פערשידענע לענדער, און מיט דער הילף פון דער טראַדיציאָנעלער מסורה האָט זיך ענדליך איינגעגעבען צו בעצייכנען דעם גאַנצען טעקסט מיט די ערפונדענע נקודות.

פון דעמאָלט אָן זענען די הייליגע שריפטען צוגענגליך געוואָרען פאַר אַלע אָהן שום בעזונדערע מסורות, און דאָס האָט נישט ווייניג מיטגעווירקט אי צו דער פערשפּרייטונג פון דער תורה גופא אין אַלע שיכטען פון דער אומה, אי צו דער פערפאָלקאָמונג פון דער העברעאישער גראַמאַטיק.

פינפטעס קאַפּיטעל.

יודען אין מזרח- און מערב-אייראָפּאַ.

כמעט גלייכצייטיג מיט די אַנטי-תלמודישע בעוועגונגען אין די לענדער פון קאַליפאַט איז פאָרגעקומען אַ אונגעוועהנליך געשעהעניש אין׳ם לעבען פון דער יודישער קאָלאָניע אין דרום-מזרח אייראָפּאַ. פאָרגעקומען איז דער פאַקט, ווי דורך אַ צופאַל, אָהן בעשטימטע כונות און פאָרבערייטונגען; די פאָלגען זיינע זענען אָבער געווען זעהר וויכטיג: עס איז ענטשטאַנען אַ גאַנצע מלוכה פון יודיש-גלויביגע, וואָס האָבען זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער יודישער אומה און איהרע הייליגסטע טראַדיציעס.

די כאַזאַרען (אָדער כאָזאַרען), אַ פינישער שבט, פערוואַנדט מיט די בולגאַרען אָדער אונגאַרען, האָט זיך נאָך פון די צייטען פון דער „גרויסער פעלקער-וואַנדערונג״ בעזעצט אויף דעם גרענעץ-פאַס צווישען אזיע און אייראָפּאַ, און געגרינדעט דאָ אַ מעכטיג קעניגרייך, וואָס האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח פון דער וואָלגאַ ביז די צפון-ברעגעס פון קאַספּישען ים (אין דער געגענד פון היינטיגען אַסטראַחאַן). די כאַזאַרישע מלכים, אונטער דעם טיטול חאַקאַנע (אָדער האַגאַנע) האָבען כסדר געפיהרט מלחמות מיט די אַרומיגע פעלקער: פריהער האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין פּערסיען און אויף איהר אַ שרעק אַרויפגעוואָרפען; דאַן זענען זיי אַריבער קאַווקאַז, הרוב געמאַכט אַרמעניען און איינגענומען די קרימער האַלב-אינזעל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסען כאַזאַריע. די ביזאַנטינישע מלכים האָבען

געצייטערט פאר די האלב-ווילדע כאזארען און זיך אויסגעקויפט פון זיי מיט שטייערן און מתנות, די בולגארען און נאך אנדערע סלאוויאנישע שטאמען פון יענער געגענד זענען געווען אונטערגעווארפען דער כאזארישער הערשאפט; די רוסען ביים דניעפער האבען געמוזט יעהרליך ברענגען דעם כאזארישען מלך א בעשטימטען מס, און מיט די אלמעכטיגע זיעגער פון יענער עפאכע, די אראבער, האבען זיי אויך געפיהרט בלוטיגע מלחמות.

לויט זייער גלויבען זענען די כאזארען אין אנהויב פערוואנדט געווען מיט די שכני'שע סלאוויאנער: זייער געצענדיענסט איז געווען גראב, ווילד און פעראייניגט מיט שענדליכער אויסגעלאסענקייט; שפעטער זענען זיי בעאיינפלוסט געווארען פון די דורכפאהרענדע אראבער און גריכען, און האבען טיילוויז אנגענומען דעם איסלאם און דאס קריסטענטום; אט די ביידע אמונות האבען אבער באלד אבגעטרעטען זייער פלאץ, און דאס יודענטום איז געווארען די הערשענדע אמונה אין לאנד.

דאס איז געשעהען אין VIII-טען יאהרהונדערט, ווען יודען האבען געליטען שטארקע רדיפות אין פערסיען און ביזאנטיען, און האבען מאסענווייז אויסגעוואנדערט אין די כאזארישע לענדער; צווישען די דאזיגע יודישע עמיגראנטען, וואס האבען גלייך פערנומען א אנגעזעהענעם ארט אין'ם פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון כאזאריען, האט זיך געפונען א בעדייטענדער געלעהרטער, וואס איז געווארען א שטארקער מקורב אין הויף פון די כאזארישע הערשער, און א דאנק זיין איינפלוס האט איינער פון די חאקאנעם אנגענומען דעם יודישען גלויבען. לויט א שפעטערדיגער לעגענדע זאל דאס האבען געווען דער חאקאן בולאן, וועלכער האט ביי זיך פעסט בעשלאסען, זיך אבצוזאגען פון דער שענדליכער געצענדיענעריי; ער האט אבער נישט געוואוסט, וועלכען גלויבען אויסצוקלויבען פון די דריי, וואס מ'האט איהם פארגעלעגט: דאס קריסטענטום, דעם איסלאם אדער דאס יודענטום. בולאן איז דאן געפאלען אויף אַן'המצאה: ער האט אויפגענומען דעם קריסטליכען מיסיאנער און איהם געפרעגט: די יודישע און די מחמד'נישע — וועלכע פון די צוויי אמונות איז בעסער? די יודישע, די מוטער פון אלע אמונות — האט דער מיסיאנער געענטפערט; דערנאך האט ער אריינגערופען דעם פרעדיגער פון איסלאם און איהם געפרעגט: דאס קריסטענטום און דאס יודענטום —

וואס איז בעסער ? און ווען דער האט אויך העכער געשטעלט דעם יודי-שען פונ'ם קריסטליכען גלויבען , האט דער קעניג געזאגט : אויב אזוי אויב סיי דער מחמדנ'ער, סיי דער קריסט שטעלן דעם יודישען גלויבען העכער פונ'ם אנדערנ'ם, וועל איך טאקי אננעהמען דאס יודענטום" און ער מיט זיין גאנצער סוויטע האבען זיך מגייר געווען .

מיט דער צייט האבען אויך די ברייטע שיכטען פון דעם כאזארי-שען שטאם נאכגעטאן די מעשים פון קעניג , און בולאנ'ס א אייניקעל מיט'ן נאמען עובדיה , האט איינגעלאדען צו זיך אין לאנד יודישע געלעהרטע פון אנדערע מלוכות און געהייסען זיי לעהרנען מיט'ן פאלק תורה און תלמוד . נאך עובדיה'ן האבען רעגירט איבער דעם כאזארי-שען פאלק נאך א גאנצע רייהע פון יודישע חאקאנ'ען ; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט , וואס די דאזיגע יודישע מושלים האבען זיך בעצויגען פאלשטענדיג טאלעראנט צו דער נישט יודישער בעפעל-קערונג פון זייער לאנד , און אין דעם הויפט-געריכט , למשל , זענען געווען צוויי יודישע שופטים פאר דער יודישער בעפעלקערונג , צוויי מחמד'נישע און צוויי קריסטליכע פאר די קריסטען און מחמד'נער און איין געצענדיענערישער — פאר די רוסען און בולגארען . עס זענען געווען פאלען אויך פון שארפע ארויסטרעטונגען געגען נישט יודישע אמונות ; דאס פלעגט אבער שטענדיג פארקומען נאר אין צוזאמענהאנג מיט וועלכע ס'איז רדיפות געגען יודען . אזוי איז פארגעקומען אמאל , אז מחמד'נער האבען ערגעץ אין א ווייטער שטאדט חרוב געמאכט א יודישע שוהל , און ווען דער כאזארישער חאקאן האט זיך דערפון דער-וואוסט, האט ער געהייסען אראבווארפען דעם מינארעט (טורעם) פון איין מחמד'נישען מעטשעט (געבעט-הויז) און הרג'נען א געוויסע צאהל מועדזינעס (שמשים). דערביי האט ער זיך אויסגעדריקט : „איך וואלט דעם מעטשעט אליין אויך חרוב געמאכט, ווען איך וואלט נישט מורא האבען דערפאר, טאמער וועט קיין איין שוהל נישט בלייבען אויף דער מחמד'-נישער ערד" (932) .

ביי אזא פריינדליכער צוגעבונדענקייט מצד די הערשענדע קרייזען , האט זיך די ווירקליכע יודען אין דעם לאנד , נאטירליך , גאנץ גוט געלעבט און זיי האבען געפיהרט א ברייטען האנדעל צווישען דער פאל-קאנישער האלב-אינזעל און די לענדער פון צפון-קאווקאז ; קיין נאהנטען פערקעהר מיט די יודען פון די גרעסערע צענטערן האבען זיי אבער נישט געהאט , און דערמיט ערקלערט זיך דאס , וואס יענע האבען אין

די ערשטע צייטען קיין אהנונג נישט געהאט פון דעם גאנצען פאקט; אין די שפעטערדיגע דורות, ווען עס זענען דערגאנגען צו זיי געוויסע טונקעלע ידיעות וועגען דער עקסיסטענץ פון א יודישער מלוכה, האבען זיי געגלויבט, אז די כאזארען זענען א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים". פאר זיי איז עס געווארן א לעגענדע, וואס איז ארומ-געגאנגען פון מויל צו מויל און האט דערצעהלט: וויט, וויט ערגעץ הינטער די הרי חשך, וואוינען אמת'ע צדיקים, הייליגע לייט פון שבט שמעון און האלב-שבט מנשה, און זיי זענען אזוי שטארק, אז גאנצע פינפאונצוואנציג פעלקער זענען זיי אונטערטעניג.

נישט שלעכט און מיט א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער ארומיגער סביבה האט זיך געלעבט אין יענער עפאכע אויך די יודען אין מערב-אייראפא. קארל דער גרויסער (814—768), דער גרינדער פון דער מיטעל-אייראפעאישער אימפעריע, וועלכער האט ארייגעבראכט א נייעם לעבענסשטראם אין דער מענשליכער קולטור-געשיכטע, האט ארויסגערופען נייע כחות אויך אין דעם טייל פון דער יודישער אומה, וואס האט זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. אליין א בעשיצער פון דער קירך, וועלכע האט אין יענער צייט, כסדר אפ-געהיט די קריסטען פון א צו-נאהענטער קרובה'שאפט מיט יודען און מחמד'נער, — האט קארל דאך געקוקט אויף דער זאך פיעל ברייטער און ניכטערער. דער דאזיגער מעכטיגער הערשער האט געזעהן, וויפיעל גייסט און לעבען די יודען ברענגען אריין אין דעם לאנד, וואו זיי וואוינען, א דאנק זייער גייסטיגער געשיקליכקייט און אנגעבוירענער שארפזיניגקייט, און ער האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען, אפילו געגען א דיענער פון דער הייליגער קירך. איהם איז די אויפבליהונג פון לאנד געווען נישט ווייניגער טייער ווי די דערהאלטונג פון גלויבען, און ער האט פערשטאנען אבצושאצען די בעדייטונג פון דעם יודישען שטאנד פאר דער קולטורעלער און עקאנאמישער אויפלעבונג פון דער גאנצער סביבה.

יודען זענען דעמאלט געווען די הויפטפערטרעטער פון דעם וועלטהאנדעל. זיי האבען פארגעשטעלט מיט זיך א בעזונדער שטאנד צווישען דעם אדעל, וואס האט שטענדיג געטראכט נאר וועגען קריגע-רישע אויסצייכנונגען, און דעם פויער, דעם לייב-אייגענעם, וואס האט געוואוסט נאר צו אקערן דעם פריץ'ס ערד, און זענען געווען די איינציגע פערמיטלער צווישען בעזיצער און אבנעהמער. זייענדיג צווישען

זיך ווי מיטגליעדער פון א אינטערנאציאָנאַלער, פערצווייגטער משפחה. האָבען יודען גערעדט אויף די פערשיעדענסטע שפראַכען, און לויט דער בעשטעטיגונג פון א דעמאָלדיגען אראַבישען בעאַבאַכטער האָבען זיי זיך אין זייער געשעפטליכען פערקעהר בענוצט מיט גאַנצע זעקס שפראַכען: רוימיש, פראַנקיש, שפּאַניש, אראַביש, פערסיש און סלאַוויש. יודען האָבען געוואַנדערט פון ים אויף דער יבשה, פון מזרח קיין מערב און אַזוי צוריק, ארייַנפיהרענדיג אין איין לאַנד די פּראָדוקטען, וואָס זענען דאָרט נישטאָ, און ארויספיהרענדיג פון דאָרטין דעם איבערפלוס, די ארטיקלען, וואָס זענען דאָ געווען אין א צו גרויסער מאָס.

אין דער אימפעריע גופא האָבען יודען אויך אונטערגענומען גרויסע געשעפטען, און קאַרל האָט זיי נישט בלויז נישט געשטערט, נאָר אויך געשטיצט אין א סך הינזיכטען. יודען האָבען געמעגט דינגען צו דער ארבייט קריסטען און האָבען זיך נאָר פערפליכטעט, נישט צו ארבייטען מיט זיי זונטאָג; צווישען־זיך האָבען יודען זיך געמעגט בענוצען מיט זייער אייגענעם בית־דין, און לויט א געוויסער לעגענדע זאָל קאַרל זאָגאַר האָבען אויסגעשריבען פון בבל א בעריהמטען יודישען געזעצלעהרער, וועלכען ער האָט בעשטימט פאַר א אָפּיציעלען פאָרשטעהער און פיהרער פון דער יודישער קאָלאָניע אין אלע דריי לענדער, וואָס זענען ארייַן אין דעם פערנעהם פון זיין אימפעריע: פראַנקרייַך, דייַטשלאַנד און איבער־איטאַליען. לויט אַן'אַנדער לעגענדע האָט קאַרל אראָפּגעבראַכט קיין מיינץ א בעקאַנטען יודישען געלעהרטען פון איטאַליען, מיט'ן נאָמען ר' קלונימוס (787), און איהם מיטגעהאָלפען צו גרינדען דאָ א צענטראַלע אַקאַדעמיע (ישיבה) פאַר דער יודישער געזעצלעהרע. מיט דער צייט זאָל אָט דער צענטער זיך האָבען איבערגעטראָגען קיין נאַרבאָנא (אין פראַנקרייַך), וואו די פאַמיליע פון דעם דערמאָהנטען ר' קלונימוס האָט בעקומען א מין פירשטליכע מאַכט איבער אלע יודען פון לאַנד און דער קווארטאל פון זייער פּאַלאַץ האָט געהייסען „דער הויף פון יודישען קעניג".

די יודישע שפּראַכען־קענטעניש און זייערע אינטערנאַציאָנאַלע בעציהונגען זענען גאַנץ אָפט אויסגענוצט געוואָרען אויך צו דיפּלאָמאַטישע צוועקען, און אין דער בעריהמטער דעפּוטאַציע, וואָס קאַרל האָט געשיקט צו דעם מעכטיגען קאַליף פון באַגדאַד, האַרון־אל־רשיד, האָט זיך געפונען אלס איבערזעצער דער יוד יצחק (797).

דער לעצטער האָט זיך פּאַקטיש בעטייליגט אויך אין די דיפּלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען, און ווייל די שלוחים גופא (לאַנדפריד און סיגיזמונד) זענען צוריקוועגס געשטאָרבען, האָט ער אַליין געבראַכט קאַרל'ען (אין אַאַכען) דעם ענטפער מיט די טייערע מתנות פון דעם באַגדאַד'ער קאַליף.

אונטער דער הערשאַפט פון **לודוויג דעם פרומען** (840—814), קאַרל'ס נאָכפאָלגער, האָט זיך יודען אויך זעהר גוט געלעבט. דער דאָזיגער גוטהערציגער הערשער האָט יודען אַרונטערגענומען אונטער זיין פערזענליכער שוץ, און נישט געלאָזען קיינעם זיי שלעכטס טאָן. אויף זיין בעפעהל, האָבען די קריסטליכע גלחים נישט געטאָרט שמדען קיין יודישען שקלאַף און פון דער יודישער טובה וועגען איז דער וואָכען-מאַרק אפילו אָבגעלעגט געוואָרען פון **שבת** אויף **זונטאָג**. יודען זענען, אויסער דעם, פריי געווען פון די פערשידענע לייב-שטראָפען, וואָס האָבען זיך פּראַקטיצירט אין לאַנד, און נישט קוקענדיג אויף דעם שטרענגען פערבאָט פון דער קירכע, האָבען זיי אָבגעדונגען פון דער רעגירונג פערשידענע שטייערן, וועלכע זיי פלעגען אויפמאָהנען פון דער בעפעלקערונג. כדי צו בעשיצען יודען פון יעדער עולה'דיגער בעציהונג צו זיי, האָט לודוויג בעשטימט אַ ספּעציעלען בעאַמטען, מיט'ן טיטול **יודען-מייסטער** (Magister Judaeorum), וואָס האָט געהאַט צו וואַכען איבער די יודישע זכיות און פּריווילעגיעס.

אַ דאַנק די אַלע הנחות האָבען זיך בכלל שטאַרק פערבעסערט די בעציהונגען פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג צו די יודישע בירגער פון לאַנד. יודען זענען געוואָרען אָפטע איינגעהער אין קעניגליכען הויף און אין די הויכע קרייזען, און די לעצטע האָבען זיך ביסליכווייז ארומגעזעהען, אַז זיי האָבען דאָ פאַר זיך אַנ'אַלט אַריסטאָקראַטיש פאָלק, וואָס פערמאָגט גאַנצע אוצרות פון גייסט, שענקייט און קולטור. די קייזערין יהודית, לודוויג'ס צווייטע פרוי, האָט געטראָגען אין הארצען אַ טיעפע ליעבע צו דער שענקייט פונ'ם יודישען אַלטערטום; קריסטליכע אַדעללייט פלעגען קומען אין יודישע שוהלען און לייענען די ווערק פון יודישע געלעהרטע, און דער גאַנצער טאָן פון לעבען אין די אויבערשטע שיכטען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געווען דורכגענומען מיט אַ טיעפער סימפּאַטיע צו די זיטען און מנהגים פון דעם גייסטרייכען פאָלק.

נאָר איין קלאַס פון דער הערשענדער בעפעלקערונג האָט געקוקט

קרום אויף דער דאזיגער קרובה'שאפט צווישען יודען און קריסטען — די גייסטליכע. די פאנאטישע קירכען־לייט האבען צוגעזעהען, ווי עס ווערן כסדר פערלעצט די קאנאנישע געזעצען געגען דער פערשאלטענער אומה און ווי עס וואקסט דער איינפלוס פון יודענטום אויף די טאן־געבענדע ספערען פון דער מלוכה, — און דאס האט זיי נישט געלאזען רוהען. צו דער אייביגער שנאה איז דא צוגעקומען, ערשטענס, א גיפטיגע קנאה און אויסער דעם אויך א שרעק פאר דער אייגענער צוקונפט: צי וועלן אמאל אט די קלוגע און איינפלוסרייכע יודען נישט אונטער־גראבען אינגאנצען דעם יסוד פון דער הייליגער קירך? און עס האט זיך אנגעהויבען א שטילער, אבער סיסטעמאטישער קאמפף געגען די יודישע בעשיצער אין הויף.

דער אנפיהרער פון דעם קאמפף מצד דער קירך איז געווען אגאבארד, בישאף אין ליאן. א פאנאטיש־ליידענשאפטליכער יודענ־פיינד, האט אט דער הייליגער זיך גענומען מיט אלע מיטלען קעמפ־פען געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג. אין אנהויב האט ער זיך געפרובט ווירקען אויפן קייזער אליין און געוואלט אויספועל'ן ביי איהם געוויסע בעגרענעצונגען פאר יודען, און ווען ער האט געזעהען, אז דאס וועט זיך איהם נישט איינגעבען, האט ער זיך גענומען אויסניצען זיין אייגענע מאכט, אלס פרעדיגער און ערציהער פון המון. אגאבארד האט אנגעהויבען האלטען פייערדיגע דרשות געגען יודען, און געפלאנצט אין זיינע צוהערער דעם געדאנק, אז ס'שיקט זיך נישט, „די קינדער פון ליכט" (די קריסטען) זאלען זיך פערשמוצען אינ'ם פערקעהר מיט די „קינדער פון פינסטערניש", און די „זינדלאזע יונגע קירך" זאל זיך פערבינדען מיט דער „אלטער פערשימעלטער שוהל"; אויך דא אבער האט זיך דער פאנאטישער גייסטליכער אנגעשטויסען אן לודוויג'ס פריינדשאפט צו יודען — דער „יודענמייסטער" האט פער־באטען אגאבארדען צו האלטען ווייטער זיינע העצע־דרשות און די ליאנער יודען האבען בעקומען א קייזערליכען שוץ־בריעף (826).

אט דער פאקט האט דעם ליאנער בישאף נאכמעהר אויפגערייצט, און ער האט זיך גענומען ארגאניזירען די גאנצע גייסטליכקייט פון לאנד: זאלען אלע אינאיינעם ארויסטרעטען געגען די שענדער פון דער הייליגער קירך. ער האט פונאנדערגעשיקט הייסע בריעף צו אלע בישאפען פון לאנד, אין וועלכע ער האט געשילדערט די גאנצע געפאהר פאר דעם הייליגען גלויבען, וואס דער ליבעראליזם פון די

הויכע ספערען פערשפּרייט איבערן לאַנד. די בישאָפען זענען זיך דאַן צונויפגעקומען קיין ליאָן און האָבען אָבגעהאַלטען אַ ספּעציעלע בעראַטונג וועגען די מיטלען, וואָס דאַרפען אָנגענומען ווערן געגען דעם יודישען איינפלוס, און ס׳איז בעשלאָסען געוואָרען, זיך צו ווענדען מיט אַ קאָלעקטיווער ערקלערונג צום קייזער וועגען זיין זינדיגער בעציהונג צו די „אונגלויביגע״.

אָט דער בעשלוס האָט די יודען פון לאַנד אַוועקגעשטעלט אין אַ פערצווייפעלטער לאַגע, ווייל זיי האָבען געהאַט אַ גרונד מורא צו האָבען, אַז דער פרומער לודוויג וועט זיך צוהערן צו דער שטים פון די קירכענזיילען און נאָכגעבען זייערע פאָדערונגען; פאַקטיש איז דאָס אָבער נישט געשעהען. לודוויג האָט זיך נישט געלאָזען איבערצייגען פון די איבערגעשראָקענע הייליגע, און די יודישע לאַגע איז געבליבען פעסט און זיכער. לודוויג׳ס יודענפריינדשאַפט איז נישט אָבגעשוואַכט געוואָרען אפילו נאָכדעם, ווי זיין בעליבטער נשמה-פערזאָרגער, דער דיאַקאָנוס באָדאָ, איז אָפען איבערגעגאַנגען צום יודענטום. דאָס איז געווען אַ געוואַלדיגער קלאַפּ פאַר די הייליגע קירכען-בעשיצער, און די כראָניקען פון יענער צייט רעדען וועגען דעם פאַקט, ווי וועגען אַ שרעקליכער נאַטור-קאַטאַסטראָפע — אַ מגפה, אַ פערפלייצעניש אָדער אַ צוזאַמענשטויס פון קאָמעטען. באָדאָ האָט פשוט אויסגעלאַכט דער קירך: ער איז אַלס אדעל-מאַן און גלח פון קייזערליכען הויף אַוועק קיין רוים נעהמען אַ ברכה פון פויפסט און קניען אויף די קברים פון די הייליגע מערטירער, נאָר אָנשטאָט זיך אומצוקערען פון דאָרטין אַ אָבגעפרישטער מיט׳ן טוי פון דער העכסטער קדושה, מיט דער געטליכער מאַיעסטעט פון פעטרוס׳עס שטוהל, — איז ער אַוועק קיין סאַראַגאָסאַ (אין שפּאַניען) און האָט זיך מגייר געווען כדת משה וישראל. און נישט בלויז אַן׳אָבגעפאַלענעם — די קריסטליכע קירך האָט אין איהם אַ ביטערן שונא בעקומען. ער האָט חתונה געהאַט פאַר אַ יודישער טאָכטער, אָנגענומען דעם נאָמען אלעזר (839), און אַרייַנטרעטענדיג אַלס קריגער צו איינעם פון די אַראַבישע פירשטען, האָט ער איהם געראַטען, ער זאָל אַרויסטרייבען אַלע קריסטען פון זיין לאַנד און אַפילו צווינגען זיי אָנצונעהמען דאָס יודענטום אָדער דעם איסלאַם.

דער פרומער קייזער האָט שטאַרק בעדויערט דעם טרויעריגען

פאקט; ער האט אבער די יודען נישט געגעבען צו פיהלען זיין פערדרוס און איז פערבליבען צו זיי גוט געשינט. דערפאר איז דער פערלאנג פון די קריסטליכע פאנאטיקער דערפילט געווארען נאך זיין טויט, ווען פון קארל דעם גרויסענ'ס מעכטיגער אימפעריע זענען געווארען גאנצע פיער זעלבסטשטענדיגע מלוכות: פראנקרייך, דייטשלאנד, לאטארינגען און איטאליען (843). די פערהייניגטע מאכט פון דער קירך האט איצט טריאומפירט, און הגם די געזעצליכע לאגע פון די יודען אין פראנקרייך איז דערווייל נאך נישט געענדערט געווארען, האבען זיי דאך שוין אנגעהויבען צו שפירען דעם טעם פון דער גרויסער קריסטליכער ליבע.

די ערשטע, וואס האבען אויפגעהויבען די פראגע וועגען יודען, זענען געווען אגאבארד'ס תלמידים: די בישאפען פון ליאן, רהיימס, סענס, בורג און נאך אנדערע. א דאנק זייער איניציאטיווע איז אין מא (נישט וויים פון פאריז) צוזאמענגערופען געווארען א קירכענפערזאמלונג (848), וואס האט בעשלאסען פארצולעגען דעם קייזער קארל (דער קאהלער) א גאנצע רייהע ערנידריגענדע בעגרענצונגען פאר יודען; דאס מאל האט זיך דער אויפטו נישט איינגעגעבען, און קארל האט די פארגעלעגטע גזירות נישט בעשטעטיגט. דער דאזיגער הערשער איז בכלל געווען נישט פיינדליך געשטימט צו יודען; ער האט געהאט ביי זיך א יודישען לייב-ארצט צדקיה און נאך עטליכע יודישע יועצים און פריינד.

אגאבארד'ס נאכפאלגער האבען זיך אבער נאך נישט אונטערגעגעבען. דער בישאף פון ליאן, אמאלא, האט זיך געווענדעט מיט א צירקוליאר צו אלע העכערע גייסטליכע, אין וועלכע ער האט איבערגעחזר'ט אלע טענות געגען יודען פון זיין הייליגען רבי'ן: די יודען נוצען אויס זייער פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט און א סך קריסטען דריקען זיך אויס, אז די דרשות פון די יודישע רבנים געפעלן זיי בעסער פון די גלח'ישע דרשות אין קירך; יודען האלטען ביי זיך קריסטליכע דינער, יודען האבען אבגערעדט פון דער קירך דעם בעריהמטען באדא, און אזוי כבוד.

אט די אלע פערפלאנצטע קערנער פון גיפט און יודענפיינדשאפט האבען, אמת, נאך אלץ נישט געבראכט קיין ממשות'דיגע פרוכטען; ביסליכווייז אבער האט די אגיטאציע איהרס דערגרייכט. די גאנצע הערשאפט איז איצט פאקטיש ווידער אריינגעפאלען אין די הענד פון הונדערטער קליינע פירשטען-פעאדאלען, פאר וועלכע ס'האט נישט געלוינט, זיך איינצורייסען מיט דער קירך, און די לעצטע האט מעהר

נישט געראַפּט. זי האָט זיך געשאַפען אייגענע טראַדיציעס בנוגע צו די פערשאַלטענע גאָט-לייקענער, — טראַדיציעס, וועלכע האָבען זיך איינגעגעסען אין בלוט פון יעדען „גלויביגען״ און יודען דאָס לעבען פערגיפטעט. אזוי האָט דער בישאָף פון וועזיע איינגעפיהרט דעם מנהג פון יעהרליכע פּאָגראָמען אויף יודען: ער פלעגט יעדען יאָהר, פאַר׳ן פּסחא-יום-טוב, האַלטען א גאַנצע רייהע פייערדיגע דרשות, אין וועלכע ער האָט אויפגעפאָדערט דעם קריסטליכען המון, ער זאָל זיך נוקם זיין אן יודען פאַר׳ן פערגאָסענעם בלוט פון דעם געקרייציגטען גליל׳עער. און די פרומע סטאַדע האָט געפאָלגט די עצה פון איהר איבערגעגעבענעם פּאַסטוך און אָנגענומען דעם מנהג אויף דור-דורות — יאָהר-איין, יאָהר-אויס אין די טעג פון פּסחא האָט יעדער קריסט געמוזט מקיים זיין די מצוה פון וואַרפען א שטיין אין א יודען אָדער אין א יודיש הויז. נאַטירליך, האָבען זיך יודען פערטיי-דיגט, מיט וואָס זיי האָבען געקענט, דאַן פלעגט קומען צו בלוטיגע געשלעגען. און דאָס האָט זיך געצויגען הונדערטער יאָהרען! —

אין טולוז האָבען די שטאָדט-מושלים איינגעפיהרט אַנ׳אַנדער „מנהג״: יעדען יאָהר, אום פּאַסט-פרייטאָג, האָט דער גראַף פון שטאָדט געשיקט רופען צו זיך דעם פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה, און איהם געגעבען א שטאַרקען פּאַטש, אלס נקמה פון דער קהלה פאַר די פּייניגונגען פון דעם געקרייציגטען. פון דער שענדליכ-קייט האָבען זיך יודען מיט דער צייט בעפרייט: זיי פלעגען אויסקויפען דעם פּאַטש מיט א געוויסען געלד-שטייער.

אין אנדערע ערטער זענען אָט די מנהגים פערביטען געוואָרען מיט מעהר ראַדיקאַלע פערפאָלגונגען. לודוויג II האָט געהייסען אַרויס-טרייבען אלע יודען פון איטאַליען (855) און נאָר א דאַנק דער השתד-לות פון געוויסע פּעאָדאַלען איז די גזירה נישט אויסגעפיהרט געוואָרען. אין פראַנקרייך איז די מאַכט פון קעניג וואָס ווייטער אלץ שוואַכער געוואָרען, און קאַרל דער תמים האָט געמוזט צונעהמען בּיי יודען די הכנסות פון זייערע וויינגערטנער אין דער פּראָווינץ נאַרבאָנא און זיי אוועקגעבען דער קירך (866 — 914). עס איז געוואָרען א סיסטעם: יעדער פירשט האָט געקוקט אויף די יודען פון זיין „מלוכה״, ווי אויף זיין אייגענטום, ווי אויף שקלאַפען, און זייער פערמעגען איז נאָר אויף אזוי פיעל געווען זייער׳ס, אויף וויפיעל דער פירשט האָט זיך נישט בּנוּיטיגט אין איהם.

נאָך אַ ערגערן גורל פון די יודען אין מערב־אייראָפּאַ, האָבען געהאַט די ביזאַנטינישע יודען. פון דער גרויסער „מורח־רוימי־שער" מלוכה איז איצט, נאָך די נצחונות פון איסלאַם, געבליבען נישט מעהר, ווי אַ קלײנער טײל; יודען האָבען זיך דאָ אָבער געפינען אין אַ גרויסער צאָהל, און רדיפות זענען זײ איצט אויך אויסגעשטאַנען נישט קײן קלענערע, ווי אין די צײטען פון טעאָדאָסיוס און יוסטיניאַן. בעזונדער מורא'דיג איז געווען די יודישע לאַגע אין ביזאַנציען אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ דעם איסוירער'ר. דער דאָזיגער הערשער איז אַרויסגעטרעטען געגען אַ געווויסער דאָגמע פון קריסטענטום, און מורא האָבענדיג, מ'זאָל איהם נישט אָננעהמען פאַר אַ געגנער פון דער קירך בכלל, האָט ער מיט אַ אונגעוועהנליכער פערביטערטקײט פערפאָלגט יודען. לויט זײן בעפעהל האָבען אַלע יודען פון דער ביזאַנטינישער אימפעריע זיך געזאָלט אויסשמד'ען ביז אַ בעשטימטען טערמין, און דאָס האָט געבראַכט צו אַ גרויסער יודישער אויסוואַנדערונג פון לאַנד.

שפּעטער, אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ'ס נאָכפאָלגער, האָבען יודען אויך געמוזט אויסשטעהן ערניעדריגונגען און גזירות, נאָר אין רעליגיאָנס־ענינים האָט מען זײ נישט געשטערט. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער שטאַרק געענדערט צום ערגערן מיט דער טראָן־בעשטײגונג פון באַזיליוס דעם מאַקעדאָניער (886 — 897); דער לעצ־טער האָט זיך פערנומען אַריבערצוציהען אַלע יודען צום קריסטענטום, און ער האָט געלאָזען אײַנאָרדנען אַ עפענטליכען וכוח צווישען יודישע און קריסטליכע גײַסטליכע, וואו דער יודישער צד האָט געמוזט איבער־צײַגען אַלעמען אינ'ם אמת פון יודענטום אָדער מודה זײַן, אַז ישו איז דער העכסטער פונקט פון געזעץ און פון די נביאים. נאַטירליך, האָבען די וכוחים קײנעם פון בײדע צדדים נישט איבערצײַגט און באַזיליוס האָט זיך אָנגעהויבען בענוצען מיט אַ מעהר פּראַקטישער מעטאָדע: ער האָט די מיוחדים אונטערגעקויפט מיט געלד און גרויסע מלוכה־טיטולען. אויך דאָס אָבער האָט נישט פיעל געהאָלפען, און באַזיליוס האָט ענדליך זיך גענומען צו אכזריות'דיגע רדיפות, וואָס האָבען אונטערגעבראַכט טויזענדער יודישע קהלות.

נישט בעסער איז געווען דער גורל פון די, וואָס זענען דעם נסיון נישט בײַגעשטאַנען און האָבען זיך געשמד'ט. זײ האָט דאָס גע־ווימען נישט אויפגעהערט צו פײַניגען פאַר דעם פערדעטערישען שריט,

און ווי נאָר באַזיליוס איז געשטאָרבען זענען זיי צוריק איבער-בעגאנגען צו דעם גאָט פון זייערע עלטערן; דאָס האָט אויף זיי ארויפגעצויגען דעם גרימצאָרן פון באַזיליוס'ס זוהן און נאָכפאָלגער, לעאָ דעם פילאָזאָף, און ער האָט זיי פערמשפט צום טויט (900).

זעקסטעס קאפיטעל.

דאס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאנג פון עקזילארכאט.

דער סכסוך צווישען די קראים און רבני'טען אין בבל האט אין א געוויסער הינזיכט מיטגעווירקט צו פערקלענערן דעם אנזעהען און די מאכט פון די עקזילארכען. ביז ענן'ען זענען די גאונים געווען אונטערגעווארפען דעם ריש הגולה, און זיי פלעגען פון איהם בעשטעטיגט ווערן; נאכדעם אבער ווי די גאונים איז איינמאל געלונגען צו בעזייטיגען ענן'ען פון זיין געזעצליכען עקזילארכען-טיטול, האבען זיי שוין אט די מאכט דערהאלטען פאר זיך אויך אויף ווייטער, אונטער דעם תירוץ, אז זיי דארפען זעהען, עס זאל נישט בעשטימט ווערן קיין קאראאימישער ריש הגולה. דאס עקזילארכאט, וואס איז פון בוסתנאי'ן אן איבערגעגאנגען בירושה פון פאטער צו קינד, איז איצט אלזא אונטערגעווארפען געווארען א וואהל-סיסטעם, און די אנפיהרער פון אט די וואהלען זענען געווען די גאונים. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ברענגען צו אפטע רייבונגען, און באלד האט ווירקליך אויסגעבראכען א שטארקער סכסוך צווישען צוויי פרעטענדענטען, זכאי בר אחונאי און נטרונאי בר חביבאי; די ביידע גאונים זענען געווען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און דער סוף איז געווען, אז נטרונאי איז פערטריבען געווארען פון בבל, הגם זיינע תלמודי־שע קענטענישען זענען געווען גרעסער, ווי זכאי'ס. ווי געוועהנליך, האבען די דאזיגע סכסוכים און רייבונגען זיך נישט גינסטיג אבגערופען אויף דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאלק, און אויסער עטליכע

אגדי'שע זאַמלונגען (מדרשים), צייכנען זיך די יודישע ווערק פון יענער עפּאָכע נישט אויס מיט קיין בעזונדער טיפעקייט.

מעהר פרוכטבאַר איז געווען די טעטיגקייט פון די יודישע אויסגעוועהלטע גייסטער אויף די געביעטען פון דער דעמאָלדיגער אַלגעמיינער קולטור. יודישע געלעהרטע האָבען געשאַפען בעדייטענדע ווערק (אין אַראַביש) איבער מאַטעמאַטיק, מעדיצין, אַסטראָנאָמיע און נאָך אַנדערע צווייגען פון דער וויסענשאַפט (זעה ד. פריהערדיגע קאַפּיטעל); אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט אָבער האָבען זיי געלעגט אויף דער רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע, — אַ געביעט, וואָס איז געווען זעהר חשוב און געהויבען אין די ספערען פון דער אַראַבישער אינטעליגענץ. דאָרט האָט זיך צו יענער צייט (אין צווייטען יאָהרהונדערט פון דער מחמד'נישער ערא) ענטוויקעלט אַ שטאַרקע ראַציאָנאַליסטישע בעוועגונג, וואָס האָט געשטרעבט צו דערווייטערן פון דעם ריינעם גלויבען אַלע גראָבע מאַטעריאַליסטישע פאָרשטעלונגען. אַלס אויס-טייטשער פון קאָראַן, האָבען די דאָזיגע ראַציאָנאַליסטישע דענקער (מוטאַזיליטען) ערקלערט די אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שטעלען פון דעם הייליגען רעליגיאָנס-בוך נישט בוכשטעבליך, נאָר בילדליך, און אָפט האָבען זיי אַפילו געפּועל'ט ביי זיך אינגאַנצען אָבצולייקענען געוויסע עיקרים פון איסלאַם, וועלכע האָבען נישט געשטימט מיט די הנחות פון זייער ראַציאָנאַליסטישער וועלט-אַנשויאונג. אין דער ערשיינונג האָבען די אָרטאָדאָקסישע קרייזען פון איסלאַם געזעהען אַ שטאַרקע כפירה, און זיי האָבען גענומען מיט זייערע קאָראַן-אויסטייטשונגען אַנטקעגענווירקען דער שעדליכער אפיקורסות. זיי האָבען דעם גאַנצען קאָראַן בוכשטעבליך פערשטאַנען, דעריין אויך יענע שטעלען, וואו עס רעדט זיך וועגען גאָט מיט גראָב-מענשליכע אויסדריקען און בעגריפען (אַנטראָפּאָמאָרפיזם). לויט דער אויפפאַסונג איז אַלזאָ אויסגעקומען, אַז גאָט איז אַ קערפּער מיט טיילען און מיט אַ געשטאַלט, אַז גאָט איז זיעבען שפּאַן (גאָט'ס שפּאַן) לאַנג, געפינט זיך אין אַ בעשטימטען אָרט, בעוועגט זיך אַרויף און אַראָב, געהט און רוהט.

פון דעם אידעען-קאַמפּף זענען אויך די יודען בעאיינפלוסט געוואָרען, און באַלד האָבען זיך די זעלביגע ערשיינונגען איבערגע-חזר'ט אין דער יודישער געדאַנקען-וועלט. וואָס דער קאָראַן פאַר די מחמד'נישע, דאָס איז איצט די ביבעל געוואָרען פאַר די יודישע ראַציאָנאַליסטען, און די אַלע שטעלען פון די הייליגע שריפטען, וואו

ס'רעדט זיך וועגען דער גאטהייט, ווי וועגען א מענשען (געזעסען, געשטאנען, געזאגט, גאט'ס האנד, גאט'ס אויג א. א. וו.), האבען זיי אויך אויסגעטייטשט מעטאפאריש (בילדליך). דאס האט ארויסגערופען א שטארקע התנגדות מצד די תמימים, וואס האבען געזעהען אין דעם א מין חלול הקודש, און וויל די בוכשטעבליכע אויסטייטשונג פון די גאט-שילדערונגען אין דער ביבעל האט פארט נישט געשטימט מיט דער פארשטעלונג פון גאט, וואס האט שוין געהערשט אינ'ם גאנצען יודישען פאלק, האבען אט די תמימות'דיגע מאמינים זיך געמוזט פערפלאנטערן אין א נעץ פון מיסטישע נעבלען און סימבאלען. די „געהיימע לעהרע" (נסתר, חכמת הקבלה), וועלכע איז ענטשטאנען נאך אין די צייטען פון דער משנה, האט איצט פונ'סניי אויפגעלעבט, און די אנהענגער פון דער דאזיגער לעהרע האבען זיך גאנץ וועניג אונטערגעשיידט פון זייערע מוסלמענישע חברים: זיי האבען אויך געשילדערט דעם געטליכען וועזען אין פשטות — גליער נאך גליער, די הויך, דאס פערנעהם, די קרוין, די מלאכים-דינער און אזוי בסדר. אויף דעם באדען פון די דאזיגע פארשטעלונגען זענען געשאפען געווארען א גאנצע רייהע ווערק, וואס האבען זיך פעררופען אויף נעמען פון זעהר פערהייליגטע תנאים: „ר' עקיבא'ס אלף בית", „ר' יהושע בן לוי'ס מעשות", „היכלות", „שעור קומה" און נאך עטליכע. נאטירליך, האבען אט די מיסטישע שווערמערייען צוגעצויגען נישט קיין קליינע צאהל אנהענגער, וועלכע זענען מיט דער צייט שטארק פערעהרט געווארען פון דעם איבריגען עולם. די „אנשי אמונה" (מענשען פון גלויבען), ווי די מקובלים האבען זיך גערופען, צום אונטערשייד פון די ראציאנאליסטען-דענקער, זענען געווארען ווי א מין בעזונדער קאסטע פון הייליגע, וואס שטעהען נאהנט צו די הימלישע ספערען און קענען אלץ אויפטאן: אויסהיילען אלערליי קראנקהייטען, פאראויסזאגען די צוקונפט, פערשווערן די הייליגע מלאכים (השבעות, קמיעות) און בכלל ענדערן אלע געזעצען פון דער וועלט-הנהגה.*)

---

*) פון דער קבלה-ליטעראטור, וואס איז געשאפען געווארען אין יענער עפאכע, איז בעזונדער בעדייטענד געוועזען די השפעה פון דעם בעריהמטען „ספר יצירה" (דאס בוך פון דער וועלט-בעשאפונג), וואס איז צוגעשריבען געווארען אברהם אבינו. דאס ווערק איז שפעטער געווארען דער אלף בית פון דער גאנצער געהיים-לעהרע.

פון דער צווייטער זייט, די ראַציאָנאַליסטען, האָבען אויך נישט געשוויגען : זיי האָבען געענטפערט אויף די פערגעבעלטע תורות פון די פינסטערע מיסטיקער מיט שאַרפע אַרויסטרעטונגען געגען דעם עצם מהות פון גלויבען. דער ראש פון די פריי-דענקער חוי הבלכי (פון דער פערסישער שטאָדט באַלחאַ ; געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון X-טען יאָהר-הונדערט) האָט אָבגעלייקענט אין זיינע ווערק די בעדייטענדסטע פאַקטען פון דער ביבלישער מסורה און אויך די געטליכקייט גופא פון דער ביבעל. און אויך דער עקסטרעמער ראַציאָ-נאַליזם איז נישט פערבליבען אָהן אָנהענגער — ער האָט אָנגעהויבען זאָגאַר אַריינצודרינגען אין די אַקאַדעמישע קרייזען פון יודענטום און פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ גרויסע געפאַהר פאַר דעם קיום פון די יודישע יסודות ; באַלד איז אָבער אָט דער איינפלוס אָבגעשוואַכט געוואָרען אַ דאַנק דער געגען-ווירקונג פון אַ שטאַרקען גייסט, וועלכער האָט זיך אויפגעשטעלט צווישען די ביידע עקסטרעמען און געשאַפען אַ נייעם וועג פאַר דעם יודישען געדאַנק.

דאָס איז געווען רב סעדיה בן יוסף פון דער שטאָדט פיומי אין אויבער-מצרים (942—892). אַ טיעפער קענער פון תלמוד און פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור, איז רב סעדיה אין דער זעלביגער צייט געווען גוט בעהאַווענט אין די פערשיעדענסטע צווייגען פון דער אַראַבישער געדאַנקען-וועלט, און ווי אַלע געבילדעטע דענקער פון מיטעלאַלטער האָט ער אויך פעראייניגט אין זיך אַ פילאָזאָפישען געדאַנק מיט טיעפע רעליגיעזע געפיהלען. דאָס ערשטע ווערק פון דעם אָריגינעלען גייסט איז געווען אַ ווערטערבוך פון דער העברעאי-שער שפּראַך, צו וועלכען ער האָט שפּעטער צוגעגעבען אויך אַ רייהע גראַמאַטישע כללים. נאָכדעם האָט ער אָנגעשריעבען אַ ווערק אויף צו פערטיידיגען דעם תלמוד געגען די אָנפאַלען פון דעם קאַראַאימישען פיהרער. אין דעם ווערק בעווייזט רב סעדיה די לאָגישע נויטווענדיג-קייט פון דער מונדליכער מסורה, אָהן וועלכער עס וואָלטען געבליבען אונפערשטענדליך די בעדייטענדסטע שטעלען פון די הייליגע שריפטען.

אָט די ביידע ווערק האָט רב סעדיה געשריבען אין דער עלטער פון 20—23 יאָהר, און באַלד דערנאָך איז ער צוגעטרעטען צו אַ קאָלאָסאַלער ליטעראַרישער אַרבייט — איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין אַראַביש. דאָס האָט ער געטאָן נישט אזוי וויט, כדי צו פערשפּרייטען די ביבעל צווישען די נישט-יודישע שטאַמען, ווי

פאר די יודען גופא אין די אראבישע לענדער, וועלכע האבען כמעט אלע גערעדט אראביש. זיי האט ער געוואלט אבריישען אי פון די קאראאימישע אויסטייטשונגען, אי פון די מיסטישע איינבילדונגען, און דעריבער האט ער צו דער איבערזעצונג צוגעגעבען אויך א אויס-פיהרליכען פירוש צום אינהאלט, אין וועלכען ער האט דערוויזען דעם צוזאמענהאנג צווישען דעם טעקסט פון דער ביבעל און דער תלמודישער מסורה. פון דעם פירוש האבען זיך די קראים געפיהלט שטארק אנגעגריפען, און איינער פון זייערע טעארעטיקער, שלמה בן ירוחם פון פאלעסטינא (960 — 882) איז ארויסגעטרעטען געגען דעם יונגען רבני'סט, ווי בכלל געגען דער לעהרע פון די רבני'טען, מיט זעהר א שארפען פאלעמישען בריעף „צו די קאראאימישע קהלות אין עגיפטען". דעם בריעף האט שלמה פערעפענטליכט אין צוויי שפראכען: העברעאיש פאר די געלעהרנטע און אראביש פאר'ן פאלק, און באלד זענען אויך אנדערע קאראאימישע פרעדיגער געקומען מיט זייערע תשובות, וועלכע זענען אויך פול געווען מיט בעליידיגענדע זלזולים. דער בעליידיגטער רב סעדיה האט זיינע געגנער נישט געשוינט און איז ארוים געגען זיי מיט נייע ווערק, וועלכע האבען זיין נאמען נאכמעהר בעריהמט געמאכט. ער האט געשריבען א איינלייטונג צום תלמוד, איבערזעצט די משנה אין אראביש און פערעפענטליכט א אראבישע אבהאנדלונג איבער א גאנצער רייהע ציוויל-רעכטליכע און רעליגיעזע פראגען.

אט די אלע ווערק, וועלכע זענען זעהר פאפולער געווארען אין פאלק, ווי אין די אקאדעמישע קרייזען, האבען דערטראגען דעם נאמען פונ'ם יונגען שארפען דענקער אז ביז דעם צענטער פון דער יודישער לעהרע, ביז סורא, און ווען דארט איז לעדיג געווארען דער פלאץ פון א ריש מתיבתא, האט דער עקזילארך דוד בן זכאי איינגעלאדען אהער דעם זעקס-און-דרייסיג-יעהריגען סעדיה פון עגיפטען. עם האבען זיך אפילו געפונען אויך געגנער פון דעם אויסוואהל, און איינער פון עקזילארכ'ס מקורבים, וואס האט געוואוסט, אז צו פיעל זעלבסטשטענדיגקייט ביי א ריש מתיבתא (גאון) אין סורא איז געפעהר-ליך פאר דער מאכט פון עקזילארך, האט אפען ערקלערט: „סעדיה איז קליגער, פרימער און גייסטרייכער פון אלע זיינע צייט-גענאסען; ער בעזיצט אבער א פעסטען, עקשנות'דיגען האראקטער"; דאס האט אבער נישט געהאלפען: דער עקזילארך אליין האט קיין בעסערן פון

סעדיה'ן נישט געפונען, און דער ענגפטישער געלעהרטער איז אוועק־געשטעלט געוואָרען בראש פון דעם גרעסטען גייסטיגען צענטער אין בבל (928) — דאָס לאַנד פון תלמוד, פון יודישען וויסען.

אָנגעקומען קיין סורא, האָט זיך סעדיה גענומען פערווירקליכען זיינע פלענער וועגען אַ ברייטער אַקאַדעמישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט, וואָס זאָל אַרומנעהמען אַלע צווייגען פון דעם יודישען לעבען; באַלד האָט ער זיך אָבער אַרומגעזעהען, אַז ער האָט אַביסעל פערשפעטיגט. פון דערווייטען האָט איהם שטאַרק בעגייסטערט דער טיטול גאון, און ער האָט געגלויבט, אַז דאָס איז עטוואָס אַלמעכ־טיגעס, גרויסעס, וואָס לעגט אַרויף אַ געוואַלטיגע פעראַנטוואָרטליכ־קייט, און גיט דערפאַר גרויסע מעגליכקייטען; און דאָ האָט איהם די ווירקליכקייט גלייך געוויזען, אַז פון דעם אַמאָליגען גרויסען טיטול איז איצט געבליבען נאָר אַ שאָטען, אַז אַלץ איז צופוילט, רואינירט און דער גאַנצער בנין האַלט זיך קוים. אַנשטאָט די אַמאָליגע גרויסע גייסטער האָט סעדיה איצט געזעהען אַרום זיך בלויז מיטעלמעסיגקיי־טען, און דאָס איז אויך נישט ריין געווען פון פערברעכען און קליינ־ליכע אַרומרייסעניִשען. די עקזילאַרכען האָבען פאַר דעם שאָטען פון זייער מאַכט געמוזט בעצאָהלען דעם קאַליפ'ס יועצים, און דאָס געלד איז אויסגעפרעסט געוואָרען פון די געדריקטע פאָלקס־מאַסען דורך פערשיעדענע גנישות און אכזריות'ען.

סעדיה האָט צוגעזעהען די אַלע מעשים און געמוזט דערוויי־שווייגען — ער איז נאָך ניי געווען אויף זיין פּאָסטען; דערצו האָט מען פון פערשיעדענע זייטען נישט פערגונען דעם יונגען אויסלענדער די זכיה פון „הערשען" איבער סורא, און יעדער נישט געלונגענער אַרויס־טריט וואָלט פון די דאָזיגע געגנער גלייך אויפגעכאַפּט און אויסגענוצט געוואָרען געגען איהם. אָט די לאַנגע האָט זיך אָבער לאַנג נישט גע־קענט האַלטען, און באַלד איז ער אַריינגעצויגען געוואָרען אין אַ סכסוך מיט'ן עקזילאַרך אַליין.

דעם שטויס צו דער קאַטאַסטראָפע האָט געגעבען אַ קליינגקייט׃ פאַר'ן עקזילאַרך דוד בן זכאי איז פאָרגעקומען אַ משפט וועגען אַ גרוי־סער ירושה, און צוליעב נישט קיין עהרליכע פערזענליכע חשבונות האָט ער אַרויסגעטראָגען אַ פאַלשען אורטייל, אויף וועלכען ער האָט געפאָדערט די הסכמה פון ביידע גאונים. דער גאון פון פומבדיתא כהן־צדק, האָט זיך נישט זעהענדיג געמאַכט און געגעבען זיין אונטער־

שריפט; סעדיה אָבער, דער גאון פון סורא, האָט נישט געפּועל'ט ביי זיך, ארונטערצושטעלן זיין נאָמען אונטער א בולט'ער אונגערעכטיגקייט, און האָט זיין אונטערשריפט נישט געוואָלט געבען. די אָנהענגער פון עקזילארך זענען צוטומעלט געוואָרען פון דעם פאקט און געפאָדערט אַן ערקלערונג, און סעדיה האָט ערקלערט, — אז דער עקזילארך האָט ארויסגעטראָגען א נישט גערעכטיגען אורטייל. דער אויפגערייצטער בן זכאי האָט געפּרופט דראָהען דעם איינגעשפּארטען גאון און זיין זוהן האָט אפילו געפּרובט אויף סעדיה'ן די האַנד אויפהויבען; דאָס האָט אָבער דעם לעצטען נישט ווייכער געמאַכט. דאַן האָט דער עקזילארך אראָבגעזעצט סעדיה'ן פון זיין פּאָסטען און ערקלערט פאר א ריש-מתיבתא איינעם, וואָס האָט געקענט זיין סעדיה'ס א תלמיד. סעדיה ווידער פון זיין זייט האָט זיך נישט אונטערגעגעבען: ער האָט אריינ-געלעגט אין חרם דעם עקזילארך און מיט דער הילף פון זיינע אָנהענ-גער ערקלערט בן זכאי'ס ברודער, יאשיה חסאן, פאר א ריש הגולה (930). אויף אזא אופן זענען ענטשטאַנען אין בבל צוויי פיינד-ליכע פארטייען: איינע פון עקזילארך דוד בן זכאי, די צווייטע פון רב סעדיה גאון. נאטירליך, האָט די זאַך געמוזט איצט ענטשיידען ווערן דורך דער הערשענדער מאַכט און ביידע צדדים האָבען אַפּעלירט צום קאַליף אלמוקטאדיר, וועלכער האָט צו דעם צוועק בעשטימט א ספּעציעלע זיצונג אין באַגדאד. צוליעב פערשידענע סיבות איז אָבער אָט די זיצונג אָבגעלעגט געוואָרען אויף א לאַנגע צייט, און דער משפּט איז פאָרגעקומען ערשט פאר אלמוקטאדיר'ס נאָכפאָלגער, קאהיר. דער לעצטער האָט זיך גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען זיין איבער געוואלט אַוועקגענומענע הערשאפט, און אזוי ווי בן זכאי'ס פארטיי איז רייכער געוועזן, האָט ער איהם איבערגעלאָזען ביי זיין טיטול. די צוויי „אונגעזעצליכע הערשער", דאַגעגען, סעדיה און יאשיה, זענען פערשיקט געוואָרען פון סורא.

סעדיה איז דאַן אַוועק קיין באַגדאַד און געלעבט פיער יאָהר אַלס פריוואַט-מאַן, וויַיט פון אַלע עפֿענטליכע ארומרייסענישען. דאָ האָט ער זיך ווידער איבערגעגעבען אינגאַנצען דער ליטעראטור און געשאַפען א נייע רייהע בעדייטענדע ווערק: תלמודישע פאָרשונגען, רעליגיעזע לידער, ווערק איבער דעם יודישען גאָטעסדיענסט און אויך א פירוש אויף דעם קבלה'שען „ספר יצירה". זיין ליעבסטע גייס-טיגע בעשעפטיגונג איז אָבער געוועזן רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע, און אויף

דעם געביעט האָט ער געשאַפען דאָס בעסטע פון אַלע זיינע ווערק : אַ פילאָזאָפישע אָבהאַנדלונג אין אַראַביש אונטערן נאָמען „גלויבענס און מיינונגען” (אמונות ודעות) .

סעדיה איז געווען דער ערשטער , וואָס האָט געשאַפען אַ פאָל־שטענדיגען רעליגיעז־פילאָזאָפישען סיסטעם פון יודענטום . געווענדעט איז געווען דאָס ווערק פון איין זייט געגען די פאַנאַטיקער , וואָס הענ־גען אָן זייער גלויבען אין נאַרישע איינבילדונגען, און פון דער צווייטער זייט געגען די סקעפּטיקער־אפיקורסים, וועלכע ווילען גאָרנישט גלויבען. „מיין האַרץ איז בעטריבט — שרייבט סעדיה אין דער הקדמה צו דעם ווערק — איבער די מענשען , וואָס האַלטען זיך ביי נישט קיין ריינעם גלויבען און נישט קיין קלאָרע מיינונגען ; אַ סך אפיקורסים ווידער שטאָלצירען דערמיט , וואָס זיי לייקענען אַלץ אָב ; זיי רעכנען זיך העכער פאַר די מענשען פון אמת און פאַקטיש זענען זיי די פערא־ירטע . איך האָב געזעהען , ווי איינער זינקט אין אַ ים פון ספיקות , און די אַנדערע זענען איינגעהילט אין אַ פלאַנטער פון טעותים און קיין שווימער איז נישטאָ , וואָס זאָל זיי אַרויסציהען פון דער טיפעניש ; און וויל גאָט האָט מיר געשענקט אַזוינס , וואָס וואָלט געקענט דינען אַט די זיך טרינקענדע , האַלט איך עס פאַר מיין חוב , זיי אַרויסצו־פיהרען אויף דעם ריכטיגען וועג” .

סעדיה ענטוויקעלט צוערשט די קוועלן פון ערקענטניש , מיט דער הילף פון וועלכע מ׳קען צוקומען צום אמת און איהם משיג זיין . אַט די קוועלן זענען דריי : דאָס זיכטבאַרע, וואָס ווערט פערנומען מיט די חושים ; דאָס אַבסטראַקטע, וואָס ווערט בעגריפען מיט׳ן פערשטאַנד, און די צווינגענדע לאָגישע פאָלגערונג , די ערקענטניש דערפון , וואָס איז לאָגיש נויטווענדיג (די מציאות , למשל , פון אַ נשמה) . צו די דריי גיט די אמונה צו נאָך אַ פיערטע קוועלע פון ערקענטניש — די נ ב ו א ה אָדער די מ ס ו ר ה , אַזוי אַז דער עצם מהות פון גלויבען האָט נישט אין זיך קיין שום סתירה צו דעם פילאָזאָפישען בעוואוסטזיין. דאָס אמת׳ע גלויבען דאַרף אַלזאָ פאַר׳ן ריינעם דענקענדען פערשטאַנד גאָר קיין מורא נישט האָבען ; פערקעהרט , אַט דער פערשטאַנד איז איז בעצם נויטיג , כדי איינצוצוימען דעם שטראָם פון די ווילקירליכע איינפילרונגען און אָבערגלויבענס .

אויף דעם יסוד פון דער אַלגעמיינער הנחה , טרעט סעדיה צו צו די איינצעלהייטען פון זיין סיסטעם . דאָ זוכט ער קודם כל צו

דערוויזען, אז די וועלט איז בעגרענעצט אין צייט און רוים און איז בעשאפען געווארען, א דאנק דעם געטליכען ווילען, אין א בעשטימטער צייט. פון דעם עיקר דרינגט זיך שוין אליין ארויס דער צווייטער, אז ביי די פערשיעדענע ערשיינונגען פון דער געטליכער מאכט, איז זי דאך איינע, און קוים נעהמט מען אן אט די איינהייט פאר דער בעשעפערין פון וועלטאל, קען מען איהר שוין זיך ניט אנדערש פארשטעלען, ווי זייענדיג (לעבעדיג, ווירקליך), קלוג (אלוויסענד) און מעכטיג. די דריי אטריבוטען פון דער גאטהייט: דאזיין, קלוגהייט און אלמעכטיגקייט, מאכען צוזאמען איין בעגריף.

די מענשליכע נשמה, וויעדער, טראגט אין זיך א אנגעבוירענע אבהענגיגקייט פון גאט און א אנגעבוירענע נייגונג צו איהם; א דאנק דעם בעזיצט דער מענש די פעהיגקייט, אונטערצושיידען דאס אמת'ע פונ'ם פאלשען, דאס גוטע פונ'ם שלעכטען און אזוי ווייטער. אט די אנגעבוירענע העכערע נייגונגען זענען אבער נאך ניט גענוג, כדי צו פיהרען דעם מענשען אויפן ריכטיגען וועג בנוגע צו זיין אלטעגליכען לעבען; דערצו איז נויטיג א בעזונדערע ענטפלעקונג פון דעם געטליכען ווילען — די נבואה, די תורה. דעם מענשען'ס ווילען בלייבט אבער פריי: ער קען מקיים זיין די מצוות פון דער תורה און קען זיי ניט מקיים זיין, הייסט עס, אז דאס גוטס טאן איז א פערדיענסט, וואס דארף בעלויהנט ווערן, און אזוי ווי אויף דער וועלט זעהט זיך ניט קיין פאלשטענדיגקייט אין דעם סיסטעם פון שכר ועונש, וועט די אמת-הארמאנישע אויסגלייכונג צווישען לויהן און שטראף פארקומען אויף יענער וועלט. דען דער טויט איז בלויז אנ'איבערגאנג — ער שיידט נאר אויף א ווייל אב דעם גוף פון דער נשמה. די לויטערע נשמות פון די צדיקים דערהויבען זיך דאן ביז אנ'ארט פון הימלישען גליק, און דאגעגען בלאנדזשען די בעטריבטע נשמות פון די רשעים ארום איבער'ן וועלטאל און געפינען פאר זיך קיין מנוחה ניט.

און דערמיט ענדיגט זיך נאך ניט דער פראצעס פון שטראפען און בעלויהנען — דאס וועט פארקומען אין דעם ווייטערדיגען פאזיס פון דער מענשליכער עקסיסטענץ, אין דעם פאזיס פון תחית-המתים, די גופים וועלן זיך וויעדער פעראייניגען מיט די נשמות. מיט איהם זענען פערבונדען אויך די גליקליכע משיח'ס צייטען,

ווען אויף דער ערד וועלן הערשען בלויז גליק, אמת און גע־רעכטיגקייט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז סעדיה׳ס פשרה האָט נישט געבראַכט צו קיין פאָלשטענדיגען אויסגלייך צווישען דער אמונה און דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד ; ביי אַלע איהרע שוואַכע זייטען האָט זי אָבער דאָך געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער וויטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען געדאַנק. שוין דער פאַקט אַליין, וואָס אַ גאון און אַ תלמודי׳שער אויטאָריטעט האָט זיך בעשעפטיגט מיט פילאָזאָפישע פראָבלעמען, — האָט אָבגעשוואַכט אין אַ גרויסער מאָס דעם בלינדען גלויבען. די רעליגיעזע עיקרים זענען פון איצט אָן אונטערגעוואָרפען געווען דער פרייער קריטיק, און עס איז פערבליבען אויף אַ לאַנגער צייט. ווי אַ מין מאָדע אין די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען, זיך צו בעציהען צו די יסודות פון דער אמונה און צו איהרע געבאָטען מיט מעהר פערשטאַנד און בעוואוסטזיין. שפּעטער, ווען דער צענטר פון דעם יודישען גייסט איז אריבערגעטראָגען געוואָרען אינ׳ם אַראַבישען שפּאַניען, איז סעדיה׳ס רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע שטאַרק פערשפּרייט געוואָרען אין דער יודישער וועלט, פריהער אין אַראַבישען אָריגינאַל, און דערנאָך אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען ר׳ יהודה אבן תבון (אין XII־טען יאָהרהונדערט).

דערווייל איז אין דעם פּאָליטישען לעבען פון לאַנד פאָרגעקומען אַ ענדערונג, וואָס האָט זיך גוט אָבגערופען אויף דער לאַגע פון דעם פערטריבענעם דענקער. דער געלדזיכטיגער קאַליף קאהיר איז גע־שטאָרבען, און זיין טראָן האָט גע׳ירשה׳נט אל־ראדהי, וועלכער איז געווען צו סעדיה׳ן פיעל בעסער געניגט. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז עס האָבען זיךפונ׳ס ניי אָנגעהויבען שאַרפע סכסוכים צווישען ביידע פּאַרטייען, וועלכע האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג, ביז עטליכע איינפלוסרייכע פערזאָנען האָבען ענדליך דורכגעפיהרט אַ פייער־ליכען שלום צווישען די הויפּטשולדיגע אין די אַלע ארומרייסענישען: סעדיה און דוד בן זכאי. דער לעצטער האָט נאָכדעם איינגע־לאַדען זיין פריהערדיגען שונא צו זיך, איהם אַרויסגעוויזען אַלערליי פריינדליכקייטען און צוריק אומגעקעהרט דעם טיטול ריש מתיבתא.

סעדיה האָט זיך דאַן ענערגיש גענומען אַרבייטען פאַר דער אויפלעבונג פון דעם אַלטען בבלי׳שען צענטר, און באַלד האָט ער זיין ישיבה ווירקליך אויפגעהויבען אויף אַ בעדייטענדער מדרגה. די

שאלות פון אינלענדישע און אויסלענדישע קהלות זענען פון איצט אן ווידער געווענדעט געווען נאר קיין סורא, און סעדיה האט קיין שאלה נישט געלאזען אהן א קלארען ענטפער (אין אראביש אדער העבּרעאיש). אט די אויפלעבונג איז אבער געווען נישט מעהר, ווי א לעצטער שטראהל פון דער זון פאר איהר אונטערגעהן. אי דער עקזילארך, אי דער גאון, — ביידע זענען געווען כמעט די לעצטע טרעגער פון זייערע טיטולען, און מיט זייער טויט זענען אונטערגע־גאנגען אויך די פאסטענס, וועלכע זיי האבען פערטרעטען.

נאכ'ן טויט פון דוד בן זכאי (940) האט דעם עקזילארכען־טיטול געירשה'נט זיין זוהן יהודה; געטראגען האט ער איהם אבער נאר א קורצע צייט: זיבען חדשים נאכ'ן פאטער'ס טויט איז ער אויך געשטארבען. דאן האט רב סעדיה גאון צוגענומען צו זיך צום ערציהען דעם איבערגעבליבענעם מינדעריעהריגען זוהן פון דעם פערשטארבענעם עקזילארך, און האט איהם געלעהרנט און געבילדעט. אין דער צייט איז די עקזילארכען־שטעלע אינגאנצען נישט פערנומען געווען, און ווען דער יונגסטער צווייג פון דעם עקזילארכען־בוים איז מינדיג געווארען, האט דער מחמד'נישער המון זיך גראד צעווילדעוועט און איהם געטויט. איבער דעם פאל האבען די פערטרעטער פון יודענטום בעשלאסען, נישט צו בעשטימען מעהר קיין נייעם עקזילארך, כדי נישט אויפצו־רייצען דעם האס פון המון. אזוי איז אונטערגעגאנגען דער טיטול, וואס האט גאנצע זיבען הונדערט יאהר פארגעשטעלט מיט זיך די יודישע פאליטישע און קולטורעלע זעלבסטשטענדיגקייט. די איינהייט האט זיך איצט געהאלטען בלויז אויף די צוויי ישיבות; באלד אבער האט אויך זייער שעה געשלאגען.

נאך רב סעדיה'ס טויט (942) האט די סורא'עאנישע אקאדעמיע פערלוירען איהר גאנצע בעדייטונג. סעדיה האט אפילו איבערגעלאזען א זוהן, וועלכער איז געווען תלמודיש און פילאזאפיש געבילדעט; דער טיטול גאון איז אבער איבערגעגאנגען נישט צו איהם, נאר צו דעם פריהערדיגען דערווייליגען ריש מתיבתא יוסף בן־יעקב, וועלכער איז נישט אימשטאנד געווען צו דערהאלטען דעם אנזעהען פון דעם אלטען צענטער. די צאהל תלמידים איז וואס ווייטער אלץ קלענער געווארען, די הכנסות פון דער ישיבה זענען שטארק געפאלען און ענדליך איז די פון דעם גרויסען רב געגרינדעטע בבלישע אקאדעמיע פערמאכט געווארען (948) אויף אייביג, נאכדעם ווי זי האט גאנצע זיבען

הונדערט יאָהר פערשפּרייט ליכט און גייסט אין די פערוואָרפענסטע ווינקעלעך פון דער דיאַספּאָראַ.

מעהר לעבענס-קראַפט האָט ארויסגעוויזען די ישיבה אין פומבדיתא; זי האָט זיך נאָך גאַנצע הונדערט יאָהר געראַנגעלט מיט׳ן אונטערגאַנג, און דערהאַלטען דעם כבוד פון די בבל׳ישע יודען, אַלס טאָן-געבער פון דעם גאַנצען פאָלקסלעבען; אָט די ראָליע האָט זיך איצט אָבער אַלץ מעהר אַריבערגעטראָגען אין די מערב-לענדער, וואו עס האָבען זיך באַלד אויסגעבילדעט נייע צענטערן מיט נייע לאָזונגען.

וועגען דעם איבערגאַנג גופא פון דער נאַציאָנאַלער העגעמאָניע איז דערגאַנגען צו אונז די פאָלגענדע כאַראַקטעריסטישע לעגענדע: פיער חברים (תלמידי חכמים) זענען אוועקגעשיקט געוואָרען פון בבל אין די מערב-לענדער (אַפריקא, שפּאַניען), צו זאַמלען דאָרטין געלד פאַר דער פערעהמטער ישיבה פון סורא. ווייל אָבער פון הימעל איז שוין נגזר געוואָרען אויף סורא, אַז זי זאָל פערמאַכט ווערן, האָט אַ שטאַרקער שטורם-ווינט פערטראָגען זייער שיף אויף אַ איטאַליענישען ברעג, נעבען דער שטאָדט באַרי, וואו אַ מויריש-שפּאַנישער אדמיראַל האָט געפאַנגען די שלוחים און זיי אוועקגעפיהרט איינעם קיין מצרים, דעם אַנדערן קיין אַפריקא, דעם דריטען קיין קאָרדאָוואַ און דעם פיערטען—לויט דער השערה—קיין נאַרבאָנאַ. אַזוי זענען די בבלי׳שע שלוחים צושפּרייט געוואָרען איבער אַלע ווינקלען פון דער ערד, און האָבען געגרינדעט גרויסע ישיבות יעדערער אין דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט איהם פערוואָרפען.

ערשטעם קאַפּיטעל.

נייע קולטור־צענטערן אין מערב־אייראָפּא.

אין דער צייט, ווען די גרויסע גייסטיגע צענטערן אין בבל האָבען זיך געראַנגעלט מיט'ן אונטערגאַנג, איז אין די לענדער פון מערב־אייראָפּאַ פאָרגעקומען אַ שטאַרקע גייסטיגע אויפלעבונג, וואָס האָט געשאַפען נייע צענטערן פאַר דעם יודישען געדאַנק.

אַ גרויסע ראָליע אין דער פערשפּרייטונג פון דער יודישער געזעצלעהרע זאָלען האָבען געשפּיעלט די לעגענדאַרישע פיער שלוחים פון סורא, וועלכע דער מחמד'נישער אדמיראַל אב'ן רומאַהים האָט געפאַנגען און פערקויפט. דער ערשטער פון די פיער, ר' שמריה בן אלחנן, איז פערקויפט געוואָרען אין אלעקסאַנדריע, און נאָכדעם ווי די דאָרטיגע יודישע קהלה האָט איהם אויסגעלייזט, איז ער אַוועק קיין קאַהיר און געגרינדעט דאָרט אַ גרויסע ישיבה; דער צווייטער, חושיאל, איז אויסגעלייזט געוואָרען אין אַפריקאַ און האָט זיך בעזעצט אין קיירואַן; דער דריטער, וועמעס נאָמען ס'איז נישט געווי בעשטימט, האָט זיך געמוזט דערשלאָגען קיין נאַרבאָנאַ, און דער פיערטער, ר' משה בן חנוך, וועלכער איז אַמטעהרסטען צרות אויסגעשטאַנען אין וועג, האָט דערפאַר אויך אַממעהרסטען אויפגעטאָן פאַר דער אויפלעבונג פון שפּאַנישען יודענטום.

ר' משה איז געווען דער איינציגער צווישען די פיער, וואָס האָט געהאַט מיט זיך אַ קליינעם זוהן און אַ יונגע שענע ווייב, אויף וועלכער דער מויריטאַנישער אדמיראַל האָט געקוקט מיט גלוסטענדע

אויגען. די יודישע טאָכטער האָט געזעהען די געפאַהר, אין וועלכער זי געפינט זיך, און האָט זיך בעשלאָסען אויף א געוואגטען שריט; זי האָט אויף העברעאיש געפרעגט איהר מאַן, צי די דערטרונקענע אין ים וועלען אויפשטעהן תחית המתים, און ווען ער האָט איהר געענטפערט מיט'ן פסוק פון תהלים: „אמר ד' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" (גאָט זאָגט: פון בשן וועל איך אומקעהרען, איך וועל אומקעהרען פון די טיעפענישען פון ים), — האָט זי זיך אַריינגעוואָרפען אין די ברויזענדע חוואַליעס.

א דערשלאָגענער איז דאַן ר' משה געבראַכט געוואָרען קיין קאָרדאָווא, וואו די יודישע קהלה האָט איהם אויסגעלייזט. קיינער האָט אָבער דערווייל נאָך נישט געוואוסט, אַז אָט דער אויסגעלייזטער שקלאַף וועט מיט דער צייט אוועקשטעלען שפּאַניען בראש פון דער גאַנצער אומה; ר' משה האָט זיך מיט זיין לומדות נישט בעריהמט און איז געגאַנגען זעהר אָרים געקליידט, נאָר איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז ער איז געשטאַנען בייַם טהיר פון דער ישיבה און האָט געהערט, ווי דער ראש ישיבה טייטשט פאַלש אויס א געוויסע תלמודישע הלכה, האָט ער זיך אָבגערופען און ערקלערט דעם ריכטיגען פשט. די ערשטוינטע תלמידים האָבען זיך דאַן געווענדעט צו איהם מיט פערשיעדענע שווערע תלמודישע שטעלען, און ווען אלע האָבען געזעהען די לומדישע גרויסקייט פון דעם אָרימען וואַנדערער, האָט דער ראש ישיבה אַליין איהם אָבגעטרעטען זיין פּלאַץ. „איך בין נישט מעהר אייער דיין: — האָט ר' נתן (דער ראש ישיבה) ערקלערט זיינע תלמידים — דער טיטול געהערט אָט דעם אָרימען פרעמדען, ער איז מיין רבי, און איך וועל פון איצט אָן זיין זיין תלמיד". די קהלה האָט באַלד אויסגעקליבען ר' משה'ן פאַר א דיין, און פון דעמאָלט אָן איז קאָרדאָווא געוואָרען א גרויסער יודישער צענטר מיט א בעדייטענדער, אונאָבהענגיגער ישיבה.

עס וואָלט אָבער זיין נישט ריכטיג אָנצונעהמען, אַז די ישיבה אַליין אין קאָרדאָווא האָט אוועקגעשטעלט שפּאַניען בראש פון גאַנצען יודענטום. דאָ זענען נאָך צוגעקומען די אַלגעמיינע פּאָליטישע און געזעלשאַפטליכע בעדינגונגען, וועלכע האָבען געמאַכט דעם שפּאַנישען באָדען בעזונדער גינסטיג פאַר א יודישער גייסטיגער אויפלעבונג. האָבענדיג פון איין זייט דאָס קריסטליכע אייראָפּא, וואָס איז נאָכ'ן אָבשטאַרבען פון די ערשטע קאַראָלינגען צוריק פערזונקען געוואָרען

אין פאָלשטענדיגער פינסטערניש, און פון דער צווייטער זייט דעם אָבגעשוואַכטען קאַליפאַט פון די מזרח-לענדער, — האָט דאָס אַראַבישע שפּאַניען פאָרגעשטעלט מיט זיך דעם איינציגען ליכטיגען פונקט אין דער גאַנצער וועלט. אונטער דער הערשאַפט פון אַבדול-רחמן III (61 — 912), וועלכער האָט דער ערשטער אָנגענומען דעם פולען קאַליפען-טיטול עמיר-אַל-מומינין (פירשט פון די גלויביגע), איז שפּאַניען געווען דער איינציגער ווינקעל פאַר קונסט און וויסענשאַפט, און מיט זיין הערשען הויבט זיך אָן די קלאַסישע צייט פון דער מושלמענישער קולטור-אויפלעבונג, וואָס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט רייכטום און קראַפט.

אַמעהרסטען האָבען אין דער צייט געגאָלטען אין שפּאַניען די ליעבלינגען פון דער מוזע: די מייסטער פון ריטמישע קלאַנגען און געפליעגעלטע שלאַגווערטער. אַ געלונגען ליעד איז כמעט מעהר געפייערט געוואָרען פון אַ געלונגענעם קריעגסצוג, און דאָס לעצטע האָט ווידער געדיענט אַלס שטאָף פאַר פּאָעטישע שאַפונגען. יעדע אָנגעזעהענע פּערזאָן, פון קאַליף ביז'ן לעצטען פּראָווינץ-בעאַמטען, איז געווען שטאָלץ דערויף, צו קענען רעכנען דעם און דעם געלעהרטען אָדער דיכטער אין דער רייהע פון די הויז-פריינד, און מיט דער צייט זענען כמעט אַלע גרעסטע אַמטען פון דער מלוכה פערנומען געוואָרען פון גייסט-מענשען.

אין אַזאַ אַטמאָספערע האָט נישט געדאַרפט לאַנג דויערן, ביז עס זאָל זיך אַרויסווייזען די אָנגעבוירענע שאַרפקייט און עמפּפינדליכקייט פון דעם יודישען גייסט, און באַלד איז דאָס יודישע שפּאַניען געוואָרען „אַ שמעקעדיגער גאָרטען פון הייטערער, לעבענספרעהליכער פּאָעזיע, אַ אָרט פון ערנסטער פאָרשונג און קלאָרען געדאַנק”. יודען האָבען צוגלייך מיט די מוזאַראַבען (די קריסטען, וואָס האָבען געלעבט צווישען מחמד'נער) דערלערנט די אַראַבישע שפּראַך און איהר ליטעראַטור, און זיך איינגעלעבט מיט אַלע שענע זייטען פון דעם הערשענדען פאָלק. אין דער צייט אָבער, ווען די מוזאַראַבען האָבען דערביי מקריב געווען זייער אייגענעם וועזען, פערגעסען זייער מוטער-שפּראַך (דעם גאָטישען לאַטין) און זיך געשעמט מיט'ן קריסטענטום, — האָבען די יודען פון זייער וועזען קיין זאַך נישט אַוועקגעגעבען. זיי האָבען נאָר גענומען דאָס שענסטע און בעסטע פון דער הערשענדער קולטור — די קינסטלערישע פאָרם, דעם פרייען געדאַנק — און דאָס איינגעפלאַנצט אין

דעם אייגענעם קולטור-גאָרטען: צוגעפּאַסט אַלע וועלטליכע אמת'ען צום אמת פון יודענטום, און אויסגעזוכט אַלע שענקייטען פון הארץ און מוח אין העברעאיש-לויטערע קלאַנגען. —

אַזוי האָט זיך גליקליכערווייז אַלץ פערייניגט צום גונסטען פון שפּאַנישען יודענטום, און באַלד האָבען זיך אויך די פּערזאָנען געוויזען, וועלכע האָבען אָנגעפיהרט מיט'ן שטראָם פון דער דאָזיגער גייסטיגער אויפלעבונג און איהם געגעבען אַ געוואונשענע ריכטונג. דאָס זענען געווען דער דערמאָנטער תלמודישער געלעהרטער ר' משה בן חנוך, דער ערשטער העברעאישער גראַמאַטיקער פון אַנדאַלוזיען מנחם בן סרוק און דער בעשעפער פון אַ קונסטפאָרם פאַר דער העברעאישער פּאָעזיע דונש בן לברט. צו די מוז מען צוגעבען נאָך אַ פיערטען, וועלכער איז, לויט זיין געזעלשאַפטליכער לאַגע, געשטאַנען איבער די דריי און האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו ענטוויקלען זייער טעטיגקייט: חסדאי אבן-שפרוט (אבו-יוסוף-חאסדאי-בן-יצחק איבן שאפרוט, געב. 915, געשט. 970), פון דער משפחה אבן-עזרא.

חסדאי'ס פאָטער, יצחק, איז געווען איינער פון די אָנגעזעהענסטע יודען אין קאָרדאָווא, און אַ דאַנק זיין איניציאַטיווע איז דאָרט אויפגעשטעלט געוואָרען די בעריהמטע שענע שוהל, וואָס האָט הונדערטער יאָהרען בעקרוינט דאָס יודענטום אין שפּאַניען. זייענדיג אַליין געבילדעט און רייך, האָט יצחק געגעבען זיין זוהן אַן אַלגעמיינע ברייטע בילדונג, לויט די בעגריפען פון יענער צייט: חסדאי האָט גרינדליך שטודירט מעדיצין און געקענט העברעאיש, אַראַביש און לאַטייניש — די אָפיציעלע שפּראַך פון דער דעמאָלדיגער קריסטליכער וועלט.

אָט די קענטענישען צוזאַמען מיט די אָנגעבוירענע פעהיגקייטען פון דעם יונגען יודישען אַריסטאָקראַט האָבען צוגעצויגען די אויפמערקזאַמקייט פון אַבדול רחמן III, וועלכער האָט געהאַט בעציהונגען מיט פערשיעדענע קריסטליכע הויפען. חסדאי איז דאַן בעשטימט געוואָרען פריהער פאַר אַ לייב-מעדיק פון קאַליף, דערנאָך אויך פאַר אַ דיפּלאָמאַטישען פערמיטלער און יועץ פון דער מלוכה (941).

אויף דעם פּאָסטען האָט חסדאי עטליכע מאָל אַרויסגעוויזען בעדייטענדע דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, וועלכע האָבען גרויסע נוצען געבראַכט די אינטערעסען פון דער מלוכה; דאָס האָט נאָכמעהר אויפגעהויבען זיין אָנזעהען אין הויף, און ער איז געוואָרען כמעט דער

אײנציגער טאָן-געבער בנוגע צו אַלע מלוכה-פראַגען . דער הויך געשעצטער שטאַאַטסמאַן האָט אָבער קײנמאָל נישט פערגעסען זײַנע ברידער , און וואו נאָר ער איז אימשטאַנד געווען צו העלפען מיט זײַן אָנזעהען אָדער מיט זײַן רײַכטום , האָט ער אויף זיך נישט געלאָזען וואַרטען .

חסדאי האָט אַ סך מיטגעווירקט צו פערבינדען דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צווישען דעם שפּאַנישען קאַליפאַט און דער ביזאַנטינישער מלוכה , און אין גיכען איז קײן קאָרדאָוואַ אָנגעקומען אַ דעפּוטאַציע פון קעניג קאָנסטאַנטין VII , וועלכע האָט געבראַכט דעם קאַליף טײַערע מתנות ; צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך אַ עקזעמפּליאַר אַ יקר המציאות פון אַ גריכיש מעדיצינישע ווערק , מיט וועלכען אַבדול רחמן האָט זיך זעהר געפרעהט ; דאָס ווערק אַלײן איז אָבער געבליבען נישט צוגענגליך פאַר די מעדיקער פון קאַליף׳ס הויף , ווײַל קײנער האָט דאָ קײן גריכיש נישט פערשטאַנען . אַבדול רחמן האָט זיך דאַן געווענדעט צום ביזאַנטינישען קעניג מיט דער בקשה , ער זאָל איהם צושיקען אײנעם , וואָס קען איבערזעצען דאָס ווערק אויף אַן׳אַנדער שפּראַך , און דער אָנגעקומענער מאָנאַך ניקאָלאַס האָט עס איבערזעצט אויף לאַטיניש ; פון דער לאַטינישער איבערזעצונג האָט חסדאי , אויף אַבדול׳ס פערלאַנג , דערנאָך געמאַכט אַן׳אַראַבישע , און דער קאַליף האָט זיך שטאַרק געפרעהט מיט דער וויסענשאַפטליכער ענטפּלעקונג .

אַן׳אַנדער ראָליע האָט חסדאי געשפּיעלט בײַ דער דעפּוטאַציע , וואָס דער מעכטיגער דײַטשער קײזער אָטאָ I האָט געשיקט קײן קאָרדאָוואַ . דאָס איז געווען אַנענטפער אויף דער דעפּוטאַציע , וואָס אַבדול-רחמן האָט שוין געהאַט פריהער געשיקט צו דעם דײַטשען קײזער , און ווײַל אין אַבדול׳ס בריעף האָבען זיך געפונען עטליכע בעלײדיגענדע אויסדריקען וועגען קריסטענטום , האָט אָטאָ געלאָזען וואַרטען די אַראַבישע שלוחים אַ לאַנגע צײַט , ביז ער האָט זײ אויפגענומען . איצט , מיט דער דעפּוטאַציע אונטער דער אָנפיהרונג פון גײַסטליכען יאָהאַן גערוצער (556), האָט דער דײַטשער קײזער געשיקט אַ ענטפער אויף אַבדול׳ס בריעף , און דאָ האָבען זיך ווידער געפונען שאַרפע אויסדריקען געגען איסלאַם . דערפון האָט זיך אַבדול דערוואוסט מן הצד , און ער האָט אין דעם משך פון איבער אַ יאָהר צײַט נישט געוואָלט אָננעהמען די דײַטשע דעפּוטאַציע , דאַן האָט

חסדאי זיך אריינגעמישט אין דעם סכסוך און ער האט ענדליך געפועלט ביים אבאט יאהאן, ער זאל ארויספאדערן פון דייטשען קייזער אנאנדער בריעף (959—956), וואס זאל זיין געשריבען אין א מעהר אנשטענדיגער פארם. דער אבאט האט זיך, איבריגענס, ביי דער געלעגענהייט אויסגעדריקט, אז ער האט „נאך קיינמאל נישט בעגעגענט א מענשען מיט אזא איידעלען פערשטאנד, ווי דער יוד חסדאי".

אלס ווארימער יוד, פלעגט חסדאי ביי יעדער דעפוטאציע פון וועלכען ס'איז לאנד זיך שטארק נאכפרעגען אויף דער לאגע פון די דארטיגע יודען, און איינמאל האבען איהם די שלוחים פון פערסיען דערצעהלט, אז ערגעץ־וואו אין די וויטע מקומות עקסיסטירט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה מיט א יודישען מלך. דאס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער כאזארישער מלוכה, וואס האט עקסיסטירט צו יענער צייט אין דרום־מזרח אייראפא אויף די ברעגעס פון קאספישען ים, און חסדאי האט זיך מיט דעם פאקט שטארק פעראינטערעסירט. ער האט דעריבער נישט אויפגעהערט נאכצופרעגען וועגען דער דאזיגער מלוכה און ענדליך איז ער פון די ביזאנטינישע שלוחים דער־גאנגען, אז דאס כאזארישע קעניגרייך איז אינגאנצען פופצעהן טאג רייזע וויים פון קאנסטאנטינאפאל און אז די ביזאנטינישע מלוכה שטעהט אין א נאהנטען פערקעהר מיט'ן לאנד פונ'ם האגאן יוסף.

חסדאי האט דאן פעסט בעשלאסען, אריינצוטרעטען אין א טריפטליכער פערבינדונג מיט דעם וויטען יודישען מלך, און ער האט געפרובט בעזארגען צו איהם א בריעף דורך די קאנסטאנטינאפאלער שלוחים; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען: קאנסטאנטין האט מודיע געוועזען חסדאי'ן, אז דער וועג צו די כאזאריער איז א וויטער און א מסוכנ'דיגער און ער קען אהין דעם בריעף נישט בעזארגען. דערווייל איז קיין קארדאווא אנגעקומען א נייע דעפוטאציע פון דעם סלאווישען קעניג הונו (אדער דוקו) ביים דונאי, אין וועלכער עס האבען זיך געפונען צוויי יודען. אט די יודישע שלוחים האבען אויך געוואוסט צו דערצעהלען געוויסע פרטים וועגען דער כאזארישער מלוכה, און זיי האבען זיך אונטערגענומען צו בעזארגען חסדאי'ס בריעף צו די יודען אין אונגארן, וועלכע וועלן איהם שוין דערנאך איבער רוסלאנד און בולגאריען, בעזארגען וויטער.

און דא אין דעם בריעף שפיגעלט זיך איצט אב די גאנצע

גײַסטיגע פיזיאָנאָמיע פון דעם דאָזיגן בעגאַבטען שטאַאַטסמאַן און מערקווירדיגען יודען. אין אַ ריין העברעאישער שפּראַך (געשריבען אין אַקראָסטישע פערזען אין געשמאַק פון יענער צײַט) בעקאַנט פריהער חסדאי דעם מלך מיט דער פּאָליטישער און געאָגראַפישער לאַגע פון שפּאַניען און מיט דער לאַגע, וואָס ער, חסדאי, פערנעהמט אין הויף פון שפּאַנישען הערשער. דערנאָך שילדערט ער איהם אַלע שוועריגקײַטען, וואָס ער האָט געהאַט, ביז איהם האָט זיך ענדליך אײַנגעגעבען, אַרײַנצוטרעטען אין אַ שריפטליכער בעציהונג מיט דעם יודישען הערשער פון אַ פרײַער יודישער מלוכה. „דאָס אַלץ — שרײַבט חסדאי — האָב איך געטאָן נישט פון מײַן כבוד וועגען, נאָר כדי צו דערגעהן דעם אמת, צי ס'איז פערהאַן אַנ'אָרט אויף דער וועלט, וואו דער פערטריבענער יוד האָט זײַן הערשאַפט, און קיינער געוועלטיגט איבער איהם נישט". „און ווען איך וואָלט וויסען, אַז דאָס איז אמת, וואָלט איך פערמאוסט מײַן כבוד, זיך אָבגעזאָגט פון מײַן גרויסקײַט און פערלאָזען מײַן משפּחה, און וואָלט געגאַנגען פון באַרג צו טאָל, אויפן ים און אויף דער יבשה ביז איך וואָלט קומען צו דעם אָרט, וואו ס'רוהט מײַן האַר, דער יודישער מלך, צו זעהן זײַן גרויסקײַט און זײַן מעכטיגקײַט און דעם בעשטאַנד פון זײַנע דינער און די מנוחה פון ישראל'ס איבערבלײַבעניש." „דען ווי קען איך שווײַגען, ווען איך דערמאָן מיך אָן דעם חורבן פון אונזער שענקײַט און אָן דער איבערבלײַבעניש פון שווערד, וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך פײַער און דורך וואַסער... זיך אַרומוואַלגערנדיג אין גלות, זענען מיר געבליבען ווענינ פון פיעל און האָבען פערלוירען דעם כבוד און קענען זיך גאָרנישט העלפען, ווען די גוים זאָגען צו אונז: יעדעם פאָלק האָט אַ מלוכה און איהר האָט קיין זכר נישט פון אַ לאַנד."

איבער דעם אַלעם בעט חסדאי פונ'ם יודישען מלך אויספיהרליכע ידיעות וועגען דער אָבשטאַמונג פון די כאַזאַרען, וועגען זייער פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער לאַגע און אויך וועגען זייערע מנהגים: צי האַלטען זיי מלחמה אום שבת, צי קענען זיי די העבראישע שפּראַך און אַזוי ווײַטער

חסדאי'ס בריעף איז גליקליך אָנגעקומען אין די הענד פון דעם כאַזאַרישען מלך. דאָס איז געווען דער עלפטער יודיש-כאַזאַרישער האַגאַן פון עובדיה'ן אָן, מיט'ן נאָמען יוסף בן אהרן, און דער צושטאַנד פון כאַזאַריען איז נאָך דערוויל געווען זעהר אַ גוטער, חאָטש

א סך פון די אונטערגעוואָרפענע פראָווינצען האָבען זיך שוין געהאַט בעפרייט פון דער כאַזאַרישער הערשאַפט. אין דעם שטח פון דער מלוכה זענען אַריין אַלע לענדער צו צפון זייט פון קאַספּישען ים ביז'ן אוראַל און דאָן, פון קאַווקאַז ביז'ן דניעפּר און פון דער וואָלגאַ ביז די קאַלמיקישע מדבריות; די רעזידענץ פון חאַגאַן האָט זיך געפונען אויף איינער פון די וואָלגאַ-אינזלען און האָט געהאַט א קינסטלעריש-פערפּוצטען פּאַלאַץ מיט א גאָלדענעם טויער.

האָבענדיג געגען זיך די רוסען, וועלכע האָבען כסדר געוואָלט אָבצורייסען פּראָווינצען פון דער שכני'שער כאַזאַריען, האָבען די כאַזאַרישע מלכים געמוזט אויסהאַלטען א שטענדיגע אַרמעע, און אין דער צייט האָט נאָך ביזאַנטיען געציטערט פאַר דעם יודישען חאַגאַן און איהם בעעהרט מיט אַלערליי טיטולען.

ביי אַזא לאַגע האָט חסדאי'ס בעגייסטערטער בריעף געמוזט אַרויסרופען ביים חאַגאַן א שטאַרקע צופריעדענהייט, און ער האָט גלייך געלאָזען אָנשרייבען א העברעאישען ענטפער צו דעם פאָרשטעהער פון די יודישע ברידער אינ'ם ווייטען שפּאַניען. אין דעם בריעף דריקט דער מלך אויס זיין פרייד איבער דעם וואַרימען גרוס פון די שפּאַנישע יודען; אין דער זעלביגער צייט ערקלערט ער אָבער אויך חסדאי'ן, אַז ער האָט א טעות געהאַט, אויב ער האָט גערעכענט די כוזרים פאַר א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים", ווייל זיי שטאַמען באמת פון א פינישען אָדער סלאַווישען שבט. דערנאָך שילדערט יוסף אויספיהרליך דעם פאַקט, ווי אַזוי איינער פון זיינע עלטער-עלטער זיידעס איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום, און ענדיגט זיין האַרציגען בריעף מיט די ווערטער: מיר — אונזערע אויגען זענען געווענדעט צו גאָט, אונזער גאָט, און צו די יודישע חכמים, וואָס אין ירושלים און אין די בבלי'שע ישיבות, און מיר זענען ווייט פון ציון. זאָל גאָט דערנעהנטערן די אויסלייזונג פון ישראל, זאָל ער צוזאַמענגעהמען די קינדער פון דעם צושטרייטען פאָלק נאָך פאַר אונזערע צייטען. דערביי בעטאָנט דער מלך, אַז ער וואָלט אויך וועלן שטאַרק זעהען דעם קלוגען און געבילדעטען יודישען פירשט, און איהם מאַכען פאַר זיין העלפער און יועץ.

דער בריעף איז אָנגעקומען צו חסדאי'ן אין יאָהר 960, און אין עטליכע יאָהר אַרום האָט זיך די לאַגע פון דער יודישער מלוכה אינגאַנצען געענדערט. דער רוסישער פירשט סוויאַטאָסלאַוו פון קיעוו

האָט אונטערוואַרטעט אַ כגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון איבער דער כאַזאַרישער הויפּטשטאָדט (965), און די גרענעצען פון דער מלוכה זענען וואָס ווײַטער אַלץ ענגער צונויפגעצויגען געוואָרען, אַזוי, אַז יוסף איז געווען כמעט דער לעצטער פון די מעכטיגע כאַזאַרישע מלכים.

געענדערט האָט זיך אונטער דער צײַט אויך די לאַגע אינ'ם שפּאַנישען הויף. דער קאַליף אַבדול רחמן איז געשטאָרבען און די הערשאַפט איז איבערגעגאַנגען צו זײַן זוהן אַל-חכים. דער לעצטער האָט אויך פערשטאַנען אָבצושאַצען חסדאי'ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקײַטען, און האָט איהם איבערגעלאָזען אויף זײַן פּאָסטען; אַ דאַנק דעם האָט חסדאי געהאַט די מעגליכקײַט, פאָרטצוזעצען זײַן טעטיגקײַט אַלס בעשיצער פון יודישע דיכטער און געלעהרטע, וואָס ס'האָט אַ סך מיטגעווירקט צו בעפרײַען דאָס שפּאַנישע יודענטום פון דער אַפּוטרופּסות פון די בבלישע גאונים.

די בעדײַטענדסטע צווישען די דיכטער און דענקער פון יענער צײַט זענען געווען די דערמאָנטע מנחם בן סרוק און דונש בן לברט. בײדע האָבען פלײַסיג געאַרבײַט איבער דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך, און אויסער זײערע בעדײַטענדע פאָרשונגען אין דער העברעאישער גראַמאַטיק, האָבען זײ די שפּראַך גופא אויך בערײַכערט און פערשענערט. זײ האָבען די ערשטע אײַנגעפיהרט אין דער העברעאישער פּאָעזיע אַ פערז-מאָס מיט ריטמישע קלאַנגען און סימעטרישע זאַצען, און אויך דער אינהאַלט פון דער נײַ-העברעאישער פּאָעזיע איז אַ סך רײַכער און פיעלזײַטיגער געוואָרען אַ דאַנק די שאַפונגען פון די דאָזיגע אַנדאַלוזיש-יודישע דיכטער. אויב העברעאיש איז ביז יענער צײַט נישט אַרויסגעגאַנגען כמעט פון די גרענעצען פון אַ הײליגער שפּראַך, פון אַ שפּראַך פאַר אַלערלײ תּפילות, בקשות און אַנדערע רעליגיעזע מאָטיווען, — איז עס איצט צום ערשטען מאָל וואַכעדיג, וועלטליך געוואָרען. מיט די שאַפונגען פון דונש און מנחם האָט זיך די העברעאישע שפּראַך בעפרײַט פון איהר אײביגען שוהל-כאַראַקטער — זי איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען, אויב נישט אין גאַס, איז אין סאַלאָן, אין די פּאַלאַצען פון די יודישע געלד- און גײַסט-אַריסטאָקראַטען

און אויך אין דער היגזיכט האָט זיך שטאַרק געשפּירט די ווירקונג פון דעם פערעהרטען יודישען מעצענאַט. דער לעצטער, אבן שפּרוט, מיט זײַן אימפּאָזאַנטער פערזענליכקײַט, האָט אַרויסגערופען

ביי די יודישע דיכטער א פערלאנג , צו בעווייזען זיין גרויסקייט , און וועלנדיג איבערשטייגען איינער דעם אנדערן , האט זיך דערוויל יעדע־רער געפלייסט ארויסצעווייזען וואס מעהר גייסט און געשיקליכקייט אין זיינע דיכטערישע שאפונגען .

פונ'ם לעבען פון דיביידע געלעהרטע זענען דערגאנגען צו אונז ווייניג ידיעות . מנחם בן סרוק פון טארטאזא (געב. 910, געשט. 970) איז אין דער יוגענד געשטיצט געווארען פון חסדאי'ם פאטער , יצחק , און נאכדעם , ווי חסדאי איז נתעלה געווארען , האט ער דעם געדריק־טען געלעהרטען געבראכט צו זיך קיין קארדאווא און איהם געגעבען די מעגליכקייט , זיך איבערצוגעבען זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען . מנחם האט דאן געשאפען א פאלשטענדיגען העברעאישען ווערטער־בוך (955) מיט בעדייטענדע גראמאטישע כללים, וואס האט ארויסגעשטופט אינגאנצען דעם פריהערדיגען ווערטערבוך פון ר' סעדיה גאון און איז פערשפרייט געווארען אויך אין פראנקרייך און איטאליען . דעם גליקלי־כען הויף־פאעט איז אבער נישט בעשערט געווען , נחת צו האבען פון זיין ארבייט : ער האט בעקומען פאר זיך א פערביטערטען געגנער אין דער געשטאלט פון דעם בעגאבטען דונש בן לברט (80 — 920) .

א געבוירענער אין באגדאד , האט דער פערמעגליכער דונש אויסגעוואנדערט קיין פעץ , פון וואנען חסדאי האט איהם אריבערגע־צויגען קיין קארדאווא , און אין יענער צייט איז ער שוין בעקאנט געווען פאר א בעדייטענדען דיכטער און שפראך־קינסטלער . און אט , ווען ס'איז פערעפענטליכט געווארען מנחם'ס ווערטער־בוך , האט דער היציגער דונש אנגעשריבען געגען איהם א שארפען פאלעמישען ארטיקעל , אין וועלכען ער האט שטארק אנגעגריפען מנחם'ס אויפטו־ענצען און איהם בכלל מבטל געווען . דעם ארטיקעל האט דונש , ווי דער מנהג איז געווען , אויך געווידמעט דעם בעריהמטען מעצענאט , וועלכען ער האט פערשכור'ט מיט זעהר חניפה'דיגע לויב־לידער , און דער סוף איז געווען , אז מנחם האט פערלוירען אינגאנצען דעם חן אין די אויגען פון זיין בעשיצער און איז אפילו פון איהם שטארק בעליידיגט געווארען . די תלמידים פון דעם בעליידיגטען זענען דאן ארויסגעטרעטען געגען דעם שטאלצען דונש און פערטיידיגט די כללים פון זייער רבי'ן , און פון דער ליידענשאפטליך־סאטירישער פאלעמיק האט דערוויל די העברעאישע שפראך פערדינט : זי איז פליסענדער און בעוועגליכער געווארען .

די אויפלעבונג פון שפאנישן יודענטום וואלט אבער נישט גאנץ זיין, ווען זי וואלט זיך בעגרענעצען בלויז מיט די פארשונגען אויף דעם געביעט פון דער העברעאישער שפראך; אום זיך צו בעפרייען פון דער בבלי'שער אפוטרופסות איז בעזונדער נויטיג געווען א תלמודי'שער צענטער, און דאס האט זיי געגעבן די ישיבה פון דעם דערמאנטען ר' משה בן חנוך. דער לעצטער איז אויך שטארק געשטיצט געווארען פון דעם יודישען שטאאטס-מאן, וועלכער האט איהם געהאלפען ארגאניזירען זיין זעלבסטשטענדיגע ישיבה, און אין אלגעמיין האט דא דער צופאל אזוי ווי צוגעטראפען דעם סאמע גינ-סטיגסטען מאמענט, פערווארפענדיג איצט אהער א בעריהמטען בבלישען געזעצלעהרער. נישט בלויז די יודישע קהלות — די קאליפען אפילו זענען אויך שטארק צופריעדען געווען פון דעם פאקט, וואס זייערע יודישע אונטערטאנען וועלן נישט זיין מעהר גייסטיג אבהענגיג פון די אונטערטאנען פון דעם פיינדליכען באגדאדער קאליף.

איבער דעם אלעם האבען די יודען ארומגערינגעלט דעם פער-בלאנדזשעטען בבלישען עמיגראנט מיט אלערליי כבודים, און באלד האט זיין ישיבה אין דער אנדאלוזישער הויפט-שטאדט צוגעצויגען הונדערטער תלמידים פון גאנץ שפאניען און אפריקא. חסדאי האט אויף זיין רעכנונג אבגעקויפט די אלע תלמוד-עקזעמפלארען, וואס האבען זיך געפונען אין דער פערמאכטער סורא'שער ישיבה, און זיי געלאזען פונאנדערטיילען צווישען ר' משה'ס תלמידים — די תלמידים פון דער אנדאלוזישער סורא.

אזוי איז שפאניען אין פערשיעדענע הינזיכטען געווארען א גייס-טיגער מיטעלפונקט פאר'ן גאנצען יודענטום, און צו דער ראליע האט זיך אזוי ווי געפאסט די פערשווענדערישע רחבות און עשירות פון די שפאנישע יודען. קארדאווא אליין האט געהאט ביז טויזענד רייכע יודישע פאמיליעס, וואס האבען פערשעמט דער הערשענדער אראבי-שער בעפעלקערונג מיט זייער פראכט און לוקסוס. זיי האבען זיך געקליידט אין זייד, געטראגען קאסטבארע טורבאנען, געריטען אויף טייערע פערד, זיך בעפוצט מיט פלאטערנדע פעדערן און מיט קיין זאך זיך נישט אונטערגעשיידט פון די שכני'שע ריטער. א טייל פון די דאזיגע אריסטאקראטען האט, איבריגענס, זיך ערווארבען דאס פערמע-גען פון דעם שקלאפען-האנדעל: זיי פלעגען ברענגען הונדערטער שקלאפען, אמטעהרסטענטייל פון די סלאווישע לענדער, און די

קאליפען פלעגען מיט זיי אויספילען זייער לייב־וואך. —

נאך ר׳ משה׳ס טויט (968) איז דער קהלה פון קארדאווא פארגעשטאנען די געפאהר פון א שפאלטונג. איין פארטיי האט געהאלטען פאר ר׳ משה׳ס זוהן, חנוך, וועלכער איז געווען א גרויסער תלמודיסט, און די צווייטע האט געוואלט אוועקשטעלען בראש פון דער קהלה א ארטיגען איינוואוינער, מיט׳ן נאמען יוסף אבן־אביתור (איבן סאטנאס), וועלכער האט אויסער זיינע תלמודישע קענטעגנישען בעזעסען אויך א ברייטע אלגעמיינע בילדונג. ער האט שוין געהאט אין דער צייט פערפאסט עטליכע בעדייטענדע רעליגיעז-פילאזאפישע און פאעטישע ווערק, און אויך איבערזעצט די משנה אין אראביש, אויפן פערלאנג פון קאליף אל־חכים II. דאס האט איהם פון דעסטוועגען נישט געהאלפען, צו געווינען אויף זיין צד דעם אלמעכטיגען אבן־שפרוט, און חנוך איז בעשטימט געווארען פאר א דיין. דער צווייטער צד האט זיך אבער אונטערגעגעבען נאר לפנים־וועגען, און ווי נאר דער יודישער מיניסטער איז געשטארבען, האבען זיך ווידער בעגייט די סכסוכים און מחלוקת איבער דער רבנות.

די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קאליף אל-חכים, וועלכער האט בעשלאסען דעם סכסוך לטובת דעם אלטמאדישען ר׳ חנוך, אויף וועמעס צד ס׳איז געשטאנען די מעהרהייט פון דער קהלה. אבן־אביתור האט דאן געפרובט זיך פערזענליך ווענדען צום קאליף און איהם אויסרעכנען אלץ, וואס ער, אבן אביתור, האט אויפגעטאן פאר דער וויסענשאפט און פאר דער אראבישער ליטעראטור; דאס האט איהם אבער אויך נישט געהאלפען. אל־חכים האט איהם אויף דעם געענטפערט: „ווען די אראבער וואלטען מיך אזוי פיינד האבען, ווי דיך די יודען פון קארדאווא, וואלט איך מיין מלוכה פערלאזען. ל׳קען דיר נאר איין עצה געבען: אויסצעוואנדערן״. יוסף האט דעמאלט פערלאזען שפאניען און געוואנדערט פון לאנד צו לאנד.

דערוויילע האט זיך די לאגע אין קארדאווא ווידער געענדערט לטובת בן אביתור׳ן. דער קאליף אל־חכים איז געשטארבען (967), און די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד איז אריבער צו דעם גרויס־וויזיר (האדזשיב) אלמאנזור, וועלכער האט געהערשט אינ׳ם נאמען פון דעם מינדעריעהריגען הישאם. אט דער גרויס־וויזיר האט גראד שטארק דערהויבען א געוויסען רייכען זיידענפאבריקאנט, מיט׳ן נאמען יעקב אבן דזשאו: דער לעצטער איז געווארען ווי א מין נשיא

איבער אַלע יודישע קהלות אין אַנדאַלוזיען, וואָס האָט געפּיהרט אַ פּירשטליכען שטאַט און איז פון אַלעמען געשעצט און געאַכפּערט געוואָרען. די הויף-פּאָעטען האָבען איצט, ווי פריהער חסדאי'ן, אין לויב-ליעדער בעזונגען די וואוילטעטיגקייט און גרויסקייט פון דעם מעכטיגען אבן-דזשאו, און אָט דער מעכטיגער נשיא איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דעם פערוואָגעלטען אבן אביתור. אונטער זיין ווירקונג איז דאַן ר' חנוך אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער רבנות (ווי דאָס האָט דעמאָלט געהייסען: דיינות), און אבן אביתור'ן האָט די קהלה איינגעלאַדען, צו קומען פערנעהמען דעם הויכען טיטול. דאָ האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען די גייסטיגע שענקייט פון דעם פערטריבענעם תלמיד חכם: ער האָט מיט שאַרפע ווערטער געמוסר'ט זיינע אָנהענגער פאַר דער עולה, וואָס זיי זענען בעגאַנגען געגען זיין געגנער, און דערביי אויסגערופען: „איך שטעל פאַר עדות דעם הימעל און די ערד, אַז פון שפּאַניען ביז בבל איז נישטאָ נאָך איינער, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט ר' חנוך'ן".

פון דעמאָלט אָן האָט שוין קיינער נישט געשטערט ר' חנוך'ן אין זיין אַקאַדעמישער און רבני'שער טעטיגקייט, און ער האָט פערנומען דעם פּאָסטען *) אַ לאַנגע צייט (ביז'ן יאָהר 1014). אבן אביתור, דאַגעגען, האָט נישט אויפגעהערט צו וואַנדערן, און ענדליך האָט ער זיך דערשלאָגען ביז פּומבדיתא, וואו ער האָט געהאָפט, אויפגענומען צו ווערן פון דעם בעריהמטען גאון ר' האי; דער לעצטער האָט אָבער אבן אביתור'ן נישט געקענט מוחל זיין די מחלוקת, וואָס איז צוליעב איהם אַרויסגערופען געוואָרען, און האָט איהם צו זיך נישט צוגעלאָזען. דאַן איז דער פערוואָגעלטער אַוועק קיין דמשק, וואו ער איז געשטאָרבען.

אונטער דער צייט איז אויך אבן-דזשאו'ס שטערן פערלאָשען געוואָרען: זיין בעשיצער, אַלמאַנזור, האָט זיך איבער עפּעס אויף איהם פערבייזערט און איהם געלאָזען אַריינזעצען אין תפיסה; דאָ איז ער אָבגעזעסען איבער אַ יאָהר, און ערשט דאַן האָט זיך דער קאַליף אַליין צופעליג דערוואוסט פון דער מעשה און איהם בעפרייט. דער

*) דאָס איז געווען מעהר אַ עהרען-פּאָסטען: קיין געלד האָט מען דער־פאַר נישט גענומען.

דאזיגער אבן-דושאו זאל זיך, איבריגענס, האבען אויסגעצייכענט מיט זעהר גרויסע מעלות, און ווען מ'האט אנגעזאגט ר' חנוך'ן די בשורה, אז זיין ביטערער שונא (אבן דושאו) איז געשטארבען, האט ער געענטפערט מיט טרערען: ווער וועט איצט פערזארגען די אלע ארימע לייט, וואס ער פלעגט זיי פערזארגען?

נישט אזוי רייך און פיעלזייטיג, אבער אויך שטארק און בעדייטענד איז געווען די אויפלעבונג פון דער יודישער קולטור אין די שכני'שע לענדער: פראנקרייך און דייטשלאנד. אין פראנקרייך איז נארבאנא געווארען א גרויסער צענטער פון יודישען וויסען און שאפען; דא האט זיך געפונען א בעריהמטע ישיבה, וואס האט צו-געצויגען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאנד.

אין פאליטישער הינזיכט האט זיך דא יודען פאר דער צייט זעהר שלעכט געלעבט. די הערשאפט פון די קעניגען האט דא קיין בעדייטונג נישט געהאט, און די פאקטישע מושלים פון לאנד, די באראנען און גייסטליכע, האבען געזוכט אפצעווענדען דעם צארן פון פערביטערטען המון אין דער זייט פון די גאט-פערשאלטענע יודען. די לעצטע זענען פאר דער קריסטליכער בעפעלקערונג געווארען א מין פינסטערע געצענדיענערישע אומה, וואס פערנעהמט זיך מיט כשוף און אנדערע שווארץ-קינסטלערייען, כדי "אבצוטאן" די קריסטען. ווען דער קעניג הוגא קאפעט, וועלכער האט זיך געלאזען קורירען פון א יודישען דאקטאר, איז געשטארבען פון זיין שווערער קראנקהייט (996), האט דער קריסטליכער המון גערעכענט פאר זיכער, אז דאס האבען די יודען איהם "אבגעטאן" מיט עפעס.

ביי אזא לאגע איז די יודישע בעפעלקערונג קיינמאל נישט זיכער געווען מיט'ן לעבען, ווי מיט'ן האב און גוטס, און דערצו זענען נאך צוגעקומען די איינגע העלישע צרות פון די היילינגע נשמה-פער-זארגער. דער בישאף פון לימאזש האט איינמאל, למשל, א גאנצען חודש דורכאנאנד געהאלטען אין איין דרשה'נען פאר די יודען פון זיין קהלה וועגען דער געטליכקייט פונ'ם גליל'ער. נאטירליך, האבען זיך די פערעקשנ'טע יודען אויך דאס מאל נישט געלאזען איבער-צייגען, און סך הכל דריי אדער פיער יודען האבען זיך געשמד'ט. די איבריגע זענען מיט זייערע ווייבער און קינדער פערטריבען געווארען פון שטאדט און א סך פון זיי האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען

אין דרום פראַנקרײַך, אין פּראָוואַנס און לאַנגעדאָק, איז דער יודישער גורל נאָכמעהר אָבהענגיג געווען פון די קאַפּריזען פון די באַראָנען און וויצע-גראַפען. דאָ בעגעגענט מען דעריבער אין איין אָרט רײַכע יודען, וואָס ווערן אַפילו צוגעלאָזען צו מלוכה-שטעלען, און אין צווייטען אָרט אָרימע דערשלאָגענע יודען, וואָס ווערן בעהאַנדעלט, ווי שקלאַפען.

עטוואָס בעסער איז געווען אין יענער צײַט דער גורל פון די יודען אין דײַטשלאַנד, אונטער דער הערשאַפט פון די זאַקסישע מלכים. יודען האָבען זיך דאָ שטאַרק פערנומען מיט האַנדעל: די רײַכע האָבען געפיהרט באַנק-געשעפטען, און די אָרימע פלעגען לײַהען געלד אויף קליינע פּראָצענטער, כדי צו קענען פאָהרען אויפ'ן יריד אין קעלן. פון די דאָזיגע אַלע געשעפטליכע הכנסות האָט די מלוכה געהאַט אַ געוויסען פּראָצענט, און ווען אָטאָ דער גרויסער האָט געוואָלט זיכערן די עקסיסטענץ פון דער נײַ אויפגעבויטער קירך אין מאַגדעבורג, האָט ער איהר אָוועקגעשענקט דעם מס פון די יודען און אַנדערע סוחרים (965).

ערגער ווי די מאַטעריעלע לאַגע פון די דײַטשע יודען, איז געווען זייער גײַסטיגע דערשלאָגענקײַט. יודען זענען דאָ געשטאַנען העכער פון דער אַרומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג בנוגע צו מדות און לעבענס-ריינהײַט, זיי זענען אָבער דערבײַ זעהר פערגרעבט געווען און האָבען נישט אַרויסגעגעבען נישט קיין לומדים, נישט קיין געבילדעטע. דער ערשטער, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט אַ נײַעם לעבענס-שטראָם אין דער גײַסטיגער אויסבילדונג פון דײַטשען יודענטום, איז געווען ר' גרשום (960—1028). ער מיט זײַן ברודער ר' מכיר האָבען זיך פון נאַרבאָנאַ אַריבערגעצויגען אין די שטעדט פון רהיין און דאָ געשאַפען אַ באָדען פאַר אַ פיעל-זײַטיגער יודיש-אַקאַדעמישער טעטיגקײַט. אַלס פיהרער פון אַ גרויסער ישיבה, איז ר' גרשום — בעקאַנט מיט'ן טיטול: מאור הגולה (דאָס ליכט פון גלות) — באַלד אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, און זײַנע קלאָר-בעשטימטע, העברעאישע תשובות, וואָס זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען איבער די קהלות פון דײַטשלאַנד, פראַנקרײַך און איטאַליען, האָבען אין אַ גרויסער מאָס מיטגעווירקט אונטערצוגראָבען דעם יסוד פון די בבלי'שע ישיבות. בכלל איז אָבער ר' גרשום מעהר בערימט געוואָרען מיט

זיינע תקנות, ווי מיט זיינע תלמודיש-הלכ׳ישע פירושים. ר׳ גרשום איז געווען דער ערשטער, וואס האט אונטער דער שטראף פון א שטרענגען חרם, פערבאטען יודען צו לעבען מעהר, ווי מיט איין פרוי, — א פאקט, וואס פלעגט אפט פארקומען ביי די שפאנישע יודען. ווייטער האט ער פערבאטען צו גט׳ען א פרוי איבער געוואלט, אהן איהר איינוויליגונג, און דאס דריטע האט ער ארויפגעלעגט א הארבען חרם אויף דעם, וואס לייענט פרעמדע בריעף. די לעצטע תקנה האט געהאט זעהר א שטארקע בעדייטונג פאר יענער צייט, ווען קיין פערקעהרס-מיטלען זענען נישט געווען, און די בריעף פלעגען בעזארגט ווערן דורך שלוחים-רייזענדע.

אויף ווי ווייט עס איז גרויס געווען דאס אנזעהען פון ר׳ גרשום מאור הגולה בעווייזט דער פאקט, וואס אט די אלע תקנות זענען אנגענומען געווארען פון דעם גאנצען יודישען פאלק און ווערן ביז היינטיגען טאג שטרענג אבגעהיט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי זענען ארויסגעגעבען געווארען פון איין פערזאן, נישט פון קיין סנהדרין און נישט פון קיין בית דין הגדול.

אין איין צייט מיט דעם גרויסען תלמודישען געלעהרטען האט אין מיינץ געלעבט אנאנדער בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייט, מיט׳ן נאמען ר׳ שמעון בן יצחק בן-אבון. תלמודיש געבילדעט, זעהר רייך און וואוילטעטיג, האט ר׳ שמעון בעוויזען א סך אויפצוטאן פאר׳ן יודישען כלל אין דייטשלאנד, און זיין נאמען איז גערימט און געלויבט געווארען אין דעם משך פון א סך דורות.

דאס איז געווען אין די צייטען פון די ערשטע יודענפערפאלגונגען אין דייטשלאנד (אין אנהויב פון עלפטען יאהרהונדערט). די סיבה פון די פערפאלגונגען איז, לויט דער השערה, געווען דאס, וואס א בעקאנטער גלח, מיט׳ן נאמען וועצעלינוס, האט אנגענומען דעם יודישען גלויבען (1005) און איז נאך דערצו עפענטליך ארויסגעטרעטען מיט שארפע זלזולים געגען קריסטענטום.

„לייען, דו המור-קאפ! — שרייט אוים אין זיין ווערק דער געוועזענער קריסטליכער הייליגער צו די אנהענגער פון דער קריסטליכער אמונה — לייען די נבואה פון חבקוק, אין וועלכער גאט זאגט: „איך בין גאט און פערענדער מיך נישט“. וואלט ער זשע, ווי איהר גלויבט, זיך האבען פערענדערט און א פרוי בעמאנט — וואו וואלט דאן זיין דער אמת?“ מיט א עהנליכער פערביטערטער פעראכטונג

רעדט זיך אין דעם ווערק וועגען אַלע הײליגקײטען פון דער קירך. דאָס האָט דעם פרומען קײזער, הײנריך II, שטאַרק אויפגעבראַכט נעגען יודען און ער האָט אין עטליכע יאָהר אַרום (1012) בעפויהלען, אַרויסצוטרײַבען אַלע יודען פון מײַנץ און נאָך אַנדערע שטעדט.

די דאָזיגע גזירה האָט געצוואונגען אַ סך יודען, אַנצונעהמען לפנים דאָס קריסטענטום, און צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך אַ זוהן פון דעם גרויסען רבינו גרשום. דאָס האָט אָבער נישט אָבגעשוואַכט זײַן ענערגישע אַרבײַט פאַר'ן כלל אין דער ביטערער צײַט, און צוזאַמען מיט איהם האָט מסירת-נפש'דיג געאַרבײַט אויך דער רײַכער ר' שמעון בן אבון. ער האָט מיט זײַן איבערגעגעבענער שתדלנות ענדליך אויסגעפועלט בײַ דער רעגירונג אַ ערלויבעניש פאַר די יודען פון מײַנץ, זיך צוריק צו בעזעצען אין דער שטאָדט און זיך אומצוקעהרען צו דעם יודישען גלויבען. ר' גרשום האָט דאַן אַרויסגעגעבען נאָך אַ וויכטיגע תקנה: ער האָט אַרויפגעלעגט אַ חרם אויף די, וואָס בעלײדיגען אַ געוועזענעם געצוואונגענעם משומד.

דערפאַר האָט די יודישע קהלה אין מײַנץ נישט פערגעסען איהרע וואוילטעטער, און יעדען שבת האָט מען דאָ מזכיר געווען די נשמות פון „רבינו גרשום, וועלכער האָט בעלויכטען דעם גלות מיט זײַנע תקנות, און רבי שמעון הגדול (דער גרויסער), וועלכער האָט זיך משתדל געווען פאַר די קהלות און מבטל געווען גזירות".

צווייטעס קאפּיטעל.

יודען אין די מזרח־לענדער און די דערוויילינגע ישיבות אין אפריקא.

מיט דעם אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט און דער סורא'עאַנישער אַקאַדעמיע האָט אַזיע אויפגעהערט צו זיין די טאָן-געבערין פון דעם יודישען לעבען. איבער די נישט קלאָרע ידיעות, וואָס זענען דער־גאַנגען צו אונז פון יענער צייט, ווייסען מיר נישט גענוי, וועלכע געשטאַלט דאָס יודישע לעבען האָט אָנגענומען אין בבל און די אַרומיגע לענדער נאָכ'ן טויט פון די לעצטע עקזילאַרכען. עס לאָזט זיך זאָגאַר גלויבען, אַז דער עקזילאַרכען-טיטול האָט דערנאָך ווידער אויפגעלעבט אויף אַ געוויסער צייט; דאָס איז שוין אָבער געווען אַ טיטול מיט זעהר אַ בעשרענקטער מאַכט, וואָס איז נישט איבער־געגאַנגען די גרענעצען פון דעם באַגדאַד'ער קאַליפאַט.

עקסיסטירט דערווייל אין איהר פולער קראַפט האָט נאָר די ישיבה אין פומבדיתא, וואו ס'האָבען זיך נאָך אַרויסגעוויזען צוויי נישט וועניג בעדייטענדע פּערזענליכקייטען, די גאונים ר' שרירא און זיין זוהן ר' האי. דער ערשטער איז גאַנצע דרייסיג יאָהר געשטאַנען בראש פון בבלי'שען יודענטום (968—998), און אין דער צייט האָט ער אַ סך אויפגעטאָן, אויף צו פערשפּרייטען די תלמודישע געזעצלעהרע, אין וועלכער ער האָט געזעהען דעם איינציגען אויסדריק פון דעם יודישען גייסט. אַלס פיהרער פון דער איינציגער יודישער אַקאַדעמיע, האָט ר' שרירא געהאַט צו ענטשיידען טויזענדער שאלות, וואָס זענען אָנגעקומען פון די ווייטערע יודישע קהלות, און אין דער

ארבייט האט איהם שטארק געהאלפען דער זוהן, ר׳ האי, וועלכער האט אויך איבערגענומען נאכ׳ן פאטער׳ס טויט די פיהרערשאפט פון דער גרויסער ישיבה. דאס איז געווען א פיעלזייטיגע און גייסטרייכע פערזענליכקייט, וואס האט איבערגעלאזען בעדייטענדע שפורען אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון זיינע תלמידים און אנהענגער. אין די פיערציג יאהר פון זיין אקאדעמישער טעטיגקייט (998 — 1038) האט ר׳ האי פערעפענטליכט א גאנצע רייהע תלמודישע אבהאנדלונגען איבער פערשידענע יורידישע פראגען, און אויסער דעם אויך עטליכע ווערק איבער דער העברעאישער גראמאטיק און א זאמלונג פון אפאריזמען אין לידער, אונטערן נאמען „מוסר השכל״.

ווי זיין פאטער, איז אויך ר׳ האי געווען זעהר קאנסערוואטיוו און בכלל א גרויסער מחמיר אין אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען; דערביי איז ער אבער געווען אויך א שארפער געגנער פון די נארישע אבערגלויבענס, וואס זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די ארומיגע פעלקער. אויף דער פראגע פון די קיירואנישע (טוניס) געלעהרטע, צי ס׳איז אמת, אז ס׳זענען פערהאן אזעלכע „הייליגע נעמען״, מיט וועלכע מ׳קען „אבשפרעכען״ אלערליי אונגליקען און בעווייזען פערשידענע מופתים, האט ר׳ האי געענטפערט: „דאס זענען איינגערעדטע נארישקייטען. די גרעסטע צדיקים אפילו קענען נישט בעווייזען אזעלכע וואונדער; אזעלכע איינרעדענישען נעהמען זיך פון א קראנקהייט, אדער פון פשוט׳ע ליגנער״.

אין דער צייט פון אט דעם לעצטען גאון, האט אויך אין סורא א שיין געטאן אויף א ווייל א בעדייטענדע ליכטיגקייט אין דער געשטאלט פון ר׳ שמואל בן חפני (1010 — 1030), וועלכער האט געפרובט צוריק אויפלעבען די הורבות פון דעם אלטען בנין. ער איז אבער אין גיכען געשטארבען, און מיט איהם צוזאמען איז אבגעשטארבען אויך זיין חלום פון סורא׳ס אויפלעבונג.

נאך ר׳ האי׳ס טויט (1038), האבען זיינע תלמידים געפרובט דערהאלטען דעם לעצטען ווינקעל פון דער יודישער לעהרע, און זיי האבען בעשטימט פאר א ריש מתיבתא איינעם מיט׳ן נאמען חזקיה, א אור־אייניקעל פון דעם בעריהמטען עקזילארך דוד בן זכאי; די דאזיגע בעשטימונג האט זיך אבער זעהר טרויעריג געענדיגט: אימיצער האט פערמסר׳ט חזקיה׳ן פאר׳ן באגדאדער קאליף, און ער האט דעם

אויסגעוועהלטען עקזילארך-גאון געלאזען טויטען אויף א אכזריות'דיגען אופן (1040). —

אין א בעזונדער לאגע האבען זיך פאר יענער צייט געפונען די יודען אין פאלעסטינא. דא האבען זיך געפונען בעדייטענדע יודישע קבוצים, וועלכע האבען איבערגעטראגען אלע פאליטישע שטורעמס און איבערקעהרענישען, וואס דאס היילינע לאנד האט איבערגעלעבט זינט דעם אונטערגאנג פון דער יודישער הערשאפט; דערביי איז כאראקטע-ריסטיש דער פאקט, וואס אט די צעשטרייטע קבוצים האבען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען געקוקט מיט א געוויסער אונצופרידענהייט אויף בבל'ס גדולה, און געזעהען מיט אלע מיטלען נישט צו זיין אבהענגיג פון די פרעמדע „גאונים". די דאזיגע שטרע-בונג האט זיך בעזונדער פערשטארקט אין דער צייט פון בבל'ס ירידה, און אין אנהויב פון XI-טען יאהרהונדערט בעגעגענט מען שוין נעמען פון פאלעסטינישע „גאונים" און „ראשי ישיבות". דער ראש ישיבה פון ירושלים אין די צייטען פון ר' האי גאון איז געווען א געוויסער ר' ישוע (1031), און אין יאהר (1046) איז ר' **שלמה בן יהודה** בעשטימט געווארען פאר א ראש ישיבה מיט'ן טיטול **גאון**. פון ר' שלמה'ן איז דער טיטול איבערגעגאנגען צו זיינע זיהן ר' יוסף און ר' אליהו. אין דער צייט פון דעם לעצטען איז ירושלים איינגענומען גע-ווארען פון די טערקען-סעלדזשוקען (1071), און די ישיבה האט גע-מוזט איבערגעטראגען ווערן קיין צור. דא האט ר' אליהו געלעבט נאך א קורצע צייט, און דאן איז דער טיטול גאון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן **אביתר א** (1082); אויף דעם טיטול האט אבער שטארק פרע-טענדירט דער ניי-בעשטימטער עגיפטישער עקזילארך דוד בן דניאל (א אייניקעל פון די בבלי'שע עקזילארכען), און ס'איז געקומען צו א שארפען סכסוך צווישען ביידע צדדים.

געענדיגט האט זיך אט דער צוזאמענשטויס מיט'ן נצחון פון דעם פאלעסטינישען גאון (1094), נאר נישט אויף לאנג. מיט פינף יאהר שפעטער האבען די צעווילדעטע קרייץ-ציגלער (אנטייל-נעהמער פון די קרייץ-צוגען), ווי א היישעריק זיך איינגעריסען אינ'ם היילינען לאנד און עם כמעט איינגאנצען חרוב געמאכט. אויסטויטענדיג דער גאנצער מחמד'נישער בעפעלקערונג אהן א שום אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, האבען זיך די פערשכור'טע קעמפפער פאר דער גרויסער קריסטליכער ליעבע גענומען צו דעם ביסעל יודען, וואס האבען נישט

געוואַלט זיך שיידען מיט די חורבות פון זייער אַמאָליגער גרויסקייט. זיי זענען הונדערטערווייז צונויפגעשלעפּט געוואָרען אין איין שוהל (אַהין האָט מען געבראַכט אויך די קאַראַאימער), וועלכער די בעגייסטערטע קריסטוס-קעמפּפער האָבען אונטערגעצונדען. אַזוי איז מיט׳ן פלאַם אוועק די גאַנצע יודישע קהלה אין ירושלים, און באַלד זענען אויך די איבריגע פּאַלעסטינישע שטעדט (בית לחם, קסריה, טבריה) וויסט און פּעריתום׳ט געוואָרען. ווען דער בעריהמטער רייזענדער בנימין פון טודעלא האָט בעזוכט די דאָזיגע שטעדט (אין XII-טען יאָהר-הונדערט) האָט ער דאָרט געפונען קוים עטליכע מנינים אָרימע דער-שלאָגענע יודען.

רוהיגער און בעסער האָט זיך אין דער צייט געלעבט די יודישע קהלות אין עגיפּטען. קאַאירא, אַלעקסאַנדריע, פּאָסטאַט זענען געווען שטעדט מיט גרויסע יודישע קבוצים, און די קאַליפען פון דער פאַטימידישער דינאַסטיע האָבען כמעט אַלע זיך בעצויגען גוט צו יודען. אין די קהלות האָבען זיך אין דעם משך פון דער גאַנצער צייט געפונען גרויסע ישיבות, און בעת דער ירידה פון דעם בבלישען צענטר האָבען די עגיפּטישע יודען נאָך ברייטער אוועקגעשטעלט זייער זעלבסט פערוואַלטונג און זייערע גייסטיגע צענטערן. איבער אַלע קהלות פון לאַנד איז אוועקגעשטעלט געוואָרען איין צענטראַלע פערזאָן מיט ברייטע פּאָלמאַכטען, אונטערן טיטול נגיד אָדער עקזילאַרך, וועלכער האָט געהאַט אין זיין רשות אַלע אָנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען געזעלשאַפטליכען, יורידישען און רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאָזיגע עגיפּטיש-יודישע „נגידים" זענען געווען עטליכע, וועלכע האָבען פערנומען זעהר אָנגעזעהענע פּלעצער אויך אין דעם אַלגעמיינעם לעבען פון לאַנד, אַלס שטאַאַטס-מענער אָדער אַלס לייב-אַרצטען פון קאַליף.

די לאַגע פון דער יודישער קאָלאָניע אין עגיפּטען איז נאָך פעסטער געוואָרען נאָכדעם, ווי דער בעריהמטער סאַלאַדין איז אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דעם לאַנד אַלס סולטאַן. דער דאָזיגער הערשער האָט אויך ירושלים אָבגענומען צוריק פון די קרייץ-ציגלער (1187), און אונטער דער הערשאַפט פון זיין דינאַסטיע זענען די פּאַלעסטינישע שטעדט ווידער אויפגעלעבט געוואָרען מיט יודישע ישובים. די לעצטע האָבען שוין איצט אָבער קיין אייגענע זעלבסט-פערוואַלטונג נישט געהאַט, און דער נגיד פון עגיפּטען האָט געהאַט אין זיין רשות אויך פּאַלעסטינא

א אינטענסיווע טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור האבען ארויסגעוויעזען א געוויסע צייט אויך די קהלות אין צפון אפריקא, וואס האט ארומגענומען די געביעטען פון דעם איצטיגען טונים און מאראקא. דא האבען זיך נאך אין אנהויב פון צעהנטען יאהר-הונדערט אויסגעבילדעט בעדייטענדע יודישע קבוצים, צווישען וועלכע ס'האט זיך מיט דער צייט בעזונדער אויסגעצייכענט די קהלה אין קיירואן. פון דער קהלה האבען זיך בערירהמט געמאכט דער מעדיק און פילאזאף בנימין הישראלי מיט עטליכע פון זיינע תלמידים, און גאכדעם ווי דער גורל האט אהער פערווארפען איינעם פון די פיער שלוחים פון סורא, האט זיך דא געגרינדעט אויך א בעדייטענדער תלמודישער צענטר (80 — 955). בראש פון דער ישיבה איז אוועקגעשטעלט געווארען דער אויסגעלייזטער געזעצלעהרער פון בבל מיט'ן נאמען חושיאל, און איהם האט שטארק מיטגעהאלפען אין זיין אקאדעמישער טעטיגקייט דער ארטיגער געלעהרטער יעקב בן נסים. דער לעצטער האט זיך אין נאמען פון דער גאנצער ישיבה געווענדעט צו דעם דעמאלטיגען גאון פון פומבדיתא, ר' שרירא, מיט א גאנצער רייהע שאלות וועגען דעם סיסטעם פון דער משנה און איהר ענטשטעהונג: ווי אזוי איז די משנה געשריעבען געווארען? ווער האט מסדר געווען די מסכתות? און דעם תלמוד ווי אזוי האט מען צוזאמענגעשטעלט?

אויף די אלע פראגען האט איהם ר' שרירא געענטפערט אין א אויספיהרליכען בריעף, וואס שילדערט כראנאלאגיש-גענוי דעם סדר פון אלע תנאים, אמוראים, סבוראים, און גאונים (ביז איהם אליין) און בעשרייבט פון יעדערן בקצור, וואס ער האט אויפגעטאן פאר דער יודישער מסורה.

די נאכפאלגער פון חושיאל און יעקב בן נסים זענען געווען זייערע זיהן חננאל בן חושיאל און נסים בן יעקב. זיי זענען א לאנגע צייט געשטאנען בראש פון דאס אפריקאנישע יודענטום און האבען געשאפען בעדייטענדע תלמודישע ווערק: דער ערשטער אין העבראיש, דער צווייטער אין אראביש. ביי זייער גאנצער פלייסיגער טעטיגקייט האבען אבער אט די צוויי געזעצלעהרער פארט נישט בעוויעזען, צו שאפען אין אפריקא א פרוכטבארען באדען פאר דער יודישער קולטור, און מיט זייער טויט איז אויך די ישיבה אונטערגעגאנ-

גען, ווייל ס'האט זיך נישט געפונען קיין איינער, וואס זאל זיי קענען פערטרעטען.

אין יענער צייט האט זיך שטארק פערערגערט אויף די פאליטישע לאגע פון די אפריקאנישע קהלות. עס האט זיך פערשטארקט דער פאנאטיזם פון די מהמד'נישע מאסען און דאס האט ארויסגערופען אויך האלב-ווילדע קאליפען, וואס האבען זיך גענומען רודפ'ען די אונגלויביגע (יודען און קריסטען) מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות. בעזונדער שווערע צרות האבען די יודישע קהלות געהאט אויסצושטעהן פון דעם קאליף (מאחדי-קדוש) אל-חכימא, וועלכער האט זיך איינגערעדט, ווי קאליגולא אמאל, אז ער איז גאט'ס פערטרעטער אויף דער ערד און אלע מוזען איהם אבגעבען געטליכען כבוד. ער האט בעפוילען, אז אלע יודען פון זיין ממשלה, וועלכע וועלן ביז א בעשטימטען טערמין נישט אננעהמען דעם שיאיטיש-מחמד'נישען גלויבען, זאלען טראגען אויף די העלזער די אבבילדונג פון א קאלב, צום אנדענקען פון דעם ע ג ל, וואס יודען האבען געמאכט אין דער מדבר (1008), און ווען ער האט געזעהען, אז דאס שרעקט די אונגלויביגע נישט אב, האט ער געלאזען חרוב מאכען אלע שוהלען און קירכען פון זיין מלוכה און ארויסטרייבען די יודען מיט די קריסטען (1014).

דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר אלע קהלות פון דעם פאטימידישען קאליפאט, אין וועלכען ס'זענען אריינגעגאנגען, אויסער צפון אפריקא, אויך מצרים, סיריען און פאלעסטינא, און די פאלגען פון דער גזירה זענען געווען טויזענדער יודישע א נ ו ס י ם: לפנים'דיגע מוהמד'נער, וואס האבען בעהאלטענערהייד אבגעהיט אלע געבאטען פון דער תורה. אין גיכען איז אבער דער פאנאטישער אכזר אומגעקומען פון זיינע אייגענע אראבער (1020) און די גזירות האבען אויפגעהערט.

דריטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפּאַנישען יודענטום.

די עפּאָכע פון אָנהויב עלפטען ביז'ן אָנהויב פון דרייצעהנטען יאָהרהונדערט שטעלט פאָר מיט זיך איינס פון די ליכטיגסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון דער יודישער קולטור. די העברעאישע שפּראַך-וויסענשאַפט איז כמעט אינגאַנצען אויסגעשעפּט געוואָרען, די נייע-העברעאישע פּאָעזיע האָט דערגרייכט איהר העכסטען פּונקט, די תּלמודישע לעהרע האָט אַרויסגעגעבען ריזיגע כחות און די פילאָזאָפיע האָט זיך דערהויבען ביז אַ וואונדערבאַרער, אוניווערזעלער הויכקייט. אויף דעם אַלגעמיינעם קולטור-לייטער פון דער דעמאָלדיגער צייט האָבען יודען פערנומען דעם ערשטען שטאַפּעל, די מחמד'נער — דעם צווייטען און די קריסטען — דעם דריטען, אָדער זיי זענען בכלל אויף דעם לייטער נישט געשטאַנען. עס לאָזט זיך זאָגאַר זאָגען, אַז אַלעס שענעס, הויכעס און בעפריינדעס, וואָס ליעגט אין דער אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, איז אין יענער עפּאָכע געשאַפען און געפּפלעגט געוואָרען פון יודישע דענקער.

און קאָנצענטרירט האָט זיך דאָס אַלץ אין דער שענער אַנדאַלוזיען, וואָס איז איצט, נאָך דעם אונטערגאַנג פון דער גאונות אין בבל, געוואָרען דער מיטעלפּונקט פון גאַנצען יודענטום. עס איז אַזוי ווייט געקומען, אַז יודען האָבען אָנגעהויבען קוקען אויף דער געבענשטער אַנדאַלוזיען, ווי אויף אַ מין יודישער מלכוה, און די גערודפ'טע פון אַלע לענדער פלעגען קומען אַהער זוכען שוץ און מנוחה. צווישען

די דאָזיגע פערפאָלגטע האָבען זיך געפונען אויך די לעצטע צווייגלעך פון דעם בבלישען עקזילארכען-בוים (אלזאָ אויך פון דוד'ס אָבּ־שטאַמונג), וועלכע זענען פערבליבען אין שפאניען אונטערן נאָמען אבן-דאוד, און די געבליבענע מיטגליעדער פון די כאַזאַרישע מלכים, וועלכע די רוסען האָבען ענדליך פערטריבען אויך פון דער קרימער האַלב־אינזעל.

בראש פון שפאַנישען יודענטום איז איצט געשטאַנען ר' שמואל אבן-נרגלא (געב. 993, געשט. 1055), דער ערשטער אין דער רייהע פון די תּלמודישע אויטאָריטעטען נאָך די אָפּיציעלע גאונים, דאָס איז געווען אַ געניאַלע און פיעלזייטיגע פערזענליכקייט, וואָס האָט פעראייניגט אין זיך טיעפע תּלמודישע קענטעניסען, אַ ברייטע אַלגעמיינע בילדונג, און די דיפּלאָמאַטישע געשיקטקייט פון אַ וויכטיגען שטאַאַטסמאַן.

אין דער יוגענד האָט אבן נרגלא נישט וועניג געליטען. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דעם בלוטיגען בירגער־קריעג, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דער צושפּליטערונג פון דעם מעכטיגען אַנדאַלוזיש־מחמד'נישען קאַליפאַט. עס זענען ענטשטאַנען אַ גאַנצע רייהע קליינע פירשטענטומען, ווי אין איטאַליען און דייטשלאַנד, און דער בערבערישער הויפּטלינג סולימאַן האָט, בעת זיין קאַמפּף מיט די אַראַבער, חרוב געמאַכט די שענסטע פּאַלאַצען פון דער הויפּטשטאָדט (קאָר־דאָוואַ). די אָנגעזעהענסטע יודישע פאַמיליעס פון דער שטאָדט האָבען דאַן אויסגעוואַנדערט קיין טאָלעדאָ, גראַנאַדאַ, סאַראַגאָסאַ, און צווישען זיי האָט זיך געפונען אויך דער יונגער אבן נרגלא, וועלכער האָט זיך בעזעצט אין דער בערבערישער האַפענשטאָדט מאַלאַגאַ (אים קעניגרייך גראַנאַדאַ). דאָ האָט זיך שמואל ערנעהרט פון אַ קליינער קראָם, און דערביי פלייסיג שטודירט תּלמוד און אַנדערע למודים.

דערווייל האָט זיך געמאַכט, אַז דער וויזיר פון צווייטען גראַנאַ־דישען קעניג, אַבּולקאַזים איבּן-אַלאַריף, האָט געוואוינט נישט ווייט פון שמואל'ס קראָם, און דערוויסענדיג זיך דורך אַ צופאַל, אַז שמואל בעזיצט גרויסע קענטעניסען, האָט ער איהם בעשטימט פאַר זיין סעקרעטאַר (1025). און אויף דעם פּאָסטען איז שמואל נישט געבליבען: דער שטאַאַטסמאַן האָט זיך גלייך איבערצייגט אין שמואל'ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און ער האָט איהם געמאַכט פאַר זיין נאָהנטסטען פריינד און יועץ, אָהן וועלכען ער האָט קיין זאַך נישט געטאָן. אַזוי האָט שמואל נישט אָפיציעל ווי פאַקטיש בעטייליגט אין

טלע פראגען פון דער מלוכה, און ווען איבן-אלאריף איז שטארק קראנק געוואָרען, האָט ער דעם קעניג האַבּוּס געראַטען, ער זאָל איבערגעבּען די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה דעם יודען שמואל אין די הענד. דאן איז שמואל אָפיציעל בעשטימט געוואָרען פאר אַ קאַטיב (שטאַאטס-מיניסטער 1027), און דער געוועזענער תלמיד פון דעם בטלני׳שען ר׳ חנוך האָט אָנגעהויבּען שפּיעלען אַ בּעדייטענדע ראָליע אין דעם פּאָליטישען לעבּען פון דער פּירענעאישער האַלבּ-אינזעל. נאַטירליך, האָבּען זיך געפונען נישט וועניג פאַנאַטישע מחמד׳נער, וועלכע האָבּען געקוקט מיט קנאה און פערדרוס אויף דעם אונגלויבּיגען; זיי זענען אָבּער נישט אימשטאַנד געווען אונטערצוגראָבּען דעם צוטרוי צו אוהם פון קעניג, ווי פון דער גאַנצער עהרליך-דענקענדער בּעפעלקערונג. דער ערשטער, האַבּוּס, האָט זיך פון יאָהר צו יאָהר מעהר איבערצייגט אין שמואל׳ס איבערגעגעבּענקייט און דיפּלאָמאַטישער געשיקטקייט, און דערצו האָט שמואל אויך פערשטאַנען, ווי אַזוי זיך צו בּעגעהן מיט זיין הערשער, כדי צו געווינען זיין ליעבּע. ער האָט, למשל, פערפאַסט אַ לויבּ-ליעד אין זיעבּען שפּראַכען לכבוד דעם קאַליף, און אַנטקעגען אַזאַ קינסטלערישען קאָמפּלימענט האָט קיין מחמד׳נישער הערשער פון יענער עפּאָכע נישט געקענט בּיישטעהן.

נאָכ׳ן טויט פון קעניג האַבּוּס (1037) זענען אין גראַנאַדאַ ענטשטאַנען צוויי פּאַרטייען, וועלכע האָבּען זיך גרופּירט אַרום די צוויי איבערגעבּליעבּענע פּרינצען: בּאַדיס און בּאַלקין. שמואל איז געשטאַנען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און אַזוי ווי בּאַדיס איז ווירקליך געבּליעבּען דער הערשער פון לאַנד, האָבּען די אָנהענגער פון דעם צווייטען פּרינץ געמוזט אַנטלויפען. בּאַדיס האָט דאַן שמואל׳ן נאָכמעהר דערהויבּען און איהם געמאַכט פאַר׳ן פאַקטישען הערשער פון גראַנאַדאַ. דאָס האָט ווידער אויפגעוועקט די קנאה פון געוויסע פערבּיטערטע מחמד׳נער, און דאָס מאָל האָט שמואל׳ן און דער גאַנצער יודישער קהלה און גראַנאַנדאַ ווירקליך געדראָהעט אַ גרויס געפאַהר. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דעם שקלאַפען-פירשט זאָהאַיר, מיט וועלכען דער בּערבּערישער פירשט פון גראַנאַנדאַ איז געווען פּאָליטיש פערבּונדען, און איצט האָט געזאָלט געשלאָסען ווערן אַ נייער אָבּמאַך צווישען איהם מיט בּאַדיס׳ן. דאָ האָט זיך אָבּער אריינגעמישט זאָהאַיר׳ס מיניסטער איבּן-אַבּאַס, וועלכער האָט נישט פערטראָגען די מאַכט פון דעם אונגלויבּיגען יודען, און ער האָט גענומען מיט פערשידענע אינטריגעס

פערמסר׳ן שמואל׳ן פאר זיין הערשער. דאס איז געווען א סיסטעמאטישער קאמפף, וואס איז געפיהרט געווארען גלייכצייטיג פון פערשיעדענע זייטען, און ווען דאס איז איהם נישט געלונגען, האט זאהאיר זיך אריינגעריסען מיט סאלדאטען אין דער גראנאדישער הויפטשטאדט און געפאדערט פשוט מיט געוואלט, צו דערוויטערן דעם אונגלויביגען פון זיין הויכען פאסטען. דאס האט זיך אבער אויך נישט איינגעגעבען: דער בערבערישער פירשט איז אויפגערייצט געווארען פון דער חוצפה און דער סוף איז געווען, אז זאהאיר׳ס מחנה איז שרעקליך צוקלאפט געווארען. איבן אבאס אליין איז א געפאנגענער געבראכט געווארען קיין גראנאדא, וואו ער איז נאך עטליכע וואכען פון שווערע תפיסה-יסורים דערשטאכען געווארען, און שמואל מיט דער יודישער קהלה האבען טריאומפירט.

פון דאן אן האט זיך שמואל געפיהלט פעסט אויף זיין הויכען מלוכה-פאסטען, וואס איז געווען אין דער זעלביגער צייט אויך א מין נשיאות איבער די יודישע קהלות פון דער מלוכה. פאר דער יודישער וועלט האט שמואל געטראגען דעם טיטול נגיד, און דערצו האט ער געדיענט אלס הויפט-רב פאר אלע קהלות פון לאנד: ער איז געשטאנען בראש פון א ישיבה אין גראנאדא, וואו ער האט געלייענט תלמודישע לעקציעס פאר הונדערטער תלמידים, און אויסער דעם האט ער געהאט צו ענטפערן אויף אנפראגען וועגען אלערליי רעליגיעזע און יורידישע ספיקות. צו דעם אלעם איז ר׳ שמואל הנגיד געווען אויך איינער פון די בעדייטענדסטע העברעאישע דיכטער אין יענער עפאכע; ער האט פערפאסט א רייהע רעליגיעזע הימנען אונטערן נאמען „בן תהלים“, א אפאריזמען-בוך אין דער פארם פון משלי („בן-משלי“) און א זאמלונג פון פילאזאפישע בעטראכטונגען („בן קהלת“).

אזוי האבען זיך אין שמואל׳ן פעראייניגט תורה, חכמה און עשירות, און זיין נאמען האט זיך אין גיכען פונאנדערגעטראגען איבער אלע לענדער פון דער דיאספארא. דערצו איז שמואל אליין אויך געשטאנען אין א נאהנטער בריעפליכער פערבינדונג מיט די נרעסטע יודישע פערזענליכקייטען פון זיין דור, בעזונדער מיט ר׳ נסים בן יעקב אין קיירואן און ר׳ האי גאון אין פומבדיתא. דעם לעצטען האט ר׳ שמואל געגעבען א גרויסע מאטעריעלע שטיצע פאר זיין ישיבה, און נאך זיין (ר׳ האי׳ס) טויט האט ער איהם געווידמעט א גרויסע עלעגיע, אין וועלכער עס ווערט בעקלאגט דער אונטערגאנג

פון דעם גרויסען גייסטיגען צענטר אין בבל.

דער מעכטיגער יודישער שטאאטסמאן איז נישט אבגעשטאנען פון זיין דור אויך בנוגע צו דעם שטודיום פון דער העברעאישער גראמאטיק: ער האט אנגעשריבען גאנצע צוויי און צוואנציג חבורים איבער העברעאישע שפראך-פראגען. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל פאלעמישע ארויסטרעטונגען אנטקעגען דעם בעריהמטען טיעפען קענער פון דער העברעאישער שפראך יונה אבן גנאח, וועלכער האט אינ'ם קולטור-לעבען פון שפאנישען יודענטום פערנומען כמעט נישט קיין קלענערן פלאץ פון ר' שמואל הנגיד.

דער דאזיגער אריגינעלער דענקער (מיט'ן אראבישען נאמען: אבול-וואליד מערוואן איבן-גנאח; געב. 995, געשט. 1050) האט אויך געשטאמט פון קארדאווא, וואו ער האט געשטודירט מעדיצין אין דער הויך-שול פון קאליף אל-חכים; ער איז אבער ביי דעם געביעט נישט פערבליבען און האט זיך אינגאנצען איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפראך. בעת דעם אויפשטאנד אין יאהר 1013 האט יונה פערלאזען קארדאווא און זיך בעזעצט אין סאראגאסא (אין צפון שפאניען), וואו די יודישע בעפעלקערונג האט זיך נאך געהאלטען ביי די אלטע פארמען פון לעבען און געקוקט קרום אויף יעדער לעהרע, וואס האט נישט קיין דירעקטע שיכות צום תלמוד. דאס האט אבער אבן-גנאח'ן נישט אבגעהאלטען פון זיין בעליבטען שטודיום, און דא האט ער געשאפען זיין הויפט-ווערק, וואס ענטהאלט דעם סך הכל פון אלע זיינע פארשונגען און פון זיין גאנצען גייסטיגען לעבען. אין דעם ווערק האט יונה נישט בלויז בעשאפען דעם העברעאישען סינטאקס (גראמאטיק, לעהרע פון דיווארט-שרשים), נאר איהם אויך פאלשטענדיג פערענדיגט; דאס איז אבער נאך נישט אזוי וויכטיג, ווי די כללים, וואס ער האט געשאפען אויף צו פערלייכטערן דאס פערשטעהן פון דער ביבעל. אויף דעם געביעט איז ער געווען דער איינציגער: קיינער פאר איהם האט נישט אזוי טיעף פערשטאנען די קונסטווערק פון דער הייליגער ליטעראטור מיט אלע זייערע אידעאלע פיינקייטען, ווי יונה אבן גנאח, און נישט געקענט זיי אזוי געלונגען ווי ער בעלייכטען. יונה איז געווען דער ערשטער, וואס האט אויפגעהויבען די ביבעלפארשונג ביז צו דער מדרגה פון א זעלבסטשטענדיגער וויסענשאפט, און אנשטאט די ביזהעריגע פלפול'דיגע אויסטייטשונגען מיט די פערפלאנטערטע כונות און רמזים, האט ער

געלעהרנט צו פערשטעהן דעם איינפאכען און אין דער זעלביגער צייט אויך געטליך-טיעפען זין פון דער נבואה.

ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געוועזען, זענען אבן גנאח'ס דרייסטע שפראך- און ביבעל-פארשונגען אונטערגעווארפען געווארען א שארפע קריטיק מצד דעם מעהר ארטאדאקסישען ר' שמואל הנגיד; אבן גנאח איז אבער נישט פערבליבען די גאנצע צייט אין דער ראליע פון א בעפאלענעם — ער אליין האט זיך שפעטער געשטעלט אין א שארפער אפאזיציע אנטקעגען דעם דריטען גייסטיגען בעהערשער פון יענער עפאכע, ר' שלמה אבן גבירול, וועלכער האט געלעבט מיט איהם אין איין שטאדט.

מיט ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול (אראביש: אבו-איוב סוליימאן איבן יאכיא; געב. 1021 געשט. 1050), האט דאס שפאנישע יודענטום בעקומען א אידעאלע ערשיינונג, וואס האט פארגעשטעלט מיט זיך א לעבעדיגע פערקערפערונג פונ'ם צאר-טעסטען ליריזם מיט א טיעף פארשטענדען און זוכענדען געדאנק. געבוי-רען און ערצויגען אין מאלאגא, האט אבן גבירול זעהר יונג פער-לוירען זיינע עלטערן און איז געבליבען עלענד און פער'יתומ'ט אויף גאט'ס וועלט. דאס האט ארויפגעלעגט אויף זיין געמיט דעם שטעמפעל פון טיעפען טרויער, און ער האט געקלאגט:

„איך בין דאס קינד מיט דעם געמיט פון א זקן.
מיין לייב וואנדערט אויף דר'ערד, און מיין גייסט שוועבט
אין די וואלקענס".

אין זיין זעכצעהנטען לעבענס-יאהר האט אבן-גבירול געשריבען:

זעה איך לאכען, וויינט מיין הארץ,
אויף מיין לעבען, וואס איז בעטריבט;
ס'מוז דער זעכצעניאהריגער, א פריינד, שטענדיג וויינען,
אנשטאט מיט דער יוגענד זיך צו פרעהען,
ווי די לילי'ע אין טאל!

דעמאלט האט אויף א קורצער צייט א שיין געטאן פאר'ן עלענ-דען יתום א ליכטיגער שטראהל אין דער געשטאלט פון א געוויסען יקותיאל הסאן, וועלכער האט פערנומען א אנגעזעהענעם ארט אין הויף פון דעם סאראגאסא'ער עמיר. דער געבילדעטער יודישער אריסטאקראט האט גענומען אונטער זיין שוץ דעם יונגען דיכטער און איהם פערטרעטען אי א פאטער, אי א הארציגען פריינד. דעם אונ-

גלִיקלִיכֶען אבן גבירול אִיז אָבֶער נִישט בֶּעשֶׁערט גֶעוועֶן, לַאנג צוּ גֶענִיעסֶען פוּן דעֶם גלִיק: זַיין בֶּעשִׁיצֶער אִיז גֶעפַאלֶען אַלס קרבן פוּן אַ גֶעווִיסֶער פָּאלִיטִישֶׁער אִינטרִיגֶע (1039). אָט דֶער טוֹיט הָאט אִין אבן גבירול׳ס הַארץ אוֹיפגֶערִיסֶען גַאנצֶע שטראָמֶען פוּן טרוֹיעֶר און גֶעווַיין, און זַיין קלָאג-לִיעד פוּן אִיבֶּער צווֵיי הוּנדֶערט שֶׁען גֶעפָארמטֶע פֶערזֶען אִיז אַנ׳אַייבִּיגֶע עֶהרֶען-מצבה פַאר דעֶם טראַגִישׁ אוּמגֶעקוּמֶענֶעם, ווִי פַאר׳ן דִיכטֶער.

„יקותיאל׳ס לֶעבֶּען אִיז פֶערגַאנגֶען

דאַן זעֶנֶען פֶערגֶענגלִיך אוֹיך דִי הִימלֶען!״

שרַייט אוֹיס דֶער פֶערבִּיטֶערטֶער זִינגֶער, און עֶר פֶערוואַנדֶעלט זַיין פֶערזֶענלִיכֶען אוּמגלִיק אִין אַ אוּמגלִיק פַאר דֶער גַאנצֶער יוּדִישֶׁער אומה. מִיט׳ן דִיכטֶער׳ס מוֹיל קלָאגט דִי יוּדִישֶׁע מוּטֶער, ציון: „ווֶער ווֶעט מִיך אוּנטֶערהַאלטֶען אִין יָאהרֶען פוּן אוּנגלִיק, ווֶען מַיינֶע שׂונאים ווֶעלֶען זִיך צוּנוֹיפרֵיידֶען און מִיך בֶּעפַאלֶען? ווֶער ווֶעט אַיינהַאלטֶען דִי צוּרֵייצטֶע טִיגֶערן, וואָס עֶפֶענֶען זֵייעֶרֶע מַיילֶער, כּדי אַיינצוּשלִינגֶען דִי אִיבֶּערגֶעבּלִיבֶּענֶע בּלָאנדזשֶׁענדֶע שֶׁעפֶעלֶעך?״...

זִינט דעֶם אוּנגלִיק הָאט זִיך דִי טרוֹיעֶרִיגֶע שטִימוּנג שוֹין מֶעהר נִישט אָבּגֶעטָאן פוּן דֶער עֶמפּפִינדלִיכֶער דִיכטֶער-נַאטוּר. דֶער אוּנגלִיקלִיכֶער הָאט אִיצט אַלץ און אַלֶע גֶעזֶעהֶען אִין אַ גרוֹי-פִינסטֶערֶער גֶעשטַאלט און כּסדר גֶעקלָאגט אִיבֶּער פֶעררַאט, פֶערפָאלגוּנג און פרֶעמדקַייט. דאָס הָאט אִיהם פֶערשַאפט אַ סך שׂונאִים אִין דֶער הֶעכֶערֶער יוּדִישֶׁער גֶעזֶעלשַאפט, און אִין גִיכֶען הָאט עֶר אִינגַאנצֶען גֶעמוּזט פֶערלָאזֶען סאַראַגאָסאַ (1045); דֶערפוּן אִיז עֶר נָאכמֶעהר אוֹיפגֶערֵייצט גֶעוואָרֶען, און זַיינֶע קלָאג-לִידֶער פוּן יֶענֶער צַייט קלִינגֶען, ווִי אַ האַרצרַייסֶענדֶער נוֹיט-גֶעשרֵיי פוּן צאָרן און פֶערצווֵייפֶלוּנג. דִי פֶערבִּיטֶערטקַייט פוּן דעֶם אוּנגלִיקלִיכֶען יוּנגֶען דִיכטֶער אִיז דֶערגַאנגֶען בִּיז אַזוֹי ווַייט, אַז עֶר הָאט פֶעסט בֶּעשלָאסֶען צוּ פֶערלָאזֶען גַאנץ שפַּאנִיעֶן און אוֹיסוואַנדֶערן אִין דִי מזרח-לֶענדֶער; עֶר הָאט אָבֶּער דעֶם בֶּעשלוּס נִישט אוֹיסגֶעפִיהרט און גֶעוואַנדֶערט פוּן אָרט צוּ אָרט אִין דִי שפַּאנִישֶׁע פּראָווִינצֶען גופא. אִין דִי וואַנדֶער-יָאהרֶען הָאט עֶר זִיך אָפטמָאל אָנגֶעשטוֹיסֶען אָן דעֶם מֶעכטִיגֶען ר׳ שמואל הנגיד, ווֶעלכֶער הָאט אִיהם גֶעפרוּבט מקרב זַיין און שטִיצֶען; דֶער אוּנרוּהִיגֶער וואַנדֶערֶער הָאט אוֹיף אַזאַ אוֹפן זִיך גֶעפִיהלט פוּן אֵיין זַייט פֶערפלִיכטֶעט אַנטקֶעגֶען זַיין בֶּעשִׁיצֶער און הָאט אִיהם דֶער-

פאַר אָבגעדאַנקט מיט שענע לויב־ליעדער; פון דער צווייטער זייט אָבער האָט דער אַלטער שטאַאטסמאַן און כלומר׳שטער דיכטער נישט ווענינ געשעצט אבן גבירול׳ס שאַרפען גייסט און פיינעם געשמאַק, און דאָס האָט ווידער ביי איהם אַרויסגערופען בייסענדע סאַטירישע עפּיגראַמען געגען דעם נגיד, פון וועלכע דער לעצטער האָט זיך געפיהלט שאַרף אַנגעגריפען.

אַזוי האָט דער עלענדער דיכטער פערבראַכט דעם לעצטען טייל פון זיין לעבען, און אין גיכען האָט דאָס וואַנדערן און הונגערן אינגאַנצען אונטערגעגראָבען זיין שוואַכען אָרגאַניזם: ער איז געשטאָרבען אין וואַלענסיע אין דער עלטער פון אַכט און דרייסיג יאָהר.

די גייסטרייכע ליריַשע שאַפונגען פון דעם יונגפערשטאָרבענעם דיכטער האָבען אַריינגעבראַכט אַ נייעם לעבענס־שטראָם אין דער העבּרעאישער פּאָעזיע. „גאָט האָט איהם געזאַלבט — שרייבט וועגען ר׳ שלמה אבן גבירול דער שפּעטערדיגער דיכטער אַלחריזי — פאַר אַ קעניג אין דער דיכטונגס־וועלט פון זיין פאָלק, און ער האָט געשאַפען אַ שיר השירים. זיינע נאָכפאָלגער האָבען זיך צוגעפּאַסט צו זיין געשמאַק, און דער גייסט פון זיין מוזע רוהט אויף זיי“. אַ גרויסער טייל פון זיינע ליעדער איז אַריינגעגאַנגען אין דעם שוהל־גאָטעסדיענסט, און אויך דאָ צייכנען זיי זיך אויס פון אַלע פּיוטים פון די פריהערדיגע צייטען. „אין זיי הערט זיך דאָ די עהרפורכטיגע בעגייסטערונג פון דער מענשליכער נשמה, וואָס רעדט זיך דורך מיט איהר בעשעפער און דאָ די ליידענשאַפטליכע השתפכות הנפש פון דער דענקענדער יודישער אומה, וואָס בעט זיך רחמים, זי זאָל אומגעקעהרט ווערן אין דעם צוגעזאָגטען לאַנד“.

„ביז ווען, אָ גאָט, — שרייט אויס דער פערביטערטער דיכטער אין איינער פון זיינע שוהל־הימנעס — ביז ווען וועלן מיר אַזוי קלאָגען אויף די בעליידיגונגען, אויף דער לאַנגיעהריגער פערקנעכטונג? ישמעאל (די מחמד׳נער) איז געגליכען צו אַ לייב, און עישו (די קריסטליכע וועלט) צו אַ שפּאַרבער: לאָזט אונז איינער אָב, נעהמט זיך גלייך צו אונז דער צווייטער“. נאָכדעם קומט פאָר דער פאָלגענדער דיאַלאָג צווישען גאָט און דער כנסת ישראל: „פערלאָזענע, אויפגעגעסענע, פאַרוואָס וויינסטו? האָסטו אָנגעהויבען צווייפלען אין דעם, וועמען דו ערוואַרטעסט? מיין אויסלייזונג איז אָבגעלייגט און מיין פינסטערניש האָט זיך פערצויגען. וואַרט, אונגליקליכע, נאָך עטוואָס —

און איך וועל שיקען מיין אַנזאָגער, וועלכער וועט ריין מאַכען פאַר מיך דעם וועג, און אויפן בארג ציון וועל איך זאַלבען מיין קעניג״.

אבן גבירול איז געוועזען נישט בלויז א דיכטער — זיין קאָפ האָט געאַרבייט אויך איבער די טיפסטע פראָבלעמען פון וועלט און לעבען.

ער שרייבט: „ווי קען די חכמה איך פערלאָזען,

ווען גאָטס גייסט האָט פערבונדען מיך מיט איהר;

ווי קען אויך זי מיך פערלאָזען,

ווען זי איז מיין מוטער און איך איהר ליעבלינג״.

נאָך אלס יונגעל כמעט האָט אבן גבירול אויפגעשטעלט א גאַנצען סיסטעם פון די געדאַנקען, וואָס בעשעפטיגען דעם מענשליכען גייסט. וואָס איז דער העכסטער ציעל פון דעם מענשליכען זיין? וואו ליעגט דער מקור פון מענשען׳ס נשמה און וואו קומט זי אהין נאָכ׳ן שיידען זיך פון גוף? ווי קען מען משיג זיין דעם העכסטען וועזען, פון וועלכען אונזער וועלט איז ענטשטאַנען? אויף די און נאָך אזעלכע מעטאַפיזישע שאלות האָט אבן גבירול געפּרובט געבען אַנ׳ענטפער פריהער אין זיין בעריהמטער שוהל־הימנע, וואָס איז בעקאַנט אונטערן נאָמען „כתר מלכות״, און דערנאָך (אין א פיעל ברייטערן מאַסשטאַב) אין א בעזונדער אראַבּיש־געשריבענעם ספר, וואָס איז איבערזעצט געוואָרען אין העברעאיש אונטערן נאָמען „מקור חיים״. דאָס דאָזיגע פילאָזאָפישע ווערק (מיט׳ן אראַבּישען נאָמען: „איבער די אלגעמיינע שטאָפען און דער אלגעמיינער פאָרם״ אָדער „די אורזאַכען״) האָט אין די יודישע קרייזען קיין גרויסען אָבקלאַנג נישט געפונען. דערפאַר האָט מען זיך מיט אבן־גבירול׳ס סיסטעם שטאַרק פעראינטערעסירט אין די קרייזען פון די אראַבּישע און קריסטליכע סכאָלאַסטיקער. הונדערט יאָהר נאָך זיין ערשיינען, איז דאָס ווערק, דורך א קריסטליכען גלח און א געשמד׳טען יודען, איבערגעזעצט געוואָרען אויף לאַטין. דאַן האָבען די הויפּטלעהרער פון דער קריסטליכער סכאָלאַסטיק זיך געשטיצט אויף אבן גבירול׳ס נעאָ־פּלאַטאָנישער טעאָסאָפיע און איהר בעגרינדעט, גאַרנישט וויסענדיג, אז דער אראַבּישער אויטאָר פון דעם ווערק, אביצעבראָן, איז נישט מעהר, ווי א פּסעוודאָנים פון דעם בעריהמטען יודישען ליריקער און דענקער.

אַנ׳אַנדער יודישער פילאָזאָף פון דער עפּאָכע, בחיי בן יוסף אבן פקודה, האָט זיך אויסגעוועהלט א איינציגען צווייג פון דער

פילאָזאָפיע : ער האָט געשאַפען אַ אָריגינעלען מאָראַל־טעאָלאָגישען סיסטעם פון יודענטום . בחיי האָט געשטרעבט צו פ ע ר א י נ ע ר ל י כ ע ן ד א ס י ו ד ע נ ט ו ם , עס לעבעדיגער און הארציגער צו מאַכען ; איהם זענען די אינווענינגסטע עטישע פליכטען , וועלכע ציהען זייער מקור פון דעם מענשליכען געוויסען , בעדייטענד וויכטיגער געוועזען פון די רעליגיעזע געזעצען און געבאָטען , און די לעצטע טיילען זיך , לויט זיין מיינונג , אויך אויף ריין־רעליגיעזע און רעליגיעז־צערעמאָני־יעלע , פון וועלכע די ערשטע שטעהען פיעל העכער . אָט די איינטיי־לונג האָט געמוזט קלאָר און גענוי בעשטימט ווערן , כדי יעדער מענש זאָל שטענדיג וויסען , ווי ער דאַרף האַנדלען אין דער מינוט , אום „זיין דענקען , פיהלען און טאָן זאָלען זיין איינס מיט גאָט“ , און דאָס האָט ר׳ בחיי געגעבען אין זיין „ח ו ב ת ה ל ב ב ו ת“ (די פליכטען פון הארצען) . אין דעם ווערק (געשריבען לכתחילה אין אראַביש) בעלויכט דער הייסער פרעדיגער פון הויכער גייסטיגער ריינקייט די בעהאַלטענסטע קנייטשעלעך פון דער גלויבענדער מענשליכער נשמה , און פאָדערט פון יעדען יודען , ער זאָל וואָס מעהר ריינינען זיין גייסט און וואָס העכער איהם אויפהויבען — דורך פאַסטען , טראַכטען און זיך אָבזאָגען פון אַלע מענשליכע שוואַכקייטען און ליידענשאַפטען . ר׳ בחיי׳ס פילאָזאָפיע איז אויף אַזאַ אופן פיעל נעהנטער געוועזען צו דעם גייסט פון די יודישע מאמינים ; דעריבער איז דער „חובת הלבבות“ זעהר פּאָפּולער געוואָרען , און אין דעם משך פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען פרומע יודען (אפילו פרויען) איהם געלייענט און פערהייליגט .

דאָס זענען געוועזען די בעדייטענדע צייט־חברים פון ר׳ שמואל הנגיד אין דער ערשטער העלפט פון עלפטען יאָהרהונדערט ; מיט איהם האָט זיך אָבער די גדולה פון זיין הויז נישט אָבגעשטאָן , און נאָך זיין טויט (1055) האָט דער זוהן אַ ב ו ־ ה ו ס י י ן ־ י ו ס ף (געב. 1031, געשט. 1066) איבערגענומען זיין טיטול און זיין פּאָסטען אין הויף , חאָטש ער איז נאָך זעהר יונג געוועזען . אי דער קעניג באַדיס , אי די יודישע קהלות פון גראַנאַדאַ — ביידע האָבען אָנערקענט דעם פיער־אונצוואַנציג־יעהריגען יוסף פאַר פעהיג צו פערטרעטען די פעראַנט־וואָרטליכע פּאָסטענס פון זיין גרויסען פאָטער , די פּאָסטענס פון אַ ו ו י ז י ר און אַ נ ג י ד (אָדער הויפּט־רב) איבער דאָס גראַנאַדישע יודענטום. דאָס האָט יוסף געהאַט צו פערדאַנקען דער גוטער ערציהונג,

וואס ער האט בעקומען; ער איז געווען געבילדעט אין יודישע, ווי אין אלגעמיינע למודים, און ווייל זיינע אנגעבוירענע פעהיגקייטען און נייגונגען זענען אויך געווען גענוג שטארק און סימפאטיש, האט ער זיך באלד ערווארבען די אכטונג פון דער יודישער, ווי פון דער אראבישער בעפעלקערונג.

ביי זיינע אלע גייסטיגע מעלות, האט אבער יוסף דאך געהאט א געוויסע שוואכע זייט, וואס האט איהם געשטעלט נידריגער פון פאטער: איהם האט געפעהלט דעם פאטער'ס בעשיידענהייט. ערצויגען אין לוקסוס און פראכט, האט יוסף געקוקט אויף זיך, ווי אויף א געבוירענעם הערשער, און דאס האט איהם אפט געמאכט פערגעסען, אז ער הערשט איבער א פרעמדען פאלק פון אנ'אנדער גלויבען, וואס קען גאנץ לייכט אויפגערייצט ווערן. יוסף האט דעריבער איבער־געגעבען די מעהרסטע אמטען פון דער מלוכה אין יודישע הענד, און אין זיין בעציהונג צו די אונטערגעווארפענע האט ער זיך אויך ערלויבט צופיעל שטרענגקייטען. דאס האט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע שנאה מצד די הערשענדע קרייזען פון לאנד, די בערבערן.

עס האט זיך אנגעהויבען א פיינדליכע אגיטאציע געגען דעם יודישען וויזיר. דער אראבישער פאעט אבו־איסחאק אלעלווירי האט פערעפענטליכט א יודענפיינדליכען אויפרוף, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: זאג די סינגאדושיטען (די בערבערן), די מעכטיגע פון אונזער צייט, די לייבען פון מדבר: אייער הערשער האט געהאנדעלט פערברעכעריש, ער האט בעהערט א אונגלויביגען. ער האט בעשטימט פאר א קאטיב א יודען, וועהרענד ער האט געקענט געפינען אזעלכען צווישען די גלויביגע. די יודען שפיעלען זיך מיט די לעכערליכסטע האפנונגען, קוקען אויף זיך, ווי אויף פריצים און בעהאנדלען שלעכט די גלויביגע. ווען איך בין אנגעקומען קיין גראנאדא האב איך בעמערקט, אז די גאנצע מאכט ליעגט ביי יודען אין די הענד, אז זיי האבען צוטיילט צווישען זיך די הויפטשטאדט מיט דער פראווינץ. איבעראל הערשט ווער ס'איז פון את די פערשאל־טענע".

די אויפגערייצטע בערבערן האבען שוין דאן נאר געזוכט עפעס א געלעגענהייט, זיך צוצושעפען צום פערהאסטען „קאטיב", און

אזעלכע געלעגענהייטען האָבען זיך באַלד געמאַכט. עס איז פּלוצלינג געשטאָרבען דער קרוין־פּרינץ באַלקין, האָבען די בערבערן פערשפּריים קלאַנגען, אַז יוסף האָט איהם פערגיפטעט; גראָד האָט זיך באַדיס דאָס מאָל נישט צוגעהערט צו די קלאַנגען, און געלאָזען בעשטראָפען די אמת'ע שולדיגע. אַ פּאָר יאָהר נאָכדעם איז יוסף געזעסען במנוחה; זיינע שונאים האָבען אָבער נישט גערוהט. דערווייל האָט זיך געמאַכט, אַז צווישען די בערבערן מיט די אַראַבער איז פאָרגעקומען אַ שטאַר־קער סכסוך, און דער קעניג באַדיס האָט בעשלאָסען, צו בעפאַלען די אַראַבער, ווען זיי וועלען זיך פערזאַמלען אין דער מאָשעע, און זיי אויסטויטען. אין דעם אַקט האָט דער יודישער שטאַאטסמאַן געזעהען אַ געפעהרליכען און פאַלשען שריט, און ער האָט אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבצורעדען באַדיס'ן פון דעם בעשלוס; און ווען ער האָט געזעהען, אַז דער הערשער וויל זיין'ס דורכאויס אויספיהרען, האָט ער געהיים געלאָזען וויסען די אָנגעזעהענע אַראַבער פון דער הויפּטשטאָדט, זיי זאָלען פרייטאָג נישט קומען אין מאָשעע. דעם קעניג'ס פּלאַן איז נאָכדעם, פערשטעהט זיך, דורכגעפאַלען, און הגם ער האָט דעם וויזיר נישט בעשטראָפט עפענטליך, האָט ער דאָך געטראָגען אויף איהם פון דעמאָלט אָן אַ כעס.

דערפון האָבען זיך די בערבערן דערוואוסט, און זיי האָבען דאָס באַלד אויסגענוצט צו זייער צוועק. אַ קורצע צייט נאָכדעם האָט דער הערשער פון דער שכני'שער אַלמעריע זיך אריינגעריסען מיט אַ שטאַרקען חיל אויף דעם גראַנאַדישען טעריטאָריום, און די קלאַנגען האָבען גלייך אָנגעוויזען אויף דעם יודישען וויזיר, ווי אויף דעם שולדיגען: ער האָט גערופען דעם שונא אין לאַנד, כדי איהם איבער־צוגעבען די גראַנאַדישע קרוין.

און דאָס מאָל האָט זיך דער אויפּטו איינגעגעבען. עס האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד נישט בלויז געגען יוסף'ן נאָר געגען דער גאַנצער יודישער בעפעלקערונג; דער ערשטער קרבן איז אָבער געווען יוסף הנגיד: דער אויפגערייצטער מחמד'נישער המון האָט זיך גלייך אַוועקגעלאָזען צום וויזיר'ס פּאַלאַץ. דער צוטומעלטער יוסף האָט זיך אַפילו געפּרובט בעהאַלטען און פערמאַסקירען; די צעווילדעטע מאַסע האָט איהם אָבער געפונען, געטויט אויף אַנ'אַכזריות'דיגען אופן און אויפגעהאַנגען אויף די טויערן פון שטאָדט (1066). פון וויזיר'ס פּאַלאַץ האָט זיך דער המון אַוועקגעלאָזען צו די יודען פון שטאָדט

און אויסגעטויט ביז פופצעהן הונדערט יודישע משפחות. די איבריגע — צווישען זיי אויך יוסף׳ם זוהן און אלמנה — זענען אנטלאפען; בעת דעם שרעקליכען פאגראם איז צורויבט און פערניכטעט געווארען אויך יוסף׳ס רייכע ביבליאטעק, און פון זיין גאנצען פערמעגען אין אלגעמיין איז קיין זכר נישט געבליבען.

די דאזיגע ערשטע יודענפערפאלגונג אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל זינט דער הערשאפט פון איסלאם האט שטארק פונאנ-דערגעטרייסעלט דאס לעבען פון די יודישע קהלות אין גאנץ שפאניען, אבער נאר אויף א קורצער צייט. די קעניגען אדער עמירען פון די איבריגע פראווינצען האבען, ווי ביז אהער, ווייטער אויך נישט אויפגע-הערט אנצופערטרויען יודען די פערראנטווארטליכסטע פאסטענס אין זייערע מלוכות. אזעלכע פאסטענס האבען פערנומען יוסף אבן-מיגאש אין הויף פון סעווילישען קעניג אלמוטאדיד, און איין יוד מיט׳ן נאמען אבו-פאדל-חסדאי אין הויף פון דעם סאראגאסא׳ער הערשער אלמוקטאדיר. אבו-פאדל האט זיך שטארק בעריהמט געמאכט אויך אלס אראבישער דיכטער, און ווי עס בעשטימט איינער פון די שפעטערדיגע אראבישע היסטאריקער האט ער אנגענומען דעם איסלאם, זענענדיג שטערבליך פערליבט אין א מחמד׳ניש מעדעל.

דער ביישפיעל פון די מחמד׳נישע הויפען האט געווירקט אויך אויף די קריסטליכע הערשער. אויך זיי האבען אנגעהויבען צו עקס-פלאאטירען די יודישע דיפלאמאטישע און אדמיניסטראטארישע פעהיג-קייטען, בעשטימענדיג יודען אויף הויכע מלוכה-פאסטענס. די שפאנישע יודען האבען אויף אזא אופן גארנישט געליטען די ערשטע צייט פון די נצחונות פון די קריסטליכע חילות; זיי האבען זיך געפיהלט און שפאניען אונטער דער הערשאפט פון קרייץ נישט ערגער, ווי אונטער דער הערשאפט פון דער האלבער לבנה (איסלאם). א בעדייטונג פאר די יודען פון מערב אייראפא האבען געהאט ערשט די שפעטערדיגע גרויסע נצחונות פון דער קריסטליכער מאכט איבער די לענדער פונ׳ם מחמד׳נישען שפאניען, און דער ערשטער קרייץ-צוג געגען די מחמד׳נער פון די מזרח-לענדער.

דער ערשטער געוואלטיגער צוזאמענשטויס צווישען דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אויף דעם בארען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל איז ארויסגערופען געווארען פון דעם העלדישען און ווייט-זיכטיגען אלפאנס VI, וועלכער האט פערשטאנען אויסצונוצען די

צושפּליטערונג פון דער מחמדנישער אימפּעריע, אום אויסצושפּרייטען זיין הערשאַפט פון קאַסטיליען אין צפון ביז אַרויף אין דרום. כדי גיכער דורכצופיהרען דעם פאַרגעזעהענעם פּלאַן פון אָבנעהמען ביי די מחמד׳נער צוריק דאָס אַמאָליגע וועסטגאָטישע לאַנד, איז פאַר דעם קאַסטילישען קעניג געווען נויטיג, צו שטיצען מיט אַלע מעגליכקייטען די רייבונגען און אַרומרייסענישען צווישען די קליינע מחמדנישע פירשטענטומען, און דערצו האָט ער געמוזט האָבען געשיקטע דיפּלאָמאַטען מיט פיעלזייטיגע קענטעניסען. האָט אַ דיפּלאָמאַטישער שליח געוואָלט עפּעס אויפטאָן אָדער דערגרייכען אין׳ם הויף פון אַ מחמד׳נישען הערשער, האָט ער געמוזט נישט בלויז בעזיצען גוט די אַראַבישע שפּראַך, נאָר אויך זיך צופּאַסען צו דעם גייסטרייכען און פערפיינערטען טאָן, וואָס האָט דאָ געהערשט, און מענשען מיט אַזעלכע אייגענשאַפטען האָבען זיך געפונען גאַנץ וועניג אין די דעמאָלטיגע קריסטליכע לענדער. די איינציגע, וואָס זענען געווען ווי צוגעפּאַסט פאַר אַזעלכע פּאָסטענס, זענען געבליעבען די יודען, און דער וויכטיגער קאַסטילישער קעניג האָט דאָס גוט פערשטאַנען. אַלפאָנס האָט בעשטימט זיין געוועזענעם לייבאַרצט, דעם יודען עמרם בן יצחק אבן־שלביב, אַלס דיפּלאָמאַט פון קאַסטילישען הויף און אויך אַלס פערזענליכען יועץ אָדער סעקרעטאַר; צו דעם דיפּלאָמאַט איז צוגעקומען אַ צווייטער יוד, צידעלום, וועלכער איז געוואָרען דער אינטימסטער פריינד פון קעניג, און אויסער אָט די אויסגעצייכענטע, אָפיציעלע בעאַמטע האָט אַלפאָנס בכלל גלייכבערעכטיגט די יודען פון זיין מלוכה.

די קאַסטילישע בעפעלקערונג האָט גאַנץ רוהיג געקוקט אויף דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, און האָט זיך פּאַקטיש בעצויגען גאַנץ פריינדליך און טאָלעראַנט צו די האַנדעלס־פעהיגע און געשיקטע יודען; די בעזיצער פון דער היילינער קירך האָבען אָבער אין דער גאַנצער צייט גאָרנישט פערגעסען פון זייער אַמאָליגען פינסטערן פאַנאַטיזם, און דער פּויפּסט גרעגאָר VII האָט שאַרף פּראָטעסטירט געגען דעם קעניג׳ס ליבעראַליזם. ער, דער מעכטיגסטער פון די מעכטיגע, פאַר וועמען מלכים און פעלקער זענען אין שטויב געלעגען, האָט נישט געקענט פערטראָגען דעם שאָטען פון מנוחה און כבוד, וואָס די שוואַכסטע פון די שוואַכע, די יודען, האָבען געהאַט אין אַ קריסטליך לאַנד. ביי איהם אין די אויגען איז די יודישע גלייכ־

בערעכטיגונג באלד פערוואנדעלט געווארען אין יודישער הערשאפט, און ער שרייבט אוים א צובייזערטער אין זיין בריעף צום קעניג: „אונטערווארפען קריסטען דער יודישער הערשאפט אדער צווינגען קריסטען, זיך אונטערצוגעבען יודישע ריכטער — הייסט עס דען נישט דערנידעריגען די געטליכע קירך און דערהויבען דעם שטן'ם שוהל? קריסטוס'עס פיינד גוטס טאן, הייסט קריסטוס'ן אליין פעראכטען" (1080).

צום גליק פון די קאסטילישע יודען איז אלפאנס געווען מעהר קעניג, ווי קירכען-בעשיצער, און די אינטערעסען פון זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען זענען איהם נעהנטער געווען, ווי די אינטערעסען פון דער קירך. ער האט זיך דעריבער נישט גערעכענט מיט דער אזהרה פון פויפסט און נישט געענדערט די לאגע פון די יודישע בירגער. און באלד האבען איהם זיינע יודישע יועצים אבגעדיענט און נישט ווייניג טובות געטאן; זיי האבען אלפאנס'ן געהאלפען זיך פערבינדען מיט דעם סעווילישען קעניג אלמוטאמער-איבן-אבאנד, און דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט אבצונעהמען פון די מחמד'נער די אלטע שטאדט טאלעדא (1085), וואס איז, ווי אמאל, ווידער געווארען די הויפטשטאדט פון דער קריסטליכער קאסטיליען.

מיט טאלעדא אליין האט זיך אבער אלפאנס נישט בעפריעדיגט — איהם האט זיך געוואלט רוקען אלץ ווייטער צו דרום און בעקומען אין זיינע הענד אויך דעם טעריטאריום פון סעווילא מיט דער מעכטיגער קארדאווא. צו דעם צוועק האט ער איצט איבער געוואלט געמווט אריינציהען אין א קריעג דעם זעלביגען סעווילישען קעניג, וואס האט איהם געהאלפען בעזיעגען טאלעדא. און דא האט איהם ווידער געדיענט דער יודישער דיפלאמאט. פינף הונדערט קריסטליכע רייטער האבען בעגלייט דעם יודישען שליח פונ'ם קאסטילישען הערשער, יצחק אבן-שלביב, וועלכער האט געדארפט מיט זיין חוצפה'דיגער האלטונג אויפרייצען דעם סעווילישען קעניג און איהם ארויסרופען צום קאמפף. און אבן-שלביב האט זיין מיסיע עהרליך ערפילט: ער האט אויף אזוי פיעל אויפגערייצט אלמוטאמער'ן, אז יענער האט איהם געלאזען טויטען און אויפהענגען אויף די טויערן פון שטאדט און די בעגלייטער — איינשליעסען אין געפענגעניש.

אויף אזא אופן האט אלפאנס זיין ציעל דערגרייכט, און דער קריעג צווישען איהם מיט אלמוטאמער'ן איז געווארען אונפערמיידליך; דער לעצטער האט אבער אויך נישט געשוויגען. ער האט זיך

פערבונדען מיט די איבריגע מחמד'נישע פירשטען, וועלכע האבען צוזאַמען גערופען צו הילף דעם בעריהמטען אפריקאנישען קריעגס־העלד יוסף איבן־טעשופין, דעם אנפיהרער פון די אלמאַראווידען. דאָס קריסטענטום און דער איסלאַם זענען איצט געשטאַנען מיט צוויי גרויסע מחנות איינער געגען אנדערן, גרייט צו קעמפפען אויף לעבען און טויט פאַר דער הערשאַפט איבער דעם אמאַליגען וועסטגאָטישען טעריטאָריום, און אין ביידע מחנות האבען זיך געפונען צו מויזענדער זיהן פונ'ם פאָלק ישראל: פון איין זייט יודען קעמפפער פאַר'ן קרייץ, און פון דער צווייטער — יודישע סאָלדאַטען אונטער דער פאָהן פון איסלאַם.

ווי ס'איז צו גלויבען, איז אַלפאָנס אין דער לעצטער מינוט אביסעל אָבהענגיג געוואָרען, און ער האָט זיך געפּרובט אָפּנאַרען די מחמד'נישע אנפיהרער, פאָרלעגענדיג זיי, אָבצוהאַלטען די ענטשיידענדע שלאַכט ביז מאָנטאָג, כדי עס זאָלען, כלומרשט, נישט דאַרפען מחלל זיין: די מחמד'נישע סאָלדאַטען דעם פרייטאָג, די יודישע — דעם שבת, און די קריסטליכע — דעם זונטאָג. דאָס האָט זיך איהם אָבער נישט איינגעגעבען, און בעפאָלענדיג דער מחמד'נישער מחנה פרייטאָג, האָט ער זי געפונען גרייט און קריעגספאַרטיג. עס האָט זיך דאַן פונאַנדערגעפלאַקערט די היסטאָרישע שלאַכט ביי סאַלאַקאַ (1086), וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם פאָלשטענדיגען נצחון פון איסלאַם: אַלפאָנס האָט זיך קוים געראַטעוועט מיט עטליכע ריטער.

אָט דער נצחון האָט אָבער די אַראַבישע פירשטען פון דער פירענעאישער האַלב־אינזעל קיינע נוצען נישט געבראַכט — זיי זענען איצט אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון די אפריקאַנישע אַלמאָראַווידען. נאַטירליך, זענען דערביי פאָרגעקומען בלוטיגע מלחמות, וואָס האָבען חרוב געמאַכט נישט וועניג שטעדט, און יודען האָבען דערפון שטאַרק געליטען; ספּעציעל אַלס יודען אָבער, האָט די נייע הערשאַפט זיי קיין שלעכטס נישט געבראַכט. די אַלמאָראַווידישע הערשער האָבען זיך ביסליכווייז צוגעפּאַסט צו די טראַדיציעס פון לאַנד און אין גיכען בעגעגענט מען ווידער יודען אַלס לייב־אַרצטען, דיפּלאָמאַטען און הויכע מלוכה־פיהרער.

ביי די אַלע איבערקעהרענישען און פּאָליטישע אויפטרייסלענישען האָט זיך פונדעסטוועגען נישט אָבגעשטעלט די אינטענסיווע טעטיגקייט

פון אויסגעוועהלטע גייסטער אויף דעם געביעט פון דער יודישער קול-טור. דערביי זענען נאר די מעהר וועלטליכע פארשונגען (פילאזאפיע, שפראך-לעהרע) אבגעטרעטען עטוואס אין הינטערגרונד, און דעם ערשטען פלאץ האט פערנומען דער שטודיום פון תלמוד.

דער בעדייטענדסטער צווישען די תלמוד-פארשער פון דער עפאָ-כע איז געוועזען ר׳ יצחק אלפסי (געב. 1013, געשט. 1103). א גע-בוירענער אין דער אפריקאנישער שטאדט פעץ (אדער פאס), האט ר׳ יצחק בעקומען זיין ערשטע תלמודישע ערציהונג אין קיירואן, אין דער בעריהמטער ישיבה פון נסים און חננאל. דא האט דער שארף- און טיעפזיניגער תלמיד אלזייטיג אויסגעפארשט דעם גרויסען בנין פון דער יודישער געזעצגעבונג, און די פרוכט פון דעם שטודיום איז געוועזען א קאלאסאלע זאמלונג פון הלכות, וואס האט מיט דער צייט בעקו-מען דעם נאמען קליינער תלמוד. דאס איז א מין פערקירצונג פון דער פערוויקעלטער תלמודישער דיאלעקטיק, מיט אנגעגעבענע בעשטימטע מסקנות פון די בעהאנדעלטע געזעצען, וואס איז זעהר פערשפרייט געווארען אין די תלמודיש-אקאדעמישע קרייזען.

קיין שפאניען איז דער געניאלער תלמודיסט געקומען, ווי אנ׳אנטלאפענער עמיגראנט, אין יאהר 1088 און נאכדעם ווי ער האט פערבראכט געוויסע צייטען אין קארדאווא און אין גראנאדא, האט ער זיך בעזעצט אלס רב אין לוצענא און דא געגרינדעט זיין ישיבה. אונטער דער צייט איז פארגעקומען א שטארקע מחלוקת צווישען איהם און ר׳ יצחק אבן אלבאליא, איינער פון די אנגעזעהענסטע פערזענליכקייטען אין דרום שפאניען, וואס האט פערנומען א גרויסען פלאץ אין הויף פון דעם קארדאווא׳שען הערשער און פערפאסט בעדיי-טענדע תלמודישע און אסטראנאמישע ווערק. די פאלעמיק איז געוועזען א פערביטערטע פון ביידע זייטען און האט זיך געצויגען ביז די לעצטע מינוטען פון אבן אלבאליא׳ס לעבען; געענדיגט האט זי זיך אבער זעהר ריהרענד. דער שטארבענדער אלבאליא האט צוגערופען זיין זיעבעצעהן-יעהריגען זוהן און געזאגט צו איהם: געה צו ר׳ יצחק אבן אלפסי און זאג איהם, אז איך געה אריבער פון דער וועלט אויף יענער; איך האב איהם מוחל געווען אלע הארטע ווערטער, וואס ער האט גערעדט און געשריבען געגען מיר, און בעט פון איהם, ער זאל אויך אזוי טאן און דיך לעהרנען. און דו שטעה באר איהם און פאלג איהם — ער וועט דיר גוטס טאן און ערציהען".

און ברוך (דער זוהן) האָט געטאָן, ווי דער פאָטער האָט איהם אָנגעזאָגט; ער איז אַוועק צו ר׳ יצחק אלפסי, וועלכער האָט איהם מיט טרערען געהאַלזט און געזאָגט: „איך וועל דיין פאָטער זיין און דו מיין זוהן״. פון דעמאָלט אָן איז ברוך אַלבּאַליא פערבּליבען אין דער ישיבה פון דעם לוצענא׳ער גאון, און ער מיט ר׳ יוסף אבן מיגאש זענען געווען זיינע נאָכפאָלגער אין דער זעלביגער ישיבה.

אין דער צייט, ווען דאָס יודישע שפּאַניען איז אַזוי רייך געווען אין בּעריהמטע, שעפערישע פּערזענליכקייטען, איז די גייסטיגע לאַגע פון יודען אין פראַנקרייך און דייטשלאַנד געווען נישט זעהר געהויבען. אין דער אַטמאָספערע פון דעם ארומיגען קריסטענטום האָבען זיך די יודישע גייסטער נישט געקענט ענטוויקלען; די איינציגע גייסטיגע בּעשעפטיגונג איז דאָ דעריבּער געווען דער שטודיום פון תלמוד, און דאָס אויך אָהן אַ שום אויסדריק פון שאַפענדער גרויסקייט.

אין דייטשלאַנד איז לאָטרינגען געווען דאָס קלאַסישע לאַנד פון דער תלמודישער לעהרע, און די „חכמי לותר״ (לאָטרינגען) האָבען געגאָלטען פאַר בּעדייטענדע אויטאָריטעטען. דאָס זענען געווען אין דער צייט ר׳ יצחק הלוי אין וואָרמס, ר׳ יעקב בּן יקיר אין מיינץ און ר׳ יצחק בּן יהודה — אַלע תלמידים פון דעם גרויסען ר׳ גרשום מאור הגולה. פראַנקרייך האָט אין דעם משך פון אַ לאַנגער צייט כמעט קיין איינציגען בּעדייטענדען געזעצלעהרער נישט ארויסגעגעבען. עס איז געווען נאָר איין מנשה בּן חלבּא פון דער שטאָדט לעמאַן, וועלכער האָט מחבּר געווען אַ פירוש אויף תּ״נך, — איז ער אויך אין גיכען פערגעסען געוואָרען.

די ערשטע גרויסע פּערזענליכקייט, וואָס פראַנקרייך האָט געבּוירען און דייטשלאַנד ערצויגען, איז געווען ר׳ שלמה יצחקי, וועלכער איז בּיז היינטיגען טאָג בּעקאַנט אין דער גאַנצער יודישער וועלט אונטערן נאָמען רש״י (1040 — 1105). ר׳ שלמה יצחקי איז געבּוירען געוואָרען אין צפון פראַנקרייך, אין דער שטאָדט טרוא (שאַמפּאַן), אין דעם זעלביגען יאָהר, ווען עס איז געשטאָרבּען דער גרויסער ר׳ גרשום, און זיין ערשטע ערציהונג האָט ער בּעקומען אין די ישיבות פון מיינץ, וואָרמס און שפּייער. אין די ישיבות האָט ער פערבּראַכט בּיז ער איז אַלט געוואָרען פינף און צוואַנציג יאָהר, „הונגערענדיג, אָבּגעריסען און מיט אַ יאָך פון אַ פאַמיליע אויף די פּלייצעס״

(ווי ער אַליין דערצעהלט). דאַן האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק
אין זיין געבורטסשטאָדט, וואו ער איז בעשטימט געוואָרען פאַר אַ
רב, און אין גיכען האָט זיך דער נאָמען פון דעם יונגען יצחקי פו=
נאַנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פון גאַנץ דייטשלאַנד און פראַנק=
רייך. פון אומעטום האָט מען זיך אָנגעהויבען ווענדען מיט שאלות צו
דעם אָנערקענטען תלמודישען אויטאָריטעט, און זיין ישיבה אין טרואַ
איז פערפולט געוואָרען מיט הונדערטער תלמידים פון די ווייטסטע קהלות,
פאַר וועלכע דער גרויסער פּרשן (ערקלערער, קאָמענטאַטאָר) האָט
געליינענט לעקציעס פון תלמוד און תנ"ך.

די גרויסקייט פון דעם טרואַנישען ראש=ישיבה איז אָבער איבער=
געוואַקסען נישט בלויז די גרענעצען פון דעם לאַנד, אין וועלכען ער האָט
געלעבט, נאָר אויך די גרענעצען פון זיין צייט. רש"י איז געווען דער
ערשטער, וואָס האָט קלאָר און איינפאַך ערקלערט, פערטייטשט
די פערוויקעלטע קאַזואיסטיק פון תלמוד, און איהם אויף אַזאַ אופן צו=
גענגליך געמאַכט פאַר אַלע. זיין געשריבענער פּירוש אויף דעם
גרעסטען טייל פון בבלישען תלמוד ערקלערט קורץ און דייטליך די
טערמינאָלאָגיע, ווי בכלל דעם גאַנצען געדאַנקען=גאַנג פון די תלמודישע
געזעצלעהרער, און דער אָנפאַנגער, ווי דער טיעפער תלמודישער למדן
— ביידע טרינקען גלייך פון דעם קוואַל. רש"י האָט פערשטאַנען די
קונסט, ווי אַזוי דורכזיכטיג צו מאַכען דעם טעקסט פון תלמוד, אַריינ=
צודרינגען אין דער נשמה פון לעזער און מיט איין געלונגענעם אויסדריק
אָדער איין געלונגענער ווענדונג צו בעזייטיגען אַלע מעגליכע מיספער=
שטענדנישען, פראַגען און ספיקות. אויב דער תלמוד האָט זיך דער=
האַלטען ביי יודען ביז היינטיגען טאָג, אויב אָט די פערוויקעלטע ריעזען=
ענציקלאָפּעדיע איז אימשטאַנד געווען אַריינצודרינגען אין חדרים פאַר
פינף=זעקס=יעהריגע קינדער, — איז עס בלויז רש"י'ס פערדיענסט, "אָהן
זיין פּירוש וואָלט דער בבלישער תלמוד שוין לאַנג פערגעסען געוואָרען".
די געשריבענע עקזעמפּליאַרען פון רש"ים פּירוש זענען גלייך פערשפּרייט
געוואָרען אין אַלע יודישע קהלות (אונטערן נאָמען קאָנטרעס) און
ווען ס'איז אויפגעקומען די דרוקעריי=קונסט האָט מען איהם אָנגעהויבען צו
דרוקען פּאַראַלעל מיט'ן טעקסט פון תלמוד.

אויסער דעם פּירוש אויף תלמוד, האָט רש"י אָנגעשריבען אַ
פּירוש אויף גאַנץ ת"נך, און אויך דאָ איז ער צוגענגליך, פּשוט און
קלאָר. ער פערטייטשט דעם געוועהנליכען זין פון די הייליגע ווערטער, און

מיט דערביי אפּט צו די הלכי'שע אויסטייטשונג פון פּסוק אָדער די אגדי־שע דרשה, וואָס בעציהט זיך אויף איהם. דאָס האָט דעם פּירוש אויך זעהר פּאָלקסטימליך געמאַכט, און ביז דער לעצטער צייט ווערט קיין חומש אָדער נביא נישט געדרוקט „אָהן רש"י".

א דאַנק רשי"ס ישיבה איז די פראַנצויזישע שאַמפּאַן־פּראָווינץ גע־וואָרען א נעסט פאַר דער יודישער געזעצלעהרע, און אויב שפּאַניען האָט ביז אהער אַליין פּרעטענדירט אויף בבל'ס ירושה, האָט זי עס פון איצט אָן געמוזט טיילען מיט פראַנקרייך.

גאַרנישט אויפגעטאָן פאַר דער יודישער קולטור האָבען די יודען אין איטאַליען. זייערע תּלמודישע לעהרער האָבען זיי כסדר אויס־געשריבען פון דער פרעמד, און דער איינציגער איטאַליענישער יוד פון יענער צייט, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך א שפור אין דער יודישער ליטעראַטור, איז ר' נתן בן יחיאל פון רוים. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט א תּלמודישען לעקסיקאָן, אונטערן נאָמען ע ר ו ך (1002).

אין יענער צייט האָבען זיך אָנגעהויבען אַרויסרוקען די יודען פון מזרח־אייראָפּאַ. אין בעהמען, מעהרען און פּוילען האָבען זיך געפונען יודישע קבוצים נאָך פון פאַר'ן צעהנטען יאָהרהונדערט, און אין יאָהר 990 האָט שוין איינער פון די קריסטליכע גדולים געקלאָגט אויף דעם אונגליק, וואָס די יודען אין פּראָג האַלטען ביי זיך קריסט־ליכע שקלאַפען. יודען האָבען דאָ, ווי ס'איז צו גלויבען, געלעבט זעהר רייך, און א געוויסע מעהרישע פירשטין פון יענער צייט זאָגט עדות אויף די יודען פון דאָרף ווישעגראַד, נעבען פּראָג, אז „זיי זענען אָנגעשטאָפּט מיט זילבער און גאָלד".

אין דער נייגעגרינדעטער פּוילישער מלוכה, נעמליך אין דער דעמאָלדיגער הויפּטשטאָדט ג נ ע ז ע ן, האָבען די יודען אויך געמענגט האַלטען קריסטליכע שקלאַפען, און די קריסטליכע הערשער האָבען זיי דאָס א לאַנגע צייט נישט פערוועהרט.

די דאָזיגע מזרח־אייראָפּעאישע יודען האָבען קיין שום אָנטייל נישט גענומען אין דער אויפבויאונג פון דעם יודישען קולטור־בנין, און ערשט אין צוועלפטען יאָהרהונדערט הויבט מען אָן וועגען נישט חוען צו בעגעגנען נעמען פון תּלמודישע געלעהרטע אין די סלאַווישע לענדער. עס איז זאָגאַר שווער צו ענטשיידען, צי די יודען אין מזרח־אייראָפּאַ שטאַמען פון די מערב־לענדער, אָדער זיי האָבען אהער איינ־געוואַנדערט אין פערשידענע צייטען פון דרום־רוסלאַנד.

פיערטעס קאפיטעל.

דער ערשטער קרייץ-צוג.

מיט דער ענדע פון עלפטען יאהרהונדערט הויבט זיך אן א נייער פאזיס אין די בעציהונגען צווישען קריסטענטום און איסלאם, — א פאזיס, וואס האט איינגעשריבען נישט איין בלוטיגען בלאט אין דער יודישער געשיכטע. פעטער פון אמיען, דער בעגייסטערטער וואנדערערנזיר, מיט זיינע וועה-קלאגען איבער די צרות פון די קריסטליכע עולי רגל (פילגרימען, פוסגעהער צום הייליגען קבר אין ירושלים), האט צונויפגעזאמעלט ארום זיך אלע שיכטען פון דער קריסטליכער וועלט. פעאדאלען, ריטער, שטאדט-איינוואוינער און פויערן, — אלע האבען זיך פעראייניגט צו דעם צוועק פון געהן אויף ירושלים און אויסלייזען דעם הייליגען קבר פון דער הערשאפט פון די אונגלויביגע. פערשידענע אינסטינקטען האבען זיך דא פונאנדערגעשפילט: די אלגעמיינע רעליגיעזע בעגייסטערונג, דער עהרגייץ פון די קריגערישראמאנטישע ריטער, די ווילדע ליידענשאפטען פון פערברעכערישע נאטורען, און צו דעם אויך געוויסע פאליטישע שטרעבונגען, וואס האבען א גאנץ קליינע שייכות געהאט צו גאט און דער קירך.

פאר יודען איז אט די בעוועגונג געקומען כמעט אונערווארטעט. ווי האט זיך ביז דער צייט גראד נישט שלעכט געלעבט אין דייטשלאנד: זיי האבען געפיהרט פערשידענע מסחרים און אפילו געמעגט בעזיצען גרויסע אונבעוועגליכע נחלאות. ווען דער בישאף הוצמאן פון שפייער האט געוואלט פערגרעסערן די בעדייטונג פון א

גערוויסען דערבייאיגען ישוב, האט ער נישט געפונען קיין אנדער מיטעל, ווי לאזען זיך דארט בעזעצען יודען. דערביי האט ער די לעצטע געגעבען א פאלשטענדיגע זעלבסט־פערוואלטונג, און אפילו דאס רעכט צו האלטען קריסטליכע שקלאפען (1084). נאטירליך, האט זיך דער היילינגער געלאזען גוט בעצאהלען פון דער יודישער קהלה פאר די געשענקטע זכיות (דריי מיט א האלבען פונט גאלד יעהרליך), און ווייל די געשריבענע פריווילעגיעס האבען קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט געגען דעם צארן פון קריסטליכען המון, האט דער בישאף אבגעזונדערט איינגאנצען דעם יודישען ישוב, אבגעבענדיג די יודען א אבגעצוימטען, פערשלאסענעם קווארטאל (געטא).

ביי אזא גייסטיגער אבגעשלאסענקייט פון דער ארומיגער וועלט און אין אזא רעליגיעזער אטמאספערע בכלל, איז גאנץ לייכט געווען דער יודישער פאנטאזיע, זיך פונאנדערצושפילען. עס האבען זיך געפונען מקובלים־היילינגע, וואס האבען אויסגערעכענט, אז משיח מוז קומען אין די יאהרען צווישען 1096 און 1104, און די דייטשע יודען, וואס האבען ערשט מיט א יאהר פריהער (1095) בעקומען פון היינריך IV א דיפלאם מיט בעדייטענדע חסדים און זכיות, זענען פול געווען מיט די ליכטיגסטע האפנונגען. באלד האבען זיי אבער א שרעקליכען קלאפ בעקריגען, און אנשטאט צו פערנעהמען די געטליכע קלאנגען פונ'ם שופר של משיח, האבען זיי פלוצלינג דערהערט דעם ווילדען געשריי פון די פערשכור'טע קרייץ־טרעגער: „די יודען האבען אונזער משיח געקרייציגט, זאלען זיי־זשע אונזער גלויבען אננעהמען אדער שטארבען!"

דאס איז געווען א צוזאמענגעלאפענער, צעווילדעטער ערב רב פון פראנצויזישע, דייטשע, ענגלישע, לאטרינגישע און פלאנדרישע פראווינצען, וואס האט פאר אלעמען געדארפט שלאגען און רויבען. אין נאמען פון דעם היילינגען ציעל זענען דערווייל אין די מחנות גופא אבגעטאן געווארען די גרעסטע שענדליכקייטען — דאס איז שוין געזינדיגט געווארען אויפ'ן חשבון פון דער קומענדיגער מחילה וסליחה, וואס איז פאראויס בעשטימט געווען פאר אלע אנטיילנעהמער פון דעם קרייץ־צוג. דערצו איז גענוג געווען דער ערפינדערישער אויפטו, אז די יודען זענען אויך אונגלויביגע, אום דער היילינגער ציעל זאל זיך אנהויבען שוין דא, אין די דייטשע און פראנצויזישע שטעדט, וואו ס'האבען זיך געפונען גרויסע יודישע ישובים.

די ערשטע קרבנות פון דעם הייליגען צוג זענען געווען די יודען פון דעם שטעדטיל רואן: די, וואס האבען זיך נישט געוואלט אבשמד'ען זענען גלייך דערהרג'עט געווארען. עס האט געזאלט אויף אזא אופן ווערן ווי א מין חוב פאר יעדען קרייץ-פאהרער, צו האבען אויף די קליידער נישט בלויז א רויטען-קרייץ, נאר אויך פלעקען פון יודיש בלוט; פון דעסטוועגען האט זיך די אנפיהרער'ס פארט ווי ס'איז איינ-געגעבען, אבצוהאלטען פון וייטערדיגע יודישע שחיטות אין פראנקרייך. וואס וייטער זענען אבער די בלוטיגע אינסטינקטען אלץ מעהר צוקאכט געווארען, און ווען די ערשטע שארען זענען אנגעקומען אין די געגענ-דען פון רהיין, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען ארום זיך טויט, שרעקען און רויב.

די שרעק פאר דער בלוטיגער מחנה איז געווען אזוי גרויס, אז אין טריער האבען עטליכע מוטערם אליין דערשטאכען זייערע קינדער, און צעהנדליגער האבען זיך אריינגעווארפען אין אבגרונד פון מאזעל; די איבריגע האבען געפרובט בעטען שוץ ביי דעם ארטיגען בישאף עגילבערט; ער האט אבער נישט געוואלט ראטעווען זייערע לייבער פריהער, איידער זיי וועלן אליין נישט ראטעווען זייערע נשמות. אין שפייער האט די יודישע קהלה זיך פריהער פער-זארגט און אויסגעפועל'ט — פאר גוט געלד —ביים ארטיגען בישאף א פעסטע שמירה; די אנגעקומענע מחנה האט זיך דאן בעגוגענט מיט צעהן צופעליג געטראפענע יודען, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט שמד'ען, און זענען געטוטט געווארען (ח' איר, 1096).

פון שפייער האט זיך די מחנה אוועקגעלאזען קיין ווארמס. דא האבען נאר די אנגעזעהענע און רייכע יודען בעקומען א שוץ פון ארטיגען בישאף; די איבריגע האבען זיך אין אנהויב געפרובט אליין פערטיידיגען מיט וואפען אין די הענד; זיי זענען אבער באלד בעזיעגט געווארען פון די אונצעהליגע שארען, און מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען זיך פון לעבען געשיידט. דא זענען אויך פארגעקומען סצע-נעס פון מוטער'ס, וואס האבען זייערע קינדער מיט מעסערם געקוילעט, אום זיי נישט איבערצוגעבען אין די הענד פון די „הייליגע ברידער". די לעצטע האבען אין דער צייט גערויבט, געצונדען, חרוב געמאכט יודיש האב און גוטס און נישט געשוינט אפילו די ספרי תורות (כ"ג איר).

דאס האט געדויערט זיבען טאג; דאן איז געקומען די רייהע

צו די „בעשיצטע“ יודען, וואס האבען זיך געפונגען אין בישאף'ס פאלאץ. דער הייליגער „בעשיצער“ האט ערקלערט וי די צונויפגעשטיקטע יודען, אז ער קען זיי לענגער נישט האלטען און זיי מוזען זיך שמד'ען; די אנגעזעהנסטע צווישען זיי האבען דאן געבעטען א קורצע צייט אויף א ישוב הדעת, און ווען די אונגעדולדיגע „ברידער“ האבען ענדליך אויפגעעפענט די טהיר פון זייער חדר, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א הויפען מתים — די אונגליקליכע האבען זיך אײנער דעם אנדערן אויסגעקוילעט. איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט'ן געוויסען האבען נאר געצעהלטע, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך שמחה כהן, א יונגעל נאך, וואס די קעמפפער פאר דער גרויסער ליבע האבען שוין געהאט געטויט זיין פאטער און זיינע זיבען ברידער. ער האט זיך געלאזען פיהרען אין דער קירך און אין דעם אויגענבליק, ווען מ'האט איהם דערלאנגט דאס הייליגע בילד, האט ער ארויסגעצויגען א מעסער פון אונטער'ן קלייד און דערשטאכען דעם בישאפ'ס א קרוב. נאטירליך, איז ער שוין קיין לעבעדיגער פון „גאט'ס הויז“ נישט ארויס: דער המון האט איהם גלייך אויף שטיקער צוריסען. די אומגעקומענע האבען אפילו צו קבורה נישט געקענט קומען, און ערשט, ווען די „ברידער“ האבען פערלאזען די שטאדט, זענען די קדושים (איבער אכט הונדערט) געבראכט געווארען צו זייער הייליגער רוה.

אין מײנץ איז פארגעקומען דאס אייגענע, וואס אין ווארמס. דא איז די מחנה געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון גראף עמעריך, א קרוב פון ערצבישאף ראטהארד; דער לעצטער האט איינגערעדט די יודען, זיי זאלען איבערגעהן צו איהם אין פאלאץ, וואו ער וועט זיי בעשיצען. אזוי האט ער צונויפגעזאמעלט ביז דרייצעהן הונדערט יודישע נפשות, פון וועלכע ער האט דערווייל אוועקגענומען זייער גאנץ פערמעגען, און ווען די צובושעוועטע מחנה איז צוגעקומען צו די טויערן פון פאלאץ, האט ער געהייסען די יודען זיך אליין בעשיצען. געוועהנליך, זענען די הייליגע באלד געוועזען אינוועניג, און דא האט זיך ווידער איבערגעחזר'ט דאס בעקאנטע בילד: פערהייליגט גאט'ס נאמען און געפאלען פון אייגענעם אדער פון גוי'שען מעסער. נאך דער „בעשיצונג“ זענען דרייצעהן הונדערט קערפער'ס פון יודישע מערטירער ארויסגעפיהרט געווארען פון פאלאץ, און אין דער צייט האט זיך דער הייליגער בעשיצער געטיילט מיט'ן רויב: אבגעגעבען דעם גראף זיין חלק. אין אנאנדער ווינקעל האט דער בישאף געהאט בעהאלטען נאך

וועלציג יודען — וואהרשיינליך די רייכסטע — זענען זיי אויך דערנאך געפונען און געטויט געווארען.

געשמד'ט האבען זיך דא אויך נאר יחידים. צווישען די לעצטע זענען געוועזען א געוויסער אוריה און א געוויסער יצחק מיט זיינע צוויי טעכטער, וועלכע האבען פאר דער שרפה שרעקליך בעצאהלט: אין צוויי טאג ארום האט יצחק גע'שחט'ען זיינע צוויי טעכטער, און אונטערצינדענדיג די שוהל, האט ער מיט אוריה'ן זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. ביי דער שרפה איז פערברענט געווארען א גרויסער טייל פון שטאדט.

אונטער דער צייט האט זיך אנאנדער מחנה, אונטער דער אנפיהרונג פון הערמאן צימערמאן זיך געלאזען אויף קעלן, וואו ב'האט זיך געפונען די עלטסטע יודישע קהלה אין דייטשלאנד. דא זענען די בירגער פיעל מענשליכער געוועזען, און זיי האבען די יודישע איינוואוינער ארייגענומען צו זיך, אזוי, אז ווען די בלוטדורשטיגע קריעגער האבען זיך אריינגעריסען אין די יודישע הייזער, האבען זיי דארט קיין לעבעדיגען נפש נישט געפונען. דעם גאנצען וואוט און צארן האבען די „ברידער" דאן אויסגעגאסען אויף די יודישע ספרים, וועלכע זיי האבען צוריסען און מיט די פיס געטרעטען. כדי צו בעשיצען די אונגליקליכע אויך אויף ווייטער, האט דער מענשענפריינדליכער בישאף הערמאן III זיי שטילערהייד ארויסבעזארגט פון שטאדט און בעהאלטען אין זיינע ארומיגע שטעדטליך און דערפער. דא האבען די אונגליקליכע פערבראכט גאנצע דריי וואכען אין פאסטען און גאט-בעטען; „די טויערן פון הימעל זענען אבער פערשלאסען געוועזען", און די קרייץ-טרעגער האבען זיי אויך דא געפונען און געטויט. די בעהאלטענע האבען שוין איצט גארנישט געווארט אויף קיין הילף: זיי האבען זיך אליין איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס. א געלעהרטער זקן, מיט'ן נאמען ר' שמואל בן יחיאל, האט זיך אוועקגעשטעלט נעבען טייך און מיט א מעסער גע'שחט'ען זיין שענעם קרעפטיגען זוהן, וועלכער האט געענטפערט „אמן!" אויפ'ן פאטערס ברכה; דערנאך האט דער אלטער איבערגעגעבען דעם מעסער דעם שוהל-שמש, וועלכער האט אויף דעם זעלביגען אופן איהם גע'שחט'ען, און אין דער צייט האט זיך צום הימעל געטראגען א הילכענדער „שמע ישראל" פון די ארומיגע יודען, וועלכע האבען זיך איבערגעגעבען די חוואליעס פון טייך (יוני 1096).

פון די רהיין-ברעגעס האבען די קרייץ-טרעגער זיך אוועקגעלאזען צו די ברעגעס פון דונאי, און דא האבען זיך איבער׳געחזר׳ט די אלע שוידערהאפטע סצענעס. אזוי ווי דער בעהמישער פירשט איז גראד געווען פערנומען אין א מלחמה מיט פוילען, האט קיינער נישט גע-שטערט די באנדעס אין זייערע בלוטיגע רציחות, און אין פראג האבען זיי איבער געוואלט אויסגעשמד׳ט מאסען יודען. דער פראגער בישאף האט זיך אפילו ערנסט אנגענומען פאר יודען און געפרובט ווייכער מאכען די מערדערישע הערצער מיט שארפען מוסר; די לעצטע האבען אבער זייער קריסטענטום בעסער פערשטאנען, ווי דער גוט-הארציגער בישאף.

אזוי זענען פון די קרייצפאהרער אויסגעטויט געווארען אין די רהיין-געגענדען אליין ביז צוועלף טויזענד יודען, נישט רעכנענ-דיג די גייסטיג דערשלאגענע — די משומדים. די לעצטע האבען זיך, איבריגענס, כמעט אלע אומגעקעהרט צוריק צום יודענטום גלייך נאכדעם, ווי די בלוטיגע באנדע האט פערלאזען דאס לאנד. דאס האבען די פערזאונגליקטע געטאן מיט דער ערלויבניש פון קייזער היינריך IV, וועלכער האט זיך אונטער דער צייט אומגעקעהרט קיין דייטשלאנד, און ארויסגעוויזען א שטארקע אונצופריעדענהייט מיט די מעשים פון די בלוטיגע קרייץ-טרעגער. היינריך האט פאר דער הנחה, וואס ער האט געשענקט די געשמד׳טע יודען, בעקומען א שאר-פען אויסרייד פון פויפסט קלעמענס III, ער האט זיך אבער דערמיט נישט גערעכענט, און די אנוסים זענען אונגעשטערט צוריק אריבער צום יודישען גלויבען. דער זעלביגער הערשער האט זיך אפילו גע-פרובט נוקם זיין אן די מעהר-אפיציעלע יודישע פייניגער, און ער האט געלאזען פערפיהרען א פראצעס געגען דעם ערצבישאף פון מיינץ רוטהארד, פאר זיינע פערברעכערישע מעשים בעת דער יודישער „בעשיצונג״.

א גאנץ אנדער גורל האבען געהאט די יודען פון בעהמען. דא האבען די אנוסים אויך געוואלט וואס גיכער אראבווארפען פון זיך די מאסקע פון קריסטענטום, און מורא האבענדיג צו פערבלייבען אין לאנד, האבען זיי צונויפגענומען זייער האב און גוטס און זיך מכין געווען אויסצעוואנדערן קיין פוילין און קיין אונגארן. דערווייל האט זיך דער פירשט פון לאנד, ווראטיסלאוו, אומגעקעהרט פון זיין קריעגס-צוג, און ווען ער האט זיך דערוואוסט, אז די יודען פיהרען ארויס

פון דער מלוכה זייער פערמעגען, האָט ער גלייך צושטעלט סאָלדאַטען אין אלע יודישע הייזער. דערנאָך האָט אַ פערטרעטער פון פירשט צונויפגערופען די פאָרשטעהער פון די קהלות און זיי ערקלערט אין פירשט׳ס נאָמען, אַז אַלץ וואָס זיי בעזיצען, געהערט צו איהם, און זיי האָבען קיין רעכט נישט, דאָס אַוועקצונעהמען.

„פון ירושלים׳ס אוצרות, — האָט זיי דעם פירשט׳ס שליח מסביר געווען — פון ירושלים׳ס אוצרות האָט איהר קיין בעהמען גאָרנישט מיטגעבראַכט. דורך וועספּאַסיאַנ׳ען בעזיעגט און פאַר אַ שפּאָטביליגען פרייז פערקויפט, זענט איהר צושטרייט געוואָרען איבערן גאַנצען ערד-קוגעל. נאַקעט זענט איהר, אַלזאָ, אַהער געקומען, און נאַקעט קענט איהר זיך פון דאַנען אַרויסקלויבען. וואָס ס׳געהערט צו אייער אַבפאַל פון דער קירך — זאָל זיך דער בישאָף קאָזמאַ מיט אייך דערפאַר רעכנען". געגען אַזאַ לאָגיק האָבען די יודען, פערשטעהט זיך, גאָרנישט געהאַט צו ענטפערן, און די גזירה איז אויסגעפיהרט געוואָרען מיט איהר גאַנצער אַכזריות. די בעהמישע יודען זענען פון קאָפּ ביז די פיס בערויבט געוואָרען, — מ׳האָט זיי איבערגעלאָזען נאָר אַזוי פיעל, וויפיעל זיי האָבען געדאַרפט צו שטילען דעם הונגער די ערשטע פאַר שעה (1098).

נאָך אַ ערגערן גורל האָט געהאַט די יודישע קהלה אין ירושלים. ווען די צעווילדעטע קרייצפאָהרער האָבען נאָך פיעל מיה און מפלות ענדליך איינגענומען די הייליגע שטאָדט (1099), האָבען זיי, ווי ס׳איז שוין אויבען דערמאָנט געווען, **פערברענט לעבעדיגערהייד** אַלע יודען און קאַראַאימער, וואָס האָבען זיך דאָרט געפונען.

אַזוי האָט זיך געענדיגט דאָס עלפטע יאָהרהונדערט פאַר די צושטרייטע זיהן פון דעם יודישען פאָלק. דאָס יודענטום איז דערשלאָגען, געפייניגט און בעליידיגט געוואָרען, און די נאָכוועהען פון דעם גרויסען פאָלקס-אונגליק האָבען זיך געצויגען נאָך אַ סך צעהנדליגער יאָהרען. נאַטירליך, האָבען די צרות געווירקט אויף דער שטימונג און אויף דער גאַנצער וועלט-אַנשויאונג פון די געפייניגטע; די יודען אין די לענדער פון קרייץ-צוג זענען נאָכמעהר איינגעשלאָסען געוואָרען אין זיך, האָבען זיך שטאַרקער פערטיעפט אין די אַלטע קוועלן פון דעם יודישען גלויבען, און דאָס גאַנצע לעבען זייערס איז אַזוי ווי

פערצוייגען געווארען מיט א פינסטערן נעבעל. *) בעזונדער שטארק האבען זיך די יודען פון יענער צייט ארייננעטאן אינ'ם שטודיום פון תלמוד. די שארפזיניג-טיעפע דיאלעקטיק פון דעם געטליכען תלמוד איז געווארען דער באלזאם פאר די טיעפע וואונדען, וואס די בלוטיגע אונמענשען האבען איבערגעלאזען אינ'ם לייב פון די יודישע קהלות אין דער רהיין-געגענד; געפייניגט אין דערהיים און בעליידיגט אין גאס, האט דער יוד זיך איינגעשלאסען אין די פיער ווענט פון בית המדרש, וואו ער האט אונגעשטערט געקענט וועבען זיינע אלטע חלומות און פערזינקען אין דער פאנטאסטישער תלמוד-וועלט.

אויך דא אבער האט דאס יודענטום געהאט איבערצוטראגען שטארקע אבידות אין יענער שרעקליכער צייט. אין יאהר 1103 איז געשטארבען דער בעריהמטער ר' יצחק אלפסי, וועלכער האט בעגרינדעט און פערטיעפט דעם שטודיום פון דער הלכה, און מיט צוויי יאהר שפעטער (1105) איז געשטארבען אויך דער פאפולערער גרויסער מפורש ר' שלמה יצחקי (רש"י). דעם ערשטען האבען די גרויסע יודישע דיכטער (ר' משה אבן עזרא, ר' יהודה הלוי און נ. א.) בעוויינט אין שענע גערייםטע פערזען; דערפאר האט דעם צווייטען דאס פאלק אליין בעקרוינט מיט א גאנצער רייהע לעגענדעס, וואס האבען געשילדערט זיין געבורט, זיין לעבען און זיין טויט. לויט דער ערשטער לעגענדע איז רשי'ס געבורט פערבונדען געוועזען מיט דעם פאלגענדען פאקט: ר' שלמה'ס פאטער, ר' יצחק, האט געהאט א טייערן ברילאנט, וואס די קאטוילישע גייסטליכע האבען איהם שטארק געוואלט אבקויפען, כדי איינצופאסען אין דעם בילד פון דער הייליגער יונגפרוי. ר' יצחק האט אבער דעם שטיין נישט געוואלט פערקויפען צו אזא צוועק, און ווען די גלחים האבען איהם שטארק צוגעדריקט, האט ער דעם ברילאנט ארייננעווארפען אין ים. דאן איז ארויס א בת-קול אין ר' יצחק'ס ישיבה, וואס האט אנגעזאגט: „ביי יצחק'ן וועט געבוירען ווערן א זוהן, וואס וועט ווי א ברילאנט בעלייכטען די יודישע אויגען אין דער חכמה פון תלמוד". אנאנדער

---

*) פון יענער צייט איז פערבליבען א גרויסע צאהל הארצרייסענדע פיוטים, עלעגיעס און סליחות, וואס ווערן נאך ביז היינטיגען טאג געזאגט ביים דאוונען אין די טרויער-טעג.

לעגענדע דערצעהלט, אז דער העלדישער פלאמאנדישער אנפיהרער פון די פראנצוזישע קרייץ־פאהרער, גאטפריעד פון בוליאן, איז געקומען צום הייליגען רש״י פרעגען, ווי ס׳וועט זיך ענדיגען דער קרייץ־צוג, און רש״י האט איהם געענטפערט: „דו וועסט איינעהמען ירושלים און הערשען דארט דריי טאג. אויפ׳ן פירטען — וועלן דיך די ישמעאלים (מחמד׳נער) פון דארטין ארויסטרייבען און דו וועסט קומען אהער צוריק מיט דריי פערד״.

פינפטעם קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די אלמאראווידען.

די הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען האט די לאגע פון די דרום-שפאנישע יודען נישט פערערגערט. דער צווייטער אלמאראווידישער הערשער אלי (1106—1143) האט יודען איבערגעגעבען די ארענדע פון אלע מלוכה-שטייערן און אויסער דעם האבען זיך ביי איהם און הויף אויך געפונען פיעל יודען, אלס הויכע מלוכה-בעאמטע. אלס לייב-ארצט פון דעם הערשער האט געדיענט דער יוד אבן-איוב-סאלאמאן-איבן-אלמואלעם, וועלכער האט געטראגען אויך דעם טיטול נשיא און וויזיר. דעם לעצטען טיטול האט געטראגען אויך א צווייטער יודישער ארצט און דיכטער אבולהאסאן אברהם בן מאיר איבן-קאמניאל פון סאראגאסא, וועלכען די גרעסטע דיכטער פון יענער צייט האבען געווידמעט זעהר הארציגע לויב-ליעדער פאר זיינע צדקות און אנדערע מעשים טובים. „ער איז — זאגט איין דיכטער וועגען איבן-קאמניאל — פאר זיין פאלק א בעשיצער און א העלפער; ער רוהט אין שפאניען און זיין ליעבע גרייכט ביז בבל און מצרים".

בעריהמט און בעזונגען איז אין יענער צייט געוועזען נאך א יודישער נשיא מיט'ן נאמען שלמה איבן-פרוסאל. ער איז, ווי ס'שיינט, געקומען קיין שפאניען אלס שליח פון א געוויסען קריסטליכען הויף, און בעת דער גרויסער שלאכט ביי אוקלעם איז ער גע'הרגעט געווארען (1108). א הויכע שטעלע אין הויף פון איינעם פון די

מחמר'נישע פירשטען האט פערנומען אויך דער אסטראָנאָמישער שריפטשטעלער אברהם בן חייא אלבאר'געלאָני (געב. 1065, געשט. 1136); ער איז געווען א מין פּאָליציי־מיניסטער (זאכיב אס סלאַרטא) און האט אויך געהאט דעם טיטול נשיא. אלס געלעהרנטער אסטראָנאָם האט אברהם זיך אָפט מתוכח געווען מיט די מחמר'נישע גייסטליכע און זיי אויפגעוויזען די ריכטיגקייט פון דעם יודישען קאלענדאר־סיסטעם.

פון די תלמודישע געלעהרטע איז אין יענער צייט דער בעריהמטסטער געווען ר' יוסף בן מאיר אבן־מיגאש, דער בעסטער תלמיד פון ר' יצחק אלפסי. נאָכ'ן טויט פון דעם לעצטען, איז ר' יוסף אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דער ישיבה אין לוצענא, וואס איז געווען דעמאלט כמעט דער איינציגער תלמודישער צענטר פאר גאנץ שפאניען.

אזוי האט דאס שפאנישע יודענטום אין דעם יאהרהונדערט אויך קאָנצענטרירט אין זיך בעדייטענדע פערטרעטער פון די פערשידענסטע יודישע און אלגעמיינע געביעטען; אמשטארקסטען אָבער האט זיך דאָ אויסגעבילדעט די העבּרעאישע פּאָעזיע, און באלד האט זי אויך נייע ריעזיגע קרעפטען ארויסגעגעבען, וואס האבען פערשטאנען צו שפּילען אויף די צאַרטסטע סטרונעס פון דער פאלקס־נשמה, און ארויסצוציהען פון זיי די שענסטע קלאנגען. עס איז ענטשטאנען א גאנצע פּלעיאדע פון רייך בעגאבטע דיכטערישע נאטורען, צווישען וועלכע ס'האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט שלמה אבן צאקבל, יהודה אבן גיאת, ר' משה אבן עזרא און ר' יהודה הלוי.

דער ערשטער, אבן צאקבל, איז שטארק בעאיינפלוסט געוואָרען פון דעם אראבישען מאקאמען־דיכטער הארירי און ער האט אָנגעשריבען א סאטירישען ראמאן אין העבּרעאיש, אונטערן נאָמען תחכמוני. דער העלד פון דעם ראמאן, אשר בן יהודה, דערצעהלט אין געריימטער פּראָזא אלץ, וואס ער האט איבערגעלעבט אין דעם משך פון א גאנצער רייהע יאהרען: ווי דאס לעבען האט אוהם כסדר פערפיהרט און גענארט מיט פערשידענע אילוזיעס. אין דעם ראמאן איז בעזונדער צו בעוואונדערן די אונגעוועהנליכע שפּראכליכע לייכטקייט און פלינקייט, וואס דער דיכטער ווייזט ארויס ביים שילדערן געוויסע לעבענס־עפּיזאָדען.

בעדייטענד גייסטרייכער און פאָעטישער פון אבן-צאַקבל'ן איז געווען ר' משה אבן עזרא (געב. 1070, געשט. 1139). ער איז געווען איינער פון די פיער ברידער פון דער פאַמיליע אבן-עזרא אין גראַנאַדאַ, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער העכסטער יודישער אריסטאָקראַטיע. „מ'האָט דערקענט אָן דער איידעלקייט — שרייבט אַ כראָניקער פון יענער צייט — פון די פיער פירשטליכע זיהן אונטערן נאָמען אבן עזרא, אַז אין זייערע אָדערן פליסט בלוט פון דוד המלך'ס הויזגעזינד און זיי שטאַמען פון אַלטען אָדעל". פון די פיער ברידער איז משה (אבו הארון משה) געווען דער בעדייטענדסטער—זיין נאָמען איז פעראייביגט געוואָרען אין דער העברעאישער ליטעראַטור.

אינטערעסאַנט איז די לעבענס-געשיכטע פון דעם אַריסטאָקראַטישען דיכטער. ער האָט זיך אין דער יוגענד ליידענשאַפטליך פערליבט אין אַ טאָכטער פון איינעם פון זיינע ברידער, וועלכע האָט איהם אויך געליעבט; איהר פאָטער האָט אָבער פאַר קיין פאַל נישט געוואָלט מסכים זיין אויף דער פערבינדונג. דער פערביטערטער משה האָט דאַן פערלאָזען זיין פאָטער'ס הויז און זיין געבורטס-שטאָדט, און געוואַנדערט דאָס גאַנצע לעבען איבער פאָרטוגאַל און קאַסטיליען, טראָגענדיג אין הארצען דאָס פערהערליכטע בילד פון דער יוגענד-געליעבטער. אין די וואַנדער-יאָהרען האָט דער פערוואָגעלטער דיכטער נישט וועניג געליטען. דאָס האָט זיין געמיט פערביטערט, און ווי זיין פאָרגענגער בן גבירול, האָט ער אויך געקלאָגט איבער פערראַט און פאַלשקייט, איבער די גרוזאַמקייטען פון לעבען און איבער דער מענשליכער שלעכטסקייט; משה אבן עזרא איז אָבער געווען נישט אַזוי ליריש-צאַרט און נישט אַזוי פאָעטיש-אויסגעהאַלטען, ווי זיין פאָרגענגער פון מאַלאַגאַ (אבן גבירול), און פון זיין פעדער האָבען זיך פון צייט צו צייט אַרויסגעריסען אויך הייטערע, לעבענס-לוסטיגע לידער. זיין לידער-זאַמלונג אונטערן נאָמען „תרשיש" ענטהאַלט הונדערטער לויב-געזאַנגען, לידער פון וויין און געזאַנג, פרייד און ליעבע, לעבענס-לוסטיגקייט און פוינעל-כאָרען, און דערביי אויך טרויער-לידער איבער די פערשיעדענסטע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען. אויסער דער זאַמלונג, האָט אבן עזרא אָנגעשריעבען נאָך דריי-הונדערט געלעגענהייטס-לידער (געזאַמעלט אין איין דיוואַן) און ביז צוויי הונדערט פיוטים און סליחות, וועלכע זענען אַריינגענומען געוואָרען אין די ימים נוראים'דיגע שוהל-תפילות פון די ספרדישע יודען.

ר׳ משה אבן עזרא האט אנגעשריבען אויך צוויי פראזאאישע ווערק אין אראביש: איינס איבער רעטאריק און דיכטקונסט, וואס איז גלייכצייטיג א מין געשיכטע פון דער שפאניש-יודישער פאעזיע, און דאס צווייטע — בעקאנט אין העבּרעאיש אונטערן נאמען „ערוגת הבּושם" — איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע.

גרעסער פון ר׳ משה אבן עזרא און אויך פון אלע העברעאישע דיכטער פאר איהם איז געוועזען אבּול-חסאן יהודה בן שמואל הלוי פון אלט-קאסטיליען, אדער ווי ער ווערט פשוט גערופען: ר׳ יהודה הלוי. דאס איז געוועזען א אויסגעוועהלטער, פון גאט געקוש-טער ליריזשער דיכטער, וועלכער האט מיט זיינע בעציובערנדע לידער פערטונקעלט אלץ, וואס איז געשאפען געווארען אין דער העברעאישער שפראך, זינט די נבואה האט זיך אבגעשטאן פון יודען.

געבוירען אין טאלעדא אין יאהר 1085, האט הלוי זעהר יונג אויסגעוואנדערט אין דרום-שפאניען, וואו ער האט געלערנט תלמוד (אין דער ישיבה פון ר׳ יצחק אלפסי) און אנדערע למודים. דא האט ער זיך אויך בעפריינדעט מיט דער אריסטאקראטישער פאמיליע אבן עזרא, און בעזונדער מיט דעם עלטערן ר׳ משה אבן עזרא, וועל-כער האט דער ערשטער ענטדעקט דעם אונגעוועהנליכען טאלאנט פונ׳ם יונגען קאסטיליער און איהם בעגייסטערט געלויבט. אין דעם פעריאד פון זיין לעבען האט יהודה אויך, ווי זיין עלטערער פריינד, איבערגע-לעבט דעם פערשכורנ׳דען צויבער פון דער ליבע, און זיינע לידער פון דער צייט קענען גערעכענט ווערען פאר קלאסישע מוסטערן פון ליבעס-פאעזיע. דא פיהלט זיך די מאס און די זיכערהייט פון א עכ-טער קינסטלער-נאטור — יעדעס ווארט אטעמט מיט אינערליכען גלוט, מיט א רייכער דיכטער-פאנטאזיע און אין יעדען ליעד שפיגעלט זיך אב די שענע דרום-נאטור מיט איהרע פערחלומ׳טע הימלען, גרינע פעלדער און בלויע וואסערן.

בעשעפטיגט האט זיך ר׳ יהודה הלוי מיט מעדיצין, און אין טאלעדא, וואו ער האט זיך אין גיכען אומגעקעהרט, איז ער בעריהמט געוועזען אלס גוטער ארצט; די מעדיצינישע פראקטיק איז אבער דעם דיכטער ניט צום הארצען געוועזען — ער האט זיין גאנצען שאפענדען גייסט פערווענדעט פאר דער פאעזיע און פאר דער ערפארשונג פון יודענטום. די עמפפינדליכע נאטור פון דעם יונגען דיכטער האט זיך אבגערופען אויף אלע ערשיינונגען פון וועלט און לעבען, און יעדע

נאַטירליכע אָדער מענשליכע שענקייט האָט אויפגערודערט די סטרונעס פון זיין צאַרטער נשמה. שענהייט פון פרויען, צדקה און מעשים טובים, די חתונה פון אַ גוטען פריינד, מאַלערישע לאַנדשאַפטען, די מוזיק פון די ברויזענדע ים־חוואַליעס, — אַלץ בעגייסטערט דעם יונגען זינגער און רייסט אַרויס פון זיין ברוסט זיסע, קלינגענדע הימנעס. אין דעם אַלעם האָט זיך אָבער נאָך נישט אָבגעשפּיגעלט דאָס אמת־אינערליכע, איינגענטימליכע פון דעם דיכטער'ס נשמה. די עכטע גרויסקייט פון ר' יהודה הלוי אַלס דיכטער ווייזט זיך אַרויס ערשט אין זיינע נ אַ צ י אָ נ אַ ל ע ל י ד ע ר, —אין די לידער, וואו ער בעזינגט די פערגאַנגענהייט און צוקונפט פון דער יודישער אומה, וואו ער בעקלאָגט די איצטיגע קנעכטשאַפט פון דעם אַמאָליגען בן מלך, וואו ער דריקט אויס די יודישע האָפנונג און פערצווייפלונג, די הערליכע ליכטיגקייט פון די יודישע חלומות און די פינסטערניש פון דער יודישער ווירקליכקייט. ר' יהודה הלוי איז געווען דער ערשטער דיכטער, וואָס האָט פערקערפּערט אין זיין נשמה די נשמה פון דער גאַנצער אומה, מיט איהרע ליידען און וועהטאָגען, ערינערונגען און האָפנונגען, דעריבער ווירקען זיינע לידער אַזוי שטאַרק אויפ'ן לעזער'ס געמיט; א ב ן ג ב י ר ו ל'ס עלעגיעס אויף זיינע פּערזענליכע צרות רופען אַרויס אין אונז אַ געוויסען מיטלייד; ר' מ ש ה א ב ן ע ז ר א'ס קלאָג־לידער איבער זיין געליעבטער, וואָס איז אַזוי ווייט פון איהם, ריהרען אונז אינגאַנצען נישט, דער טרויער אָבער פון דעם נאַציאָנאַלען דיכטער איבער דער כנסת ישראל, וואָס איז געוואָרען צו שאַנד און רויב, איבער זיין האַרצענס־געליבטער מוטער ציון, וואָס איז עלענד און פערלאָזען, — ד ע ר טרויער מוז אַריינדרינגען אין יעדען פיהלענדען געמיט און איהם אויפטרייסלען.

אין איין דיאַלאָג צווישען גאָט און דער כנסת־ישראל קלאָגט די לעצטע מיט'ן דיכטער'ס מויל:

אויף אָדלער־פליגעל האָסטו דיין טייבעלע (דער יודישער אומה) געטראָגען, אין דיין שויס האָסטו זי בעהאַלטען, אין די טיעפעניש פון דיינע צימערן; פאַרוואָס־זשע האָסטו זי איצט פערלאָזען? אַט וואַנדערט זי אין די וועלדער, און פון אַלע זייטען זענען איהר נעצען אונטערגעשטעלט. פרעמדע פערלאָקען איהר מיט אַנדערע געטער, און זי וויינט אין דער שטיל נאָך דעם אויסגעוועהלטען פון איהר יוגענד... און קיין וואונדער און קיין צייכען און קיין ענטפּלעקונג,

און פרעג איך: ווען וועט דאָס וואונדער געשעהן; ענטפערן די נבואות: ס'א שווערע פראגע"...

בעזונדער שטאַרק איז דער נאַציאָנאַלער טרויער אויסגעדריקט אין די ציון'ס-ליעדער. דאָ פיהלט זיך אין יעדער שורה, ווי דעם דיכטער'ס הארץ צוגיסט זיך און געהט אויס פון לײַדענשאַפטליכער בענקשאַפט נאָך דער פערלאָזענער מוטער ציון:

"ווער וועט מיר פליגלען געבען, און איך וועל צו דיר אוועק-שוועבען, און וועל די שטיקער פון מײַן הארץ לאָזען זיך צאַפּלען צווישען דײַנע בערג!.. מיר וועט זיס זײַן צו געהן באָרוועס און נאַקעט אויף די וויסטע חורבות, וואָס זענען געווען דײַנע פּאַלאַצען, אין דעם אָרט פון דײַן אָרון, וואָס איז בעהאַלטען, אין דעם אָרט פון דײַנע כרובים, וואָס האָבען גערוהט אין די בעהעלטעניששען פון דײַנע חדרים... ווי קען מיר זיס זײַן עסען און טרינקען, ווען איך זעה, ווי הינט שלעפּען דײַנע לעמפּערטען; אָדער דאָס ליכט פון טאָג ווי קען מײַנע אויגען לײַכטען, ווען איך זעה אין מויל פון ראָבען די פּגרים פון דײַנע אָדלערס... — — — — — — — — — — — — —

"ווער וועט מיר אָדלער-פליגעל געבען, און איך וועל דײַן ערד אָנזאַפּען מיט מײַנע טרערען. איך וועל די שטײַנער דײַנע קושען און האַלזען, און דער טעם פון דײַנע לײַהם-שטיקער וועט מיר פון האָניג זיסער זײַן... מײַן הארץ איז אין מזרח און איך בין אין עק מערב — ווי זאָל מיר שמעקען, וואָס איך עס, און ווי זאָל עס זיס זײַן?"

אזוי האָט דעם דיכטער'ס הארץ נישט אויפגעהערט צו קלאָגען אין צעהנדליגער ליעדער, און ענדליך האָט אָט די אידעאַלע לײַדענ-שאַפטליכע בענקשאַפט איהם אינגאַנצען בעהערשט — ער האָט נישט געקענט מעהר בלײַבען אין "עק מערב", ער האָט געמוזט פאָהרען און מיט זײַנע אויגען אָנקוקען דעם געגענשטאַנד פון זײַנע אײַביגע חלומות, די חורבות פון דער פערגאַנגענער יודישער גרויסקײַט. עס איז געוואָרען ווי א לעבענס-אידעאַל פאַר דעם בעגײַסטערטען דיכטער, און קײַן קרבן איז נישט אימשטאַנד געווען, איהם אָבצוהאַלטען פון דעם געוואַגטען שריט. ער האָט פערלאָזען זײַן אײַנציגע טאָכטער און זײַן ליעבען אײַניקעל; ער האָט פערלאָזען די ישיבה, וואָס ער האָט געגרינדעט און טאָלעדאָ, מיט א גרויסער צאָהל תלמודים און פרײַנד, וואָס האָבען איהם געליעבט און פערעהרט; ער האָט זיך מיט אלע

געשיידט, און אונטערגענומען די ווייטע און געפעהרליכע רייזע צו׳ם הייליגען לאנד (1140).

אין שפאניען האט זיך ר׳ יהודה הלוי געזעצט אויף א שיף, וואס איז געגאנגען קיין מצרים, און דא, געטראגען איבער די ברויזענדע חוואליעס, האבען זיך פונ׳ם דיכטער׳ס ברוסט ארויסגעריסען מעכטיגע ים־געזאנגען, וואס צייכנען זיך אוים מיט א אונגעוועהנליכער שענקייט. דער דיכטער זינגט:

כ׳האב פערגעסען אלע ליעבסטע,
כ׳האב פערלאזט מיין אייגען הויז;
כ׳האב דעם ים זיך אבגעגעבען —
טראג מיך, ים, צום מוטער׳ס שויס!...

אנגעברוגזט האט דער ים זיך
און געקנייטשט זיך און געקרומט —
פלוצים האט ער זיך צובייזערט
און ער וויעגט זיך שוין און ברומט.

און אט לויפען שוין אקעגען
ווילד און בייז מיט ווייסען שוים
חוואליעס־לייבען, חוואליעס־שלאנגען
אויסגעוואקסען פון דעם תהום.

אט האט זיך א טאל געעפענט,
אט שטעהט אויף א הויכער בארג —
פלאטער, זעגעל! בויג דיך, מאסטבוים! —
דו, מיין הארץ, בלייבסט פעסט און שטארק.

האסט א גרויסען גאט אין הימעל,
ימים שפאלט ער מיט זיין האנד;
אויף זיין פליגעל מיט זיין שטורם
טראגט ער דיך צום ליעבען לאנד...

(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

זיך אָבשטעלענדיג אין מצרים, איז ר׳ יהודה הלוי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד פון די דאָרטיגע יודישע חשובים, צווישען וועלכע עם האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זייער הארציגער גאסטפריינדליכקייט דער אלעקסאנדריני שער געלעהרטער און דיכטער אהרן בן-ציון אבן-אלמאני און דער נגיד פון מצרים שמואל בן חנניה אבו-מאנסור, וועלכער האָט דעם בעריהמטען דיכטער בעזונדער איינגעלאַדען צו זיך קיין קאהירא. דאָ האָבען די איבערגע-געבענע פריינד און פערעהרער פון דעם גרויסען דיכטער איהם אפילו געפרובט איבערערעדען, ער זאָל איננאנצען אויפגעבען די געפעהרליכע רייזע אין׳ם הייליגען לאנד; דער בעגייסטערטער ציון-זוהן האָט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבען: ער האָט זיך געוועקגעלאָזען אויף דעם מסוכנ׳דיגען וועג קיין פאלעסטינא, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אונטער דער הערשאפט פון די קרייץ-פאָהרער, און פון דעם מאָמענט אָן, זענען נישט דערגאנגען מעהר קיינע שפורען פון דעם הייליגען וואנדערער, אזוי, אז מ׳ווייס אפילו נישט, צי זיינע פיס האָבען זוכה געווען צו בעטרעטען די הייליגע ערד. די לעגענדע דערצעהלט, אז ר׳ יהודה הלוי, איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים, און דער-זעהענדיג פון דער ווייטען די חורבות פון גאָט׳ס הויז, האָט ער איינ-געגראָבען דעם קאָפּ אין דר׳ערד, און אויסגעווויינט די בעריהמטע עלעגיע, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך״, אין דעם איז אָנגעפאָהרען אנ׳אראבישער רייטער, וועלכער האָט דעם וויינענדען דיכטער צוטרעטען מיט די פיס פון זיין פערד.

דער דאָזיגער „ציון, הלא תשאלי״ איז, איבריגענס, דאָס בעסטע כמעט פון א ע הלוי׳ם ציונ׳ס-ליעדער, וואָס זענען צו אונז דערגאנגען אין די תשעה באב׳דיגע קינות. דער דיכטער שרייט אויס מיט א צובלוטיגט הארץ:

בענקסט אויך נאָך דיינע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צווייהטע און צושפרייטע בענקען?
ווילסט אויך, ווי זיי פון דיר, א ליעבען גרים בעקומען?
דאָ האָסטו איהם! א גרים פון נאָהענטע און ווייטע;
אין הארצען דורות-לאנג געוואָרעמט, טראָגט איהם
פון אלע עקען וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שיים איין עלענד קינד דיינס, איינער

פון די, וואס זאפען אן, ווי טוי דיין חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענענדיגע טרערען
און שטארבען אין דער פרעמד פערליעבטע און פערבענקטע...
מיך ציהט צו דיר!... ביינאכט אויף דיינע חורבות
בין איך דיין נאכט-אייל, דיין יאמערליער,
און חלומ׳ט זיך מיר נאר דיין מארגענשטערן — ווער איך
דיין נאכטיגאל, דיין קלינגענדיגע הארפע...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

כ׳וויל זעהן, א גרויסער גאט, נאר איין שטראהל ליכט,
נאר איין שטראהל ליכט פון יענעם מארגענשטערן,
וואס דארף, וואס מוז אמאל נאך העל און ליכטיג
זיך אנצינדען אויף ציון׳ס בלויען הימעל
בעגייען און בעפרישען זי מיט יוגענד...
גענוג, איין זיסען חלום לאז מיך זעהען נאך...
און אויסגעהן מיט א שמייכעל אויף די ליפען...
(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

בעזונדער כאראקטעריסטיש פאר דעם גרויסען נאציאנאלען דיכטער איז דאס, וואס אט די ליידענשאפטליכע בענקשאפט נאך ציון איז געווען פאר איהם נישט בלויז א דיכטערישע שטימונג, נאר אויך א טיעף-ערנסטע איבערצייגונג; ר׳ יהודה הלוי איז געווען אויסער א לירישער דיכטער, אויך א וויטזיכטיגער און אריגינעלער דענקער, און די שענקייט, וואס ער ארויסגעוויזען ביים אויסדריקען דעם יודישען נאציאנאלען געפיהל, האט איהם נישט פערלאזען אויך דאן, ווען ער האט בעגרינדעט דעם נאציאנאלען געדאנק פון יודענטום.

דער הייסער נאציאנאלער יוד פון טאלעדא האט דער ערשטער בעגריפען די בעדייטונג פון יודענטום אלס זעלבסטשטענדיגע היסטארישע ערשיינונג, און ווערהענד אלע יודישע פילאזאפען פאר איהם האבען זיך בסדר בעמיהט צוצופאסען די עיקרים פון דער תורה צו די יסודות פון דעם העלענישען ראציאנאליזם, — האט ר׳ יהודה הלוי אפען און דרייסט ערקלערט, אז דער עצם מהות פון יודענטום האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט׳ן העלעניזם אוו איז אויך — פיעל העכער פון איהם.

כדי צו דערווייזען דעם אמת, האט ר' יהודה אנגעשריבען א גרויס ווערק (אין אראביש), וואס איז שפעטער איבערזעצט געווארען אין העברעאיש, אונטערן נאמען „ספר הכוזרי". דאס ווערק איז געשריבען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען דעם כאזארישען קעניג בולאן (דער, וואס האט זיך מגייר געווען) מיט א גרויסען פילאזאף און דערנאך — מיט א יודישען געלעהרטען. דער פילאזאף, וועמען דער געצענדיענערישער קעניג האט גערופען צו זיך, ער זאל איהם שטילען זיין אונרוהיגען געוויסען, — ענטוויקעלט א גאנצע טעאריע פון גלויבען אדער, ריכטיגער געזאגט: נישט גלויבען, אי'ם גייסט פון פלאטאן און אריסטו. ער ערקלערט דעם קעניג, אז די גאטהייט איז צו-הויך, אום צו שטעהן אין וועלכער ס'איז בעציהונג מיט'ן מענשען און צו פערלאנגען פון איהם פערעהרונגען און בעזונדערע מעשים.

דער קעניג בלייבט אבער מיט דער טעאריע נישט צופריעדען. זיין רעליגיעזער געפיהל זאגט איהם, אז ס'מוזען יא זיין גוטע מעשים און שלעכטע, געטליכע ענטפלעקונגען, א געטליכער ווילען און בכלל עטוואס אזוינס בנוגע צום מענשען, וואס די פילאזאפען מיט זייער שכל ווייסען עס נישט. דאן רופט דער קעניג צו זיך פערטרעטער פון קריסטענטום און איסלאם, און ווען ער זעהט, אז ביידע שטיצען זיך אויף דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, ווי ער איז אויסגעדריקט אין די הייליגע שריפטען, שיקט ער אויך נאך א יודישען געלעהרטען, וועלכער ענטוויקעלט פארן קעניג די פילאזאפיע פון יודענטום. לויט דער דאזיגער פילאזאפיע, שטיצט זיך די יודישע אמונה נישט אויף קיין השערות פון דעם מענשליכען פערשטאנד, נאר אויף רעאלע פאקטען און ענטפלעקונגען, וואס טראגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון היסטארישער ווירקליכקייט. יעדער מענשליכער געדאנק, יעדע פילאזאפיע קען זיך אנהויבען ערשט נאך די געשעהענע מופתים פון דער ביבעל — די מופתים, די ענטפלעקונגען גופא געהען נישט ארונטער אונטער קיין סוג פון קריטיק. דאס איז געווען א פלוצלינגע ערשיינונג אינ'ם גאנצען וועלטאל, אין דער גאנצער יצירה: די געטליכקייט האט זיך ענטפלעקט פאר מיליאנען קינדער פון איין אויסגעוועהלטען שטאם, וועלכען זי האט געמאכט פאר'ן טרעגער און פערשפרייטער פון איהרע אמת'ען, פון איהרע פאדערונגען. זוכה געווען צו דער ענטפלעקונג האט די יודישע אומה, א דאנק איהר אנגעבוירענער זיטליכקייט, א דאנק איהר

נאטירליכער רעליגיעזיטעט, און זי בילדעט אויף אזא אופן דאס הארץ פון דער גאנצער מענשהייט.

ווי דאס יודישע פאלק אזוי איז אויך דאס יודישע לאנד אויס־געוועהלט — דארט האט זיך גאט׳ס הערשאפט בעזונדער דייטליך ארויס־געוויזען, דארט האט זיך זיין ווילען ענטפלעקט דורך די נביאים. פון זיי שטאמען די געבאטען און פערבאטען אין דער תורה, וועלכע זענען געגעבען געווארען, כדי צו פפלעגען און דערהאלטען אין דער יודישער אומה די געטליך־נביאי׳שע נאטור, כדי יעדער שריט פון דעם יודען׳ס לעבען זאל זיין בעשטימט צו א הויכען געטליכען ציעל — יודען זאלען זיין גייסטיג־הויך, גרויס, הייליג. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די יודישע צרות — דאס הייליגע פאלק מוז געלייטערט ווערן, אום צו קענען בעסער אויספיהרען די גרויסע ערציהונגס־פליכטען, וואס די געטליכקייט האט אויף איהם ארויפגעלעגט.

ביי דעם אלעמען איז דאך דאס יודענטום ווייט פון עקסטרעמען אסקעטיזם. די געבאטען פון דער תורה שטרעבען נאר צו שאפען א הארמאנישען לעבענס־סיסטעם, א סיסטעם פון אויסבילדען אין א בעשטימטער מאס אלע טיילען פון דעם מענשליכען ארגאניזם: עס זאל דער גוף נישט אויסוואקסען אויפן חשבון פון דער נשמה און דער יחיד אויפן חשבון פון כלל.

דאס איז דער תמצית פון ר׳ יהודה הלוי׳ס רעליגיאנס־פילאזאפיע, וואס שטעלט אוועק אויפן ערשטען פלאץ נישט דעם אבסאלוטען אמת, נאר די הארמאנישע אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, די גערעכטיגקייט אינ׳ם מענשליכען צוזאמענלעבען און די ריינ־קייט פון דעם מענשליכען געפיהל. פון דעם שטאנדפונקט האט זיך ר׳ יהודה הלוי געמוזט בעציהען נעגאטיוו אי צו דעם שטרענגען ראצי־יאנאליזם, אי צו די אנטי־עטישע שטרעבונגען פון דער גריכישער קול־טור. ער שרייבט:

„זאל דיך נישט פערלאקען די גריכישע קלוגהייט, וואס האט קיין פרוכט נישט, נאר בלומען... דו הערסט די רייד פון איהרע בלאנדזשענדע חכמים, געבויט אויף שפינוועבס און בויך־סברות, און קעהרסט דיך אום מיט א פוסט הארץ, נישט בעפריעדיגט, דערפאר מיט א מויל פול פלוידעריי".

זעקסטעס קאַפּיטעל.

דער צווייטער קרייץ־צוג; די שמד־גזירות אין די מחמד'נישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די געבילדעטע יודען אין שפּאַניען האָבען געאַרבייט פאַר דער אויסבילדונג פון דעם יודישען געשמאַק און דעם יודישען געדאַנק, האָבען די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען אין פראַנקרייך פאָרטגעזעצט די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם גרויסען ר' שלמה יצחקי אויף דעם געביעט פון דער יודישער טראַדיציע, פון דער יודישער געזעצגעבונג. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט, אונטער דער הערשאַפט פון די קעניגען לואי IV און לואי VII, ווען די יודען אין פראַנקרייך האָבען געלעבט נישט בלויז רוהיג, נאָר אויך רייך און הרחבה'דיג. יודען האָבען דאָ געהאַט אין דער צייט גרויסע הייזער און נחלאות, פעלדער און ווייןגערטנער, באַנקהייזער און גרויסע מאַגאַזינען (כמעט א העלפט פונ'ם דעמאָלטיגען פּאַריז האָט אַנגעהערט צו יודען), און זייער פּאָליטישע לאַגע איז אויך געווען פעסט און געזיכערט. בראש פון יעדער קהלה איז געשטאַנען א יודישער בירגערמייסטער מיט בריטע פאָלמאַכטען, וואָס פלעגט אויסגעקליבען ווערן פון דער קהלה און האָט זיך געפונען אונטער דער שוץ פון קעניג אָדער פון דעם באַראָן, צו וועלכען די שטאָדט האָט אַנגעהערט. יודען האָבען אפילו פערנומען הויכע מלוכה־פּאָסטענס, און ר' יעקב תם, איינער פון די גרעסטע תלמוד'ישע אויטאָריטעטען אין יענער צייט, איז געווען א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף.

ביי אזא גינסטיגער מאַטעריעלער לאַגע האָט די ישיבה אין צפון פראַנקרייך, וואָס איז געגרינדעט געוואָרען פון דעם גרויסען ר' שלמה יצחקי, געקענט ענטוויקלען אַ אינטענסיווע אַקאַדעמישע טעטיגקייט. נאָכדעם ווי דער טעקסט פון תלמוד איז קלאָר ערקלערט געוואָרען, האָבען זיך איצט געעפענט נייע קוועלען פאַר אַלערליי לאָגישע דרינגענישען און פערגלייכונגען, און עס איז ענטשטאַנען דער פלפול, די מעטאָדע פון צוגליידערן יעדער הלכה און צוגעבען צו איהר נייע מסקנות מיט נייע מעגליכקייטען. אָט די צוגעגעבענע פשט'ל-דיגע טעקסטען האָבען בעקומען דעם נאָמען „תוספות" און די, וואָס האָבען זיך בעטייליגט אין דעם—„בעלי התוספות" (תוספיס'טען).

דעם קרייז פון די ערשטע תוספיס'טען האָבען געבילדעט אַמ-מעהרסטענטייל מיטגליעדער פון רש"ס משפחה: זיינע צוויי איידים'ס ר' מאיר בן שמואל און ר' יהודה בן נתן (איינע פון רש"ס טעכטער איז אַליין געווען זעהר געלעהרנט אין תלמוד און זי פלעגט אין פאָטער'ס נאָמען ענטפערן אויף פערשיעדענע תלמודישע אָנפראַגען); זיינע דריי אייניקלעך: ר' יצחק, ר' שמואל און ר' יעקב, די זיהן פון דעם דערמאָנטען ר' מאיר, און ר' יצחק בן אשר הלוי פון שפייער, רש"ס אַ קרוב. די מעהרסטע פון די דאָזיגע תוספיס'טען זענען געווען אויך מפרשים פון תנ"ך; דאָס זענען אָבער געווען מעהר אַגדי'שע דרשנים, און זייערע פירושים זענען אייגענטליך געווען, ווי אַ מין תוספות אויך אויף די הייליגע שריפטען.

אַ אויסנאַהם פון די אַלע האָט געמאַכט אין דער הינזיכט ר' שמואל בן מאיר (בעקאַנט אונטערן נאָמען רשב"ם). ער האָט אָנגעשריבען אַ פירוש אויף דער תורה אָהן דרש, אָהן פשט'לדיגע אַגדות, נאָר היטענדיג דעם פשוט'ען טייטש פון די ווערטער (פשט).

אָט די רוהיגע גייסטיגע טעטיגקייט איז אָבער באַלד איבערגע-ריסען געוואָרען — אויף דעם יודישען הימעל האָט זיך ווידער אַ פינסטערער וואָלקען פערצויגען. די קריסטליכע ריטער, וואָס האָבען געהאַט עטליכע צעהנדליג יאָהר אין זייערע הענד די הייליגע שטאָדט (ירושלים), זענען בעזיעגט געוואָרען פון דעם טערקישען העלד נורעד-דין, וועלכער האָט זיך געקליבען אַרויסצוטרייבען די קריסטען פון גאַנץ אזיען. די הילפלאָזע ריטער האָבען זיך דאַן געווענדעט נאָך הילף צו איידאָפּאַ; אויף דער בקשה האָט זיך באַלד אָבגערופען דער פויפסט עוגעניוס III, און אין גיכען האָבען די קעניגען פון פראַנקרייך און

דייטשלאנד זיך שוין עוסק געוועזן אין די הכנות צו א נייעם קרייצ-צוג (47 — 1146).

כדי צוצוציהען וואס מעהר קאמפפס-ברידער, האט דער פאפסט ארויסגעגעבען א בוללא, אין וועלכער ער האט מודיע געוועזן, אז יענע אלע, וואס וועלען אריינטרעטען אין דער הייליגער ארמעע, דארפען ניט בעצאהלען יודען קיין פראצענט פאר זייערע חובות. וועגען דער בוללא האט, לויט א בעפעהל פון רוים, געמוזט דרשה'נען אפילו דער בעריהמטער גלח בערנארד, וועלכער איז אין אלגעמיין געוועזן א הייסער געגנער פון פערברעכערישע מעשים צוליעב הייליגע ציעלען. אנ'אנדער גייסטליכער, פעטער פון קליוני (דער ערווירדיגער) האט שוין דערנאך די זאך פיעל ברייטער אוועקגעשטעלט. ער האט זיך געווענדעט צום קעניג לודוויג VII און איהם אנגערייצט געגען יודען, בעשולדיגענדיג זיי אין די פערשיעדענסטע פערברעכענס. דערביי האט דער הייליגער ווידער איבערגעחזר'ט דעם אלטען אויפטו וועגען דער יודישער „אונגלויביגקייט“.

„צו וואס נוצט עס אונז, — האט ער געשריעבען דעם קעניג — זיך אוועקצולאזען אין ווייטע לענדער זוכען די שונאים פון קריסטענטום, ווען די גאט-לעסטערנדע יודען, פיעל ערגער פון די סאראצענען, לעבען דא צווישען אונז, שענדענדיג קריסטוס'ען און די הייליגקייטען פון דער קירך! גלויבט דאך דער סאראצען גלייך ווי מיר, אז קריסטוס איז פון א יונגפרוי געבוירען, און איז דאך פערפלוכט, ווייל ער גלויבט ניט אין קריסטוס'עס לעבעדיג ווערן, היינט ווי שוין די יודען, וואס לייקענען אלץ אב. איך פאדער ניט, מ'זאל די פערשאלטענע טויטען, דען עס שטעהט געשריעבען: „דו זאלסט זיי ניט טויטען“; נאר זיי זאלען, ווי דער ברודער-מערדער קין, פערברענגען זייערע יאהרען אין גרויסע צרות, אין שאנד — עס זאל זייער לעבען ערגער זיין פון טויט. זיי זענען אבהענגיג, עלענד, דערדריקט, שרעקעדיג— זאלען זיי-זשע בלייבען אין דעם מעמד אזוי לאנג, ביז זיי וועלען זיך ניט אומקעהרען אויפן וועג פון זייער רעטונג. ניט טויטען זאלסטו זיי, נאר פאר זייער ניעדערטרעכטיגקייט אין א צוגעפאסטער מאס בעשטראפען“. דאן געהען א רייהע פארשלאגען וועגען אוועקנעהמען ביי יודען זייער פערמעגען און אזוי ווייטער.

לודוויג האט די רשעות'דיגע פארשלאגען ניט אנגענומען, און א דאנק די געוויסענהאפטע יועצים פון קעניג, די גייסטליכע סוגער און בערנארד,

זענען נישט אָנגעווענדט געוואָרען קיינע רדיפות געגען די יודישע קהלות אין פראנקרייך.

אין דייטשלאנד, דאגעגען, האָבען די יודישע קהלות, וועלכע זענען נאָך נישט געהאט צו זיך געקומען פון די ערשטע בלוטיגע וואונדען, שוין איבערגעלעבט נייע צרות און פערפאָלגונגען. דאָ איז דער קייזער, קאָנראד III, אָהנמעכטיג געווען, און די צעווילדעטע פאָלקס-מאסען זענען וואָס ווייטער אלץ מעהר צופלאמט געוואָרען פונ'ם בלוטיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דער דאָזיגער פאנאטיזם איז נאָך שטארקער פונאנדערגעבלאָזען געוואָרען א דאנק די פייערדיגע דרשות פון דעם פראנצויזישען מאָנאך רודאָלף; דער לעצטער איז אָהן דעם ויסען פון זיינע אויפזעהער ארומגעגאנגען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון דאָרף צו דאָרף און געדרשה'נט, אז דער קרייץ-צוג דארף זיך אָנהויבען פון די יודען: זיי דארפען פערטיליגט אָדער אָבגעשמד'ט ווערן.

די יודען פון די רהיין-געגענדען זענען איצט אלזאָ ווידער געשטאנען פאר א גרויסען אונגליק. עס האָט זיך אפילו דער קייזער אליין אויף זיי מרחם געווען און זיי אָבגעגעבען די שטאָדט נירענבערג און נאָך עטליכע פעסטונגען, וואו די בלוטיגע הענד פון די קרייץ-פאָהרער האָבען נישט געקענט דערגרייכען; דאס לאנד אינגאנצען האָט זיך אָבער געפונען אונטער דער הערשאפט פון איינצעלנע פעאָדאלען און בישאָפען, און דעם קייזער'ס וואָרט האָט דאָ קיין בעדייטונג נישט געהאט. דאָ האָבען מעכטיג געקלונגען רודאָלפ'ס ווערטער אינ'ם נאָמען פון גאָט, אינ'ם נאָמען פון דער הייליגער קירך, און באלד האָבען זיך אָנגעהויבען וויזען פרוכטען פון די קערנער, וואָס דער הייליגער האָט פערזייהט.

די ערשטע קרבנות זענען געפאלען אין אויגוסט 1146, אין דער געגענד פון קעלן און שפייער; עס זענען אכזריות'דיג געטויט געוואָרען ר' שמעון פון טריר און א פרוי מינא פון שפייער. די יודען פון די איבריגע קהלות האָבען דאן אָנגעהויבען זיך צו פערזיכערן מיט א געוויסער שוץ: זיי האָבען בעצאָהלט בעדייטענדע סומען געלד און אָבגעדונגען ביי די פירשטען זייערע פעסטונגען און שלעסער. דער קארדינאל-בישאָף פון קעלן, ארנאָלד, האָט איבערגעגעבען די אָרטיגע יודען די פעסטונג וואָלקענבורג ביי קעניגסווינטער און האָט זיי אפילו ערלויבט זיך צו פערטיידיגען מיט געוועהר. אין די דאָזיגע פעסטונגען זענען די בעהאלטענע געווען אויסער געפאהר; האָט אָבער

ווער פון זיי געוואגט, זיך צו ווייזען אויף דער ווייסער וועלט, איז ער פון די ברידער גלייך גע'שמד'ט אָדער געטויט געוואָרען.

די קירכען-ווייזען פון דער רהיין-געגענד זענען אָבער אין אַלגעמיין געוועזען געגען דער בלוטיגער אנארכיע, וואס האט זיך פערשפּרייט אין לאנד, און זיי האבען גענומען זוכען מיטלען געגען דעם פייערדיגען אגיטאטאר רודאָלף, וועלכער איז וואס ווייטער אלץ ווילדער און חוצפּה'דיגער געוואָרען. דער מיינצער בישאָף האט זיך געווענדעט צום גרעסטען קירכליכען אויטאָריטעט פון יענער צייט, בערנארד פון קלערוואָ, און איהם געבעטען, ער זאָל ווירקען אויף דעם צעווילדעטען מאָנאך. דער הייליגער בערנארד האט דאַן פערעפענטליכט אַ שארפען פּראָטעסט געגען רודאָלפ'ס דרשות און פערזיכערט, אז די רדיפות אויף יודען זענען געגען דעם אמת'ען גייסט פון קריסטענטום. אין אַ קורצער צייט ארום איז אַט דער גלח אַליין געקומען קיין דייטשלאנד, כדי צו ווירקען אויפן קייזער, ער זאָל זיך אויך אוועקשטעלען בראש פון אַ מחנה קרייץ-פאָהרער, און דאַן האט ער ווידער געדרשה'נט פאַר'ן המון און איהם אויפגעפאָדערט, צו שוינען די יודען.

די דרשות פון דעם הייליגען בערנארד האבען שוין אָבער איצט גארנישט געקענט אויפטאָן אנטקעגען די אויפגערייצטע אינסטינקטען פון דער מאסע, וואס איז, אגב בעמערקט, געוועזען אויך אויסגעהאַלטענער פון די אַלע עהרליכע מוסר-זאָגער'ס. „אויב עס איז אַ מצוה— האט דער קריסטליכער המון גאנץ לאָגיש געדרונגען—צו טויטען אונגלויביגע טערקען, איז שוין ממילא אויך קיין עבירה נישט אומצוברענגען די נאָלמעהר אונגלויביגע יודען". ווען עס האט זיך, צום אונגליק, גראד געמאכט, אז ביי ווירצבורג האט מען געפונען אַ דער-הרג'עטען קריסט, האבען די אָנגעזאמעלטע קרייץ-פאָהרער גלייך פער-שפּרייט אַ קלאנג, אז יודען זענען די רציחה בעגאנגען, און באַלד נאָכדעם זענען זיי בעפאלען די ווירצבורגער (25 אדר 1147) יודען און צוואנציג פון זיי געטויט. צווישען די קדושים האט זיך געפונען אַ בערימטער ר' יצחק בן אליקום, וועלכען די רוצחים האבען דערשטאָכען מיט אַ שווערד, ווען ער איז געזעסען פערטיעפט איבער אַ הייליגען ספר. אנדערע יודען זענען אזוי אכזריות'דיג געשלאָגען געוואָרען, אז די „הייליגע" האבען זיי אָנגענומען פאַר דער'הרגע'טע, און שפּעטער האבען זיך מיטלייַדיגע קריסטען אויף זיי דערבארימט און אריינגענומען צו זיך אין די הייזער. די אכזריות'דיגע רציחות

האבען טיעף גערירט אויף דעם בישאף פון שטאדט: ער האט די יודישע מערטירער געלאזען מקבר זיין ביי זיך אין גארטען, און בע־זארגט די לעבען-געבליבענע יודען אין א דערבייאיגער פעסטונג.

פון דייטשלאנד האבען זיך די רציחות ווידער אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. אין קארענטאן איז פארגעקומען א אמת'ע מלחמה צווישען די היילינגע באנדעס און א מחנה בעוואפענטע יודען, וואס האבען זיך צונויפגעזאמעלט אין איין הויף; די יודען זענען ענדליך בעזיעגט און כמעט אלע אויסגע'שחט'ען געווארען. אין ראמיו איז דער המון בעפאלען די יודען דעם צווייטען טאג שבועות; דערביי האבען זיך די רוצחים אריינגעריסען אין הויז פון דעם אנגעזעהענסטען יודישען גאון אין פראנקרייך, ר' יעקב תם, צורויבט אלץ, וואס זיי האבען דארט געפונען, צוריסען די היילינגע ספרים און דעם בעל הבית אליין געשלעפט אין פעלד אויסערן שטאדט. דא האבען זיי דעם געפאנגענעם פריהער געפייניגט מיט אלערליי ענויים און דערביי ערקלערט: „דו ביזט דער גרעסטער ביי יודען, דעריבער דארפען מיר זיך אין דיר נוקם זיין פאר אונזער געקרייציגטען אויסלייזער“. דערווייל איז פאר דעם ארט פון דער שרעקליכער עקזעקוציע גראד פערביי געפאהרען א ריטער, וועלכער האט ר' יעקב'ן געקענט. דער לעצטער האט דאן געבעטען הילף ביי דעם בעקאנטען ריטער, צוזא־געניג איהם א טייערן פערד, און ער האט אויסגעבעטען ר' יעקב'ס קערפער פון די מערדערישע הענד (48 — 1147). נאכדעם זענען שוין אין פראנקרייך, א דאנק דעם איינפלוס פון דעם אויבען דערמאנ־טען בערנארד, מעהר קיינע יודישע שחיטות נישט פארגעקומען.

א בעסערן גורל האבען געהאט די יודישע קהלות אין ענגלאנד, וואו יודען האבען, זינט ווילהעלם דעם בעזיעגער, אנגעהויבען אויס־צעוואנדערן פון פראנקרייך. זיי האבען פון די קרייץ-פאהרער נישט געליטען, א דאנק דער שוץ פון קעניג סטעפאן. דאגעגען האבען די בעהמישע יודען דאס מאל אויך שווער געליטען פון די דורכגעהענדע קרייץ-ברידער: פון זיי זענען געפאלען ביז הונדערט פופציג קרבנות. פרייער אבגעאטעמט האבען יודען ערשט נאכדעם, ווי די היילינגע מחנות זענען אריבער די גרענעצען פון מערב-איירארא; ערשט דעמאלט האבען די יודען אנגעהויבען צו פערלאזען זייערע בעהעלטענישען. דעמאלט זענען די אנוסים אויך אריבער צוריק צום יודישען גלויבען, נישט געשטערט פון קיינעם

בכלל, האט דער פאנאטיזם פון צווייטען קרייץ-צוג פערשלונגען ווייניגער יודישע קרבנות, ווי דער ערשטער, ווייל די הערשענדע קרייזען זענען איצט מעהר פעראינטערעסירט געווען צו בעשיצען יודען; פאר דער שוץ האבען יודען אבער זעהר טייער בעצאהלט. דער דייטשער קייזער איז פון יענער צייט אן בעטראכט געווארען, ווי א יודישער בעשיצער, און דאס האט געבראכט דערצו, אז די יודען, וועלכע האבען זיך ביז אהער גערעכענט פאר פרייע בירגער פון לאנד, זענען געווארען קאמער-קנעכט פון דער רוימיש-דייטשער אימפעריע. אין אנהויב האט דער נאמען בעטייט בלויז דאס, אז די יודען זענען אונבעריהרבאר און זיי דארפען דערפאר צאהלען א געוויסען שטייער. וואס ווייטער האט מען אבער אנגעהויבען אריינצולעגען אין דעם נאמען אלץ מעהר דריקונגען, און דער סוף איז געווען, אז די יודען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אויף איין מדרגה מיט שקלאפען און לייב-אייגענע. אט די פערקנעכטונג האט ארויפגעלעגט א בעזונדער פינסטערן שטעמפעל אויף דער גאנצער פסיכיק פון די דייטשע יודען: זיי האבען פערלוירען יעדען שוואונג פון געדאנק, זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך און אבגעריסען געווארען אינגאנצען פון דער ממשות'-דיגער ווירקליכקייט.

גלייכצייטיג מיט די שרעקליכע יודישע פערפאלגונגען אין די לענדער פון מערב איירָאפא, האט זיך פאר די יודען אין צפון-אפריקא אויך אנגעהויבען א רייהע פון שווערע קלעפ און רדיפות. אבדאלא איבן טומארט, בעאיינפלוסט פון דעם מיסטישען מחמדנישען פילאזאף אלגהאזאלי, האט אויפגערודערט אלע בערבערישע שטאמען געגען קונסט און וויסענשאפט און בכלל געגען די פרייזיניגע אלמאראווידישע הערשער. דער אויפשטאנד פון די דאזיגע רעליגיעז-זיטליכע אלמאהאדען (בעקענער פון איין איינציגען גאט, געגען די סוניטישע בוכשטעבליכע פערקערפערונגען פון דער גאטהייט) האט באלד ארומגעחאפט גאנץ צפון-מערב אפריקא, און נאך איבן טומארט'ס טויט האט זיך זיין תלמיד אבדול-מומען אוועקגעשטעלט בראש פון דער אלמאהאדישער בעוועגונג. אונטער דער אנפיהרונג פון דעם פאנאטישען העלד, זענען די אלמאהאדען געגאנגען פון נצחון צו נצחון, און צוזאמען מיט דער הערשאפט פון די אלמאראווידען האבען

זיי געוואלט צו פערניכטען אויך יעדען שפור פון אן'אנדער גלויבען, אויסער דעם ריין-מחמד'נישען . ארייננקומענדיג אין דער צפון-אפריקאני- שער הויפטשטאדט מאראקא (1146), האט דער נייער הערשער צוזאמענגערופען אלע יודען פון דער קהלה, און זיי ערקלערט פאלגענ- דעם: „איהר לייקענט אין דער שליחות פון דעם נביא מחמד, און גלויבט, אז דער משיח, וואס וועט צו אייך קומען, וועט אייערע געזעצען בע- שטעטיגען און אייער גלויבען בעפעסטיגען. אייערע עלטער-זיידעס האבען אבער פערזיכערט, אז אט דער משיח וועט קומען שפעטסטענס איין האלבען יאהרהונדערט נאך מחמד'ס ערשיינען. אט דער האלבער יאהרהונדערט איז שוין לאנג אריבער און אייער משיח איז נישט געקומען. מיר קענען אייך דעריבער נישט לאזען מעהר אין אייער אונגלויבען; מיר דארפען אייערע שטייערן נישט; איהר קענט זיך אויסוועהלען: אננעהמען דעם איסלאם אדער שטארבען".

די דאזיגע ערקלערונג האט ארויסגערופען א שטארקע פערצווייפ- לונג אין די יודישע קרייזען, און נאך פיעל בקשות און השתדלות'ען איז דער הערשער מרוצה געווארען, צו לאזען אויסוואנדערן די יודען פון לאנד נאך א בעשטימטען טערמין. דאן האבען מאסען יודען אויס- געוואנדערט אין די שכנישע מחמדנ'ישע און אפילו אויך קריסטליכע לענדער; א סך זענען אבער אויך איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט זייער געוויסען: זיי האבען לפנים אנגענומען דעם איסלאם, וואס האט זיי צו קיין זאך נישט פערפליכטעט, און געהיים אבגעהיט אלע געבא- טען פון דער תורה. צווישען די לעצטע האבען זיך געפונען אפילו בעקאנטע רבנים און געזעצלעהרער — זיי האבען זיך געטרייסט דערמיט, וואס מ'צווינגט זיי נישט צו קיינע געצענדינערישע אדער אזוי פער- ברעכערישע מעשים, און דאס איינציגע, וואס זיי האבען צו טאן, איז נאכזאגען די פארמולע, אז מחמד איז געווען א נביא. אט די מחמד'נישע אנוסים האבען אפילו געהאט עפענטליכע ישיבות, וואו הונדערטער תלמידים האבען געשטודירט דעם תלמוד.

אין א יאהר-צוויי ארום איז גאנץ דרום שפאניען שוין אויך געלע- גען אין די הענד פון די העלדישע אלמאהאדען און אויך דא איז די יודען געשטעלט געווארען דער אולטימאטום: איסלאם אדער אויסוואנ- דערונג. דערביי האבען זיי גלייך חרוב געמאכט די שענע יודישע שוהלען אין אנדאלוזיען, וואס האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פראכט און געשמאק. דאן זענען אונטערגעגאנגען די בעריהמטע

ישיבות אין סעווילא און לוצענא (1148—49), און ווער ס'האט נאר געקענט, איז אנטלאפען אינ'ם קאסטילישען טאלעדא. די איבריגע האבען געטאן דאס אייגענע, וואס די יודען אין אפריקא: האבען אנגענומען לפנים דעם איסלאם.

דער זאמעלפונקט פאר די אנטלאפענע פון דעם מחמדנישען פאנאטיזם איז איצט, ווי געזאגט, געווען דאס קריסטליכע קאסטיליען. דער קלוגער און מענשענפריינדליכער קעניג אלפאנזא ריימונדעז (1126—1157) האט די יודען זעהר גוט בעהאנדעלט, און דערצו האבען דא די אנטלאפענע בעקומען א שטארקע שטיצע פון דעם נשיא ר' יהודה אבן עזרא, וועלכער האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אינ'ם קאסטילישען מלוכה-לעבען. ער האט די אנגעקומענע עמיגראנטען ארויסגעוויזען א אמת'ע ברידערליכע גאסט-פריינדליכקייט, און אין גיכען איז די קאסטילישע טאלעדא געווארען א בעדייטענדער צענטער פאר יודישען וויסען און שאפען.

די אנגעזעהענסטע צווישען די דארטיגע אויסגעוועהלטע יודישע גייסטער פון יענער צייט זענען געווען ר' אברהם אבן-דאוד און ר' אברהם אבן עזרא. דער ערשטער (געב. 1110, געשט. 1180) איז געווען גוט בעהאווענט אין אלע וויסענשאפטליכע געביעטען פון יענער צייט און האט זיך בעזונדער אבגעגעבען מיט געשיכטע, יודישער ווי אלגעמיינער. אבן דאוד איז געווען א בעגאבטער, קלארער גייסט, וואס האט זיך בעשעפטיגט מיט די העכסטע פראבלעמען פון דעם מענשליכען פערשטאנד, און בעמערקענדיג אין די יודישע קרייזען א געוויסע צוריקגעצויגענקייט פון דער פילאזאפיע, האט ער זיך בעמיהט צו דערווייזען (אין זיין אראביש געשריבענעם ספר אמונה רמה), אז דאס יודענטום פערפליכטעט יעדען יודישען יחיד, זיך צו פער-טיפען אין די פראגען פון וועלט און לעבען. די פליכט פון יעדען יודען איז: נישט צו גלויבען בלינדערהייד אין די יסודות פון דער תורה, נאר זיי קריטיש און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין צו בעגרייפען.

די פראקטישע געבאטען פון דער תורה טיילט אבן דאוד איין אין פינף קאטעגאריעס. צו די ערשטע העכערע קאטעגאריעס געהערן די געזעצען, וואס דערמאנען דעם מענשען אן גאט דעם העכשער און בעשעפער, וואס מאכען איידעלער און פיינער דעם מענשענס גע-פיהלען און זיין געזעלשאפטליכען בעוואוסטזיין; דאן געהען די אלע געזעצען וועגען קרבנות, וועגען כשר אוי טרפה און אזוי ווייטער.

אבן דאוד איז אויף אזא אופן דא ארויסגעטרעטען נעגען דעם שטאנדפונקט פון ר' יהודה הלוי, וועלכער זעהט אין די קרבנות, למשל, א וויכטיגען יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג (כדי צו דער־האלטען די נביאיש־געטליכע נאטור פון דעם יודישען שטאם).

מעהר בעדייטונג פון אבן־דאוד'ס פילאזאפישע אנשויאונגען האבען זיינע שאפונגען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „ספר הקבלה" האט אבן דאוד אזוי ווי געוואלט דערווייזען די גאנצע היסטארישע קייט פון דער יודישער מסורה, אנגעהויבען פון דעם ערשטען יודישען פיהרער און געזעצגעבער און ענדיגענדיג ביז זיין אייגענער צייט, אום אויף אזא אופן צו שיצען דאס רבני'שע יודענטום געגען די אנפאלען מצד די קאראאימער. דאס אין א היסטא־ריש־גענויע כראנאלאגישע רשימה פון אלע געזעצלעהרער און רעליגיע־זע אויטאריטעטען, וואס דאס יודענטום האט געהאט אין אלע צייטען און אלע לענדער. דערביי זוכט דער היסטאריקער בעזונדער צו בע־טאנען, אז „די גייסטיגע העגעמאניע פון מזרח איז איבערגעגאנגען צום מערב, און אז די שפאנישע רבנים, אלס אויטאריטעטע ערקלע־רער פון דער תלמודישער געזעצגעבונג, זענען געזעצליכע נאכפאלגער פון די בבלי'שע גאונים" (דובנאוו).

טיעפער און פיעלזייטיגער פון ר' אברהם אבן דאוד איז געווען ר' אברהם בן מאיר אבן עזרא פון טאלעדא (געב. 1092). דאס איז געווען א אונרוהיגער, קריטיש־שארפער גייסט מיט טיעפע קענטענישען אין אלע צווייגען פון דעם מענשליכען און יודישען וויסען; דערביי אבער אויך נישט אויסגעהאלטען און פול מיט סתירות און הפכים. ער האט זיך בעשעפטיגט מיט שפראך־ און ביבעל־פארשונג, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק און פילאזאפיע; דאס זענען אבער געווען בלויז צושפליטערטע בליצען פון גייסט, וואס האבען זיך קיינמאל נישט פעראייניגט אין איין ארגאנישער גאנצער אויפפאסונג. אבן עזרא איז געווען אייגנצייטיג א אונערביטליכער שארפער קריטיקער און א קנעכט פון טויטען בוכשטאב, א ראציאנאליסט און א מיסטיקער, א איגערליכער מאמין אין גאט און פול מיט שרעק פאר א „שלעכטען שטערן".

פון טאלעדא האט אבן עזרא אויסגעוואנדערט יונגערהייד, און אין אלגעמיין האט איהם דאס גאנצע לעבען קיין זאך נישט געגליקט. שטענדיג ארים און פערלאזען, האט ער אליין אנגעהויבען קוקען אויף

זיך, ווי אויף א פערמשפט'ען לא יוצלח, וואס קען שוין מעהר אויף קיין גוטס נישט האפען, און דאס האט איהם געמאכט פאר א פרעה-ליכען — אבער נישט גוטמוטיגען — קבצן. ער קלאגט זיך אין איין עפיגראם: „איך בעמיה מיך, רייך צו ווערן, און קען נישט — די שטערן פון מיין הימעל זענען צו מיר פיינדליך. ווען איך וואלט אנהויבען האנדלען מיט תכריכים, וואלט קיין מענש מיין גאנצען לעבען נישט געשטארבען; וואלט איך-זשע מאכען ליכט פאר א סחורה, וואלט ביז מיין טויט די זון נישט אונטערגעגאנגען. קום איך פריה צום האר, זאגט מען: ער האט שוין אוועקגעריטען; קום איך אין אבענד, זאגט מען: ער האט זיך שוין געלעגט; אלץ איינס: ציי איז ער איז אוועק-געפאהרען, ציי האט ער זיך געלעגט — ער ווערט, א, שוין נישט העלפען מיך, געבוירענעם אהן א (גליקס-) שטערן".

אבן עזרא האט דורכגעוואנדערט צפון אפריקא, מצרים, פאלעס-טינא און בבל; דאן האט ער זיך אומגעקעהרט קיין איירא אפא און איז פערבליעבען אין איטאליען, וואו יודען האבען צו יענער צייט גאנץ רוהיג געלעבט. אזוי ווי דער גייסטיגער צושטאנד פון די איטאליענישע קהלות איז געווען זעהר א געפאלענער, האט דאס אנקומען פון דעם ספרדישען חכם ארויסגערופען א שטארקע צופריעדענהייט און אויך א שטארקע אויפלעבונג אין די מעהר אינטעליגענטע קרייזען פון איטאל-יענישען יודענטום. אלט און יונג האט זיך ארומגעקליבען ארום דעם געלעהרנטען אבן עזרא, און ער האט זיי איבערראשט מיט זיינע רייכע און פיעלזייטיגע קענטעניסען. עס האבען זיך זאגאר געפונען מעצענא-טען, וועלכע האבען דעם געלעהרנטען וואנדערער גאסטפריינדליך אויפגענומען און געשטיצט; ער האט אבער זיך נישט אויפגעהאלטען לאנג אין איין ארט, און איז כסדר איבערגעפאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער (סאלערנא, לוצענא, מאנטוא).

אין איטאליען זייענדיג, האט אבן עזרא פערפאסט א פירוש אויף א גרויסען טייל פון די הייליגע שריפטען. דאס איז א מייסטער-ווערק, געשריבען אין א מוסטערהאפטער העברעאישער שפראך, וואס ער-קלערט דעם איינפאכען, נאטירליכען זין פון די הייליגע טעקסטען, זיך שטיצענדיג אויף דעם גראמאטישען און לאגישען צוזאמענהאנג צווישען די פסוקים גופא, ווי צווישען די געשעהענישען, וועגען וועל-כע עס רעדט זיך אין זיי. דערביי לאזט דער ערקלערער גאנץ אפט פאלען פון זיין פעדער שארפע קריטישע בעמערקונגען איבער פערש.ע-

דענע סתירות אין די פסוקים פון די הייליגע שריפטען און קומט אויף דעם סמך צו זעהר דרייסטע בעשלוסען וועגען דער יודישער מסורה. אין קורצע פערשטעלטע רמזים ניט, למשל, אבן עזרא צו פערשטעהן, אז געוויסע פסוקים פון דער תורה זענען צוגעשריבען געווארען פון א שפעטערדיגער האנד — א אויפטו, וואס האט געדינט אלס יסוד פאר אלע שפעטערדיגע ביבעל-קריטיקער.

אין דער צייט האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך א רייהע אנדערע ווערק איבער אסטראנאמיע, אסטראלאגיע, מאטעמאטיק, פילאזאפיע און צוויי דריי ספרים איבער דער העברעאישער גראמאטיק.

פון איטאליען וואנדערט אבן עזרא אריבער אין צפון-פראנקרייך, און פון דארטען קיין ענגלאנד. דא פאלט דער פראווינציגער אבן עזרא מיט אמאל אריין אין א טאן פון א פאנאטישען מאמין, און ער טרעט שארף ארויס געגען דעם בעריהמטען רשב"ם דערפאר, וואס יענער האט זיך ערלויבט אבצוטרעטען פון דער מסורה אין זיין פירוש אויף דער תורה. אין יאהר 1160 בעגעגענט מען דעם אייבינען וואנדערער וויעדער אין נארבאנא (דרום-פראנקרייך), וואו ער ארבייט וויטער איבער זיין גרויסען פירוש אויף תנ"ך און איבער נאך אנדערע ווערק. דאן פערלאזט ער אויך פראנקרייך און קעהרט זיך נאר צוריק אום קיין שפאניען; ווי ס'איז צו גלויבען, איז איהם אבער נישט געלונגען צו בעטרעטען נאכאמאל די ערד פון זיין געבורטסלאנד, נאך וועלכער ער האט זיך פלוצלינג פערבענקט, און ער איז געשטארבען אין קאלאגאר, צווישען נאווארא און קאסטיליען (אין יאהר 1167).

אין דער צייט האט דאס יודישע פראנקרייך אויך געהאט א רייהע בעדייטענדע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען נאכמעהר בעפעסטיגט די בעדייטונג פון פראנצויזישען יודענטום. ר' יעקב תם (רבינו תם) פון ראמעריו, וועלכער איז מיט נסים נצול געווארען פון די הענד פון די קרייצפאהרער, איז געווען דער גרעסטער תלמודישער אויטאריטעט פון זיין צייט, און וואס ס'געהערט צו פלפול (אנאליטישער שארפקייט) האט ער „נישט געהאט צו זיך קיין גלייכען, זינט דער תלמוד איז אבגעשלאסען געווארען". די בעהאלטענסטע ווינקעלעך און די פערפלאנטערטע וועגען פון דעם גרויסען תלמודישען לאבירינט זענען געשטאנען פאר איהם אפען, און ער האט דעם גאנצען געביעט בעהערשט מיט א אונגעוועהנליכער קלארקייט. זייענדיג זעהר רייך, האט ר' תם נישט פערנומען קיין אפיציעלע רבנות; שוין דאן אבער האט זיין נאמען זיך

פונאנדערגעטראָגען איבער אלע קהלות פון שפאניען און איטאליען און פון אומעטום האָט מען זיך געווענדט צו איהם, ווי צום העכסטען שופט. די תשובות אויף אלע שאלות זענען דערנאָך צונויפגעזאמעלט געוואָרען אינ׳ם ספר הישר, און אויסער דעם האָט ר׳ תם געלאָזען נאָך זיך א גרויסע ליטעראַרישע ירושה אין דער קאָלעקטיווער זאמלונג פון די בעלי התוספות, צווישען וועלכע ער פערנעהמט כמעט דעם אנגעזעהענסטען אָרט.

ר׳ יעקב תם איז אויך געוועזען דער ערשטער, וואָס האָט געשאַפען א מין צענטראַל-אָרגאַן פאַר דער יודישער געזעצגעבונג, ווי בכלל פאַר די אינווענינסטע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען. ער האָט געלאָזען צונויפרופען קאָנגרעסען פון רבנים, ענהליך צו די קירכען-קאָנגרעסען, וואָס האָבען זיך בעראַטען וועגען אלע ענינים פון כלל און אָנגענומען פעסטע בעשלוסען. דער ערשטער פון די דאָזיגע רבני׳שע צוזאַמענפאָהרען איז פאָרגעקומען אין יאָהר 1160, אונטער דער אָנפיהרונג פון ר׳ תם גופא. אויף דעם צוזאמענפאָהר איז בעשלאָסען געוואָרען, אז אלע סכסוכים און טענות צווישען איין יודען און דעם אנדערען מוזען אויסגעגלייכט ווערן נאָר אין א יודישען בית-דין, און יענע יודען, וואָס ווענדען זיך מיט זייערע אָנקלאָגען אין די אלגעמיינע גערילכטען פון לאַנד, ווערן בעשטראָפט מיט א חרם, ד. ה. זיי ווערן אויסגעשלאָסען פון דער יודישער קהלה. די זעלביגע שטראָף איז בעשטימט געוואָרען אויך פאַר די יודען, וואָס קויפען און פערקויפען אלערליי קירכליכע מכשירים, ווייל דאָס רייצט אויף דעם קריסטליכען המון געגען יודען. אויף די וויטערדיגע צוזאמענפאָהרען זענען אָנגענומען געוואָרען א גאַנצע רייהע בעשלוסען מיט דעם צוועק, צו בעפעסטיגען די נאָרמען פון דעם יודישען לעבען אין דער פאַמיליע און אין דער קהלה. ר׳ גרשום׳ס תקנה געגען פיעלווייבעריי איז בעשטעטיגט געוואָרען אויף אייביג פאַר דער גאַנצער אומה; די געזעצען וועגען דער רעכטליכער לאַגע פון דער פרוי און וועגען גט׳ען זיך זענען בענוי בעשטימט געוואָרען; דערביי האָט איינער פון די צוזאמענפאָהרער שארף פערבאָטען: האַנדלען מיט פאַלשע געלד, מסר׳ן און שפיעלען אין קאָרטען.

אין דריי צוזאמענפאָהרען האָט זיך ר׳ תם אַליין נאָך בעטייליגט, און דער גרעסטער טייל פון זיינע יאָהרען נאָך דעם אונגליקליכען קרייץ-צוג איז איהם אין אלגעמיין אריבער במנוחה; גאר עטליכע

חדשים פאר זיין טויט איז איהם בעשערט געווען צו זיין אַנ'עדות פון אַ בלוטיגער יודישער שחיטה.

דאָס איז פאָרגעקומען אינ'ם שטעדטיל בלוא, אויפן ברעג פון טייך לואר, וואו ס'האָבען געוואוינט ביז פערציג יודישע משפחות. איינמאָל איז אַ יוד געגאַנגען פאַרנאַכט אויסבאָדען זיין פערד, און צוזאַמען מיט איהם איז געגאַנגען אָנטרינקען זיין פערד אויך אַ קריסטליכער קנעכט, וואָס האָט געדיענט ביים הויפטאויפזעהער פון שטעדטיל; דערווייל האָט זיך דאָס פערד פון דעם קריסטליכען קנעכט דערשראָקען פאר אימיצען און זיך שטאַרק צעווילדעוועט; דאָס האָט דעם קנעכט אויפגערייצט און ער איז געקומען צו זיין בעל הבית מיט אַ שרעקליכער אָנקלאַגע געגען דעם יודען: ער האָט געזעהען, ווי דער יודישער רייטער האָט אַריינגעוואָרפען אין וואַסער אַ געשחט'טען קריסטליך קינד. דער הויפטמאַן האָט די אָנקלאַגע גלייך איבערגעגעבען דעם הערשער פון שטעדטיל, גראַף טהעאָבאַלד מיט דער ערקלערונג, אַז דאָס קינד איז געווים געשחט'ען געוואָרען, פון יודען צוליעב דעם יום טוב פסח. דער גראַף האָט דאַן געלאָזען אַריינזעצען אין געפענגעניש אַלע יודען פון שטעדטיל, אויסער דער איינציגער פרוי פּולצעלינא, צו וועלכער ער איז געווען בעזונדער גוט געניגט. אָט די קלוגע פרוי האָט זיך גענומען משתדל זיין ביי איהר געליעבטען גראַף פאר די אונשולדיגע יודען, און ער איז שוין גרייט געווען זיי צו בעפרייען פאר אַ בעשטימטער סומע געלד; דאָ האָט זיך אָבער אַריינגעמישט אין דעם ענין דער אָרטיגער גייסטליכער און נישט דערלאָזען דעם גראַף, ער זאָל זיך בעציהען צו דער אָנקלאַגע מיט אַזאַ לייכטקייט. ווי אַזוי-זשע האָט דאָך געזאָלט דערוויזען ווערן די יודישע שולד אין אַזאַ הארבען פערברעך? דערצו האָט דער גלח פאָרגעלעגט דעם מיטעל, וואָס האָט זיך געוועהנליך פּראַקטיצירט אין מיטעלאַלטער ביי אַזעלכע פאַלען: די וואַסער-פּראָבע. דער קנעכט-בעשולדיגער איז אַריינגעזעצט געוואָרען אין אַ שיפעל, וואָס מ'האָט פריהער אָנגעפילט מיט געהייליגטען וואַסער; אָט דאָס שיפעל האָט מען געלאָזען איבערן טייך, און ווען עס איז נישט אונטערגעגאַנגען, האָט עס געדיענט פאר אַ זיכערן בעווייז, אַז די בעשולדיגונג איז אמת. דער גראַף האָט גלייך נאָך דעם „פאַקטישען בעוויַיז" אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל צו פערברענען לעבעדיגערהייד אַלע יודען פון שטעדטיל. פון דעסטוועגען האָט דער גלח זיי צוגעזאָגט אַ פאָלשטענדיגע בעגנעדיגונג, אויב

זיי וועלן איבערגעהן צום ריינעם גלויבען; די אונגליקליכע האבען אבער דעם פארשלאג מיט פעראכטונג אבגעווארפען. געהענדיג צום שרעקליכען שייטער-הויפען, האבען די העלדישע מערטירער נישט בעקלערט און נישט געצווייפעלט, און זינגענדיג דעם פייערליכען הימן „עלינו לשבח לאדון הכל“ זענען זיי אריינגעשפרונגען אין די פלאטערנדע פייער-צונגען (20 סיון 1171). בסך הכל זענען עס געווען פיער און דרייסיג מענער און זיבעצעהן פרויען — צווישען די לעצטע אויך פולצעלינא.

אט די בלוטיגע טראגעדיע האט אויפגעטרייסעלט דאס גאנצע פראנצויזישע יודענטום, און ר׳ יעקב תם האט בעשטימט דעם בלוטי-גען טאג אין בלוא אלס טאג פון פאסטען און טרויער פאר אלע יודי-שע קהלות. מיט דעם תענית איז אויף אזא אופן פעראייביגט געווארען אויך דער ערשטער אויסברוך פון דער רשעות׳דיג-עקעלהאפטער „עלילת דם“ (בלוט-בלבול, די בעשולדיגונג, אז יודען טרינקען פסח דאס בלוט פון קריסטליכע קינדער), וואס האט פון דעמאלט אן שוין טויזענדער יודישע קרבנות איינגעשלונגען, און ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אויסגענוצט פון אלערליי בארבארען אלס מיטעל, אנצו-רייצען דעם פינסטערן המון געגען יודען.

צו דעם תענית האבען צוויי יודישע פייטנים פערפאסט בעזונדע-רע הארצרייסענדע פיוטים, אין וועלכע עס ווערן בעקלאגט די היילינגע קרבנות פון גאט און זיין תורה. פיוטים צו פערשידענע תפילות זענען, איבריגענס, פערפאסט געווארען אויך פון ר׳ תם אליין, און ווען דער בערימהמטער ר׳ אברהם אבן עזרא איז געקומען קיין פראנק-רייך, האט איהם ר׳ תם געשיקט א שענע בעגריסונג אין גערייםטע פערזען. דאס האט דעם שפאנישען דיכטער נישט ווייניג פערוואונ-דערט, און ער האט געענטפערט דעם פראנצויזישען גאון מיט א עפיג-ראם: „ווער האט עס דעם פראנצויז אריינגעבראכט אין הויז פון דער פאעזיע? ווי קומט א פרעמדער צו בעטרעטען א הייליגען ארט? און וואלט אפילו יעקב׳ס שיר ווי מן זים זיין — איך בין די זון, און מיינע שטראהלען וועט דער מן צוגעהן“. אויף דעם שטאלצען זעלבסט-בעוואוסטזיין האט ר׳ תם געענטפערט מיט גרויס עהרפורכט און שטארקע קאמפלימענטען („איך בין אברהם׳ס א געקויפטער קנעכט, און בויג זיך און קניע פאר איהם“), וואס האבען דעם דיכטער טיעף

גערירט. דער לעצטער האט דאן אויסגעשריען מיט דער געוועהנליכער איבערטריבענער פייערליכקייט פון יענער צייט: „צי פאסט עס פאר'ן גרעסטען פון גאט'ס פאלק און זיין פיהרער, זיך צו ערניעדריגען אין א בריעף צו א פערלאטעטען פון פאלק? זאל דעם מלאך פון גאט פער-מיטען זיין, צו קניען און זיך צו בוקען פאר בלעם'ען!"

זיעבעטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פון רמב״ם.

אויף די ערשטע העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט האָט פּער־אייניגט דעם קרייץ מיט דער האַלבער לבנה אין קאמפף מיט די „אונ־גלויביגע״ יודען, האָבען די לעצטע מיט דער צווייטער העלפט פון דעם יאָהרהונדערט זיך נאָך מעהר דערנעהנטערט צו דער שרעקליכער צייט פון פיין, עלענדקייט און אונמענשליכער אכזריות. דאָס דרייצעהנטע יאָהרהונדערט עפענט פאר יודען אַ תהום פון אונענדליכער פינסטערניש, אין וועלכען עס דרינגט קיין איין ליכטיגער שטראַהל נישט אריין. יודען ווערען פרעמד, פעראַכטעט און דערשלאָגען אויף'ן גאַנצען ערד־קוגעל, און מוזען יאָהר־יעהרליך ברענגען צעהנדליגער און הונדערטער קרבנות אויף דעם מזבח פון דער ארומיגער ביזוויליגקייט, פון דער ארומיגער פער־אַכטונג צו די היימלאָזע אָבגעזונדערטע עקשנים, פון דעם ארומיגען רעליגיעזען פאנאַטיזם. דערווייל, אין די לעצטע צעהנדליגער פון צוועלפ־טען יאָהרהונדערט, זענען אָבער נאָך געווען נישט וועניג ליכטיגע פונקטען אין דעם יודישען גלות־לעבען.

אין אַ גוטער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין צפון־שפאַניען; דאָ האָבען יודען געוואוינט אין די פינף קריסטליכע קעניג־רייכען: קאַסטיליען, לעאָן, אראַגאָניען, פּאָרטוגאַל און נאַווארא. אין דרום־שפּאַניען דאַגעגען, אינ'ם מחמד'נישען אַנדאַלוזיען, האָבען זיך קיין עפענטליכע יודען נישט געטאָרט געפינען צוליעב דעם פאַנאַטיזם פון די אַלמאָהאַדען. די פריהערדיגע בעריהמטע צענטערן פון יודישען שאַפען און דענקען: קאָרדאָווא, סעווילא, גראַנאַדא, לוצענא — זענען געשטאַנען

וויסט, און זייער פלאץ האט פערנומען טאלעדא, די הויפטשטאדט פון קאסטיליען און פון צפון שפאניען בכלל. די יודישע קהלה אין טאלעדא האט געצעהלט אין יענער צייט ביז צוועלף טויזענד מיטגליעדער, און צווישען די פרעכטיגע בנינים פון שטאדט האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די יודישע שולען, "וואס האבען צו זייער שענהייט, ווי ס'דריקט זיך אוים א דעמאלדיגער כראניקער, קיין גלייכען נישט געהאט". יודען האבען זיך דא פערנומען מיט אלערליי געשעפטען און זענען געווען זעהר רייך: האבען געהאט פרעכטיגע פאלאצען און אפילו אייגענע, יודישע ריטער, וואס האבען קאנקורירט מיט די קריסטליכע אריסטאקראטען. עטליכע יודען האבען פערנומען אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס; אזעלכע זענען געווען ר' יוסף בן שלמה אבן שושן, וועלכער איז געווען זעהר בעליבט אין הויף פון אלפאנזא VIII און געטראגען דעם טיטול נשיא, און אברהם אבן-אלפאכאר, א בעגאבטע, גייסטרייכע קינסטלער-נאטור, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך בעדייטענדע שפורען אין דער אראבישער ליטעראטור.

געלעבט האט נאך דעמאלט אויף דער אלטער היסטאריקער און רעליגיאנס-פילאזאף ר' אברהם אבן דאוד; ער איז ערשט אין יאהר 1180 געפאלען אלס קרבן פון א געוויסען פאלקס-אויפשטאנד. בעת דעם זעלבינען אויפשטאנד זאל האבען אומגעקומען אויך די שענע יודישע געליעבטע פון קעניג, רחל-פארמאזא, וועלכע האט גאנצע זיבען יאהר בעהערשט דעם קעניגס הארץ, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער איז געווען אפיציעל פערהייראט מיט א ענגלישער פרינצעסין.

אלס גלייכבערעכטיגטע בירגער, האבען זיך די קאסטילישע יודען ענג צוזאמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און אין דעם קריעג פון קעניג אלפאנזא מיט די אנדאלוזישע אלמאהאדען האבען די יודען א שטארקען אנטייל גענומען. זיי האבען אוועקגעשענקט זייערע גיטער פאר די הוצאות פון דער מלחמה, און בעת דער שלאכט ביי אלארקאס (19 יולי 1195) האבען זיי נישט וועניג מיטגעהאלפען, ארויסצושטופען פון לאנד די מעכטיגע מורישע מחנות.

נישט ערגער האט זיך יודען געלעבט אין אראגאניען, צו וועלכער עס האט אנגעהערט אויך קאטאלאניען. דא האט געהערשט דער

פרייזיניגער און קונסט־ליעבענדער אלפאָנזאָ II (1196 — 1162), און אלס אזעלכער האָט ער שוין נישט געקענט זיין פיינדליך געשטימט צו די געבילדעטע און בעגאבטע יודען. זיין יועץ און הויף־דיפלאָמאט איז געוועזן דער געלעהרנטער יודישער דיכטער ר׳ ששת בינבי־ניִשתי, וועלכער איז אויך געשטאנען בראש פון דער יודישער קהלה אין דער אראגאָנישער הויפטשטאָדט בארצעלאָנא, און ר׳ שמואל אבן־חסדאי הלוי, (1217 — 1165), „דער קוואל פון קלוגהייט און ים פון געדאנקען״.

אין טאָדעלא, א קליינע שטאָדט אויף דער גרענעץ צווישען אראגאָניען און נאווארא, האָט זיך אויפגעהאלטען א בעדייטענדע, גלייכבערעכטיגטע יודישע קהלה. דאָס איז די געבורטס־שטאָדט פון דעם בעריהמטען רייזענדען בנימין בן יונה (בנימין פון טאָדעלא), וועמען די יודישע און אויך די אלגעמיינע פעלקער־געשיכטע האָט א סך צו פערדאנקען פאר זיינע אינטערעסאנטע און אמת׳ע ידיעות. ער האָט דורכגעוואנדערט (1173 — 1165) א גרויסען טייל פון דרום־אייראָפּאַ און אויך א טייל פון אזיען און אפריקא, האָט בעאָבאכטעט אין יעדען לאנד און אין יעדער שטאָדט די אייגענטימליכקייטען און זיטען פון דער בעפעלקערונג, און בעשריבען די אינטערעסאנטע בעאָבאכטונגען אין א בעזונדער ספר אונטערן נאָמען „מסעות בנימין״ (בנימין׳ס רייזען). — א גרעסערע צאָהל בעריהמטע פערזענליכקייטען האָט ארויסגעגעבען די קליינע קהלה אינ׳ם קאטאלאָנישען שטעדטיל גערא̈נא, וואו ס׳האָט זיך אויסגעצייכענט די פאמיליע גערונדי. דאָ איז געבוירען געוואָרען ר׳ זרחיה הלוי (גערונדי), וועלכער האָט געמאכט א שטארקען רושם אין די יודישע אקאדעמישע קרייזען מיט זיין שארף־קריטישער בעציהונג צו די זיילען פון דער תלמודישער געזעצלעהרע.

אין די פּראָווינצען אויף יענער זייט פירענעען, לאנגעדאָק און פּראָוואנס, האָבען יודען אויך זעהר גליקליך איבערגעלעבט דעם סוף פון צוועלפטען יאָהרהונדערט. די הערשאפט איבער די דאָזיגע דרום־פראנצויזישע פּראָווינצען איז געווען צוטיילט צווישען צעהנדליגער קלע־נערע און גרעסערע מושלים, וועלכע האָבען יודען אנפערטרויט אלער־ליי פעראנטוואָרטליכע פּאָסטענס און בכלל זיך בעצויגען צו זיי מיט אכטונג און סימפאטיע. דאָ האָט זיך דעריבער די יודען מאטעריעל אויך גוט געלעבט: זיי האָבען געהאט אייגענע גיטער און נחלאות

און געפיהרט אונגעשטערט א גרויסען וואסער־האנדעל מיט שפאניען, איטאליען, ענגלאנד, עגיפטען און די וויטערע מזרח־לענדער.

די בעדייטענדסטע קהלה אין דרום־פראנקרייך איז געווען נארבאנא. אט די קהלה האט זיך געפונען אונטער דער אנפיהרערשאפט פון ר' קלונימוס בן ר' טודרוס, א אוראייניקעל פון דעם לעגענדארישען ר' מכיר, וועלכען קארל דער גרויסער נאך זאל האבען געבראכט פון איטאליען קיין פראנקרייך און איבערגעגעבען די נשיאות איבער די פראנצויזישע יודען. אין נארבאנא האט זיך פאר יענער צייט אויפגע־האלטען די בעריהמטע משפחה קמחי, וואס האט בעדייטענדעם אויפ־געטאן נישט בלויז פאר די פראוואנס־יודען אליין. דער שטאמפאטער פון דער משפחה, ר' יוסף בן יצחק קמחי (1170), האט איבער־זעצט פון אראביש אין העברעאיש דעם בעריהמטען „חובת הלבבות" פון ר' בחיי הספרדי, געשאפען א פירוש אויף תנ"ך און פערפאסט א סך פיוטים. איהם ווערט אויך צוגעשריבען א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום, געשאפען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען א „גלויביגען" (יודען) און זיינעם א געגנער. דער גלויביגער ערקלערט, אז דער איינציגער מאסשטאב פאר יעדען גלויבען איז די זיטליכקייט פון זיינע אנהענגער, און אט זעהט מען טאקי, אז צווישען יודען זענען נישט בנמצא קיין רוצחים און גזלנים, די יודישע קינדער ווערן ערצויגען אין פרומקייט און עהרליכקייט, די יודישע מעדלעך זיצען ציכטיג און צניעות'דיג ביי די עלטערן אין דערהיים, יודען שטיצען זיך איינער דעם אנדערן, שפייזען דעם הונגעריגען, לייזען אויס דעם געפאנגענעם און צייכנען זיך בכלל אויס מיט אלערליי מעשים טובים, ווערהענד די קריסטען גיעבען ארויס פון זיך שרעקליכע פערברעכער און צייכנען זיך נישט אויס מיט קיינע בעזונדערע מענשליכע מדות. דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס דער קריסט לייקענט אט די טענה נישט אב, און דאס איינציגע, וואס ער האט אויפצעווארפען דעם יודישען מאמין, איז דאס, וואס יודען נעהמען פראצענט. אויף דעם ענטפערט איהם דער מאמין, אז קריסטליכע וואכערניקעס זענען אויך פערהאן נישט וועניג, וועלכע בערויבען זייערע אייגענע ברידער; די יודישע פראצענטניקעס אבער דריקען וועניגסטענס נישט די יודישע ארימע לייט.

די טעטיגקייט פון ר' יוסף קמחי האט פארטגעזעצט זיין יונגערער זוהן דוד קמחי (1160—1235). ער איז געווען דער לעהרער

פון העברעאיש אי פאר די יודען, אי פאר די קריסטען פון איראפא, א דאנק זיין העברעאישער גראמאטיק (מכלול) און זיינע פירושים אויף עטליכע ספרים פון תנ״ך; דאס זענען אבער געווען נישט קיין אריגינעלע זעלבסטשטענדיגע שאפונגען. דער אזוי גערופענער רד״ק (ר׳ דוד קמחי) האט אלץ געפונען פארטיג פאר זיך אין די ווערק פון די גרויסע ספרדישע שפראך־ און ביבעל־פארשער אבן־גנאח און אבן עזרא, און זיין איינציג פערדיענסט בעשטעהט נאר אין דעם, וואס ער האט די יודען פון פראנקרייך און דייטשלאנד בעקאנט מיט די פילאלאגישע און עקזעגעטישע פארשונגען פון די דאזיגע גדולים.

אין נארבאנא האט זיך א געוויסע צייט אויפגעהאלטען אויך דער דיכטער ר׳ יהודה בן שלמה אלחריזי (1165—1225) פון טאלעדא, וועלכער דערמאנט שטארק דעם דיכטער שלמה אבן צאקבל. ער האט געשריבען העברעאישע מאקאמען, וואס צייכנען זיך אויס מיט דער פליסיגקייט און לייכטקייט פון זייער שפראך, אבער נישט מעהר. זיינע שירים זענען געווען מעהר טעכנישע קונסט־ווערק: אין זיי פעהלט די לירישע ווייכקייט, דאס לעבעדיגע געפיהל און דער ריטמישער קלאנג פון הלוי׳ס, אבן־גבירול׳ס און אפילו אבן־עזרא׳ס דיכטונגען.

נישט ערגער, ווי אין נארבאנא האט זיך אין יענער צייט גע־לעבט די יודען אין בעזיער. דא זענען די בעציהונגען צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג געווען גאנץ ערטרעגליך א דאנק דעם צופאל, וואס א סך ארטיגע קריסטען האבען אנגעהערט צו די אלבינזער, די כופרים אין דער הייליגקייט פון פויפסט. די יודען האבען אבער דא געהאט צו ליידען יעדען יאהר אין די פסחא־טעג פון דעם אלטען מנהג, וואס די גלחים האבען איינגעפיהרט, אויפצו־רייצען די פינסטערע מאסען צו א פאגראם געגען יודען. די פארשטעהער פון דער קהלה האבען זיך דעריבער כסדר משתדל געווען פאר׳ן ארטיגען מושל, ער זאל אבשאפען דעם שענדליכען מנהג, און ענדליך האט זיך זיי דאס איינגעגעבען צו פועל׳ן פון דעם וויצע־גראף ראגער. דער לעצטער האט געשלאסען מיט דער קהלה א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען יעדער גייסטליכער, וואס וועט פאר פסחא אויפהעצען דעם המון געגען יודען, וועט אריינגעלעגט ווערן אין חרם, און דאגע־גען האט זיך די קהלה פערפליכטעט איינצוצאהלען יעדעס יאהר אין די טעג — פיער פונט זילבער.

א בעדייטענדע יודישע קהלה האט זיך געפונען אין דער בליהענדער האנדעלסשטאדט מאנפעליע, די הויפטשטאדט פון דרום-פראנקרייך; זי איז אבער אין קולטורעלער הינזיכט פיעל נידריגער געשטאנען פון דער קהלה אין דעם דערביי׳איגען ליונעל. דא האט זיך געפונען א ישיבה, וואס האט קאנקורירט מיט נארבאנא, און צוגעצויגען מאסען תלמידים פון דער פרעמד, פערזארגענדיג זיי מיט אלעם נויטיגען. בראש פון דער קהלה און אויך פון דער ישיבה איז געשטאנען ר׳ משולם בן יעקב (געשט. 1170), א אנערקענטער תלמודישער געלעהרנטער און דערצו א׳ן עושר. דא איז אויך אויסגעוואקסען די משפחה אבן-תבון, וואס האט פעראייביגט איהר נאמען אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראטור. דער ערשטער, ר׳ יהודה בן שאול אבן תבון (1120—1190), וואס האט פון גראנאדא אהער איינגעוואנדערט איבער די רדיפות פון די אלמאהאדען, איז געוועזען א בעריהמטער ארצט מיט א רייכער מעדיצינישער פראקטיק; דערביי האט ער גרינדליך בעזעסען די אראבישע און העברעאישע שפראכען. דאס האט בעוואויגען דעם רייכען ר׳ משולם, אבן תבון׳ס א גוטער פריינד, צו א פרוכטבארען שריט: ער האט אויפגעפאדערט ר׳ יהודה׳ן איבערצוזעצען אין העברעאיש די ווערק פון די גרויסע ספרדישע חכמים. און אבן תבון האט מיט פערגניגען דעם פארשלאג אנגענומען: ער האט איבערזעצט כסדר די ווערק פון ר׳ סעדיה גאון („האמונות והדעות״), ר׳ שלמה אבן גבירול („תקון מדות הנפש״; איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע), ר׳ בחיי בן פקודי (חובת הלבבות), ר׳ יהודה הלוי (ספר הכוזרי), ר׳ יונה אבן גנאח און נאך אנדערע אנערקענטע יודישע דענקער. דאס איז א אוצר פון יודישע גייסטיגע שאפונגען, וואס וואלטען געווים פערלוירען געגאנגען אהן די העברעאישע איבערזעצונגען. די לעצטע זענען, איבריגענס, נישט זעהר בעפרידיגענד, צוליעב דעם איבערזעצער׳ס פעדאנטיזם: זיי זענען ווערטליך און בינדען זיך שקלאפיש צום אראבישען אריגינאל; דערביי האבען זיי אבער אריינגעבראכט א מאסע נייע העברעאישע אבסטראקטע בעגריפען, וועלכע זענען פערבליעבען אין דער שפראך און א סך מיטגעווירקט צו איהר ענטוויקלונג.

פיעלזייטיגער און געבילדעטער פון ר׳ יהודה אבן תבון איז געוועזען זיין זוהן שמואל (1150 — 1230). ער איז געוועזען טיעף

געבילדעט אין מעדיצין, תלמוד, אראבישע ליטעראטור און נאָך אנדערע וויסענשאפטליכע געביעטען, און האט דערצו אויך פיעל געררייזט אין פערשיעדענע לענדער. זיך בעזעצענדיג ענדליך אין מארסעל, האט דער געבילדעטער שמואל אבן תבון געשריעבען עטליכע אייגענע ווערק איבער ביבעל-פארשונג און פילאָזאָפיע. דערנאָך האט ער זיך שטארק צוגעבונדען צום רמב״ם׳ס ווערק, און די בעדייטענדע פון זיי איבערזעצט.

אין פּאָסקיער, נישט וויט פון ליונעל, האט זיך געפונען א יודישע קהלה פון פיערציג מיטגליעדער. דאָ האט געלעבט און געווירקט דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ אברהם בן דוד („ראב״ד בעל ההשגות״; געב. 1125, געשט. 1197).

ער האט געגרינדעט א גרויסע ישיבה, וואס האט צוגעצויגען מאסען תלמידים, און זייענדיג אליין זעהר רייך, האט ער די אלע תלמידים אויסגעהאלטען כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. אלס תלמודיסט האט ער אויך, ווי ר׳ זרחיה הלוי, זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זיין קריטישער חריפות און מיט זיינע דרייסטע ארויסטרעטונגען געגען די בעריהמטעסטע תלמודישע אויטאָריטעטען. ר׳ אברהם בן דוד האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט קבלה און געשאפען אויף דעם געביעט עטליכע ספרים.

פאר די יודען פון צפון-פראנקרייך האבען די לעצטע צוויי צעהנדליגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט געבילדעט די גרענעץ-וואנט צווישען גליק און אונגליק. געשיצט פון קעניג לודוויג VII האבען יודען דאָ גאנץ רוהיג געלעבט: דער קעניג האט זיך נישט גערעכענט מיט די רשעות׳דיגע קאנאנישע פערפאלגונגען און געגעבען יודען אלערליי זכיות און הנחות. אָט די לאנגע האט זיך געענדערט אין די צייטען פון קעניגס נאָכפאָלגער, פיליפּ אויגוסט, וועלכער האט אין אנהויב אויך זיך געערובט איינשטעלען פאר יודען און איז אפילו דערפאר ארייננעלעגט געוואָרען אין חרם. דער דאָזיגער פעראָרימטער הערשער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, אום צו קענען פיהרען זיינע מלחמות, און ער האט געוואָרפען אנ׳אויג אויף די יודישע קאפּיטאלען. צו דעם צוועק האט ער איינמאל אין א שבת (16 יאנואר 1180) געלאָזען ארעסטירען (כמעט אָהן א שום בעשולדיגונג) אלע יודען, וואס האבען זיך געפונען אין שוהל ביים דאוונען, און אויף אזא אופן ארויסגעריסען פון זיי פופצעהן הונדערט זילבער-מארקען אויסלייז

געלד; דאס איז אבער געווען נאר א פארשפיעל. נאך אין דעם זעלבי-
גען יאהר האט דער קעניג ערקלערט פאר נישט גילטיג אלע חובות,
וואס יודען האבען געמאהנט ביי קריסטען, און א פינפטעל פון די
זעלביגע חובות האט געמוזט אריינקומען אינ'ם אוצר המלוכה. און ביי
דער רציחה האבען זיך די פרומע יועצים פון קעניג נאך נישט אבגע-
שטעלט: מיט איין יאהר שפעטער איז ארויסגעגעבען געווארען א בע-
פעהל, אז אלע יודען טוזען אויסוואנדערן פון קעניג'ס לאנד; דערביי
מעגען זיי מיטנעהמען מיט זיך נאר זייערע בעוועגליכע גיטער, און
אלע זייערע הייזער, פעלדער, וויינגערטנער, ויין-קעלטער'ס און אזוי
ווייטער — געהען איבער אין רשות פון קעניג. די פערלאזענע שוהלען
זענען דאן פערוואנדעלט געווארען אין קירכען, און די אונגליקליכע
יודען פון פאריז מיט איהר אומגעגענד, וואס האבען דא געלעבט זייט
הונדערטער יאהרען, האבען געמוזט נעהמען דעם וואנדער-שטעקען אין
האנד. צום גליק איז דער שטח פון קעניג'ס מלוכה נישט גרויס גע-
ווען, און די אויסוואנדערער זענען אונגעשטערט אויפגענומען געווארען
פון די יודישע קהלות אין די איבריגע פראנצויזישע פראווינצען.

מיט עטליכע יאהר שפעטער האט דער זעלביגער פיליפ-אויגוסט
איינגעטונקט זיינע הענד אין יודיש בלוט: ער האט איבער א נישט
וויכטיגען צופאל געשטעלט די יודען פון שטעדטיל בריי דעם בע-
קאנטען אכזריות'דיגען אולטומאטום: שמד אדער טויט; די אונגליקלי-
כע האבען זיך אבער אפילו נישט פערקלערט איבער דעם פארשלאג
און איבער הונדערט פון זיי זענען פערברענט געווארען לעבעדיגערהייד
מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען.

אונטער דער צייט האבען זיך אנגעהויבען הכנות צו א נייעם,
דריטען, קרייץ-צוג. דער העלדישער סאלאדין האט נישט געוואלט
ארויסלאזען פון זיינע הענד די הייליגע שטאדט: אפילו דער בעריהם-
טער ריכארד לייבענהארץ פון ענגלאנד האט זיך געמוזט אונטערגעבען
דעם מחמר'נישע זיגער און שליסען מיט איהם א שענדליכען שלום.
דאס האט ארויסגערופען א נייעם פלאם פון רעליגיעזער בעגייסטערונג,
און באלד האבען געוויסע שלוחים פון פויפסט (אינאצענץ III) ווידער
בעדרשה'נט ווענען די „אונגלויביגע" יודען און אויפגערייצט געגען זיי
די צופלאמטע קריסטליכע מאסען. די דאזיגע התלהבות האט ארונטגע-
טאפט אויף די הערשענדע באראנען און גראפען פון די פראנצויזישע

פראווינצען, און זיי האבען ארויסגעטריבען די יודען פון זייערע גע־ביעטען, ארויספרעסענדיג פון זיי פריהער דאס לעצטע, וואס זיי האבען פערמאגט. דאן איז פארגעקומען א מערקווירדיגע ערשיינונג: פיליפ־אויגוסט, דער געוועזענער שונא ישראל, האט איצט פריינדליך אויפגענומען ביי זיך אין לאנד אלע אויסגעוויזענע פון די אנדערע פראווינצען, זאגאר אויך יענע, וואס ער אליין האט זיי געהאט פער־טריבען (יולי 1198). און דא איז ווידער געשעהען דאס אייגענע, וואס אין דייטשלאנד: דער בעשיצער איז אין דער זעלביגער צייט געווארען אויך האר און אייגענטימער פון די אונגליקליכע יודען זענען פון דער צייט אן געווארען, ווי א מין בעזונדערע קאסטע פון לייב־אייגענע; זיי האבען קיין רעכט נישט געהאט, זיך פריי צו בע־וועגען פון איין ארט אין אנדערן, זייער פערמעגען האט געהערט צום קעניג אדער צום ארטיגען באראן, און אין דעם אינוועטנטאר פון יעדער קהלה זענען ארייגעגאנגען „אלע נוטיגע זאכען און יודען".

אין ענגלאנד און אין די פראנצויזישע פראווינצען, וואס האבען אנגעהערט צו ענגלאנד, האבען יודען געלעבט אין מנוחה און רחבות. זיי האבען געוואוינט אין די גרויסע שטעדט, און אין לאנדאן האבען זיי אפילו געהאט אייגענע פרעכטיגע פאלאצען. דא האבען קיין גרויסע אפקלאנגען נישט געפונען די אויפרופען צום ערשטען און צווייטען קרייץ־צוג, און ממילא זענען די יודען אויך פריי געוועזען פון שמד־רדיפות. פער־קעהרט נאך: ביי א סך ענגלענדער האט זיך דעמאלט ארויסגעוויזען א שטארקע נייגונג צום יודענטום, און ווי די כראניקער פון יענער צייט גיבען איבער, זאל דא האבען זיך געפונען זאגאר א גאנצע קהלה פון לויטער גרים. — זייערע גייסטיגע גדולים און מנהיגים האבען די ענגלישע יודען בעצויגען פון פראנקרייך; אזעלכער איז געוועזען דער לאנדאנער רב און ראש ישיבה, ר' יעקב פון ארלע־אנס, א תלמיד פון בעריהמטען רבינו תם און איינער פון די בע־דייטענדסטע תוספות'טען.

אזוי האט זיך יודען געלעבט אין דער גאנצער צייט פון הײנריך דעם II־טענס הערשאפט; דאן האבען זיך פאר זיי אויך אנגעהויבען רדיפות און שווערע פערפאלגונגען. דעם ערשטען קלאפ האט דאס ענגלישע יודענטום בעקומען גלייך אינ'ם קרוינונגס־טאג פון היינריכ'ס נאכפאלגער, דעם בעריהמטען ריכארד לייבענהארץ; ווען דער

בייגעקרוינטער הערשער (3 סעפט. 1189) האט זיך אומגעקעהרט פון דער קירך אין פאלאץ, האט א יודישע דעפוטאציע זיך געוואלט פארשטעלן פאר איהם און, צווישען אנדערע, אויך איבערגעבען דעם קעניג א רייהע טייערע מתנות; זיי האט אבער מיט א פינסטערן פנים עמפפאנגען דער ערצבישאף פון קענטערבורי, באלדווין, און ערקלערט, אז פון יודען נעהמט דער קעניג קיין מתנות נישט אן און זיי אליין זאלען גלייך ארויסגעהן פון זאל. אט די בלוטיגע בעליידיגונג האט געווירקט אנשטעקענד אופ'ן המון: עס האבען זיך גלייך פערשפרייט קלאנגען, אז דער קעניג האט געהייסען פערטיליגען די יודען, און די פאלגע דערפון איז געווען א שרעקליכער פאגראם, וואס האט איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות און פערניכטעט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע הייזער. צווישען די קרבנות איז געווען דער דערמאנטער ר' יעקב פון ארלעאנס, און איין איינציגער יוד, דער רייכער בענעדיקט פון יארק, וועלכער איז אויך געווען איינער פון דער דעפוטאציע, האט זיך געלאזען לפנים אבשמד'ען. — ווען דער קעניג האט זיך אויף צומארגענס דערוואוסט פון דער שרעקליכער שחיטה, האט ער די הויפט-שולדיגע בעשטראפט מיט'ן טויט, און גלייך צושיקט שלוחים אין אלע שטעדט מיט שטרענגע בעפעהלען געגען יעדען מין יודענפערפאלגונג. ריכארד האט זאגאר גערופען צו זיך דעם כלומרשטען משומד בענעדיקט, און הערענדיג פון איהם, אז ער איז אין הארצען א יוד און וויל שטארבען א יוד, האט ער איהם ערלויבט ארבצעווארפען פון זיך די קריסטליכע מאסקע.

דער ריטערליכער הערשער האט אבער באלד פערלאזען דאס לאנד, זיך שטעלענדיג בראש פון דעם נייעם קרייץ-צוג, און דעמאלט האבען זיך אין דער פראווינץ איבערגעחזר'ט די לאנדאנער סצענעס. אין די בליהענדע האנדעלס-שטעדט לין און נארוויטש זענען מאסען יודען פערברענט געווארען מיט זייערע הייזער צוזאמען, נאר אממעהרסטען געליטען האט די קהלה אין יארק, וואו ס'האבען זיך געפונען עטליכע זעהר רייכע יודען, צווישען זיי אויך דער דערמאנטער בענעדיקט. די הילפלאזע האבען זיך געפרובט שיצען אין א אבגעזונדערטען קעניגליכען פעסטונגס-שלאס; דעמאלט האט די גאנצע בעפעלקערונג פון שטאדט זיך צונויפגעזאמעלט ארום שלאס און איהם בעלאגערט; דערביי האבען עטליכע דיענער פון דער הייליגער קירך אבגעהאלטען פייערליכע גאטעסדיענסטען, געלייענט תפילות און אפילו די האסטיע

גענומען, אום אויסצובעטען ביי דער געטליכער השגחה א נצחון איבער דעם הייפעל איינגעשלאסענע, בעלאגערטע יודען.

און די תפלות האבען געווירקט, חאטש נישט אינגאנצען און נישט אזוי, ווי די מתפללים האבען פערלאנגט. האבענדיג פאר זיך דעם אויסוואהל פון טויט אדער שמד, האבען די בעלאגערטע זיך אבגעשטעלט אויף דאם ערשטע: זיי האבען אלע קאסטבארקייטען פערברענט, ארומגעלעגט פייערן ביי אלע ארויסגאנגען און זיך איינער דעם אנדערן מיט'ן מעסער געדיענט. יאצעאום, דער ראש הקהלה, האט דער ערשטער ארייננעזעצט א מעסער אין דער ברוסט פון זיין געליעבטער פרוי (חנה), און באלד האט דער רב פון שטאדט דעם זעלביגען מעסער איהם אין הארצען ארייננעזעצט. אזוי זענען אלע בעלאגערטע (איבער פינף הונדערט) אומגעקומען איינער פון אנדערנ'ס הענד, און פון דער גאנצער יארקער קהלה איז קיין איינציגער יוד נישט איבערגעבליעבען.

מיט איין טאג שפעטער זענען אין ס"ט עדמונד אויסגעקוילעט געווארען זיעבען און פופציג יודען פון די הענד פון די קרייץ-פאהרער, און דעם זעלביגען גורל האבען געהאט כמעט אלע יודישע קהלות אין ענגלאנד (ביי די שחיטות איז אומגעקומען אויך די קהלה פון די גרים). ווען ריכארד האט זיך דערוואוסט פון די רציחות, האט ער אפילו געפרובט הארט בעשטראפען די שולדיגע; דאס האט אבער קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט, און דערצו איז די ענגלישע ממשלה אין גיכען איבערגעגאנגען צו ריכארד'ס ברודער, יאהאן (דער קעניג אהן א לאנד), וועלכער האט זיך אינגאנצען געפונען אונטער דעם איינפלוס פון דער קירך.

עטוואס בעסער ווי אין פראנקרייך און ענגלאנד איז געוועזען אין יענער צייט די לאגע פון די יודישע קהלות אין דייטשלאנד. דא זענען די יודען דאך געשטאנען אונטער דער שוץ פון די קיסרים, און קיינער האט נישט געוואגט, זיי שארף אנצוגרייפען. דערצו ווערט די יודישע קאמער-קנעכטשאפט אויך אבגעשוואכט פון יאהר צו יאהר, און דער הערצאג לעאפאלד פון עסטרייך האט זאגאר געהאט ביי זיך א יודישען פינאנץ-מיניסטער, מיט'ן נאמען שלמה, וועלכער האט געהאלטען קריסטליכע דיענער, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאט פון די קירכליכע געזעצען. אין שלעזיען האבען יודען אויך געהאט אייגענע נחלאות מיט קריסטליכע דיענער, זיי האבען אבער מיט דער צייט פערלאזען

די גיטער און זיך בעזעצט אין די גרויסע שטעדט, וואו זיי האבען געגרינדעט געשעפטען און באנקהייזער.

ביי דער גאנצער טאלעראנטער בעציהונג צו יודען מצד די הערשער, האבען זיי אבער געהאט נישט וועניג אויסצושטעהן פון דעם טיעף-רעליגיעזען דייטשען המון, צווישען וועלכען די גלחים האבען פערשפרייט די לעגענדע וועגען קריסטליך בלוט און וועגען אנדערע יודישע פערברעכענס. אט די פיינדליכע שטימונג פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פון דעסטוועגען נישט געשטערט צו דער אויפבילדונג פון א יודישען דיכטער אין דער לאנדעס-שפראך, פון א יודישען מינען-זענגער, וועלכער איז אויפגענומען געווארען, ווי א גלייכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דעם קרייז פון די ארטיגע דיכטער. דאס איז געווען דער יוד זיסקינד פון טרים-בערג, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א גאנצע רייהע דייטשע ליעדער, געשריבען אין דעם גייסט און סטיל פון דער דייטשער פאלקס-דיכטונג.

רוהיג און פריי פון רדיפות (אויסער איין איינציגען מאל) האבען יודען אין יענער צייט געלעבט אין איטאליען — דער צענטער פון קאטוליציזם, דאס לאנד פון פעטרוס'עס הייליגען שטוהל. דער קלוגער פויפסט אלעקסאנדער III האט געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער, און אונטער זיין הערשאפט האבען די איטאליענישע יודען בכלל נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענצונגען און בעזונדערע שטייערן. דער דאזיגער פויפסט זאל זאגאר האבען געווירקט אויף דער בעריהמטער קירכען-פערזאמלונג פון יאהר 1179, וועלכע האט בלויז בעשטעטיגט פאר יודען דעם אלטען פערבאט, צו האלטען קריסטליכע דינערשאפט, און דערפאר אויך בעפעסטיגט אלע פרייהייטען פאר'ן יודישען האב און גוטס, ווי פאר דער יודישער אמונה. נאך וועניגער בעשרענקט זענען געווען די יודען אין דרום-איטאליען — נעאפאל און סיציליען. יודען האבען דא געלעבט רייך און געהאט א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג מיט אייגענע געריכטס-אנשטאלטען.

אין א ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין דער ביזאנטינישער מלוכה. אויף עטליכע אינזלען, אין טעסאליען, מאקעדאניען און טראציען — אומעטום האבען זיך געפונען רייך בעפעלקערטע יודישע קהלות; די בעדייטענדסטע יודישע קאלאניעס אין דעם גריכיש-ביזאנטינישער אימפעריע זענען אבער געווען די אין קאנסטאנ-

טינאָפּאָל און טהעבען. די דאָרטיגע יודען זענען געוועזען רייך און האָבען זיך גערעכענט פאַר די בעסטע זיידען- און פורפור-פאַבריקאַנטען פון גאַנץ גריכענלאַנד; דערפאַר איז די יודישע רעכטליכע לאַגע אין דעם לאַנד איצט אויך נישט בעסער געוועזען, ווי אין די צייטען פון די אַלטע פאַנאַטישע הערשער. די רייכע און די אָרימע יודען, די גוטע און די שלעכטע זענען אין אַ גלייכער מאָס פעראַכטעט און פעראַכט געוועזען פון די אָרומיגע גריכען. יודען האָבען נישט געטאָרט רייטען אויף קיין פערד — דאָס האָט דער קייזער עמנואל אַלס אויסנאַהם ערלויבט נאָר זיין יודישען לייב-אַרצט שלמה פון עגיפּטען. יודען האָבען זיך דאָ בכלל נישט געפונען אונטער דער שוץ פון געזעץ, און דער ערשטער און בעסטער קריסט האָט זיי געמעגט בעליידיגען און בערויבען.

אין קליין-אַזיען, סיריען און פּאַלעסטינאַ איז דער קיום פון די יודישע קהלות אָבהענגיג געוועזען פון די אַרומרייסענישען צווישען קריסטענטום און איסלאַם. איז איינע פון די פּראָווינצען אַרונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון קרייץ, זענען די דאָרטיגע יודען באַלד נעלם געוואָרען; דאַגעגען האָבען זיך געפונען בעדייטענדע קהלות אין די פּראָווינצען פון איסלאַם. סך הכל האָבען זיך אין דער גאַנצער דערמאָלטיגער פּאַלעסטינאַ אויפגעהאַלטען נישט מעהר, ווי טויזענד יודישע משפחות, וועלכע האָבען זיך אַממעהרסטען בעשעפטיגט מיט פאַרבעריי.

פיעל מעהר יודען האָבען זיך צו דער צייט געפונען אין די לענדער צווישען פרת און חדקל. די אַמאָליגע אַקאַדעמישע צענטערן נהרדעה, סורא און פומבדיתא זענען פערוויסט געוואָרען, און אויף זייער אָרט איז אויסגעוואַקסען די קהלה אין באַגדאַד, וואָס האָט געהאַט ביז איבער טויזענד יודישע משפחות און פיער גרויסע שוהלען. די בבלישע יודען פון יענער צייט (1136) האָבען אפילו געהאַט אַ אייגענעם נשיא (עקזילאַרך, מיט'ן נאָמען שלמה), וועלכער האָט געפיהרט אַ פירשטליכען שטאַט און גענומען אַ קאָפּ-שטייער פון אַלע יודען אין פּערסיען, אינדיען און טיבעט. באַגדאַד האָט געהאַט אויך אַ בעדייטענדע ישיבה, וואָס האָט ווידער געקרוינט איהרע פיהרער מיט'ן טיטול גאון. נאָך בעדייטענדער ווי אין באַגדאַד, איז געוועזען די קהלה אין מאָסול (נייע-נינוה), וואָס האָט געצעהלט ביז זיבען טויזענד משפחות. נישט ווייט פון דאָרטין, אין דער געגענד פון

אזערביידזשאן (צפון-פערסיען) האבען געלעבט גאנצע שארען פריע יודען, וועלכע האבען פון קיין קולטור נישט געוואוסט און זיך פערנו- מען מיט בעוואפענטע אנפאלען אויף די שטאמען פון דער ניעדער, וועהרענד זיי אליין זענען געוועזען אונבעצווינגבאר אין זייערע הימעל- הויכע פעסטונגס-בערג. אט די סטיכישע, קריעגערישע יודישע מאסע האט א געוויסער פאנטאסטישער העלד, מיט'ן נאמען דוד אלראי (אדער מנחם בן סולימאן), געוואלט אויסנוצען צו א גרויסען צוועק. דער דאזיגער ענטוזיאסט האט זיך אנגעגעבען פאר א געשיקטען פון גאט (משיח) און אויפגערייצט די יודען פון גאנץ פערסיען, מעסאפא- טאמיען און סיריען צו א בעוואפענטען אויפשטאנד געגען דעם פערסי- שען סולטאן, אום צוריקצושטעלען די יודישע מלוכה. אלראי'ן איז זאגאר געלונגען מיט זיינע מופתים צונויפצוזאמלען ארום זיך א בעדיי- טענדע בעוואפענטע מחנה פון די אזערביידזשאנער בערג-יודען; דער עקזילארך, ווי בכלל די גדולים פון פערסישען יודענטום, האבען זיך אבער נישט געלאזען פערפיהרען פון דעם געפעהרליכען בעל מופת, און זיי האט זיך ענדליך איינגעגעבען, איהם צו בעזייטיגען. די משיח- חלומות האבען, איבריגענס, נישט אויפגעהערט אויך נאך אלראי'ס טויט, און דאס האבען ווידער אויסגענוצט עטליכע געשיקטע שווינד- לער; זיי האבען געוויזען די עמי הארצי'שע באגדאדער יודען א בריעף פון דעם נעשטארבענעם משיח, וואו ער האט פערזיכערט, אז אין א בעשטימטער שעה, אין א געוויסער נאכהאלבער נאכט, ווען אלע יודען וועלן זיך אנטאן אין גרינע קליידער און שטעהן א לאנגע צייט אויף די דעכער פון זייערע הייזער, — וועט קומען א שטארקער ווינט און זיי אריבערטראגען גלייך אינ'ם הייליגען לאנד. דער המון האט זיך געלאזען פערפיהרען, צוטיילט דערוויל צווישען ארימע דאס גאנצע האב און גוטס און זיך פערזאמעלט מיט די ווייבער און קינדער אויף די דעכער, וואו זיי האבען א גאנצע נאכט געווארט און אויף קיינע נסים זיך נישט דערווארט. —

א אונאבהענגיגער קריעגערישער יודישער שבט האט זיך צו יענ[...]ר צייט אויפגעהאלטען אין דער געגענד כאראזאן, ביי די בערג פון [...]אבור. די דאזיגע טויזענדער יודען האבען זיך גערעכענט פאר א איבערבלייבעניש פון די שבטים דן, זבולן, אשר און נפתלי. זיי זענען געוועזען גלענצענדע פויגעל-שיסער, האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט און געהאט א אייגענעם פירשט, מיט'ן נאמען יוסף אמר-

כלא הלוי. אין אלגעמיין האט זיך די ליניע פון דעם פערסישע־יודישען ישוב געצויגען ביז חיווא, וואו ס'האבען געלעבט אכט טויזענד יודישע משפחות, און ביז סאמארקאנד, וואס האט געהאט גאנצע פופציג טויזענד יודען. פון די יודישע קהלות אין אינדיען ווייסט דער דעמאלטיגער רייזענדער נאר דאס צו דערצעהלען, אז ער האט דארט געזעהען שווארץ־הויטיגע יודען, וועלכע היטען בלויז שבת און מלה. א יודישע קאלאניע האט זיך געפונען אויך אויף דער אינזעל צייל אן (קאנדי): דא האבען געלעבט דריי און צוואנציג טויזענד יודען, פאלשטענדיג גלייכבערעכטיגט מיט די איבריגע בעפעלקערונגען פון דער מלוכה. אין אדען, דעם שליסעל־האפען צום אראבישען און אינדישען ים, האט זיך געפונען א אונאבהענגיגער יודישער ישוב, וואס האט בעזעסען אייגענע פעסטונגס־שלעסער, געפיהרט מלחמות מיט די קריסטען פון נוביען און איז געשטאנען אין פערבינדונג מיט עגיפטען און פערסיען.

אין אראביען האבען זיך פאר דער צייט שוין ווידער געפונען יודישע קהלות נאכדעם, ווי די ערשטע קאליפען האבען זיי פון דאנען ארויסגעטריבען. בעזונדער רייך בעפעלקערט פון יודען איז געוועזען די פרוכטבארע און האנדעלסרייכע תימני'שע פראווינץ, און אין צפון אראביען האבען זיך ווידער, ווי אין די פאר־מהמד'נישע צייטען, אויסגעבילדעט שטארקע אונאבהענגיגע יודישע שבטים, מיט אייגענע פעסטונגען און אייגענע פירשטען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט, ערד־ארבייט און קאראוואן־רייזען; דער צענטר פון איין שבט איז געוועזען די שטאדט טיימא, מיט'ן פירשט חנן בראש. צווישען די יודען האבען זיך געפונען נזירים־הייליגע, וואס האבען א סך געפאסט, קיין פלייש און קיין וויין נישט פערזוכט, געלעבט אין מערות, זיך געקליידט אין שווארצען און געטרויערט נאך ציון. א צווייטע גרופע פון די אראבישע יודען האט זיך אויפגעהאלטען אין דער געגענד פון טאלמאס, און געהאט פאר א פירשט חנן'ס א ברודער, מיט'ן נאמען שלמה. א דריטע גרופע פון פופציג טויזענד יודען האט געלעבט אין דער פראווינץ חיבר; די זענען אממערהרסטען געוועזען קריעגעריש, זיי האבען אבער געהאט צווישען זיך אויך תלמודיש־געלעהרנטע. אין די איבריגע אראבישע שטעדט האבען געלעבט ביז נאך ניינצעהן טויזענד יודען. אט די אלע יודען האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערשטער אנפיהרערשאפט פון באגדאדער עקזילארכאט, וואס

האָט אויף אַ קורצער צייט ווידער אויפגעבליהט. דער נאָכפאָלגער פון דעם דערמאָנטען שלמה איז געווען זיין זוהן דניאל, וועלכער איז אויך געווען זעהר אָנגעזעהען ביי די באַגדאַדער קאַליפען. אונטער דער אויפזיכט פון דעם עקזילאַרך האָט זיך שטאַרק אויפגעהויבען די באַגדאַדער ישיבה, וועלכע האָט בעקומען אַ בעדייטענדען לעהרער (גאון). דאָס איז געווען אַ געוויסער ר' שמואל בן עלי, וואָס האָט זיך גערעכענט פאַר אַ גרויסען תלמודישען אויטאָריטעט. ער האָט צו־נויפגענומען אַרום זיך ביז צוויי טויזענד תלמידים, און האָט זיך אין דער זעלביגער צייט גערעכענט אויך פאַר דעם הויפּט־רב און ריכטער פון גאַנצען קאַליפאַט.

נאָכ'ן טויט פון דעם קינדער־לאָזען עקזילאַרך איז דער גרעסטער טייל פון יענעמס מאַכט אַריבער צו דעם איינפלוסרייכען ראש־ישיבה און בן־עלי איז געוואָרען דער נשיא פון אַלע יודיש־אַזיאַטישע קהלות, וואָס האָבען זיך געצויגען איבער דעם גאַנצען שטח פון דמשק ביז אינדיען און פון קאַספּישען ים ביז אַראַביען. צו דעם זעלביגען ר' שמואל בן עלי זאָלען, ווי ס'דערצעהלט דער דעמאָלטיגער רייזענדער ר' פּתחיה פון רעגענסבורג, האָבען געקומען שלוחים פון די קויקאַזישע בערג־שבטים מיט דער בקשה, זיי צו שיקען יודישע רעליגיאָנס־לעהרער, ווייל זיבען פירשטען פון זיי האָבען בעשלאָסען צו מאַכען די יודישע אמונה פאַר דער אַלגעמיינער אמונה פון לאַנד (1180—85). —

ביי דער גאַנצער אויסערליכער געהויבענער לאַגע פון די מזרח־לענדישע יודען, זענען זיי אָבער דאָך געשטאַנען אויף אַ נידעריגער שטופע אין דער הינזיכט פון גייסט און קולטור. אָהן טיפערע קענטעניסען און אָהן בעוואוסטזיין, האָבען די אַזיאַטישע יודען אויף אַ גאַנץ מעכאַנישען אופן אָבגעהיט די געבאָטען פון דער תורה און זיי דערהאַלטען, דערביי אָבער גאָרנישט געשאַפען, גאָרנישט געלאָזען פאַר די קומענדיגע דורות.

אין עגיפּטען האָבען די יודישע קהלות געהאַט אַ בעזונדער עקזי־לאַרך — אונטערן טיטול נגיד. דאָס איז אויך געווען אַ פירשטליכער טיטול מיט זעהר ברייטע פאָלמאַכטען: דער נגיד האָט זיך גערעכענט פאַר דעם העכסטען פיהרער און שופט פון דעם גאַנצען יודישען ישוב אין לאַנד. אין דער צייט האָט דעם טיטול געטראָגען דער לייב־אַרצט פון עגיפּטישען קאַליף ר' נתנאל, מיט'ן אַראַבישען נאָמען היבּאַש־אַלאַה־איבן־אַלגאַמי. איבן אַלגאַמי האָט געשריבען בעדייטענדע

מעדיצינישע ווערק אין דער אראבישער שפראך און אין דער זעלבינער
צייט איז ער אויך געשטאנען בראש פון א גרויסער ישיבה אין דער
עגיפטישער הויפטשטאדט קאירא. דא האט זיך געפונען אויך א
קאראאימישע געמיינדע, און זי האט אויך געהאט א זעלבסט־פערוואל־
טונג מיט א אייגענעם נשיא.

אַכטעס קאַפּיטעל.

ר׳ משה בּן מיימון (רמבּ״ם).

אין דער רייהע פון די גרויסע גייסטער, וואָס דאָס יודענטום האָט געבּוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון עלפטען און צוועלפטען יאָהרהונדערט, פערנעהמט אַ גאַנץ בּעזונדער פּלאַץ די ריזען-געשטאַלט פון ר׳ משה בּן מיימון, דער גייסטיגער קעניג און בּעהערשער פון אַלע יודען אין די מזרח-, ווי אין די מערב-לענדער.

ר׳ משה בּן מיימון (מיט׳ן לאַנגען אַראַבּישען נאָמען: אַבּו אַמראַם מוזא מיימון אָבּאיד אַללאַה) איז געבּוירען געוואָרען אין יאָהר 1135, אין קאָרדאָוואַ, וואו זיין פאָטער מיימון איז געוועזען אַ דיין ד. ה. אַ מיטגליעד פון דעם דאָרטיגען בּית דין. אָט דער טיטול איז איבּערגעגאַנגען אין דער מיימונישער משפּחה בּירושה אינ׳ם משך פון אַ גאַנצער רייהע דורות, און מיימון האָט אויסער תלמודישע ספרים (ער איז געוועזען אַ תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי) געשריבּען אויך ווערק איבּער וועלטליכע וויסענשאַפטען: אַסטראָנאָמיע און מאַטעמאַטיק. בּיי דעם פאָטער אין הויז האָט דער יונגער משה זיך ערצויגען, לערנענדיג די תלמוד, די אַלגעמיינע למודים, בּיז ער איז אַלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר. דאַן האָט פּלוצלונג אויסגעבּראָכען דער שטורם פון די אַלמאָהאַדען (1148), וועלכע האָבּען זיך אַריינגעריסען אין שטאָדט און געשטעלט אַלע איינוואוינער דעם אולטימאַטום: איסלאַם אָדער טויט, — דעם אולטימאַטום, וואָס האָט פערטריבּען פון שטאָדט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע איינוואוינער. צווישען די לעצטע

איז געוועזן אויך מײַמון: ער האט מיט זײַן פאמיליע אנגעהויבען איבער־פאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער. אונטער דער צייט האט דער לאנגישער און סיסטעמאטישער קאפ פון דעם קומענדיגען ריעזען־גייסט נישט אויפגעהערט צו ארבייטען איבער די פערשידענסטע גע־ביעטען פון יודישען און אלגעמיינעם דענקען. ער האט געלעהרנט תלמוד, פילאזאפיע, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק, נאטור־וויסענשאפט און מעדיצין, און די פאלגע פון דער אינטענסיווער גייסטיגער ארבייט איז געוועזן א פיעלזייטיגער פירוש אויף דער משנה, וועלכען ער האט אנגעהויבען שרייבען נאך אין יאהר 1158.

פערוואגעלט פון שפאניען איבער דעם פאנאטיזם פון די אלמא־האדען, בעגעגענט מען אין גיכען, אויף א אונפערשטענדליכען אופן, דער פאמיליע מײַמון אין פעץ, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון די זעלביגע אלמאהאדען, און וואו יודען האבען אויך גע־מוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם. דא האט זיך דער יונגער דענקער בעקאנט מיט דער טרויעריגער לאגע פון די „אנוסים" און אין דער זעלביגער צייט האט ער טיעף געזעהען, ווי וויים שעדליך די אויסערליכע מאסקע ווירקט אויף דער גאנצער אינערליכער געדאנקענ־בילדונג. צוזאמען מיט זײַן פאטער האט ער געזעהען, אז א גרויסער טייל פון די המוני'שע אנוסים הויבט ביסליכווייז ווירקליך אן גלויבען אין די עיקרים פון איסלאם און זיך צוגעוועהנען צו זיי, און די קרענקונג איז נאך שטארקער געווען א דאנק דער איינגענער שוואכקייט — זיי אליין האבען דאך אויך די מאסקע געטראגען.

כדי צו שטארקען די אבגעשוואכטע יודישע געמיטער, האט דאן דער פאטער, מײַמון, פערעפענטליכט א דערמאנונגס־בריעף צו די אנוסים (1160), און אין גיכען האט אויך דער זוהן בעקומען די געלעגענהייט עפענטליך ארויסצוטרעטען וועגען דער אנגעוועהטאגטער פראגע. עס האט זיך געפונען א הייסער יוד, וואס האט נישט געקענט רוהיג פערטראגען די פשרות מיט'ן געוויסען, און ער האט זיך גע־וועגדט מיט א בריעף צו די יודישע קהלות אין אפריקא, אין וועלכען ער האט געשטראפט די אנוסים פאר זייער שוואכען גלויבען און זיי ערקלערט פאר כופרים באלהי ישראל, וואס האבען קיין חלק נישט אין יודענטום. אט דער בריעף האט ארויסגערופען א טיעפע פערצווייפלונג צווישען די מעהר אינטעליגענטע און פרימערע אנוסים, וועלכע האבען שוין לאנג געטראגען די זינד אויף זייער געוויסען; דער לאגיש

דענקענדער בן מיימון האט אבער געזעהען אויך די צווייטע זייט פון דער ערשיינונג: קענענדיג די גייסטיגע שוואכקייט פון די המוני׳שע אנוסים, האט ער מורא געהאט דערפאר, אז אונטער דער ווירקונג פון די שארפע אנפאלען וועלען די איצטיגע געצוואונגענע משומדים איינמאל פאר אלע מאל זיך ווירקליך אבּרייסען פון יודישען כלל און איינגאנצען איבּערגעהן אין די רייהען פון שונא. דאס האט איהם בעוואוינען ארויסצוטרעטען מיט א עפענטליכען ענטפער געגען די זלזולים פון דעם פאנאטישען יודישען מאמין. דער טאן פון דעם ענטפער (געשריעבּען אין אראבּיש, אונטערן נאמען אגרת השמד: א בריעף וועגען שמד), איז א הייסער, נערוועזער — אין איהם פיהלט זיך די אנגעוועהטאגטע פערביטערטקייט פון א בעליידיגטען, וואס מ׳האט איהם אנגעגריפען אינ׳ם עמפפינדליכסטען ארט; די ארגומענטען, וואס ער ברענגט, זענען אבער שטרענג לאגיש און דערבּיי שטיצט ער זיך אויך אויף פסוקים פון די הייליגע שריפטען און מאמרים פון תלמוד. קודם כל זוכט ער צו דערווייזען, אז זינדיגע און אפילו געצענדינערישע יודען זענען אויך יודען, דען מיר געפינען, אז אליהו און ישעיה זענען בעשטראפט געווארען דערפאר, וואס זיי האבּען אנגערופען די יודען-געצענדינער פון זייער צייט מיט׳ן נאמען „עם טמא שפתים״; און אויב זיי זענען געשטראפט געווארען, איז ווי שוין „דער לייכטזיניגער, וואס ער לויבּט זיך צו זאגען אויף גאנצע יודישע קהלות מיט זייערע חכמים און תלמידים, אז זיי זענען פושעים און רשעים און כופרים באלהי ישראל! און די יודען האבּען דאך נישט ווידערגעשפעניגט אין גאט כדי זיך צו זוכען וואוילטאגען, און האבּען נישט פערלאזען דעם גלויבּען צוליעב וועלטליכע פערגניגענס, נאר זענען פון שווערד אנטלאפען, פון שווערד און פייל און מלחמה-פיין״. דערצו איז „דער שמד, אין וועלכען מיר געפינען זיך, נישט גלייך צו אלע שמד׳ען, דען קיינער צווינגט אונז נישט צו ווייזען, אז מיר דינען עבודה זרה (איסלאם); מיר דארפען נאר נאכזאגען זייער פארמולע (אז מחמד איז א נביא), און זיי אליין ווייסען גאנץ גוט, אז מיר גלויבּען נישט מיט׳ן הארצען אין דעם, וואס אונזער מויל רעדט ארויס, און מיר טוען עס נאר, כדי אבּצונארען דערמיט זייער הערשער (דעם קאליף)״. דאן געהט דער שרייבּער פון בריעף אריין טיעפער אין דער זאך: אמת, דער תלמוד פערפליכטעט יעדען יודען זיך מוסר נפש צו זיין פאר די דריי עבירות: עבודה זרה, זנות און בלוט-פערגיסען (שפיכות דמים); נאכמעהר: יעדער

יוד איז אין אלגעמײנען פערפליכטעט מקדש השם צו זײַן אפילו בײַ דער קלענסטער זאך; בײַ דעם אלעמען איז אָבער דאָך קײן שטראָף נישט אָנגעגעבען פאר די שוואכמוטיגע, וואָס האָבען דאָס נישט געטאָן, וואָס זענען דעם נסיון נישט בײַגעשטאַנען, און קײנער האָט קײן רעכט נישט, זײ ארויסצונעהמען פון כלל ישראל אַזוי לאנג, ווי זײ טוען דעם פערברעך געצוואונגענערהײד, נישט מיט'ן אײגענעם ווילען. די אײנציגע עצה בלײַבט אלזאָ, מקרב צו זײַן די אנוסים און צו זעהן, זײ זאָלען אבהיטען ווי ווײַט מעגליך אלע געבאָטען פון דער תורה, אָדער — אויסוואנדערן פון לאנד.

די דאָזיגע אגיטאציע פון די מײמונידען צווישען די אנוסים האָט אויף זײ ארויפגעצויגען א גרויס געפאהר מצד די פאנאטישע מחמד'נער און דער סוף איז געווען, אז די גאנצע משפחה האָט זיך קוים מיט'ן לעבען געראטעוועט און זיך געלאָזען מיט'ן ים קײן פאלעסטינא. דאָ האָט זיך די פאמיליע אויפגעהאלטען א קורצע צײַט אין די שטעדט חברון און ירושלים, וואו דער פאָטער מיט די זיהן האָבען גאנצע טעג מתפלל געווען אין די מערות פון די יודישע אבות און אויף דעם אָרט פון בית המקדש. דערנאָך האָבען זײ איבערגעוואנדערט קײן עגיפטען, וואָס האָט זיך דעמאָלט גערעכענט פאר'ן צענטר פון איסלאם. און געוואוינט פריהער אין אלעקסאנדריע (דאָ איז דער אלטער מײמון געשטאָרבען אין עטליכע חדשים ארום נאָך זײער אנקומען) און דאן אין אלט-קאירא (פאָסטאט). די דאָזיגע עגיפטישע שטאָדט איז געווען אין יענער צײַט א גרויסער האנדעלס-צענטר, און משה מיט זײַן יונגערן ברודער דוד האָבען אָנגעהויבען בעטרײַבען א גרויסען געשעפט פון גאָלד און טײַערע שטײנער. דער פאקטישער פיהרער פון געשעפט איז געווען דער יונגערער ברודער: ער פלעגט אונטערנעהמען רײַזען איבערן ים אין די ווײַטסטע לענדער, צו קויפען און פערקויפען זײַן קאָסטבארע סחורה, און אין דער צײַט איז דער עלטערער ברודער, משה, געזעסען אין דערהײם און געארבײַט רוהיג איבער פערשידענע למודים און וויסענשאפטען. דער אונגליקליכער גורל האָט אָבער נישט אויפגעהערט צו פערפאָלגען דער מײמונידישער משפחה: אין ניכען איז דוד דערטרונקען געוואָרען, פאָהרענדיג אויף א שיף איבערן אינדישען ים, און דערבײַ פערלוירען דאָס גאנצע אײגענע און פרעמדע פערמעגען, וואָס ער האָט מיט זיך געפיהרט. פון

דער קאטאסטראפע איז משה שווער קראנק געווארען; ער האט זיך אבער ענדליך געשטארקט, און גענומען ענערגיש פראקטיצירען אין מעדיצין, וואס ער האט שוין געהאט געלערנט אין די פריהערדיגע יאהרען. פון דער פראקטיק האט ער מפרנס געווען זיך מיט דער גאנצער פאמיליע, און די פרייע צייט האט ער געווידמעט דער גרויסער ארבייט, וואס ער האט אנגעהויבען נאך מיט יאהרען צוריק: דעם פירוש אויף משניות.

געענדיגט האט ער דאס ווערק (געשריבען אין אראביש אונטערן נאמען סיראדזש: בעלייכטונג) אין יאהר 1168. דאס איז געווען א אונטערנעהמונג פון אונגעוועהנליכען מאסשטאב, צו ערקלערן און סיסטעמאטיזירען דעם מאטעריאל פון די משנות פשוט און דירעקט, ד. ה. אהן די קאזואיסטישע בעלייכטונגען פון דער גמרא. זאל יעדער תלמיד קודם כל האבען פאר זיך קלאר און בעשטימט דעם מקור פון דער הלכה, די משנה, אהן פשט'לעך און פערגלייכעניש׳ען, און ערשט דערנאך זאל ער צוטרעטען צו דעם תלמודישען לאבירינט — דאס האט דער רמב"ם געוואלט דערגרייכען מיט זיין פירוש, און צו דעם זעלביגען צוועק גיט ער צו אין פערשיעדענע שטעלן גרעסערע איינטיילונגען, וואס ערקלערן אויספיהרליך די יסודות פון דער תלמודישער געזעצגעבונג און די בעציהונג פון תלמוד צו די יסודות פון דער תורה. מיט א בעזונדער ליעבע ווערן אין דעם פירוש בעהאנדעלט יענע פונקטען פון דער משנה, וואס האבען וועלכע ס'איז שייכות צו א געוויסען צווייג פון די אלגעמיינע וויסענשאפטען: מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, פיזיק, אנאטאמיע, מאראל אדער פילאזאפיע. דא האט ער געהאט די מעגליכקייט: פון איין זייט אויפצעווייזען די וויסענשאפטליכע גרויסקייט פון די טרעגער פון דער יודישער מסורה, און פון דער צווייטער זייט אפצולייקענען די אנגענומענע הנחה, אז אלץ אין דער תורה שבעל פה איז הלכה למשה מסיני. אין דעם פירוש צו די „פרקי אבות" ענטוויקעלט דער רמב"ם א גאנצע עשירות פון געדאנקען וועגען מאראל בכלל און דער יודישער מאראל בעזונדער; דאס זעלבע טוט ער אויך ביים לעצטען פרק פון „סנהדרין", וואו ס'רעדט זיך וועגען תחית המתים און השארת הנפש. דא ערקלערט ער פאר אלעם, ווי מ'דארף פערשטעהן די דאזיגע הבטחות פון א צוקונפטיגען לעבען: יענס לעבען האט קיין שום געמיינזאמעס ניט מיט אלע אונזערע פארשטעלונגען וועגען

ערדישע גענוסען און פערגניגענס — עס איז די מלוכה פון גייסט, פון די העכסטע ערקענטנישען, פון די פיינסטע רעגיאנען, ביי דער געלעגענהייט ענטוויקעלט ער שוין אויך בכלל דעם עצם פון דער יודישער גלויבענס-לעהרע און טיילט איהם איין אין דרייצעהן עיקרים: א) ס'איז דא א גאט, וואס האט בעשאפען די וועלט; ב) ער איז אבסאלוט איינציג, ג) ער איז אונקערפערליך און אונפערענדערליך, ד) ער איז אייביג און אונאבהענגיג פון דער צייט, ה) מ'מוז פערעהרען נאר גאט אליין, ו) ער ענטפלעקט זיך צו זיינע אויסדערוועהלטע (נבואה), ז) די העכסטע ענטפלעקונג איז געוועזען די דורך משה רבינו, ח) די תורה איז געגעבען געווארען פון הימעל, ט) זי איז אונפערענדערליך, י) גאט זעהט, ווייסט אלץ און פיהרט די וועלט (השגחה פרטית), יא) גאט בעלוינט און בעשטראפט, י"ב) עס וועט קומען א אויסלייזער (משיח), י"ג) די טויטע וועלן לעבעדיג ווערן (תחית המתים).

אונטער דער צייט האט זיך אין תימן אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג פון די פאנאטישע מחמד'נער געגען יודען, און די לעצטע האבען געמוזט אנווענדען דאס אלטע מיטעל: אנגעהמען לפנים דעם מחמד'נישען גלויבען (1172). דא איז אבער די געפאהר פיעל גרעסער געוועזען, ווי אין אנדערע קהלות, צוליעב דער פראסטקייט פון די יודישע מאסען, און באלד האבען זיך ווירקליך בעוויזען בעגייסטערטע יודישע אפאסטאלען, וואס האבען געדרשה'נט אין די יודישע קהלות, אז מחמד איז געוועזען א נביא פון גאט, וואס איז אראבגעשיקט געווארען אויף דר'ערד מבטל צו זיין די געזעצען פון דער תורה. צו די דאזיגע איסלאם-פרעדיגער זענען צוגעקומען בעגייסטערטע בעלי-חלומות, וואס האבען זיך אנגעגעבען פאר משיח-אנזאגער און פערשפרייט אלערליי איינבילדונגען און שווערמערייען. דאס האט די מעהר ניכטערע פון די תימני'שע יודען שטארק בעאונרוהיגט, און איינער פון זיי, ר' יעקב אלפיומי, האט זיך געווענדעט צום רמב"ם מיט א הייסער בקשה, ער זאל עפעס טאן פאר'ן תימנישען יודענטום און נישט לאזען עס פערלוירען געהן.

אויף דער בקשה האט זיך ר' משה בן מיימון אבגערופען מיט א פייערליכען בריעף צו די יודען אין תימן (אגרת תימן). אין דעם-אראבישגעשריבענעם-בריעף בעמיהט זיך דער געוועזענער לפנים'דיגער מחמד'נער צו טרייסטען די גערודפ'טע ברידער און אויפצוועקען אין זיי

דעם בעוואוסטזיין פון דער יודישער גרויסקייט, פון דער יודישער אויסדערוועהלטקייט. „זינט מיר האבען בעקומען די תורה אויפן בארג סיני — שרייבט דער רמב״ם אין דעם בריעף — ביז היינטיגען טאג, זענען שוין אויפגעשטאנען א סך פון די אומות העולם צו פערניכטען יעקב׳ס שטאם און זיין גלויבען. אט די יודישע פיינד טיילען זיך אין דריי קאטעגאריעס: די ערשטע קאטעגאריע בעשטעהט פון יענע, וואס זענען בעפאלען „אונזער גלויבען מיט צוואנג און שווערד און פיין, ווי עמלק, סנחריב, נבוכדנאצר, טיטוס, האדריאן און נאך אזעלכע; צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערן די פערשארפטע קרומע מוחות (סאפיסטען) און די חכמים פון די איבריגע לשונות (ארומי׳שע, פערסישע און גריכישע), וועלכע האבען געוואלט צושטערען אונזער תורה מיט קשיות און שאלות; די דריטע ענדליך זענען די, וואס פערשטעהען, אז דער בנין איננאנצען וועט זיך אזוי לייכט נישט לאזען צושטערן, און זיי נעהמען זיך אונטערגראבען זיינע פונדאמענטען; אט די ישמעאלים קליגען זיך און זענען כלומר׳שט מודה, אז אונזער ענט־פלעקונג איז ווירקליך אמאל שטארק און הייליג געוועזן, נאר דערנאך איז געקומען א נייע ענטפלעקונג, וואס האט יענע מבטל געוועזן; דאס איז אבער א נארישער ליגען: זייערע אלע ענטפלעקונגען זענען אנטקעגען אונזער תורה, ווי קינסטליכע בילדער געגען א לעבעדיגען מענשליכען געזיכט א. א. וו. „און איהר, ברידער, שטארקט אייך און מוטיגט אייך. זאלען אייך די גזירות און די רדיפות נישט צוטומלען, זאל אייך דעם שונא׳ס שטארקייט נישט אבשרעקען: עס איז אלץ פון דער השגחה בעשטימט, אייך אויסצופרובען און צו ווייזען, אז איהר זענט יעקב׳ס קינדער, אייניקלעך פון יענע, וואס זענען געשטאנען אויפ׳ן בארג סיני און מקבל געוועזן די תורה״.

אויף די תימני׳שע יודען האט דעם רמב״ם׳ס בריעף א גרויסען רושם געמאכט; ער איז ארומגעגאנגען פון האנד צו האנד, ווי א גע־היימע ווילכטיגע ענטפלעקונג און געוועקט אין די הערצער יודישע געפיהלען, יידישען שטאלץ. שפעטער, ווען דער רמב״ם איז נתעלה געווארען, האט ער זיך אויך דערמאנט אן די תימני׳שע יודען און אויסגעפועלט פאר זיי פערשידענע הנחות; איבער דעם אלעם האבען זיי זיך בעצויגען צו איהם מיט א טיפער עהרפורכט און אפילו גע־בעטען אלע טאג אין דאווענען פאר זיין געזונד.

דערווייל איז דער נאמען פון דעם קאהיר׳שען געלעהרטען געוואקסען

אויך אין מצרים גופא. זיך בעשעפטיגענדיג כסדר מיט מעדיצינישער פראקטיק, ווערט דער רמב"ם אין גיכען (1170—71 בערך) בעשטימט אלס אפיציעלער רב און ראש בית דין פון קאירא, און פון די ווייטסטע קהלות ווענדעט מען זיך צו איהם, ווי צו א אנערקענטען אויטאריטעט, מיט פערשיעדענע שאלות פונ'ם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען. אין דער צייט האט דער רמב"ם געארבייט איבער א צווייט קאלאסאל ווערק, וואס האט ארויסגערופען די הייסע בעוואונדערונג פון דער גאנצער יודישער וועלט: די משנה-תורה. דאס איז א פאלשטענדיגער רעליגיאנס-קאדעקס, וואס נעהמט ארום אלע געביעטען פון דעם מענשליכען לעבען. דער עקסטראקט, דער תמצית פון דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג מיט איהר אונגעוועהנליך-פערוויקעלטער דיאלעקטיק, ווערט דא איינגעפאסט אין קלארע, אבגעשלאסענע פאראגראפען, און דער יודישער יחיד בעקומט פאר זיך א מוסטערהאפטען האנדבוך מיט פארטיגע, בעשטימטע לעבענס-רעגעלן, וואס נארמירען נישט בלויז זיינע מעשים, נאר אויך זיינע געדאנקען און געפיהלען. פון דעם תלמודישען לאבירינט, אין וועלכען די גרעסטע קעפ האבען זיך נישט לייכט געפונען, האט דער רמב"ם געשאפען א פלאנמעסיגען בנין מיט בעשטימטע אינוועניגסטע און זייטיגע חדרים, אין וועלכע ס'קען זיך אפילו א פרעמדער לייכט אריענטירען.

„איך וואלט וועלן, — זאגט דער רמב"ם אין דער הקדמה צום משנה תורה (האט זיך גערופען אויך יד החזקה) — אז דאס דאזיגע ווערק זאל דיענען פאר א פאלשטענדיגער זאמלונג פון דער גאנצער תורה שבעל פה מיט אלע איהרע תקנות, מנהגים און געזעצען, וואס האבען זיך אנגעזאמעלט פון דער צייט פון משה רבינו ביז דער אבשליסונג פון תלמוד. איך האב אנגערופען דעם ספר משנה תורה (ווידערהאלונג פון דער תורה) גלויבענדיג, אז יעדער מענש, וואס איז שוין בעקאנט מיט די הייליגע שריפטען, וועט אימשטאנד זיין גלייך צוצוטרעטען צו דער זאמלונג, אין וועלכער ער וועט זיך בעקאנען מיט'ן אינהאלט פון דער גאנצער תורה שבעל פה".

געשריבען איז דאס ווערק אין א ריינער העברעאישער שפראך, און טיילט זיך אויף פיערצעהן חלקים, פון וועלכע דער ערשטער (ספר המדע) איז אינגאנצען געווידמעט די פילאזאפישע עיקרים פון יודענטום. דא ווערן סיסטעמאטיש און אויף א ראציאנאליסטישען אופן בעלויכטען די דאגמען פון דער יודישער אמונה, ווי אויך די יודישע

עטיק, די לעהרע פון דער יודישער מאראל, און וועלכער ער שליעסט איין א רייהע דינים איבער היגיענע. דאן געהען די איבריגע ספרים, וואס בעהאנדלען אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען און בירגערליכען לעבען.

מיט זיין קאדעקס האט דער רמב״ם אויף אזא אופן דערגרייכט א דאפעלע ווירקונג; פון איין זייט האט ער ארייגעבראכט א געוויסען קריטישען עלעמענט אין דער בעציהונג צו א סך הנחות פון די בעלי התלמוד, און פון דער צווייטער זייט האט ער אלץ אבגעשלאסען, בעשטימט און בעפעסטיגט, אזוי אז דער פרייער געדאנק האט פאר זיך מעהר נישט געהאט קיין פלאץ, זיך צו בעוועגען. דערביי איז דער רמב״ם זעהר הארב געווען, און אנגעבענדיג די שטעלן, וואס דער תלמוד אליין לאזט זיי אפען. פאר בעשטימטע הלכות, לעזט ער זיי כמעט שטענדיג אין דער ריכטונג פון פערבאטען (לחומרא).

דער רושם פון דעם נייעם קאדעקס אין דער יודישער וועלט איז געווען א אונגעוועהנליכער. ווי נאר דאס ווערק איז פערעפענטליכט געווארען, האט זיך עס גלייך אין טויזענדער איבערגעשריבענע עקזעמפלארען פערשפרייט איבער די קהלות פון אראביען, פאלעסטינא, אפריקא, שפאניען, דרום-פראנקרייך און איטאליען, און צוזאמען מיט איהם האט זיך פונאנדערגעטראגען איבער די אלע לענדער אויך דער נאמען פון דעם גרויסען יודישען געלעהרטען. נישט אומעטום אבער האט מען זיך גלייך בעצויגען צו דער ארבייט פון דעם קאאירישען פילאזאף; עס האבען זיך געפונען זועלכע, וואס האבען, ערשטענס, מורא געהאט דערפאר, דער נייער, פערקירצטער תלמוד זאל נישט ארויסשטופען דעם אלטען, אריגינעלען; דערצו האבען די שטרענג-ראציאנאליסטישע בעגרינדונגען פון די יודישע עיקרים אויך נישט געקענט בעפריעדיגען איינגאנצען דעם גייסט פון די מעהר תמימות׳דיגע מאמינים. פון אנאנדער זייט ווידער האט מען סתם אנגעהויבען אבשלאגען דעם רמב״ם׳ס אייגענע הלכי׳שע אויפטועלצען, און אט דער גאנצער „צרי״ פון די אונצופריעדענע האט זיך דערוויל גרופירט ארום דעם מעכטיגען באגדאדער ראש ישיבה ר׳ שמואל בן עלי.

אונטער דער צייט איז דעם רמב״ם׳ס לאגע אין קאאירא אלץ פעסטער געווארען; ער האט בעקומען א שטארקען צוטריט צום קאליפישען הויף, און דארטין האט מען איהם אנגעהויבען שטארק צו שעצען פאר זיינע רייכע קענטעניסען אין מעדיצין און פילאזאפיע. אראבישע

דיכטער האבען בעזונגען די גרויסקייט פון דעם איבעראל געשעצטען מוזא איבן-מיימוני, און זיין נאמען אלס ארצט איז אזוי פאפולער געווארען, אז דער גרויסער ריכארד לייבענהארץ, די נשמה פון דעם דריטען קרייץ-צוג, האט איהם געוואלט מאכען פאר זיין לייב-דאקטאר; דער יודישער געלעהרטער האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט. אין גיכען האט דער קאליפישער הויף בעשטימט דעם רמב״ם פאר א נגיד איבער אלע יודען פון דעם עגיפטישען קאליפאט, און דער טיטול איז איבערגעגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה ביז׳ן פיערצעהנטען יאהרהונדערט. די דאזיגע הויכע לאגע האט דער רמב״ם אויסגענוצט, אום אויסצופועלן פערשידענע הנחות פאר די יודישע קהלות פון די ווייטערע פראווינצען, און ווען דער קאליף סאלאדין האט אבגענומען ירושלים פון די קריסטליכע הענד, האט ער ערלויבט יודען, זיך אומצוקעהרען אהין און צו וואוינען דארטין אונגעשטערט.

ביי זיין גאנצער אנגעשטרענגטער טעטיגקייט אלס ארצט און פאלקס-ריכטער, האט בן מיימון דאך נישט פערלאזען זיין ליעבלינגס-שטודיום, דעם שטודיום פון דער פילאזאפיע, און די פרוכט פון דער ארבייט איז געווען א נייע, איבערראשענד ווערק אויף דעם געביעט פון דער יודישער רעליגיאנס-פילאזאפיע, מיט׳ן אראבישען נאמען „דאלאלאט אל-האאירין“ — אין דער העברעאישער איבערזעצונג: מורה נבוכים (דער לעהרער פון די בלאנזשענדע). בעשטימט לכתחילה נישט פאר׳ן המון, נאר פאר די העכערע יחידי סגולה, וואס האבען שוין פון פריהער געהאט טיעפע קענטענישען אין פילאזאפיע, — איז די בעדייטונג פון דעם ספר זעהר גרויס נישט בלויז פאר דער אויסבילדונג פון יודענטום, נאר אויך פאר דער געשיכטע פון דעם מיטעלאלטערליכען דענקען בכלל. דא האט דער רמב״ם געוואלט זיך אליין קלאר מאכען זיין בעציהונג צו אלע פראגען פון וועלט און לעבען און אין דער זעלביגער צייט אויך בעשטימען גענוי דעם פלאץ, וואס דאס יודענטום פערנעהמט אין דער אלגעמיינער פילאזאפיע; דערביי האט ער זיך צוריק אומגעקעהרט צו דעם סיסטעם פון צונויפבינדען דאס יודענטום מיט׳ן העלעניזם, אים געגענזאץ צו דעם אויפטו פון ר׳ יהודה הלוי, וועלכער האט די יודישע „ענטפלעקונג“ נישט געוואלט אונטערווארפען קיינע אנדערע וועלטליכע אמת׳ען.

די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס דער רמב״ם פערזענליך האט געגלויבט אין צוויי געטליכע ענטפלעקונגען: איינע א

רעליגיעזע, אין דער יודישער תורה און די צווייטע אַ פילאָזאָפישע, אין דער תורה פון אַריסטו, און ווי די אַלטע יודעאָ־העלענישע דענקער האָט ער אויך געזוכט צו שאַפען אַ אָרגאַנישע פערבינדונג צווישען אָט די ביידע התגלות׳ען. נאָר אין איין זאַך איז ער זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט אַלע יודישע רעליגיאָנס־פילאָזאָפען פאַר איהם: ער האָט אַוועקגעשטעלט אַלס אונבעריהרבאַרען יסוד נישט די התגלות פון דער תורה, נאָר די פילאָזאָפישע התגלות פון דעם גריכישען דענקער, און דאָרט, וואו איהם איז אויסגעקומען אַנטקעגענצושטעלען די ביידע אמת׳ען, האָט ער די יודישע הנחות גאַנץ אָפט איבערגעוואַלט אונטערגעוואָרפען די הנחות פון אַריסטו׳ס מעטאַפיזישער לעהרע.

דער יסוד פון רמב״ם׳ס אַלע חקירות איז דער „ערשטער בעוועגער“ (המניע הראשון), וואָס האָט אַריינגעבראַכט לעבען אין דער גאַנצער יצירה. אָהן דער מציאות פון דעם דאָזיגען איינציגען „בעוועגער, וואָס איז אַליין דאָך נישט בעוועגבאַר“, קענען מיר זיך נישט פאָרשטעלען דעם קיום פון דער וועלט און די בעהעפטונג פון איהרע איינצעלנע טיילען. אָט דעם העכסטען וועזען און בעשעפער, גאָט, טאָר מען קיינע מענשליכע איינגענשאַפטען נישט צושרייבען — יעדע אייגענשאַפט פון אַ צוזאַמענגעשטעלטען און בעגרענעצטען וועזען גראַבט אונטער די פאָרשטעלונג פון גאָט׳ס אַבסאָלוטער גאַנצקייט און אונענדליכקייט. מיר קענען נאָר משיג זיין די ווירקונגען פון דער געטליכקייט, און די פאָרשטעלונג פון גאָט איז בלויז די פאָרשטעלונג פון זיינע ווירקונגען. און אַזוי ווי קיין מציאות קען זיך נישט פערגלייכען מיט דער גאָטהייט, מוז מען שוין אָננעהמען, אַז דער גאַנצער וועלטאַל וואָס איז בעשאַפען געוואָרען פון גאָרנישט דורך גאָטס ווילען, איז נישט אונענדליך, וואָרום אים פערקעהרטען פאַל, וואָלט דאָך די יצירה (בעשאַפונג) גלייך געווען מיט׳ן יוצר (בעשעפער) *). דאָ געהט דער רמב״ם איבער צו דעם אַריסטאָטעלישען „לייטער פון דער יצירה“ (סולם היצירה), וואָס אָנערקענט די מציאות פון עטליכע

---

*) אין דער הינזיכט געהט דער רמב״ם געגען אַריסטו׳ס לעהרע, וואָס אָנערקענט דעם וועלטאַל נישט פאַר אַ יצירה פון גאָט, נאָר פאַר אַ טייל פון דער גאָטהייט גופא, וואָס איז נישט אונטערגעוואָרפען קיין אָנהויב און קיין סוף און קיין פערגענגליכקייט (קדמות העולם).

קאטעגאריעס ריין-גייסטיגע וועזענס (שכלים נפרדים) אדער מלאכים צווישען גאט און דעם עולם התחתון (די אונטערשטע, פשוט'ע וועלט).

דאס שלעכטס, וואס בעמערקט זיך אין דער נידריגער וועלט, שטאמט נישט פון דער גאטהייט אליין — גאט, דער מקור פון גוטס און פאלקאמענהייט, האט נישט געקענט שאפען קיין שלעכטס; דאס איז ענטשטאנען ערשט א דאנק דער גראבער מאטעריע, וואס האט פערדארבען די גוטע השפעה פון דער גאטהייט. פון דער זעלביגער גראבער מאטעריע, נאר אין א העכערער פארם, איז אויך בעשאפען דער מענש, וועלכער טראגט אויף אזא אופן גלייך אין זיך די עלעמענטען פון שלעכטס; דערפאר האט דעם מענשענס נשמה אין זיך א טייל פון דעם ריין-גייסטיגען, געטליכען, פונ'ם „שכל הנפרד”. דער מענש איז אלזא בכח, זיך אויפצוהויבען צו דער מדרגה פון א מלאך, איבער-ווינדענדיג איינגאנצען דאס לייבליכע, קערפערליכע אין איהם. אום צו קענען דערגרייכען אט די מדרגה איז דעם מענשען געגעבען געווארען די פולע פרייהייט: דער מענש קען אונגעשטערט זיך אליין פערוואנדלען אין א איבערערדישען וועזען און ווערן אונשטערבליך — אלס א טייל פון דעם אייביגען וועלט-גייסט.

מיט דער הויכער טעטיגקייט פון זיין פארשונגס-גייסט קען דער מענש דערגרייכען נאך א העכערע מדרגה: ער קען זיך ערווערבען א בעזונדער אויפמערקזאמקייט פון דער געטליכער השגחה; ער קען זאגאר מיט זיין אידעאלען לעבען, מיט זיין שטענדיגען דענקען וועגען דער גאטהייט און אויסאיבען גאט'ס מעשים — ענטוויקלען אין זיך א אנלאגע צו דעם העכסטען מענשליכען גליק, צו דער נבואה, וואס ערשיינט אין דער געשטאלט פון א געטליכען חלום. ס'פערשטעהט זיך, אז אין דער נבואה גופא זענען אויך פערהאן פערשידענע מדרגות, און דער גרעסטער פון אלע נביאים איז געוועזען משה רבינו; ער האט אראבגעריסען אלע שלייערן, וואס פערדעקען דאס אויג פון דעם מענשליכען גייסט, און איז צוגעטרעטען ביז דעם העכסטען מקור פון אמת. אט די העכסטע ענטפלעקונג האט ער אראבגעגעבען דעם יודישען פאלק אין דער געשטאלט פון דער תורה, — די פון גאט שטאמענדע לעהרע, וועלכע איז פאלקאמען, אייביג-גילטיג און אונפערענדערליך. זי ענטהאלט נישט בלויז געזעצען, נאר אויך אידעען, גלויבענס-בעגריפען; זי זאל צו בעפרידיגען דעם הויכען מענשליכען גייסט און אויך

צו לייטערן דאס לייבליכע אינ'ם מענשען דורך זיטליכקייט און ריינע מעשים.

די ערשיינונג פון „מורה נבוכים" האט ארויסגערופען אין די יודישע קרייזען נאך א גרעסערן טומעל, ווי די ערשיינונג פון רמבם"ס פריהערדיגע ווערק. אזוי פיעל אינטעלעקטועלע עשירות, אזא שטארקע לאגישע קראפט האט נאך קיין יודישער דענקער פאר איהם נישט ארויסגעוויזען, און די אלע, וואס האבען זיך ביז אהער געוואקעלט צווישען אריסטו'ס לאגישע הנחות און די בעגריפען פון יודענטום, האבען זיך אנגעחאפט אן דער בריק צווישען די ביידע ברעגעס, וועלכער דער רמב"ם האט פאר זיי אוועקגעלעגט. דאס ווערק איז אין א קורצער צייט פערשפרייט געווארען אין די וויטסטע יודישע קהלות, און אין גיכען האבען אויך די נישט־יודישע געלעהרטע זיך שטארק מיט איהם בעשעפטיגט. עטליכע מחמד'נישע שריפטשטעלער האבען זיך אויסגעדריקט וועגען דעם נייעם פילאזאפישען סיסטעם, אז ער וועט פערשפרייטען כפירה און אטעאיזם, און דאגעגען האט אנ'אנדער מחמד'נער געשריבען א פירוש אויפן „מורה נבוכים". שפעטער איז דאס ווערק — אין א לאטיינישער איבערזעצונג — דערגאנגען אויך צו די קריסטליכע סכאלאסטיקער, און זיי האבען זיך שטארק בענוצט מיט זיינע חקירות אי'ם קאמפף מיט דער אפיקורסות.

א שטארקע אונצופריעדענהייט האט דער „מורה נבוכים" גלייך ארויסגערופען אין די ארטאדאקסישע יודישע קרייזען. די דאזיגע קרייזען האבען זיך אין דעם משך פון הונדערטער דורות צוזאמענגעלעבט מיט דעם הארציגען, נאציאנאלען גאט אין הימעל, וועלכער הערשט איבער דעם גאנצען מענשליכען געשלעכט, קוקט מיט א בעזונדער אויפמערקזאמקייט זיך־צו צו די מעשים פון זיין אויסדערוועהלטען פאלק און בעטייליגט זיך פאקטיש אין דעם גורל פון יעדען יודישען יחיד, — און דא האבען זיי פאר זיך פלוצלינג בעקומען א קאלטען מעטאפיזישען ווערזען, וועלכער האט קוים עטוואס א שיכות צו נעצעהלטע פילאזאפען, מענשען פון אייביגע טיעפע מחשבות, און קימערט זיך גארנישט וועגען כלל, וועגען די אלע דורכשניטליכע יחידים, וואס זענען יודיש־פרום, גאטספארכטיג און עהרליך, נאר נישט קיין פילאזאפען, נישט קיין חוקרים און נישט קיין „אויבער־מענשען"; און ווייל אט די געטליכע השגחה איז אין דעם רמב"ם'ס סיסטעם פערא‏ייניגט געווארען מיט א הויך־אבסטראקטער השארת הנפש,

איז אויסגעקומען, אז נאר איינצעלנע אויסדערוועהלטע האבען געקענט האפען אויף א מין ריין־גייסטיגער עולם הבא, וועהרענד דער גאנצער עולם לעבט און שטארבט אהן א שום פערבינדונג מיט די הימלישע ספערען און האט קיין זאך נישט צו ערווארטען. בעזונדער איז דער רמב״ם כמעט אזוי ווי אינגאנצען פערביינעגאנגען דעם עיקר פון תחית המתים, וועלכער האט זיך נישט געלאזען צונויפבינ־דען מיט די הנחות פון דער גריכישער מעטאפיזיק, און דאס האט דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יודישע מאמינים נאך שטארקער אנגע־גריפען.

דאס האט געטריבען דעם רמב״ם, זיך צו פערטיידיגען, און ער האט פערעפענטליכט א בעזונדער בריעף וועגען „תחית המתים" (1191). דא ערקלערט ער, אז באמת האט ער טאקי נישט געפונען קיין פילאזאפישע בעגרינדונג פאר דעם עיקר, און ער גלויבט אין איהם נאר, ווי אין א איבערנאטירליכען אויפטו פון דער השגחה. דערביי בעקלאגט זיך דער דענקער אויף די פאלשע כונות, וואס מ'האט אריינגעלעגט אין זיינע רייד, און בכלל ווייזט ער ארויס אין דעם בריעף א שטארקע אויפגערייצטקייט. ער בעקלאגט זיך אויף דעם, וואס איהם קומט אויס זיך צו פערענטפערן פאר „שוטים און אלטע וייבער", וועלכע גלויבען אין אלע איינבילדונגען און קענען זיך אפילו פארשטעלן גאט מיט אויגען און אויערן.

אויף אזא אופן האבען זיך אנגעהויבען אויסבילדען צוויי לאגערן ארום דעם נאמען פון גרויסען דענקער: פון הייסע פערעהרער און פערביטערטע געגנער. צו די ערשטע האבען אנגעהערט אויך די קהלות פון דרום־פראנקרייך; „זינט דער טויט פון די לעצטע בעלי התלמוד איז אזא מענש נישט געווען ביי יודען"; „גאט האט איהם אראבגעשיקט צו בעלעבען זיין אבגעשלאפטען פאלק", — דאס איז געווען די מיינונג פון די דרום־פראנצויזישע יודישע דענקער וועגען דעם נגיד פון קאירא. דער דיכטער אלחריזי האט איהם צוגעשיקט א לויב־ליעד מיט בעגייסטערטע אויסרופען (א מלאך ביזטו, ביזט אין גאט'ס בילד געשאפען א. א. וו.); די קהלה פון ליונעל, מיט דעם בעריהמטען תלמודישען געלעהרטען ר' יונתן הכהן בראש, האבען זיך געווענדעט צום רמב״ם מיט עטליכע וויסענשאפטליכע שאלות, און אנגעבעטען, ער זאל זיי צושיקען דעם „מורה", פון וועלכען זיי האבען אזוי פיעל געהערט.

אונטער דער צייט איז דער רמב״ם קראנק געווארען. ער איז אבגעלעגען א גאנצען יאהר, און דערצו האבען זיך אין דעם עגיפטישען הויף (נאך סאלאדינ׳ס טויט) אויך אנגעהויבען שארפע סכסוכים, וואס האבען אבגעשוואכט זיין מאכט און איינפלוס. ענדליך איז סאלאדינ׳ס עלטסטער זוהן, אלאפדאל, געווארען הערשער פון עגיפטען, און דער רמב״ם האט ווידער איבערגענומען זיין פאסטען אלס לייב־ארצט פון קאליף. פאר דעם לעצטען האט דער רמב״ם פערפאסט א רשימה פון היגיענישע כללים, אין וועלכע ער האט בעזונדער בעטאנט די מעסיגקייט אין טרינקען און אין בעציהונגען מיט פרויען, און בכלל רעקאמענדירט א ריין און פערשטענדיג לעבען.

אין דער צייט האט דער בעריהמטער ר׳ שמואל אבן תבון געגעבען צו וויסען דעם רמב״ם, אז ער נעהמט זיך איבערזעצען דעם „מורה״ פון אראביש אויף העברעאיש. דאס האט דעם קאירישען דענקער פערשאפט א גרויסען פערגניגען, און ער האט זיין פערעהרער געגעבען געוויסע אנווייזונגען בנוגע צו דער איבערזעצונג און אפילו רעקאמענדירט געוויסע פילאזאפישע ווערק צום לייענען. ביי דער געלעגענהייט שרייבט דער רמב״ם צו דער קהלה אין לונעל: „איהר, געמיינדע־מיטגלידער פון לונעל און דער סביבה, זייט די איינציגע, וואס זענט אימשטאנד צו טראגען הויך די פאהן פון משה רבינו און זיך צו פערטיפען אין די רייד פון רב אשי; אין די איבריגע ערטער (די מזרח־לענדער) ווייסט מען שוין לאנג נישט פון קיין גייסטיגער טעטיגקייט. די גרעסטע קהלות שטארבען אוים, וועניגער — גוסס׳ען א. א. וו., און אונזער גאנצע האפנונג איז נאר אויף אייך״.

א קורצע צייט נאכ׳ן שרייבען דעם דערמאנטען בריעף איז דער רמב״ם געשטארבען (20 טבת ד׳ תתקס״ה — 1204), אין דער עלטער פון זיבעציג יאהר. דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער און לעהרער האט ארויסגערופען א טיעפען טרויער אין אלע קהלות פון דער יודישער דיאספארא; אין אלט קאירא גופא איז איינגעארדענט געווארען א עפענטליכער טרויער פון דריי טעג, אין וועלכען ס׳האבען זיך בעטייליגט אי די יודען, אי די מחמד׳נער פון שטאדט. אין ירושלים איז אויסגערופען געווארען אן׳אלגעמיינער תענית, און דעם קערפער פון גרויסען נפטר האט מען איבערגעפיהרט קיין טבריה — אינ׳ם הייליגען לאנד. די לעגענדע דערצעהלט, אז אין וועג זענען

בעדואינען אנגעפאלען אויפ'ן ארון מיט די בעגלייטער; האבען זיי אבער דעם ארון נישט געקענט א ריהר טאן פון ארט, און דעמאלט האבען זיי זיך אליין אויך צוגעשלאסען צו די בעגלייטער פון דעם היילינגען.

דער רמב"ם האט איבערגעלאזען נאך זיך איין איינציגען זוהן, אבול-מעני-אברהם, וועלכער האט גע'ירשה'נט פון פאטער אי דעם פאסטען פון א לייב-ארצט, אי דעם טיטול נגיד איבער די יודישע קהלות פון מצרים.

ניינטעם קאפיטעל.

די יודישע לאגע אין מערב-אייראפא און די גרויסע מחלוקת.

מיט'ן אבשטארבען פון דעם גרויסען קאאירישען געלעהרטען איז דאס אלוועלטליכע יודענטום געבליבען אהן א צענטראלע פערזאן, אהן א גייסטיגען פיהרער און וועגוויזער. דעם רמב"ם'ס זוהן ר' אברהם (1183—1267), איז אפילו געוועזען א מענש מיט ברייטע אלגעמיינע און יודישע קענטעניסען; זיין אויטאריטעט איז אבער דאך נישט גרויס געוועזען. און נישט בלויז אין מזרח — אויך אין די מערב-לענדער, אין אייראפא, האט זיך נישט געוויזען קיין אויסערגעוועהנליכער, צייט-בעהערשענדער גייסט, וואס זאל אימשטאנד זיין צו קאנצענטרירען ארום זיך די גאנצע אומה.

צו דער דאזיגער גייסטיגער פער'יתומ'טקייט זענען צוגעקומען אויך שווערע רדיפות מצד דער קריסטליכער קירך. דער פויפסט אינאצענץ III, וואס האט דער ערשטער איינגעפיהרט די שטראף פון שייטער-הויפענס פאר יענע, וועלכע האבען געוואגט צו צווייפלען אין זיין הייליגער „אונפעהלבארקייט", — אט דער טיראן פון מלכים און פעלקער איז געוועזען א ביטערער שונא פון יודען און יודישקייט, און ער האט טיפע וואונדען איבערגעלאזען אין דעם יודישען פאלקס-ארגאניזם. דער מעכטיגער פירשט פון וואטיקאן, וועלכער האט גאנץ אייראפא אין דער מורא געהאלטען, האט זיך געפיהלט געקוועלט און געדריקט פון דעם

קליינעם הייפעל יודען, וואס האט מיט זיין קלארען פערשטאנד לויטערן גלויבען און אנגעבוירענער זיטליכקייט געדיענט, ווי א שטילער פראטעסט געגען די שרעקליכע מעשים פון דיער קירך און די קירכען-לייט. אין אנהויב פון זיין רעגיערונג האט אינאצענץ אפילו געפרובט בעשיצען די יודען פון די אכזריות'ען פון די קרייץ-פאהרער; די לעצטע האבען אויף דעם סמך פון דער מחילה וסליחה, וואס זיי האבען בעקומען פון פויפסטליכען שטוהל, אויסגעאיבט איבער יודען די שרעקליכסטע גזילות און רציחות, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געווענדעט נאך הילף צו דעם העכסטען שופט פון דער קירך, האט ער בעפוילען (1199), אויפצוהערען די אלע רציחות געגען יודען: זיי נישט צו בערויבען, נישט שמד'ען איבער געוואלט, נישט שלאגען און נישט שענדען זייערע טויטע. דערביי האט דער אלערהייליגסטער ערקלערט, אז קריסטען טארען די יודען נישט פערטיליגען, ווייל... זיי, די יודען, מוזען בלייבען פאר די קומענדיגע דורות און דאן דערווייזען דער וועלט דעם אמת פון קריסטענטום, איבערגעהענדיג צו דער הייליגער קירך! —

אט דער גרויסער צוועק האט אבער נישט אויסגעשלאסען קיין דערווייליגע רדיפות. דעם פראנצויזישען צורר היהודים פיליפ אויגוסט מאכט אינאצענץ א שארפען אויסרייד פאר זיין י ו ד ע נ פ ר י י נ ד ש א פ ט (1205): „צו זיינע אויערן איז געקומען", אז אין פראנקרייך מעגען יודען בעזיצען אונבעוועגליכע גיטער, האלטען קריסטליכע דיענערשאפט און אפילו אויפבויען נייע ש ו ה ל ע ן, וואס זענען העכער פון די שכנישע קירכען *). אויסער דעם איז די יודען נישט פערווערט, זיך צו ווייזען אין די גאסען אין די טעג פון פסחא. אין זעלביגען יאהר האט דער הייליגער פיהרער שארף געמוסר'ט פאר זיין צו-ווייכער בעציהונג צו יודען אויך דעם קעניג פון קאסטיליען, אלפאנזא, און שפעטער מיט דריי יאהר האט אזא בריעף בעקומען דער גראף פון נעווערס. די יודען — שרייט דער פויפסט אויס אין דעם בריעף — דארפען פון קריסטליכע פירשטען נישט בעשיצט, נאר פערשקלאפט ווערן; זיי

*) דאס איז געווען אין דער צייט, ווען די יודען זענען ארויסגעטריבען געווארען פון אלע פראנצויזישע פראווינצען, און פיליפ-אויגוסט האט זיי ערלויבט זיך צו בעזעצען אין זיין לאנד, פון וואנען ער אליין האט זיי פריהער פערטריבען

דאָרפּען, ווי דער ברודער-מערדער קין, מיט אייביגער שאַנד בעדעקט זיין און אייביג אַרומוואַנדערן פון אָרט צו אָרט. עס איז דעריבער אַ פערברעך, צו לאָזען די יודען וואוינען ביי זיך, צו לאָזען זיי האַנדלען און האָבען בעציהונגען מיט קריסטען און ניט צו נעהמען פון זיי קיין מעשר (צעהנט-חלק פון פערדיענסט) פאַר די דיענער פון דער קירך.

אין דעם פערביטערטען צאָרן פון אינאָצענץ III געגען יודען איז געווען אַ געוויסער קערן פון שרעק פאַר זייער שעדליכער ווירקונג בנוגע צו דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער הינזיכט האָט איהם זיין אינסטינקט נישט אינגאַנצען אָבגענאַרט. יודען האָבען באמת גע-ווירקט אויף זייערע קריסטליכע שכנים און געוועקט אין זיי פערשיע-דענע געדאַנקען, און אין דער שטאַרקער בעוועגונג געגען פויפּסט פון די „אפּיקורס'ישע" אַלביגנעזער האָט דער יודישער איינפלוס גע-שפּיעלט נישט קיין קליינע ראָליע. אַ סך פון אָט די דרום-פראַנצויזישע „אפּיקורסים" האָבען אפּילו אָפען געזאָגט: „דאָס געזעץ פון די יודען איז העכער און פאָלקאָמער, איידער דאָס געזעץ פון די קריסטען". אינאָצענץ האָט דעריבער די יודען פון דרום-פראַנקרייך געריודפ'ט צו-זאַמען מיט זיינע געגנער, און ווען ער האָט ענדליך בעזיעגט אַלע פירשטען פון די פראַנצויזישע פראָווינצען, האָט ער זיי, אונטער די שרעקליכסטע שטראָפען, געצוואונגען צו שווערן, אַז זיי וועלען די יודען קיינע פרייהייטען נישט געבען.

איינער פון די דאָזיגע בעזיעגטע הערשער איז געווען אויך דער גראַף ראַגער פון בעזיער, וועלכער האָט אַרויסגעוויזען יודען פערשיע-דענע חסדים און איז אויך געווען פערדעכטיג אין סימפּאַטיע צו די אַלביגנעזער. דאָ האָט די קרייץ-מחנה פון דעם הייליגען פאָטער, אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם בלוט-דורשטיגען נזיר אַרנאָלד, איינגעריכטעט אַ אמת'ע בלוט-באָד. „מיר האָבען נישט געשוינט — שרייבט דער אכזריות'דיגער נזיר אין זיין בעריכט צום פויפּסט — קיין שטאַנד, קיין געשלעכט, קיין עלטער — כמעט צוואַנציג טויזענד מענשען זענען אומגעקומען פון אונזער שווערד. נאָך דער גרויסער שחיטה איז די שטאָדט אויסגערויבט און פערברענט געוואָרען און די געטליכע נקמה האָט זיך דאָ אַרויסגעוויזען אויף אַ וואונדערבאַרען אופן". אין דער שחיטה זענען נישט געשוינט געוואָרען אפּילו רעכט-גלויביגע קאַטוילן, און אויף דער פראַגע פון די קרייץ-סאָלדאַטען, ווי אַזוי זיי זאָלען אונטערשיידען צווישען אַ רעכט-גלויביגען און אַ'נ-

אפיקורס (א אלבּיגנעזער), האט זיי ארנאלד געענטפערט: „איהר הרג'עט כסדר — גאט וועט זיך שוין די זייניגע ארויסגעפינען". בּיי אזא בּעציהונג צו מענשליכע לעבּענס בּכלל האט שוין, נאטירליך, וועגען שוינען די יודען קיין רייד ניט געקענט זיין: בּיז צוויי הונדערט יודען זענען געטויט געוואָרען, און מאסען האבּען די בּלוט-מענשען געפאנגען און פערקויפט.

נאך די אלע נצחונות פון דער פויפּסטליכער הייליגקייט האט זיך אָנגעהויבּען א אלגעמיינע אויסראטונג פון דער אפּיקורסות: יעדער שפּור פון פרייען געדאנק איז דערשטיקט געוואָרען — דאס דענקען בּכלל איז געוואָרען א זינדיגע זאך; די תלמידים פון דעם אפּיקורס, וואס האט געלייקענט אין דער הייליגקייט פון רוים און פון פויפּסט, האט מען לעבּעדיגערהייד פאַרבּרענט. אויף אלערליי פילאָזאָפישע שריפטען, וואס האבּען זיך געפונען אין דעם אוצר פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק — צווישען זיי אויך די ווערק פון ר' שלמה בּן גבּירול — איז ארויפגעלעגט געוואָרען א שווערער חרם, און די יודען פון שפּאניען און דרום פראנקרייך זענען געבּליבּען כמעט די איינציגע טרעגער פון ליכט און וויסען פאר גאנץ אייראָפּא. די קירך האט זיי אָבּער ניט אָבּגעלאָזען. אויף דעם קירכען-קאנגרעס אין אוויניאן (1209) זענען ווידער אויסגעארבּייט געוואָרען נייע גזירות פאר יודען; לויט איינער פון זיי האבּען יודען ניט געטאָרט ארבּייטען אום זונטאג און אין די קריסטליכע יום-טובים און אין די קריסטליכע פאסט-טעג האבּען זיי ניט געטאָרט עסען קיין פלייש. —

אין ענגלאנד זענען די יודען צו יענער צייט אויך געווען ארומגערינגעלט פון אלע זייטען מיט שונאים, און אט די אלגעמיינע ארומיגע רדיפות האבּען בּעוואויגען גאנצע דרייהונדערט רבּנים פון פערשידענע שטעדט אין פראנקרייך און ענגלאנד, אויסצעוואנדערן קיין ארץ-ישראל (1212). דאָרט זענען זיי פריינדליך אויפגענומען געוואָרען פון סולטאן אלאדיל, און זיי האבּען פערשפּרייט איבּער'ן גאנצען מזרח א נעץ פון ישיבות, וואו זיי האבּען פערפלאנצט דעם תוספי'סטישען לעהר-סיסטעם מיט זיין פלפול'דיגער שארפזיניגקייט.

אונטער דער צייט האט זיך פאר די יודען פון אייראָפּא אָנגעהויבּען א נייער שטורם. דער אלמאהאדישער פירשט מחמד אל-נזיר פון צפון-מערב אפריקא האט אויסגערופען א הייליגען קריעג פאר דער אויבּער-הערשאפט פון איסלאם איבּער דער פירענעאישער האלבּ-

אינזעל, און אין גיכען האָט זיך אַ האלבער מיליאן מחמד'נישע קריע-גער שוין געפונען אין אַנדאלוזיען. דאָס האָט ארויסגערופען אַ נייעם קרייץ-צוג פון דער גאַנצער קריסטליכער וועלט און די אָנגעקומענע צע-ווילדעטע מחנות, אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם אויבען דערמאָנטען אַרנאָלד האָבען זיך קודם כל ארויפגעוואָרפען אויף די יודען פון דער רייכער קאסטילישער הויפטשטאָדט, טאָלעדאָ (יוני 1212). צום גליק האָט אלפאָנסאָ זיך אָנגענומען פאַר יודען, און זיי האָבען קיין סך נישט געליטען.

מיט אַ קורצע צייט שפּעטער האָט אינאָצענץ געלאָזען צוזאַמענ-רופען אַ אויסערגעוועהנליכע קירכען-פערזאַמלונג, וואָס האָט די מאַכט פון רוים נאָך פערברייטערט און גאַנץ איירָאפּאַ איינגעשלאָסען אין די ראהמען פון גייסטיגער קנעכטשאַפט. יודען האָבען פערשטאַנען, אַז די פערזאַמלונג וועט זיי קיין גוטס נישט ברענגען און געפּרובט זיך משתדל זיין פריהער; דאָס האָט אָבער נישט געהאָלפען, און דער קאָנגרעס האָט אָנגענומען פיער בעשלוסען געגען יודען. די שווערסטע פון די דאָזיגע בעשלוסען זענען געוועזען די, אַז יודען דאַרפען יעהרליך איינטראָגען אַ גרויסען שטייער פאַר דער קירך, אויסער דעם געוועהנלי-כען מעשר, און אַז זיי טאָרען זיך נישט קליידען גלייך מיט די קריסטען, ווייל די גלייכע קליידונג פיהרט צו געמישטע חתונות צווישען „גלויבינגע" מיט „נישט-גלויבינגע". אגב, האָבען די הייליגע פון דער קירך זיך דאָ כלומר'שט אָנגענומען פאַר דעם געזעץ פון דער תורה, וואָס פערבאָט יודען צו זיין אויסערליך גלייך מיט די נישט-יודי-שע (געצענדינענערישע) פעלקער, און דערפון איז ארויסגעקומען דער רשעות'דיגער אויפטו, אַז יודישע קינדער דאַרפען פון צוועלפ-טען לעבענס-יאָהר אָן טראָגען אין זייער קליידונג איין שטיק (לאַטע) פון אַבעזונדער פאַרב, די מענער אויף די היט און די פרויען — אויף די שלייערס (30 נאָוועמבער 1215). דאן האָט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה פון שטאַנדען-פערזאַמלונגען און מי-ניסטערשע זיצונגען, וואָס האָבען זיך ספּעציעל בעשעפטיגט מיט דעם ערפינדערישען „יודען-צייכען": בעשטימט זיין פאַרב, פאָרם, לענג און בריים און אַזוי ווייטער.

און די שענדליכע יודענפרעסער האָבען זייער צוועק דערגרייכט: דער „צייכען" האָט דעם יודען געמאַכט צו שאַנד און שפּאָט אין די אויגען פון דער גאַנצער קריסטליכער בעפעלקערונג; האָט זיך אַ יוד

בעוויעזען אין גאס, זענען איהם הונדערטער שקצים בעפאלען, געשלאגט פון איהם, פערוואָרפען איהם מיט בלאָטע, געשלאָגען און אָפּט אויך דער׳הרג׳עט. די קריסטען האָבען זיך בכלל צוגעוועהנט פון דעמאָלט אָן צו קוקען אויף יודען, ווי אויף ניעדריגע בעשעפעניסען, וואָס פערדיענען קיין אַכטונג און קיין מיטלייד נישט, און דאָס האָט געווירקט אויך אויף די אונגליקליכע גופא: זיי האָבען פערלוירען יעדען שפור פון זעלבסטאַכטונג און נאַטירליכען שטאָלץ. פעראַכט און בעליידיגט פון אַלעמען און אָהן אַ שום צוטריט צו די העכערע קרייזען פון דער קריסטליכער געזעלשאַפט, האָבען די יודען פערנאַכלעסיגט זייער אויסערליכען אויסזעהן, פערלוירען יעדען געפיהל פון שענהייט און געשמאַק און בעקומען אינגאַנצען אַ פּנים פון טרויעריגע און דערשלאָגענע.

נאַטירליך, איז די גזירה נישט אַזוי שנעל דורכגעפיהרט געוואָרען און די יודען האָבען זיך מיט אַלע מעגליכקייטען געוועהרט געגען דעם געצוואונגענעם שאַנדפלעק. בעזונדער האָבען געאַרבייט אין דעם די קהלות פון שפאַניען און דרום־פראַנקרייך, וואו יודען האָבען נאָך דערווייל פערנומען פערשיעדענע אָנגעזעהענע פּאָסטענס (פון דיפּלאָמאַטען, שאַץ־מייסטער׳ס, לייב־דאָקטוירים א. א. וו.); זיי האָבען זיך דערשלאָגען צו דעם נאָכפאָלגער פון אינאָצענץ III, האָנאָריוס III, און ביי איהם געפּועל׳ט, אַז די בישאָפען זאָלען קוקען אויף דעם ענין צווישען די פינגער. אין אַראַגאָניען ווידער האָט זיך וועגען דער גזירה שטאַרק משתדל געוועזען דער בעריהמטער לייב־דאָקטאָר פון קעניג, יצחק בנבנישתי, וועלכער איז געוועזען שטאַרק געליעבט פון אַלעמען און האָט אַפילו בעקומען אַ אייגענהענדטיגען דיפּלאָם פון פּויפּסט; אין זיין זכות האָט מען אַלע איבריגע יודען אויך נישט געצוואונגען צו טראָגען דעם שאַנד־צייכען. דער זעלביגער פּויפּסט האָנאָריוס האָט, איבריגענס, זיך אויך בעצויגען צו יודען מיט אַ טיעפען חשד, און ער האָט געזוכט צו ווירקען אויף די קריסטליכע הערשער, זיי זאָלען נישט אַנפערטרויען יודען קיין דיפּלאָמאַטישע שליחות׳ען.

אין ענגלאַנד זענען יודען פון דעם שאַנד־צייכען נישט בעפרייט געוואָרען — דאָס האָבען זיי געהאַט צו פערדאַנקען דעם אַכזריות׳דיגען ערצבישאָף פון קענטערבורי לאַנגטאָן. ער האָט זאָגאַר די רדיפות געגען יודען נאָך פערמעהרט און פערשטאַרקט, און ווי עטליכע היסטאָריקער ווילען האָבען זאָל דאָס האָבען געוועזען אַ נקמה פון יודען

דערפאר, וואס אין דעם זעלביגען יאהר האט זיך א דיאקאן מגייר געווען (נאטירליך, איז ער פערברענט געווארען אויפן שייטערהויפען). די דאזיגע רדיפות האבען נישט אויפגעהערט אויך פאר דער צייט פון דעם אויפגעקלערטען און פרייזיניגען קייזער פרידריך II, וועלכער האט געהאט ביי זיך אין הויף יודישע געלעהרטע אלס איבערזעצער פון אראבישע וויסענשאפטליכע ווערק (אויף לאטיניש).

נאך טרויעריגער איז געווען די יודישע לאגע אין דרום-פראנקרייך. דא זענען אבגעפרישט געווארען אלע פערשימעלטע גזירות פון די אלטסטע צייטען, און אין דער גאנצער וואך, למשל, פון פסחא האבען יודען זיך נישט געטארט ווייזען אין גאס. אט די אלע צרות זענען נאך אבער אלץ נישט געווען דאס לעצטע ווארט פון דער קירכליכער ער־פינדערישקייט אויף דעם געביעט פון פערביטערן דאס יודישע לעבען. דער גיהנם-קוואל האט זיך געעפענט פאר יודען פון גאנצע פיער זייטען: פון פויפסט גרעגאר IX אין רוים, פון קעניג לודוויג IX (דער היייליגער) אין פראנקרייך, פון קעניג פערדינאנד III אין קאסטיליען און ענדליך פון דעם דאמיניקאנער-גענעראל רײמונד דע פעניאפארטע, *) וועלכער האט דורכאוים געוואלט בעגליקען די נשמות פון אלע יודען און מחמד'נער.

אין יענער צייט האט זיך די מאכט פון רוים פערשפרייט אויך איבער די לענדער ביי די ברעגעס פון דונײ און טעאיס. אין אונגארן האבען די יודען גאנץ פריה איינגעוואנדערט פון ביזאנ־טיען און פון דער כאזארישער מלוכה, און הגם די מאדיארען זענען שוין דעמאלט געווען האלבע קריסטען, האבען זיי דאך זיך בעצויגען מאלעראנט צו יודען, ווי צו די געצענדיענער און מחמד'נער, וואס האבען געלעבט אין דעם לאנד. יודען האבען דא פון די אלטסטע צייטען געהאלטען אין ארענדע פערשיעדענע מלוכה-שטייערן און האבען בכלל פערנומען זעהר אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס. דאס האט זיך געצויגען ביז דער צייט פון פויפסט גרעגאר IX, וועלכער האט געצוואונ־גען דעם אונגארישען קעניג אנדרעאס, צו דערוייטערן יודען פון יעדען עהרען-פאסטען. אנדרעאס האט געפרובט אין אנהויב זיך נישט

*) דאמיניקאנער און פראנציסקאנער — דאס זענען נעמען פון צוויי אלט-קאטוי־ליטע מאנאכען-ארדענס.

שטארק רעכנען מיט דער גזירה, דאן האט דער פויפסט ארויפגעלעגט אויף איהם א שווערען חרם, און דער קעניג האט געמוזט געבען א פייערליכע הבטחה (1233), אז ער וועט יודען און מחמד'נער נישט צולאזען צו קיין שום אמט, נישט לאזען זיי האבען קריסטליכע לייב-אייגענע, חתונה האבען מיט קריסטען און ענדליך אויך — זיי צווינגען צו טראגען דעם שאנד-צייכען. די זעלביגע שבועה האבען געמוזט געבען דער קעניג פון סלאוואניען און אלע איבריגע פירשטען פון לאנד.

אט די אלע רדיפות פון אויסווייניג האבען נישט געקענט בלייבען אהן א טיעפער ווירקונג אויף דעם אינוועניגסטען יודישען לעבען, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין זעהר א שארפער פארם. דאס פערשטארקטע רעליגיעזע געפיהל האט זיך מיט אמאל אנגעהויבען ארומצוזימען פון אלע מעגליכע שלעכטע ווירקונגען, און דא האט עס זיך אנגעשטויסען אן דעם נייעם שטראם אין יודענטום, וואס האט זיך געצויגען פון רמב"ם'ס ווערק. דער לעצטער האט, ווי ס'איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, אין א סך היגזיכטען אבגעטרעטען פון דער יודישער מסורה און בכלל פערבויגען נישט ווייניג ביבלישע און תלמודישע שטעלען, וועלכע האבען זיך נישט געלאזען איינפאסען אין די ראהמען פון דער אריסטאטעלישער פילאזאפיע. דאס האט אין די ארטאדאקסיש-רבני'שע קרייזען ארויסגערופען א שטארקען שטורם געגען יעדען מין פילאזאפיע איבערהויפט. אויף דעם באדען איז ענטשטאנען א פערביטערטער קולטור-קאמפף מיט צוויי פיינדליכע לאגערן, וואס האבען זיך קאנצענטרירט ארום דעם נאמען פון פערשטארבענעם דענקער: מיימוניסטען און אנטי-מיימוניסטען. די לעצטע, בעזונדער יענע פון זיי, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם רמב"ם, האבען אפילו נישט געוואגט צו ריידען שלעכטס אויף איהם אליין און צו צווייפלען אין זיין עהרליכקייט און פרומקייט; זיין ווירקונג אבער האבען זיי אנערקענט פאר שעדליך, ווייל די מיינונגען, וואס ווערן ארויסגעזאגט אין זיינע ווערק, זענען סותר די טראדיציאנעלע יסודות פון יודענטום.

אנגעהויבען האט זיך אייגענטליך דער אידעען-קאמפף גלייך נאכ'ן רמב"ם'ס טויט. נאך אין יאהר 1205 האט א געלעהרנטער יונגערמאן פון טאלעדא, מיט'ן נאמען ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיא, אנגעשריבען א עפענטליכען בריעף צו די „חכמי לוניל" (די געלעהרנטע פון ליונעל), אין וועלכען ער האט זיי אויפמערקזאם

געמאַכט, אויף די „אַפּיקורסי׳שע שטעלן אין „ספר המדע“ פון רמב״ם׳ס „משנה תורה“. דער בריעף האָט אָבער קיין ערפאָלג נישט געהאַט, און דער אָנגעזעהענער גדול ר׳ אהרן בן משולם האָט דעם אָנפאַלער הארב אָבגעענטפערט פאַר דער חוצפּה, זיך צו טשעפּען צו אזא ריזע, ווי דער רמב״ם. דער בעריהמטער ר׳ ששת בנבנישתי פון באַרצעלאָנא האָט אויך חוזק געמאַכט פון דעם יונגען פאַנאַטיק, און געשריבען: „מ׳רופט איהם בעליַיכטער (מאיר), ווערהענד ער בלאָנדזשעט גאָר אין דער פינסטער“. געצוואונגען פאַר זיך האָט אבולעפיא נאָך עטליכע רבנים פון צפון פראַנקרייך, צווישען זיי איינער פון די בעלי התוספות, ר׳ שמשון פון סאַן. דערמיט האָט זיך דערוויַיל דער טומעל פערענדיגט, און דעם רמב״ם׳ס אידעען האָבען זיך פאַר דער צייט שטאַרק פערשפּרייט אין גאַנץ שפּאַניען און דרום פראַנקרייך. כמעט אלע בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייטען אין די לענדער זיינען בעהערשט געוואָרען פון דער ראַציאָנאַליסטישער פאָרשונגס-מעטאָדע, און האָבען אָנגעהויבען זיך בעציהען שטרענג-קריטיש צו אַלע דאָגמען און געבאָטען פון יודענטום. נאַטירליך, האָט עס געמוזט פיהרען צו אַ געוויסער קאַלטקייט בנוגע צום אָבהיטען די דאָזיגע געבאָטען, און אַ סך האָבען אָנגעהויבען שטאַרק מקיל זיין אין זאַכען, וואָס זענען ביז דאַן געווען זעהר פערהייליגט — עס איז זאָגאַר דערגאַנגען ביז חתונה-פערבינדונגען מיט קריסטליכע אָדער מחמר׳נישע פרויען.

דאָס האָט ענדליך שטאַרק אויפגעטרייסעלט די אָרטאָדאָקסישע קרייזען, און באַלד האָט זיך צופלאַקערט אַ הייסער און פערביטערטער קאַמפּף. עס האָט זיך געפונען אַ שטרענג-פרומער תלמודישער געלעהרטער, מיט׳ן נאָמען ר׳ שלמה בן אברהם פון מאָנפּעליע, וועלכער האָט דער ערשטער גענומען אויף זיך מקנא צו זיין קנאת ד׳ צבאות און איינמאָל פאַר אַלע מאָל פערניכטען די פערשאָלטענע פילאָזאָפיע. ער האָט צוגענומען צו זיך נאָך צוויי תלמודישע געלעהרנטע, ר׳ יונה בן אברהם גערונדי און ר׳ דוד בן שאול, און צוזאַמען האָבען זיי אויסגערופען אַ חרם (אָנהויב 1232) איבער יענע אַלע, וועלכע לערנען די פילאָזאָפישע טיילען פון רמב״ם׳ס ווערק, בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאַפטליכע חקירות וועגען גאָט און גלויבען און טייטשען בכלל אוים די תורה און דעם תלמוד נישט אין פשטות. אויף דעם חרם האָבען זיך גע׳חת׳מעט נאָך פיעל רבנים פון צפון-פראַנקרייך, צווישען זיי אויך דער בעריהמטער ר׳ יחיאל פון פּאַריז.

דערמיט אבער האט זיך דאס פייער נאר פונאנדערגעקאכט. דערוויסענדיג זיך פון דעם חרם, האבען די מיימוניסטען פון דרום־פראנקרייך אויפגעהויבען א גאנצען שטורם. זיי האבען אין דעם שריט געזעהען אין א שענדליכע בעליידיגונג פאר'ן נאמען פון דעם גרויסען דענקער און געזעצלעהרער, אין די געפאהר פון א שרעקליכער שפאלטונג, און די דריי גרויסע דרום־פראנצויזישע קהלות: בעזיער, ליונעל און נארבאנא האבען מבטל געווען דעם חרם פון ר' שלמה'ן מיט זיינע חברים. די קהלה פון מאנפעליע גופא האט זיך אויך צוטיילט אויף צוויי פארטייען: די געבילדעטע זענען געווען געגען ר' שלמה'ן און דער פרומער המון — פאר איהם. דא איז עס אפילו דערגאנגען צו געשלעגערייען, און באלד האט זיך די מחלוקת פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון קאטאלאניען, אראגאניען און קאסטיליען. די מחלוקת איז פון ביידע זייטען געפיהרט געווארען מיט א פערביטערטער ליידענשאפטליכקייט, און דאס ערגסטע דערביי איז געווען דאס, וואס ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף אלטע אויטאריטעטען.

אין לאגער פון די מיימוניסטען האבען זיך בעזונדער אויסגעטיילט די געשטאלטען פון צוויי בעריהמטע פערזענליכקייטען: ר' דוד קמחי און דער יונגער ר' משה בן נחמן. דער ערשטער, אלס העברעאישער שפראך־פארשער און ביבעל־ערקלערער, איז געווען איינער פון די היציגסטע פערעהרער פון רמב"ם, און די אנטי־מיימוניסטען פון צפון־פראנקרייך האבען אויף איהם אויסגערופען א בעזונדער חרם — פאר זיין מיימוניש־פילאזאפישען פירוש אויף דער וויזיע פון יחזקאל הנביא און פאר זיין ערקלערונג, אז ווען משיח וועט קומען, וועט דער תלמוד בטל ווערן. אין דעם קאמפף געגען די אנטי־מיימוניסטען איז אלזא דער רד"ק פערזענליך פעראינטערעסירט געווען, און ער האט אליין, אונטערגענומען א רייזע קיין שפאניען, כדי צו בעקומען אויף זיין צד די דארטיגע קהלות.

די צווייטע טאן־געבענדע פערזענליכקייט אין דעם קאמפף, ר' משה בן נחמן (דער רמב"ן, געב. 1125, געשט. 1370) פון געראני, האט געפרובט שטילען די צורייצטע ליידענשאפטען און רופען צו א ערנסטער איבערלעגונג. ער אליין איז שטרענג געשטאנען אויף דעם באדען פון דער מסורה און יעדער מאמר פון תלמוד און אפילו פון די שפעטערדיגע גאונים (שוין נישט רעדענדיג וועגען די הייליגע שריפטען) איז געווען פאר איהם הייליג און אונבעריהרבאר: לויט דער

געשעצונג א דאָקטאָר און בכלל א מענש מיט ברייטע אלגעמיינע קענטעניסען, האָט ער דאָך געקוקט מיט פעראַכטונג אויף דער גריכישער פילאָזאָפיע, און אין דער צייט, ווען דער רמב"ם האָט איבערהויפט געזוכט אַלץ קלאָר צו מאַכען אין יודענטום, אַלץ אונטערצעוואַרפען דער קריטיק פון דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד, — האָט דער רמב"ן גראָד די קבלה גערעכענט פאַר דאָס היייליגסטע און העכסטע פון דער יודישער ענטפּלעקונג. דער רמב"ן האָט געגלויבט אויך אין רוחות און שדים, וואָס דער רמב"ם האָט גערעכענט פאַר געצענדיענסט; ביי דעם אַלעם איז אָבער דער רמב"ן דאָך געווען פיעל טאָלעראַנטער פון די צפון-פראַנצויזישע רבנים. צו דער צייט, ווען דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען אויף די מיימוניסטען, האָט דער יונגער, נאָר זעהר אָנגעזעהענער גאון פון גערונאַ (דער רמב"ן) זיך געשטעלט אויפ'ן צד פון די חרם-אויסרופער: ר' שלמה פון מאָנפעליע און זיין פעטער ר' יונה, און זיך געווענדט מיט אַ בריעף צו די קהלות פון אַראַגאָניען, נאַווארא און קאַסטיליען, אין וועלכען ער האָט זיי אויפגעפאָדערט, זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון די „פאַלשע" מיימוניסטען.

די מעהרסטע קהלות פון שפּאַניען האָבען זיך אָבער יאָ געלאָזען „פערפיהרען". דער לייב-אַרצט פון אַראַגאָנישען קעניג, בחיאל אבן-אלקאָנסטאַנטיני, זיין ברודער שלמה, מיט נאָך צעהן אָנגעזעהענע פיהרער פון דער קהלה אין סאַראַגאָסאַ האָבען אויפגערופען אַלע אַראַגאָנישע קהלות, זיך צו פעראייניגען מיט זיי אין קאַמפּף געגען יענע, וואָס האָבען געוואַגט אַרויסצוטרעטען געגען דער גרויסקייט פון רמב"ם, „וועלכער האָט אונז אַרויסגעצויגען פונ'ם תהום פון אונוויסענהייט, פערבלענדעניש און נאַרישקייט". אויף דעם אויפרוף האָבען זיך אָבגערופען די פיער קהלות: הוסעקאַ, מאָנזאָן, קאַלאַטאיוד און לערידאַ, וועלכע האָבען זיך פעראייניגט מיט די מיימוניסטען. דער ענטשיידונגס-פונקט פון דעם קאַמפּף איז אָבער געלעגען אין דער טאָנגעבענדער טאָלעדאָ, און גראָד דאָ איז די שטימונג געווען מעהר פאַר ר' שלמה'ן, ווי געגען איהם. דער אויבען-דערמאָנטער ר' מאיר אַבולעפיאַ האָט אין זיין בריעף צום רמב"ן פאָראויס פערזיכערט, אז די גדולים פון טאָלעדאָ זענען צופריעדען מיט'ן חרם, וואָס איז אויסגערופען געוואָרען אויף יענע, „וועלכע שטיצען זיך אויף זייער פערשטאַנד און זאָגען, אז גאָט באָדערט גאָרנישט קיין אויסערליכע

מעשים, נאר בלויז אינערליכע פערטיעפונגען אי'ם גייסט פון דער פילאָזאָפיע. אין דעם בריעף דראָהעט ער זאָגאר, אז ער מיט זיינע חברים וועלן זיך איננאנצען אָבזונדערן פון די פערברעכערישע מיימוניסטען און מיט זיי מעהר קיין מגע ומשא נישט האָבען, — ווי מיט אָבגעריסענע טיילען פון דער אומה. דאָס האָט דעם רמב״ן ארויסגעבראכט אויפן רעיון די מורא פאר א נייער שפאלטונג אין יודענטום, און ער האָט פאָרגעלעגט א אויסוועג, וואָס האָט געזאָלט צופריעדענשטעלען ביידע צדדים. דער פאָרשלאַג איז בעשטאַנען אין דעם, אַז דעם חרם פון רמב״ם׳ס הלכי׳שע ספרים, צווישען זיי אויך דעם עטישפילאָזאָפישען ספר המדע, זאָל מען אראָבנעהמען, דען „ווער עס שיידט זיך אָב פון רבי׳ס (רמב״ם׳ס) ספרים איז, ווי ער וואָלט זיך אָבשיידען פון לעבען״; דאגעגען זאָל פערבאָטען ווערן צו לעהרנען „קאָמפאַניעס־ווייז״ (עפענטליך) דעם „מורה נבוכים״. און דערביי זאָל מען אויך קיין זעהר האַרבע מיטלען נישט אָנווענדען, נאָר ווירקען מיט גוטען: „ווער ס׳וועט פאָלגען וועט פאָלגען און ווער נישט — נישט; מ׳קען דאָך נישט צווינגען אלע יודען, זיי זאָלען זיין חסידים און צדיקים״.

די דאָזיגע פשרה האָט קיינעם פון די קעמפענדע צדדים נישט בעפריעדיגט — צו טיעף איז געווען דער אָבגרונד צווישען דעם רמב״ם׳ם יודישקייט און דאָס יודישקייט פון דער מסורה, אום זיי זאָלען נאָך קענען אויף וועלכען ס׳איז אופן קומען צווישען זיך צו אַן אויסגלייך. איינער פון די מעהר בעוואוסטזיניגע צווישען די אַנטימיימוניסטען, דער פירשט (נשיא) פון קאסטילישען יודענטום און לייבארצט פון קעניג ר׳ יהודה בן יוסף אבן אלפאכר, האָט דעם געדאנק זאָגאר אָפען און דרייסט ארויסגעזאָגט. אלס טאָן־געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייט, האָט דער ר׳ יהודה אלפאכר זיך געהאלטען די ערשטע צייט פון דער ווייטען און נישט ארויסגעזאָגט קיין בעשטימטע מיינונג וועגען דער פראגע; דאַן האָט זיך דער אלטער ר׳ דוד קמחי געווענדעט צו איהם מיט א היים׳ען בריעף (ער האָט זיך געלאָזען אליין פאָהרען צו איהם פון דרום־פראנקרייך, נאָר אין וועג איז ער קראנק געוואָרען), אין וועלכען ער האָט איהם אויפגעפאָדערט, ארויסצוזאָגען זיין מעכטיג וואָרט וועגען דער ברענענדיגער מחלוקת און איינמאל פאר אלע מאָל א סוף מאַכען מיט די ווילדע מעשים פון די פינסטערע „פאנאטיקער״. און אבן אלפאכר האָט זיין

װאָרט אַרויסגעזאָגט; דאָס איז אָבער געװען אַ האַרטער קלאַפּ ניִשט פאַר די פאַנאַטיקער, נאָר פאַר די פרײַזיניגע מײַמוניסטען. אין זײַן שאַרפען ענטפער דעם רד״ק שרײַבט ער: בן מײַמון האָט געװאָלט צונויפבינדען די תורה מיט דער גריכישער פילאָזאָפיע און געמיינט, אַז זיי װעלן בײדע הויזען צוזאַמען; דאָס קען אָבער ניִשט זײַן — די תורה קען זיך ניִשט פערבינדען מיט דער פילאָזאָפיע, װאָס שטיצט זיך אָפט אויף סאָפיסטישע פּשט׳לעך. דאָ װײַזט ער אָן אויף אַ סך פאַקטען פון דער תורה, װאָס דער „מורה נבוכים" ערקלערט זיי „על פי שכל" אַזוי, אַז מ׳קען זיי יאָ אָננעהמען און ניִשט אָננעהמען, און קומט צו צו דעם בעשלוס, אַז בײַ דעם גאַנצען כבוד, װאָס ער פיהלט צו דעם גרויסען גײַסט, צו דעם טיעפען דענקער און מחבר פון „משנה תורה", זעהט ער דאָך אַ סך שעדליכעס אין זײַנע פילאָזאָפישע װערק. „אַ תורה האָט אונז געגעבען — שרײַט אויס אבן אַלפאַכר — משה (רבינו), און איהר װילט דעם רבי׳ן משה (בן מײַמון) ז״ל אויפהויבען העכער פון די נביאים... אין „מורה" זעניען ניִשט אַלע שטעלען גלײַך: אַנדערע זענען גוט, אַנדערע זענען אָבער שעדליך. הלואי װאָלט דער ספר (מורה נבוכים) אינגאַנצען ניִשט געשאַפען, ניִשט איבערזעצט און ניִשט געלײענט געװאָרען... דער ערשטער שולדיגער איז ר׳ שמואל אבן תבון; ער האָט איהם איבערזעצט אויף העברעאיש און אויף אַזאַ אופן פערשפרײַט צװישען המון אַזעלכע מײנונגען, װאָס זענען בעשטימט נאָר פאַר יחידי סגולה..."

נאָך דעם אַלעמען איז די שטימונג פון דער מעהרהײַט צװישען פאָלק און די רבנים דאָך געװען אויף דער זײַט פון די מײַמוניסטען, און װען דער אויפגערײצטער ר׳ שלמה האָט געזעהען, אַז די צאָהל פון זײַנע מײנונגס-חברים װערט אַלץ קלענער, האָט ער זיך בעשלאָסען אויף אַ שענדליכער עובדא. דאָס איז געװען אין דער צײַט, װען גרעגאָר IX האָט אײַנגעאָרדענט אינקװיזיציאָנס-געריכטען אין אַלע גרעסטע שטעדט פון דרום-פראַנקרײַך, צו משפּט׳ען די פערדעכטיגע אין אַפּיקורסות; אָט די בלוט-געריכטען זענען אַװעקגעשטעלט געװאָרען אונטער דער השגחה פון די אַכזריות׳דיגע דאָמיניקאַנער און צו זיי האָט זיך דער צוהיצטער קנאי געװענדעט נאָך הילף אים קאַמפּף מיט די מײַמוניסטען. ר׳ שלמה מיט זײַן חבר ר׳ יונה זענען געקומען צו די דאָמיניקאַנער און האָבען געזאָגט צו זיי: איהר פערברענט אײַערע אַפּיקורסים, פערפאָלגט זשע אויך אונזערע. די מעהרסטע יודען פון פראָװאַנס (דרום-פראַנקרײַך)

זענען אנגעשטעקט מיט די אפיקורסישע ווערק פון ר׳ משה בן מיימון. ווען איהר וועט אט די ווערק עפענטליך און פייערליך פערברענען, וועט דאס די יודען אבשרעקען". דערביי האבען זיי פארגעלייענט פאר די דאמיניקאנער געוויסע שטעלען פון ספר המדע און מורה נבוכים, פון וועלכע די בעגרענעצטע מאנאכען זענען פעריציטערט געווארען, און דאס איז, נאטירליך, גענוג געוועזן פאר די היילינגע דינער פון דער קירך, זיך אנצוחאפען אן דעם פארשלאג. די שרעק פון דער קירך איז נאך גרעסער געוועזן דערפאר, וואס דער „מורה" איז שוין דעמאלט געוועזן איבערזעצט אויך אויף לאטייניש, און דאס האט דעם גורל פון די „שעדליכע" ווערק נאך צוגעאיילט: די שלוחים פון דער אינקוויזיציע האבען זיך גלייך ארויסגעלאזען איבער אלע יודישע הייזער פון מאנפעליע, און אלע געפונענע עקזעמפליארען פון „ספר המדע" און „מורה" זענען דערנאך עפענטליך פערברענט געווארען. אויף ר׳ יונה׳ס פערלאנג איז דאס זעלבע פארגעקומען אויך אין פאריז: אויך דא האט מען דעם רמב״ם׳ס ספרים צונויפגעזאמעלט אין גאס און אנגעצונדען — ביי א אלטאר-ליכט פון א דערבייאיגער קירך.

אט די שענדליכע מסירה האט ארויסגערופען א געוואלדיגע אויפרעגונג אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. אין גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען האט אויסגעבראכען א שטורם פון צארן און כעס געגען דעם אונגעלומפערט-פערברעכערישען קנאי מיט זיינע חברים, וואס האט פעראייניגט די פריהערדיגע געגנער און אנהענגער. פון אלע זייטען האבען זיך געשאטען קללות און זלזולים אויף די קעפ פון די „מוסרים", און די פריהערדיגע הייסע אנהענגער פון ר׳ שלמה׳ן (אויך ר׳ מאיר אבולעפיא) זענען פון חרפה אינגאנצען אנטשוויגען געווארען. די מיימוניסטען ווידער האבען איצט אין איין אטעם געוואדפען פיילען פון פייערדיגע בריעף און גיפטיגע סאטירען אין די רייהען פון די בעשולדיגטע, און דאס האט ווייטער געבראכט צו עקסצעסען פון דער צווייטער זייט: עטליכע איינפלוסרייכע מיטגלידער פון דעם מיימוניסטישען צד האבען פאר דעם זעלביגען אינקוויזיציאנס-געריכט בעשולדיגט די קנאים אין פאלש עדות-זאגען געגען רמב״ם׳ס ווערק, און דאס געריכט האט ביז צעהן אנגעקלאגטע געלאזען אויסשניידען די צינגער פון מויל (איינער פון די דעמאלטיגע סאטיריקער האט געלייענט איבער די בעשטראפטע דעם פסוק: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ד. ה. זיי האבען געווענדעט זייערע מיילער

ועגען הימעל, איצט וואלגערט זיך זייער צונג אויף דר'ערד.

געענדיגט האט זיך דער קאמפף מיט'ן פאלשטענדיגען נצחון פון די מיימוניסטען. וואס מיט ר' שלמה'ן איז געווארען — איז נישט בעקאנט; דאגעגען האט ר' יונה עפענטליך אויסגעדריקט א טיעפע חרטה איבער זיינע מעשים; ער האט גענומען אויף זיך א שווערע תשובה, און וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט, האט ער זיך אומעטום מתודה געווען און פאר אלע אויסגערופען: „משה (בן מיימון) איז אמת און זיין תורה איז אמת, נאר מיר זענען פאלש". — צווישען די קעמפפענדע צדדים האבען זיך, איברינגענס, געפונען אויך אזעלכע, וואס האבען געזוכט צו פערהיטען די שלעכטע ווירקונג פון רמב"ם'ס חקירות מיט אנ'אנדער, פונקט אנטקעגענגעזעצטער ווירקונג; אזוינער איז געווען דער אנגעזעהענער תוספ'יסט ר' משה פון קוצי. א בעריהמטער און טיעף-געלעהרגטער תלמודישער געזעצקענער (ער האט מחבר געווען א מין קארעקס לויט'ן זין פון דער מסורה, מיט'ן נאמען „ספר מצוות גדול", קורץ: סמ"ג), האט ער זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אלס בעליעבטער דרשן, און דאס האט ער אויסגענוצט אויף צו פערשטארקען דעם יודישען רעליגיעזען געפיהל. ער איז ארומגעפאהרען פון שטאדט צו שטאדט איבער גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען, און מיט זיינע הארציגע דרשות געפלאנצט אין די יודישע הערצער פרומקייט, עהרליכקייט און גוטע מענשליכע מדות. אונטער דער ווירקונג פון די דאזיגע דרשות האבען א סך לייכטזיניגע און לייכטגלויביגע יודען אנגעהויבען שטרענגער אבצוהיטען די געבאטען פון דער תורה און פיעל האבען זיך אפילו אבגעטיילט פון זייערע קריסטליכע אדער מחמד'נישע פרויען.

ר' משה איז געשטארבען אין יאהר 1260; זיין צייט-חבר ר' יצחק פון קארבייל האט ארויסגעגעבען א פערקירצטע אויסגאבע פון דעם גרויסען ספר מצוות (סמ"ג), אום איהם צו מאכען מעהר צוגענגליך פאר די ברייטע שיכטען פון פאלק. אט די פערקירצטע אויסגאבע האט בעקומען דעם נאמען „ספר מצוות קטן" אדער אבגעקירצט: סמ"ק.

צעהנטעם קאפיטעל.

די אויפבליהונג פון דער קבלה.

צו די כאראקטעריסטישע ערשיינונגען אינ׳ם יודישען גייסטיגען לעבען פון יענער צייט דארף מען צורעכנען אויך די שטארקע אויפ־בליהונג פונ׳ם יודישען מיסטיציזם, פון דער קבלה. דאס איז געווען ווי א מין רעאקציע געגען דער ממשלה פונ׳ם טרוקענעם ראציאנאליזם, וועלכען אלערליי יודישע און נישט־יודישע פילאזאפען האבען אריינגע־פיהרט אין די ספערען פון יודישען שאפען און דענקען. דער סיסטעם פון חקרה׳נען זיך, פון צוגליעדערן יעדער זאך מיט׳ן קאלטען שכל, האט איבערהויפט „נישט בעפריעדיגט דאס רעליגיעזע געוויסען פון יענע הארציג־גלויביגע, וועלכע האבען געזוכט אין יודענטום נעהרונג נישט פאר׳ן פערשטאנד, נאר פאר׳ן געפיהל, וועלכע האבען געזוכט זעלבסטפערגעסונג און נישט זעלבסטבעוואוסטזיין"; געטריעבען פון די „אויפגעקלעהרטע" מיימוניסטען, זיך צו פערטיעפען אין די אייביגע פראגען פון גאט און וועלט, האבען אט די עקזאלטירטע און מיסטיש־געשטימטע נאטורען דעריבער געשאפען פאר זיך א גאנץ בעזונדערע טעאזאפיע (גאט־קלוגהייט, גאט־לעהרע) — אזעלכע, וואס שטיצט זיך נישט אויף קיין לאגישע הנחות, נאר אויף פאנטאסטישע בילדער און פארשטעלונגען. דערביי האבען זיך די פארשטעהער פון דער לעהרע נישט אבגעריסען פון דער טראדיציע, נאר פערקעהרט: איינגעפאסט

אלע זייערע מיסטישע בעגריפען אין פסוקים פון די הייליגע שריפטען *) אגדות פון תלמוד און מדרש און איבערהויפט אין די טעקסטען פון עטליכע קבלה-ספרים (ספר יצירה א. נ. א.), וואס האבען זיך שוין געפונען אין דער יודישער רעליגיעזער ליטעראטור.

די קבלי'סטישע טעאזאפיע אין אנהויב פון דרייצעהנטען יאהר-הונדערט האט ארויסגעשטעלט דעם פאלגענדען אידעען-גאנג: גאט איז העכער פון אלץ — אפילו אויך פון זיין און דענקען. זאגען פון דער גאטהייט, אז זי רעדט, דענקט, וויל, טוט, בעוועגט זיך און אזוי ווייטער, הייסט בעגרענעצען איהר מהות און זי איז פאקטיש אונבעגרענעצט, ווייל — פאלקאם. אויב עס לאזט זיך יא מיט עפעס בעשטימען דער מהות פון גאט, איז עס בלויז דערמיט נופא, אז ער איז אונבעגרענעצט, אז ער איז א „אין סוף" (אונענדליך) ד. ה. א וועזען אהן שום ממשות'דיגע אייגענשאפטען, וואס איז פערהו'לען פון דעם מענשליכען גייסט און לאזט זיך בעצם נישט בעגרייפען. ווי אזוי-זשע איז צו אונז אויף אזא אופן דערגאנגען די מציאות פון דער גאטהייט? דורך דער יצירה; דורך דעם, וואס איז דא, וואס עקסיס-טירט — דורך דער וועלט. אט די נידריגע, מאטעריעלע וועלט מיט אלע איהרע שלעכטקייטען און חסרונות האט אבער פון דעם „אין סוף" אליין נישט געקענט בעשאפען ווערן — דאס אונבעגרענעצטע, אבסאלוט-פאלקאמע האט נישט געקענט אונמיטעלבאר ארויסברענגען א יצירה, וואס איז בעגרענעצט און נישט פאלקאם. וואס דען? דער אין סוף, דאס אונענדליכע ליכטפולע וועזען האט אויסגעשטראהלט פון זיך איין גייסטיגען מהות, איין כח (קראפט), און איהם מיטגעגעבען א טייל פון זיין פאלקאמער אונענדליכקייט. אט די אויסגעשטראהלטע קראפט איז, הייסט עס, נישט גלייך צו דעם אין סוף, נאר ענליך צו איהם, ד. ה. זי האט צוזאמען מיט איהר אונבעגרענעצקייט אויך איין

*) עס האט געהייסען, אז יעדער פסוק פון דער תורה קען אויסגעטייטשט ווערן אויפן פשוט'ען אופן (פשט), אויפן אופן פון איידעלע אנדייטונגען (רמז), דורך צונויפפלעכטען מיט תלמודישע הלכות אדער אגדות (דרש), און דורך דער העכסטער פארם, וואס ווערט איבערגעגעבען מונדליך נאר געצעהלטע הייליגע אין יעדען דור, — די פארם פון סוד, פון געהיימע בילדער, צונויפשטעלונגען און בעגריפען (צרופים).

בעגרעניצטע זייט. אזוי איז ענטשטאנען די ערשטע ספירה (לויט דער טערמינאלאגיע פון די מקובלים; פון לשון ספר-צעהלען אדער פון דעם גריכישעןווארט ספערע), וועלכע האט פון זיך ווידער אויסגעשטראהלט א צווייטע, די צווייטע — א דריטע און אזוי כסדר ביז צעהן ספירות.

די דאזיגע צעהן כחות בילדען אי צווישען זיך, אי בנוגע צום אין סוף איין שטרענגע איינהייט, זיי שטעלען נאר פאר פערשידענע זייטען (פרצופים, געשטאלטען) פון איין און דעם זעלבינגען וועזען, אזוי ווי דאס פייער, למשל, ווייזט זיך ארוים אין פלאם, ליכטיגקייט און פונקען. די צעהן ספירות, וועלכע שיידען זיך אונטער איינע פון דער אנדערער, ווי די פערשידענע קאלירען פון איין פייער, קענען אויף אזוי פיעל אונענדליך ווירקען, אויף וויפיעל דער אין סוף איז משפיע אויף זיי פון זיין אונענדליכקייט. די אלע שטעלען פון דער תורה, וועלכע שילדערן גאט, ווי א וועזען, וואס בעוועגט זיך, רעדט, פיהלט דעם ריח פון קרבנות א. א. וו., בעציהען זיך אלזא נישט אויף דעם אין סוף אליין, נאר אויף די ספירות. די לעצטע, וועלכע האבען אין זיך עטוואס קערפערליכעס, האבען, לויט'ן ווילען פון אין סוף, בעשאפען די קערפערליכע וועלט און פיהרען זי; אלע זאכען, נישט בלויז די ארטען (מינים), נאר אויך די איינצעלנע זאכען אין דער נידריגער וועלט האבען דעריבער זייער פארבילד, זייער טיפוס אין די העכערע וועלטען און בעזיצען ממילא שוין אויך הויכע בעדייטונגען.

לויט זייערע ווירקונגען ווערן די צעהן ספירות איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס. די ערשטע, העכסטע, ווירקט אויף דער וועלט פון גייסט (עולם האצילות). אין איהר געהען אריין די ספירות: קרוין (כתר), חכמה (די שאפענדע, ריינע) און פערשטאנד (בינה); פון די דריי ספירות קומען ארוים: די געטליכע קראפט, די העכסטע ערקענטנישען, די תורה, די מלאכים און די נבואה. אין דער צווייטער קאטעגאריע געהען אריין די ספירות: גנאד (חסד), גערעכט (דין) און שענקייט (תפארת); זיי זענען משפיע אויף די נשמות און האבען אין זייער רשות די מאראלישע הנהגה פון דער בריאה. די דריטע קאטעגאריע איז שוין משפיע אויף דער פאקטישער, ממשות'דיגער וועלט; זי נעהמט אריין די ספירות: איביגע-שטארקייט (נצח), פראכט (הוד), פונדאמענט און הערשאפט (יסוד), די

צעהנטע ספירה איז די השגחה (מלכות), די שכינה, וואס רוהט אויף דעם יודישען פאלק און בעשיצט איהם. א דאנק די ספירות ווערט דער אין סוף צוגענגליך פאר אונזערע חושים, און דורך די אונזיכט־בארע „צנורות" (קאנאלען), וועלכע ציהען זיך פון זיי, האבען מיר אויף דער וועלט דאס אלץ, וואס מיר זעהען.

זעהר א הויכע בעדייטונג האט די מענשליכע נשמה—זי שטאמט פון די העכסטע וועלטען און שטעהט אין א אונמיטעלבארער פערבינדונג מיט אלע ספירות. דאס גיט איהר די מעגליכקייט אויסצופועל'ן פאר זיך א גרויסען שכר, אויב זי איז ריין און הייליג, און פערקעהרט אויך, ארויפצוציהען אויף זיך א גרויסע שטראף. אין דער גאנצער וועלט־ארדנונג ווידער בכלל פערנעהמט די יודישע אומה א בעזונדער פלאץ; זי ציהט אראב אויף דער וועלט אלע צנורות פון גנאד און גייסט און בארימהערציגקייט. דאס טוט זי אויף מיט איהר ענטפלעקונג, מיט איהרע תרי"ג (613) מצוות, וועלכע בילדען אויף אזא אופן דעם איינציגען וואונדער־מיטעל צו דערהאלטען די וועלט און האבען א טיעף־מיסטישע בעדייטונג. אזא בעדייטונג האבען געהאט די קרבנות אין בית המקדש — זיי האבען לעבעדיג געהאלטען די פערבינדונג צווישען דער ניעדריגער וועלט מיט די העכערע ספערען, מיט די ספירות. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די תפילות: יעדעם ווארט, יעדער אות פון דער תפילה איז בעשטימט פאר אנ'אנדער ספירה, און יעדע בעוועגונג ריהרט אן אנ'אנדער פונקט אין די „עולמות העליונים" (העכערע וועלטען).

אויסער די דאזיגע אלע הנחות, וואס האבען געמוזט פערשטארקען דעם פרעסטיזש פון דער קבלה אין די קרייזען פון דער יודישער ארטאדאקסיע, האט די נייע מיסטישע טעאזאפיע ארײנגעבראכט אין יודענטום נאך א איבערגענומענעם אבערגלויבען פון די מזרח־פעלקער, די אמונה אין גלגולים. אין דער צייט, ווען די ריינע נשמות שוועבען גלייך נאכ'ן מענשען'ס טויט אוועק אין די געטליכע הויכע וועלטען, בלייבט די נשמה פון דעם זינדיגען געשטארבענעם אויף דר'ערד, וואנדערט ארום א לאנגע צייט, בעזעצט זיך אין קערפער פון אנ'אנדער מענשען (אדער א חיה, א בהמה א. א. וו.) און האט נישט קיין „תקון" פריהער, איידער זי קויפט נישט אויס איהרע זינד.

אזוי האט די קבלה ארומגענומען אלע זייטען פון'ם רעליגיעזען

שאפען און אויף אלץ געגעבען א אויספיהרליכע, חאטש נישט קיין קלארע, תשובה. דער ערשטער פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דרייצעהנטען יאהרהונדערט זאל האבען געוועזען א געוויסער ר' עזריאל פון געראנא, דאס קליינע אראגאנישע שטעדטיל, וואס איז איבערהויפט געווארען ווי א מין נעסט פאר דער קבלה אויף א לאנגער צייט. אט דער ר' עזריאל האט נאך געפרובט זיך צוחנפה'נען צו דער פילאזאפיע און זי געווינען פאר זיך, דאגעגען האט אן אנדער קבלי'סט, מיט'ן נאמען ר' יעקב בן ששת גירונדי, אויך פון געראנא (1243), שוין פערהאסט די גאנצע פילאזאפיע און זי פערשאלטען.

כדי צוצוגעבען זייערע מיסטישע אידעען א גרעסערן אויטאריטעט אין די אויגען פון דעם יודישען עולם, האבען די קבלים'טען פון דער עפאכע זיך בענוצט מיט דער אמאליגער פסעוידאגראפיע: זיי האבען אויף זייערע ווערק ארויפגעשטעלט נעמען פון פערזאנען, וועלכע זענען שוין פון פארצייטיגע יאהרען פערהייליגט געוועזען ביי יודען. אזוי האט איין מקובל פון דער צייט אנגעשריבען א קבלי'שען ספר, אונטערן נאמען „הבהיר" (גלאנץ), און איהם צוגעשריבען דעם אויטאריטעטען תנא ר' נחוניא בן הקנה. אומזיסט האבען אזעלכע תלמודי'שע גדולים, ווי ר' מאיר בן שמעון פון נארבאנא און ר' משולם בן משה פון בעזיער געווארענט זייערע קהלות פון די פאלשע איינבילדונגען, וואס די קבלים'טען פון געראנא פערשפרייטען אונטער פערהייליגטע נעמען, — אט די פאלשע איינבילדונגען האבען בעפריידיגט א דרינגענדע בעדערפניש פון טויזענדער יודישע געמיטער, און די קונציג-געשאפענע נייע ווערק פון כלומר'שט אלטע מחברים זענען פון טאג צו טאג מעהר פערשפרייט און פערהייליגט געווארען.

א שטארקער נצחון פאר דער נייער לעהרע איז געוועזען דאס, וואס זי האט געוואונען פאר זיך דעם רמב"ן. אט דער קלארער שארפער גייסט, וואס האט אריינגעבראכט אזוי פיעל ליכט און קלארקייט אין די פערדונקעלטע שטעלען פון דער תלמודישער דיאלעקטיק, — האט זיך אונגאנצען אריינגעווארפען אינ'ם תהום פון דער פאנטאסטישער הימעל-וועלט, און דאס האט שוין צוגעצויגען אויף דער זייט פון די מקובלים נאך פיעל אנדערע אנגעזעהענע חכמים און רבנים, וועלכע האבען זיך נישט געקענט אנטקעגענשטעלען דעם אויטאריטעט פון גרויסען רמב"ן.

אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען גאנצע דריי פארטייען אין

יודענטום: פילאָזאָפיש-אויפגעקלערטע, תלמודיסטען און קבלי'סטען. די ערשטע האָבען זיך געהאַלטען בײַם רמבם'ס ווערק און זענען אַפילו אַוועק נאָך פיעל ווײַטער פון איהם בנוגע צו אַ סך אָנגענומענע בעגריפען פון דער יודישער מסורה; די תלמודיסטען האָבען זיך אינגאַנצען דערווײַטערט פון אַלע חקירות וועגען „מה למעלה און מה למטה" (וואָס אויבען און וואָס אונטען, מעטאַפיזיק), זיך פערנומען מיט דעם הלכי'שען טהייל פון תלמוד אָדער מיט די תלמוד'ישע אגדות, אין וועלכע זיי האָבען אויך אַרײַנגעלעגט געוויסע כונות — אויף זייער שטייגער; דאַן ענדליך די קבלי'סטען, וועלכע האָבען צום סוף פון דרײַצעהנטען יאָהרהונדערט שוין אויסגעמאַכט אַ בעדײַטענדע פאַרטיי; צווישען זיי מיט די תלמודיסטען זענען אין אַנהויב קיין גרויסע רײַבונגען נישט פאָרגעקומען, שפּעטער איז אָבער דער תהום צווישען די צוויי פאַרטייען זיך אויך שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסען, און די ביידע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען געגען די אַפיקורסים-מײַמוניסטען.

וועניגער פרוכטבאַר איז געווען אין יענער צײַט די טעטיגקייט פון דעם יודישען גײַסט אויף דעם געביעט פון דער פּאָעזיע. די סאַטירישע ליעדלעך און עפּיגראַמען, מיט וועלכע די מײַמוניסטען און די אַנטי-מײַמוניסטען האָבען זיך איינע די אַנדערע דורכגעווערטעלט, זענען געווען די לעצטע שטראַהלען פון דער נײַ-העברעאישער פּאָעזיע, וואָס איז געוואַקסען און האָט זיך ענטוויקעלט אין'ם משך פון גאַנצע דרײַ הונדערט יאָהר. אין די דאָזיגע געריימטע פונקען האָט זיך גאַנץ זעלטען געפיהלט דער הויך פון עכט-דיכטערישער שענקייט, און די פערפאַסער אַליין האָבען שוין אויך געקוקט אויף זיך בלויז, ווי אויף איבערגעבליעבענע זכרונות פון „די גוטע אַלטע צײַטען". צו די דאָזיגע לעצטע פערטרעטער פון דער נײַ-העברעאישער פּאָעזיע האָבען אָנגעהערט ר' יהודה אַלחריזי, ר' יוסף בן סבאַרה און ר' יהודה בן שבתי. זייערע שאַפונגען טראָגען אַלע אויף זיך כמעט איין און דעם זעלביגען שטעמפּעל; דאָס זענען סאַטירישע ראָמאַנען אויסגעמישט מיט רעטאָרישע איבערטרײַבונגען און אַלגעמיינע חקירות. אַלחריזי האָט איבערזעצט אַ בעדײַטענדע צאָהל רעליגיעז-פילאָזאָפישע און עטישע ווערק פון אַראַביש אויף העברעאיש און דערצו האָט ער געשאַפען אויך עטליכע אייגענע, מעהר וועלטליכע ספרים, פון וועלכע דער בעריהמטסטער איז דער „תחכמוני", אַ פליסיגע שילדערונג פון אַלערליי לעבענס-בילדער און געשעהענישען אין געריימטער פּראָזאַ,

עהנליך צום „תחכמוני" איז דער ראמאן „ש ע ש ו ע י ם" (אונטערהאלטונג) פון ר' יוסף בן סבארה. דער דריטער, ר' יהודה בן שבתי, האט אנגעשריבען א וכוח צווישען חכמה און עשירות און א סאטירישען ראמאן, אונטערן נאמען „דער ווייבער־פיינד". נאהנט צו די דריי איז געשטאנען ר' א ב ר ה ם ב ן ח ס ד א י פון בארצעלאנא, דער הייסער אנהענגער פון בילדונג און אויפקלעהרונג, וועלכער האט צו דעם צוועק איבערזעצט פון אראביש א רעליגיעז־מאראלישען שמועס, מיט'ן נאמען „ב ן ה מ ל ך ו ה נ ז י ר" (דער פרינץ און דער דערוויש).

מעהר איבערזעצער, ווי אריגינעלער דיכטער איז געווען אויך ר' ב ר כ י ה ב ן נ ט ר ו נ א י ה נ ק ד ן פון דרום־פראנקרייך. ער האט געוואלט אויפלעבען די אלט־העברעאישע פאבעל־דיכטונג, און אזוי ווי ער אליין איז נישט אימשטאנד געווען צו שאפען אייגענע דראמאטישע טיער־געשפרעכען, האט ער איבערגעזעצט א מאסע משלים פון דעם אינדישען בידפאי, דעם גריכישען עזאפוס און דעם אראבישען לוקמאן; אט די שען געפארמטע פאבעלן האט ער ארויסגעגעבען אין איין זאמלונג, אונטערן נאמען „משלי שועלים". ר' ברכיה האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט פילאזאפישע פראגען און איבערגעלאזען א פערקירצטע איבערזעצונג פון ר' סעדיה גאונ'ס „האמונות והדעות".

אנ'אנדער פאבעל־דיכטער, ר' י צ ח ק א ב ן ־ ס א ה ו ל א פון צפון שפאניען, האט אנגעשריבען א װערק, מיט'ן נאמען „מ ש ל ה ק ד מ ו נ י", וואו ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אז די העברעאישע פאעזיע איז נישט ארימער פון דער אראבישער. די לעצטע האט, איבריגענס, איינגעשלונגען אויך נישט ווייניג י ו ד י ש ע כחות, און איינער פון די בעריהמטעסטע אראבישע ליעבעס־דיכטער אין דער עפאכע איז געווען א ב ו ־ א י ס ח א ק א י ב ר א ה י ם א י ב ן ־ ס א ה א ל פון סעווילא (1211 — 1250). די אראבער האבען זיך נישט געקענט אבלויבען פון זיינע הארציגע שענע ליעדער, און אין דער צייט, ווען פאר'ן קאראן האט מען געצאהלט צעהן גאלד־רענדליך, האט מען פאר אנ'עקזעמפליאר פון איבן־סאהאל'ס ליעדער־זאמלונג געצאהלט צוועלף די זעלבינע מטבעות. דער געריהמטער אראבישער דיכטער איז געווען אויך פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין סעווילא, און ווי אייניגע היסטאריקער ווילען האבען, איז ער געווען פון די, וואס האבען אנגענומען דעם איסלאם אין דער צייט פון די אלמאהאדישע שמד־רדיפות.

צוזאמען מיט'ן אונטערגאנג פון דער העברעאישער פאעזיע זענען אנגעקומען די לעצטע צייטען אויך פאר דער שפראך־ און ביבעל־פארשונג. ר' דוד קמחי איז געווען דער לעצטער פערטרעטער פון די פשוט'ע ביבעל־ערקלערער און גראמאטיקער. דער רמב"ן האט אפילו אויך געשריבען א פירוש אויף דער תורה און דא ארויסגעוויזען א שטארקען שפראך־געפיהל, דאס איז אבער געווען פאר איהם נישט קיין צוועק פאר זיך, נאר א מיטעל אבצושלאגען די אויסטייטשונגען פון אנדערע.

עלפטעס קאַפּיטעל.

די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד.

אין דער צייט פון די אינוועניגסטע אַרומרייסענישען צווישען די פערשידענע שטרעמונגען אין יודענטום האָבען די יודען־פערפאָלגונגען מצד דער קירך אָנגענומען אַ שרעקליכען כאַראַקטער. ווי אַ אָנשטעקענדע קראַנקהייט האָט זיך די שנאה צו יודען איבערגעטראָגען פון איין אָרט אין אַנדערן, און פון יאָהר צו יאָהר איז זי געוואָרען בלוטיגער און אכזריות'דיגער. אינאָצענץ האָט געוואָלט אַראָבדריקען די יודען ביז דער סאַמע ניעדריגסטער שטופע; ער האָט געוואָלט, אַז זיי זאָלען טראָגען אויף זיך די לאַסט פון אַלע געזעלשאַפטליכע שטאַנדען. פירשטען, גייסטליכע, בירגער און פויערן — אַלע זאָלען מיט זייער משא צוזאַמענפרעסען דעם היפּעל יודען און איהם אויף אַזאַ אופן פערמאוס'ען, דערדריקען. דאָס פראָסטע פאָלק האָט אָבער פון קיינע גרענעצען נישט געוואוסט; אָט די אַליין פעראַכטעטע און געפּלאָגטע האָבען מעהר נישט געדאַרפט, ווי בעקומען אַ גאַנצען קלאַס מענשען טיעף אונטער זיך. פאַר דעם המון איז דער יוד געוואָרען אַ ווילדע בעשעפעניש, וואָס קיינער נעהמט זיך דערפאַר נישט אָן און מ'קען עס אָהן שום געוויסענסביסע בע'עולה'ן און דערשלאָגען. די שענדליכסטע פערברעכענס זענען אַרויפגעוואָרפען געוואָרען אויף יודישע קעפּ, און דער צעווילדעטער המון האָט שטענדיג געגלויבט און געפונען זיינע קרבנות. דער בלוט־בלבול איז וואָס ווייטער געוואָרען אַלץ אָפטער און זיכערער, און מיט דער צייט האָבען שוין אָנגעהויבען גלויבען אין

איהם אפילו די מעהר געבילדעטע קרייזען. צווישען לוידא און בישאפס-היים (אין באדען) האט מען געפונען דעם קערפער פון א געהרג'עטען קריסט. ווער-זשע איז דער מערדער געווען? פערשטעהט זיך: יודען, און הונדערטער יודישע מענער, פרייען און קינדער ווערן אהן א שום חקירה ודרישה געטויט פון קריסטליכע הענד. דערנאך ערשט פערפיהרט מען בלומר'שט א פראצעס נעגען אכט אנגעזעהענע געלעהרטע יודען און מ'פערמשפט זיי צום פערברענען (3—2 יאנואר 1235); דערביי זענען נאטירליך נאכמעהר יודישע הייזער צורויבט און צושטערט געווארען. די אונגליקליכע פ'ן די שכני'שע ערטער לויפען צום פויפסט בעטען רחמים, און ער לאזט ארויס א בוללע (הייליגען בעפעהל), וואס פערבאט צו-אכזריות'דיגע ארויסטרעטונגען געגען יודען (8 מאי 1235); דאס פאלק גלויבט אבער דעם פערטהעטער פון הימעל אויך נישט: אויב ער שטעלט זיך איין פאר די „פערשאלטענע" יודען, מסתמא האבען זיי איהם אונטערגעקויפט מיט געלד. אזוי איז די אונמענשליכע בעציהונג צו דעם „גאט-פערשאלטענעם" שטאם ביסליכ-וויז איינגעזויגען געווארען אי'ם בלוט פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט, און אפילו די בעסטע און איידעלסטע נאטורען האבען זיך פון דעם עלעמענטארען געפיהל נישט געקענט בעפרייען. און דאס איז אין דער צייט געווען, ווען יודען זענען געווען כמעט די איינציגע פערטרע-טער פון גייסט און האנדעל אין גאנץ איראפא; ווען נאר זיי אליין האבען געפפלעגט און ענטוויקעלט פערשידענע געביעטען פון דער וויסענשאפט (בעזונדער פילאזאפיע און מעדיצין) און זיי צוגענגליך געמאכט פאר דער קריסטליכער וועלט; ווען זיי די איינציגע האבען פערוועהען די האנדעלס-פלעצער מיט סחורה און דעם ביכער-מארק מיט די שענסטע שאפונגען פון דעם מענשליכען גייסט!

די בעציהונג פון דער מיטעלאלטערליכער וועלט צו יודען לאזט זיך בעזונדער בולט אילוסטרירען מיט דעם פערהאלטען זיך צו זיי פון דעם געבילדעטען דייטש-רוימישען קייזער פרידריך II, דער געניאל-סטער און פערהעלטניסמעסיג פרייזיניגסטער מאנארך פון יענעם יאהר-הונדערט. מעהר סיציליאנער, ווי גערמאנער, האט ער ליעב געהאט די וויסענשאפט און מיט א ברייטער האנד געשטיצט איהרע טרעגער. גרינדענדיג די אוניווערזיטעט אין נעאפאל האט ער געלאזען איבערזע-צען פון אראביש מאסען פילאזאפישע און אסטראנאמישע ווערק, און זיך דערביי בענוצט מיט יודישע געלעהרטע. מיט דעם בערימטען

געלעהרטען ר׳ יהודה בן שלמה אבן-מתקה פון טאלעדא איז דעו קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אויף זיין פערלאנג איז אבן-מתקה זאגאר געקומען קיין איטאליען. א׳אנדער יודישע בעריהמטהייט, ר׳ יעקב אנאטאלי פון דרום-פראנקרייך האט פרידריך ארויבגעבראכט ספעציעל קיין נעאפאל און איהם בע-שטימט א פירשטליכע יעהרליכע פענסיע, אום ער זאל קענען אונגע-שטערט ארבייטען איבער דער איבערזעצונג פון פערשידענע ווערק. פרידריך האט זאגאר אליין שטארק ליעב געהאט דעם רמב״ם „מורה נבוכים” און איהם מיט פערגניגען געלעהרנט.

ביי אזא פערהאלטען זיך צו יודישע וויסענשאפטליכע כחות וואלט דאך נאטירליך זיין, ווען דער קייזער וואלט זיין נישט שלעכט גע-שטימט אויך צו יודען אין אלגעמיין; דאס איז אבער דער פאל נישט געוועזען. א פערביטערטער געגנער פון קריסטענטום און בעזונדער פון דער פויפסטליכער הייליגקייט, איז פרידריך פון דעסטוועגען געוועזען נישט וועניגער יודענפיינד, ווי לודוויג „דער הייליגער”. אין זיין הויפט-שטאדט פאלערמא האט ער די יודען פערשפארט אין א געטא, און אין אלגעמיין האט ער בנוגע צו יודען אפגעהיט אלע קירכליכע בע-גרענעצונגען און גזירות.

עטוואס בעסער איז געוועזען די יודישע לאגע אין עסטרייך. דא האט די ממשלה אנערקענט די בעדייטונג פון דעם יודישען האנדעל פאר׳ן וואוילשטאנד פון לאנד, און בעשטימט זאגאר יודען פאר הויכע מלוכה-בעאמטע. לויט א בעפעהל פון עסטרייכישען הערצאג פרידריך ‎II (1244) איז די קריסטען אונטער טויט-שטראף פערבאטען געווארען צו טויטען א יודען; דערביי האט דער העכשער בעשטעטיגט דעם געזעץ, אז קיין פראצעס קען נישט פערפיהרט ווערן געגען א יודען אויף דעם סמך פון בלויזע קריסטליכע עדות; יודען האבען דא אפילו בעקומען אייגענע געריכטען, און זייערע שוהלען און בית-עולם׳ס זענען בעאכט געווארען אויך פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס פראצענט נעהמען איז יא בעגרענעצט געווארען, דערפאר האט אבער דער הערצאג געגעבען יודען א סך הנחות אין מסחר און שטארק בעווארנט זייערע תביעות; מיט צוויי צעהנדליג יאהר שפעטער האבען די אלע הנחות געגאלטען אויך פאר אונגארן, בעהמען, גרויספוילען, מעהרען, טהירינגען און דערנאך אויך פאר שלעזיען.

אט די יודענפריינדליכע מלוכה־פיהרונג פון דעם קליינעם עסט־רייכישען הערצאג האט שטארק בעאונרוהיגט דעם מעכטיגען קייזער (פרידריך II) , און ער האט בעפוילען דעם ערשטען , צו דערוויטערן יודען פון אלע מלוכה־פאסטענס און בכלל זיך צו בעגעהן מיט זיי שטרענג לויט די קאנאנישע געזעצען . מיט א בעזונדער בעפריעדיגונג בעטאנט דער פרייזיניגער מאנארך דעם זאץ , אז די יודען דארפען אומעטום בעהאנדעלט ווערן , ווי קאמער־קנעכט פון קייזער , און אין דער צייט , ווען אין שפאניען האט די מאכט זיך נישט וויסענדיג גע־מאכט פון דעם שאנד־ציכען און פערגעסען אן איהם , האט פרידריך געצוואונגען אלע יודען פון זיין מלוכה איהם צו טראגען . צו די גזירות זענען נאך צוגעקומען אונגעוועהנליך שווערע שטייערן , וואס יודען האבען געהאט בעזונדער צו צאהלען , און דאס האט אויך נישט ווייניג מיטגעווירקט , צו פערשטארקען אין דער בעפעלקערונג די פעראכטונג צום יודישען מיטבירגער .

דאס איז געווען אין רוהיגע צייטען ; אין אונרוהיגע , ווען די בלוטיגע אינסטינקטען האבען זיך צושפילט , האבען יודישע לעבענס אינגאנצען קיין ווערט נישט געהאט . די מחנות פון דעם נייעם קרייץ־צוג האבען זיך, ווי צוריי צטע וועלף, ארויפגעווארפען אויף די יודי־שע קהלות אין פראנקרייך ; אנזשו , פאאטו , בארדא , אנגולעם און נאך אנדערע שטעדט—אומעטום זענען די יודען געצוואונגען געווארען צום שמד ; און ווען די „ווילדע עקשנים” האבען זיך אויך דאס מאל אבגע־זאגט פון דעם „אמת'ען גלויבען”, האבען די קרייץ־פאהרער זיי צוטרע־טען מיט זייערע פערד , אויפגעשניטען די בייכער פון זייערע פרויען , דערהרג'עט זייערע ברוסט־קינדער , נישט געלאזען בעגראבען זייערע הרוגים , פערברענט זייערע הייזער , צוהרובט דאס האב און גוטס , חרוב געמאכט די שוהלען און געשענדעט די הייליגסטע ספרים ; מעהר ווי דריי טויזענד יודישע נפשות זענען אין דעם זומער אומגעקו־מען (1236) און איבער פינף הונדערט האבען זיך געשמד'ט .

די איבערגעבליבענע קהלות האבען ווידער געפרובט בעטען רחמים ביים פויפסט , און ער האט ווידער צושיקט א ערקלערונג , אז די קירך הייסט נישט פערטיליגען די יודען און נישט אפשמד'ען זיי איבער געוואלט (סעפטעמבער 1236) ; אזעלכע ערקלערונגען האבען אבער קיינעם נישט איבערצייגט — האט דאך די זעלביגע קירך ארויס־געגעבען אלערליי גזירות און בעגרענצונגען באר די „גאט־פערשאלטענע”

יודען! פאר יודען איז נאר איין איינציג מיטעל געבליעבען, זיך צו ראטעווען פון די פאנאטישע בלוט-מענשען — דאס געלד. דערמיט האבען די יודען פון ענגלאנד אונטערגעקויפט דעם קעניג היינריך III און געפועל׳ט ביי איהם, ער זאל דורך ספעציעלע העראלדען אנזאגען אין אלע זייטע לענדער, אז קיינער זאל די יודען נישט טשעפען און נישט בע׳עולה׳ן. דאס דאזיגע מיטעל איז אבער געווען א צוויישנייטיגער מעסער; כדי צו קענען אויסהאלטען די שווערע שטייערן, האבען די יודען געמוזט ארויספרעסען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג זעהר גרויסע פראצענטען, און דאס האט, נאטירליך, ווידער פערגרעסערט די אייביגע שנאה צו יודען און געבראכט צו נייע ווילדע אויסברוכען. לודוויג IX האט אפילו בעגרענעצט דעם פראצענט-מסחר און גאנץ אפט האט ער הונדערטער יודישע חובות פון קריסטען אינגאנצען קאסירט; ווען דער זעלביגער קעניג האט אבער געפרובט אינגאנצען פערבאטען פראצענט, האבען די צונויפגערופענע בארא̈נען ערקלערט, אז די פויערן און סוחרים קענען פאר קיין פאל נישט אויסקומען אהן הלואות, און אויב שוין יא דולדען פראצענטניקעס איז שוין בעסער יודישע, ווארום די קריסטליכע זענען נאכמעהר אכזריות׳דיג און פרעסען ארויס פון זייערע בעלי חובות נאך גרעסערע פראצענטען.

ביי אזא פערהאלטונג פון דער גאנצער ארומיגער וועלט און ביי אזעלכע העלישע פערפאלגונגען איז נאך פון דעסטוועגען געבליעבען איין ווינקעל, וואו דער יוד האט זיך געפיהלט פריי און געהויבען, וואו ער האט פערגעסען אן אלע צרות — דער בית מדרש. פערטיעפט אין דעם הלכי׳שען לאבירינט פון תלמוד אדער אין זיינע הארציג-קינדישע אגדות, האט דא דער יוד זיך ארויסגעטאן פון דער וואלעדיגער וועלט, מיט איהר גיפטיגער רשעות, מיט איהרע גיהנם-יסורים. פרינצען, אויסדערוועהלטע קינדער פון א אויסדערוועהלטען שטאם, מענשען פון גייסט און געדאנק — אזעלכע זענען אין די פיער ווענט פון בית-מדרש געווארען די אייביג-בעלייריגטע, אייביג-גערודפ׳טע. לעזען א שווערע שטעלע אין תלמוד, בעלייכטען עטוואס אדער אויפטאן עטוואס נייעס — דאס איז גליק געווען, און דאס וויכטיגסטע, הייליגסטע און ליעבסטע פון אלע בעשעפטיגונגען איז געווען לערנען תורה, לערנען תלמוד (גמרא). ווי דאס קינד האט נאר אנגעהויבען פלאפלען, האט מען עס גלייך (מיט ארומגעוויקעלטע אויגען — עס זאל נישט זעהען קיין אונרייניגע זאך) אוועקגעפיהרט אין בית

מדרש אָדער אין חדר, און דער טאָג, ווען דאָס קינד האָט אָנגעהויבען לערנען חומש אָדער גמרא, איז אַ פייער־טאָג געווען פאַר דער גאַנצער משפחה. דער אָנגעזעהענסטער שטאַנד איז געווען דער פון די „לומדים" (תלמודיש געלעהרנטע), און אויב די לעהרע איז אַפילו געווען זעהר איינזייטיג, האָט זי אָבער דערפאַר געהאַט אין זיך אַ סך היילינעס, אידעאַלעס.

אין דעם ווינקעל האָט מען אָבער די יודען אויך נישט געלאָזען רוהיג לעבען, אויך פון דאָנען האָט מען זיי געוואָלט פערטרייבען. די אינקוויזיציאָנען דערצו האָט געשטאַמט פון אַ געטויפטען יודען, דאָנין, וועלכער האָט אויפגערייצט אי די וועלטליכע, אי די גייסטליכע מאַכט געגען זיינע געוועזענע גלויבענס־ברידער. ער האָט אַלס תלמודישער געלעהרטער (אין לאַראָשעל, צפון פראַנקרייך) זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען געוויסע תלמודישע שטעלן און געגען דער מסורה בכלל; דאָס האָט אויף איהם אַרויפגעצויגען דעם כעס פון די יודישע גדולים, און זיי האָבען אויסגערופען אויף איהם אַ חרם. דאַן האָט זיך דאָנין געשמד'ט און אָנגענומען דעם נאָמען ניקאָלײַ; דאָס איז איהם אָבער ווייניג געווען. ער האָט זיך דורכאויס געוואָלט נוקם זיין אי אין תלמוד, אי אין די רבנים, און נאָכדעם ווי זיין יודענפיינדליכע אַגיטאַציע האָט שוין געבראַכט צו אַכזריות'דיגע יודישע שחיטות, האָט ער זיך אוועקגעלאָזען צום פויפסט גרעגאָר IX און פער'מסר'ט פאַר איהם דעם תלמוד. דער נייער קריסט האָט ערקלערט דעם פאָטער פון דער קירך, אז דער תלמוד איז פול מיט פאַלשקייטען, גאָט־לעסטערונגען און בעזונדער בעליידיגענדע שטעלן געגען דעם נוצרי און זיין מוטער. אזעלכע תלמודישע מאמרים געגען קריסטענטום אָדער געגען קריסטען האָט ניקאָלײַ־דאָנין צוזאַמענגעקליבען ביז פינף־און־דרייסיג, און אויף דעם יסוד איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ שווערער בעשולדיגונגס־אַקט נישט בלויז געגען תלמוד, נאָר געגען אַלע יודען. דער פויפסט האָט גלייך פונאַנדערגעשיקט בריעף צו די בישאָפען פון פראַנקרייך, ענגלאַנד, קאַסטיליען, אַראַגאָניען און פאָרטוגאַל און זיי בעפוילען, צו בעפאַלען די יודען אין אַ בעשטימטען שבת'דיגען פריהמאָרגען, ווען זיי זענען אַלע פערזאַמעלט אין די שוהלען, און קאָנפיסקירען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד. די קאָנפיסקירטע עקזעמפּליאַרען האָבען געדאַרפט צוגעשטעלט ווערן די דאָמיניקאַנער און פראַנציסקאַנער, — די זעלביגע, וועלכע

האָבען געהאט אין זייער מאכט די אינקוויזיציע איבער ביכער און איבערצייגונגען; זיי האָבען געדאַרפט נאָכזעהען די אָנגעגעבענע שטעלען, און אים פאַל, אויב די בעשולדיגונג וועט זיך בעשטעטיגען, — פערברענען די עקזעמפּליאַרען אויף אַ עפענטליכען שייטערהויפען.

אין שפּאַניען און ענגלאַנד האָט מען זיך מיט דעם בעפעהל גאָרנישט גערעכענט; נאָר אין פראַנקרייך, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון „היילינגען" לודוויג IX, האָבען די גייסטליכע זיך אָנגעחאַפּט אָן דעם נייעם אויפטו. עס איז פערפיהרט געוואָרען אַ פּראָצעס געגען תלמוד, און אויפ'ן בעפעהל פון קעניג איז פאָרגעקומען אַ עפענטליכער וכוח איבער די אָנגעגעבענע ציטאַטען צווישען ניקאָליי-דאָנין און פיער רבנים. די רבנים זענען געווען ר' יחיאל פון פּאַריז, ר' משה פון קוצי, ר' יהודה בן דוד פון מעלון און ר' שמואל בן שלמה פון שאַטאָ טיעררי; פון זיי איז ר' יחיאל געווען דער הויפּט-רעדנער. דער וכוח איז פאָרגעקומען אין דער לאַטיינישער שפּראַך, אין קעניגליכען הויף, ביי דער אָנוועזענהייט פון אַ מאַסע בישאָפען, דאָמיניקאַנער און דער קעניגין-מוטער בלאַנש (25 יוני 1240).

דאָנין, ווי אַ געוועזענער תוספי'סט, האָט געפאָדערט אַ שבועה פון ר' יחיאל'ן, אַז ער וועט ענטפערן לויט זיין פערשטאַנד און געוויסען און נישט מיט קיין צווייזייטיגע פּלפּול'דיגע פּשט'לעך; אויף דעם האָט ר' יחיאל געענטפערט, אַז ער האָט נאָך אין זיין לעבען נישט געשוואוירען און ער וויל איצט אויך נישט דערמאָנען אומזיסט גאָט'ס נאָמען. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען דער וכוח, און ר' יחיאל האָט, ערשטענס, ערקלערט, אַז דער תלמוד איז די נשמה פון דער יודישער אומה און זי וועט זיך אפילו לאָזען אומברענגען פאַר איהם; דאַן וואָס ס'געהערט צו די אָנגעגעבענע שטעלען, בעציהען זיי זיך אינגאַנצען נישט צו קריסטען און צום נוצרי, וואָרום עס זענען דאָך געווען שוין אַ סך קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען גוט געקענט דעם תלמוד און קיינער פון זיי האָט אין איהם קיין בעליידיגונג פאַר'ן קריסטענטום נישט געפונען. אָט די טענות האָבען אין אַ געוויסער מאָס געווירקט אויף איינעם פון די איינפלוסרייכע בישאָפען, און די עקזעמפּליאַרען האָבען שוין געזאָלט אומגעקעהרט ווערן צוריק; איז אָבער צום אונגליק אָט דער בישאָף געשטאָרבען גלייך נאָכדעם, און זיינע איבערגעבליבענע חברים האָבען דאָס אויסגענוצט, ווי אַ שטראָף פון גאָט

פאר זיין יודענפריינדשאפט. דאן האט מען לויט א בעפעהל פון קעניג צונויפגענומען אלע קאנפיסקירטע תלמוד-עקזעמפליארען, זיי אוועקגעפיהרט (איף פיער און צוואנציג וועגענער) אויף א אפענעם פלאץ אין פאריז און פערברענט (1242). דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר דער גאנצער אומה, און צוויי יונגע געלעהרטע האבען געשאפען הארצ-רייסענדע קינות איבער דעם פאלקס-אונגליק.

נאטירליך, האבען זיך געצעהלטע עקזעמפליארען פון תלמוד פארט דערהאלטען ביי די פראנצויזישע יודען, און זיי האבען געפרובט לעהר-נען אין זיי בגנבה. דאס האט ארויסגערופען נייע רעפרעסיעס און אין עטליכע יאהר ארום איז ווידער איינגעארדענט געווארען א שייטער-הויפען פאר'ן פערארטיילטען תלמוד.

אזוי האבען די גזירות מיט די פערפאלגונגען נישט אבגעלאזען אפילו אויף א קורצער צייט די אונגליקליכע קינדער פון דעם אויסדער-וועהלטען שטאם. בעזונדער האבען זיך די רדיפות פערשטארקט אין דייטשלאנד; ווען די מאנגאלישע און טאטארישע מחנות האבען זיך אריינגעריסען אין אייראפא און פערשקלאפט רוסלאנד מיט פוילען, האט מען די יודען אין דייטשלאנד בעשולדיגט, אז זיי האבען געשטיצט די ווילדע אנפאלער, כדי זיך נוקם צו זיין אן די קריסטען. ס'זענען, אמת, געווען יודישע קריעגער אין די רייהען פון די מאנגאלען, די אונאבהענגיגע יודישע שבטים פון לאנד כאראזאן אדער די יודען פון הינטער די קאספישע בערג; יעדענפאלס אבער האבען די אייראפעאישע יודען מיט זיי קיינע פערבינדונגען נישט געהאט, און דא האט דער המון זיך שוין נוקם געווען אן די כלומר'שטע „פעררעטער".

נישט גערוהט האט אין דער צייט אויך די קירך אליין. זי האט געווארפען אנ'אויג אויף דעם לעצטען בכבוד'יגען ווינקעל, וואס איז פאר יודען געבליבען אין דער קריסטליכער געזעלשאפט, — די מעדיצין. כמעט יעדער פירשט האט געהאט זיין יודישען לייב-דאקטאר, וועלכער האט געקענט מעהר אדער וועניגער ווירקען אויף איהם לטובת די פער-פאלגטע און גערודפ'טע. דאס האבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט געקענט פערטראגען, און אויף זייער פערזאמלונג אין בעזיער (1246) איז אנגענומען געווארען א בעשלוס, אז קיין קריסט טאר זיך נישט לאזען היילען פון א יודישען דאקטאר. דאס איז געווען דער דאנק פון די קריסטליכע איידעל-לייט פאר דער עשירות, וואס יודען האבען אריינגעבראכט אין דער דעמאלטיגער מעדיצין-ליטעראטור; פאר אלץ,

וואס זיי האבען אויף דעם געביעט אויפגעטאן. צום גליק פון די יודישע מעדיקער, האט די בעשטימונג זיך נישט אזוי לייכט געלאזען דורכ־פיהרען אין לעבען. דער פינסטערסטער קריסט האט אויך פערגעסען אן אלע פרומקייטען, ווען עס האט זיך געהאנדעלט נישט וועגען דער נשמה, נאר וועגען זיין לייב, און דעם „הייליגען" לודוויג'ס ברודער אפילו, גראף פון פאאטו און טולוז, ווען ער האט געליטען אויף די אויגען, האט ער זיך כמעט איינגעבעטען ביי דעם יודען אברהם פון אראגאניען, ער זאל קומען איהם היילען. אין מאנפעליע פלעגען יודען שטענדיג געררופען ווערען אלס פערהערער ביי דעם מעדיצינישען עקזאמען און אנדערע פון זיי האבען פערנומען אויך פראפעסאר־שטוהלען.

שרעקליך איז געווען אין דער צייט די לאגע פון די יודען אין ענג־לאנד; דער קעניג, היינריך III, האט אפילו ערלויבט יודען פון אנדערע לענדער, זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד און בעשטימט פאר אלע קהלות איין רב הכולל מיט ברייטע פאלמאכטען; דער לעצטער איז אבער פאקטיש געווען נישט מעהר, ווי א שטייער־אויפזעהער פון קעניג. ער האט געמוזט אנפילען די קאסע פון דעם לייכטזיניגען און פערשווענדע־רישען הערשער — פון יודישע אבצאהלונגען. יודען זענען געווען פאר דעם קעניג, ווי א אפענע קאסע, וואס נעהמט זיך קיינמאל נישט אויס, און איינמאל האט ער זאגאר געלאזען צונויפרופען א ספעציעלען יודישען פארלאמענט, וואס האט געהאט אויסצוגעפינען נייע קוועלען פאר א אונ־געהויערע סומע געלד. און דאס געלד האט געמוזט איינגעטראגען ווערן — פאר דעם זענען די אנגעזעהענסטע יודען פעראנטווארטליך געווען מיט זייערע ווייבער און קינדער. שפעטער, ווען די קהלות זענען פון דעם רויבערישען קעניג שוין אינגאנצען אויסגעזויגט געווארען, האט ער זיי ערשט פערקויפט זיין ברודער, וועלכער האט זיי ווידער געדריקט און ארויסגעפרעסט פון זיי דעם לעצטען גראשען. צו די רויבערישע אפעטיטען פון די וועלטליכע הערשער זענען נאך צוגעקומען די גייסטליכע מיט זייערע קירכליכע רדיפות. זיי האבען אויסגעפועל'ט ביים קעניג א געזעץ, אז די יודען טארען נישט אויפשטעלען קיין נייע שוהלען און בתי־מדרשים, טארען נישט צו הויך שרייען בעת'ן דאווענען און מוזען אהן א שום תירוץ טראגען דעם „יודענצייכען".

אט די דאפעלע אכזריות'ען האבען אויף אזוי פיעל פערביטערט דאס לעבען פון די ענגלישע יודען, אז איינער פון די הויפט־רבנים מיט נאך עטליכע פערטרעטער פון די קהלות האבען זיך געפרובט

ווענדען צום קעניג א'ים נאמען פון די לעצטע און איהם בעטען, ער זאל ערלויבען די יודען אויסצעוואנדערן פון לאנד. די בקשה איז אבער נישט אנגענומען געווארען, און די אונגליקליכע האבען געמוזט פערבלייבען אין זייער גיהנם, אבגעבען דעם לעצטען פערהארעוועטען גראשען און וואלערן, כדי כסדר אנצופילען דעם אויסגעפרעסטען שוואם. אין א משך פון זיבען יאהר האבען די ענגלישע יודען איינגעטראגען אין היינריך'ס קאסע איבער 422,000 (פיער־הונדערט־צוויי־און־צוואנציג טויזענד) פונט שטערלינג, און דער איינציגער אהרן פון יארק האט דעם קעניג אין דער צייט איבערגעגעבען ביז דרייסיג טויזענד זילבער־מארקען און דער קעניגין צוויי־הונדערט גאלד־רענדלעך.

ווען מ'בעטראכט די אלע צרות און פערפאלגונגען, וואס יודען האבען געהאט אויסצושטעהן אין ענגלאנד, פראנקרייך און דייטשלאנד, מוז מען אנערקענען די לאגע פון די שפאנישע יודען פאר א גליקליכע. אין קאסטיליען האט דעמאלט געהערשט אלפאנזא X (1284 — 1225), וועלכער האט ווירקליך ליעב געהאט די וויסענשאפט און דערצו אויך פערשטאנען אבצושאצען די יודישע פערדיענסטען פאר דער מלוכה. ווען ער האט זיך געשלאגען פאר סעווילא, האבען זיך אין זיין מחנה געפונען א סך יודען, און נאכדעם ווי ער האט דאס לאנד איינגענומען, האט ער די יודישע קריעגער אוועקגעשענקט א גרויסע שטרעקע ערד, וואס האט בעקומען דעם נאמען יודישער דארף (אלדעא דע לאס יודיאס). אין סעווילא גופא האט אלפאנזא איבערגעגעבען די יודען דריי מחמד'נישע מאשעען, וועלכע זיי האבען איבערגעמאכט פאר שוהלען, און א גרויסער טייל פון שטאדט, ארומגעצוימט מיט א געמויערטער וואנט, האט אנגעהערט אינגאנצען צו יודען.

אוים דאנקבארקייט פאר די בעוויזענע חסדים האט די קהלה פון סעווילא אונטערגעטראגען דעם קעניג א קאסטבארען, קינסטליך אויסגעארבייטען שליסעל מיט א אויפשריפט אויף העברעאיש און שפאניש: מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא (דער מלך איבער אלע מלכים וועט עפנען. דער מלך פון לאנד וועט אריינטרעטען). אלפאנזא האט יודען אנפערטרויט די פעראנטווארטליכסטע פאסטענס פון דער מלוכה; זיין פינאנץ־מיניסטער איז געוועזען דער געבילדעטער און תלמודיש־געלערנטער דון מאיר דע מאליאה, פון וועלכען דער פאסטען מיט'ן טיטול „אלמאקסאריף“ איז איבערגעגאנגען בירושה צום

זהן דון צאג (יצחק) . די פינאנץ־פערוואלטונג איז בכלל א לאנגע צייט געלעגען אין יודישע הענד, און דערצו זענען די יודען דא אויך, ווי אומעטום, געווען די איינציגע פערמיטלער אויף די געביעטען פון מעדיצין, אסט־אנאמיע און פילאזאפיע. אלפאנזא האט געהאט א יודי־שען לייב־דאקטאר, דון יהודה בן משה הכהן, וועלכער איז צוגלייך געווען אויך אסטראנאם און אסטראלאג פון קעניגליכען הויף. אנאנדער בעריהמטענדער יודישער אסטראנאם, דער שוהל־חזן דון צאג (יצחק) איבן־סעיד, האט אויפן קעניג'ס פערלאנג צונויפ־געשטעלט די בעריהמטע טאבעלן (אלפאנזינישע טאבעלן), מיט וועל־כע די פאלמענער האבען זיך בענוצט ביז די אסטראנאמישע ענטדע־קונגען פון דער נייער צייט. אין אלפאנזא'ס הויף האט זיך געפונען נאך א יודישער נאטור־פארשער, מיט'ן נאמען שמואל הלוי, וועל־כער האט ערפונדען דעם וואסער־זייגער. נאטירליך, האבען די פער־טרעטער פון דער קירך נישט אזוי לייכט געקענט פערטראגען אזא בעציהונג צו יודישע געלעהרטע און דער פויפסט ניקאליי III האט דעם קעניג ארייננגעשיקט א שארפען מוסר־בריעף.

נאך דעם אלעמען וואלט פון דעסטוועגען דאך נישט ריכטיג זיין צוצושרייבען דעם קעניג אלפאנזא בעזונדער פריינדליכע געפיהלען צום יודישען כלל. אין דעם בעריהמטען קאדעקס פאר אלע פעלקער פון זיין מלוכה, וואס ער האט געשאפען אין דער קאסטילישער שפראך (1257 — 66), פערנעהמען די יודען א בעזונדער קאפיטעל, און דארטין שטעהט געשריעבען: „חאטש די יודען גלויבען נישט אין קריסטוס'ען, ווערן זיי דאך געדולדעט אין אלע קריסטליכע לענדער, כדי צו דיענען אלס אייביגע ערמאינערונג אן יענעם שטאם, וואס האט קריסטוס'ען געקרייציגט". אין דעם קאדעקס זענען אריינגענומען געוואו־רען אלע בעשרענקונגען פאר יודען נאך פון די אמאליגע ביזאנטינער און וועסטגאטען, און אפילו דער „יודענצייכען" איז דא אויך נישט אויסען געבליעבען. עס האט געהייסען, אז יעדער יוד (אויך פרויען) מוז טראגען אויף דער קאפ־בעדעקונג א לאטע פון א בעשטימטער פארב, אונטער דער שטראף פון צעהן שמיץ פאר די, וואס וועלן עובר זיין אויף דעם געבאט. יודען האבען אויסער דעם נישט געטארט עסען מיט קריסטען צוזאמען, זיך ווייזען אין גאס אינ'ם הייליגען פריי־טאג און אויך קיינעם נישט קרייציגען אין דעם טאג — דער „קלוגער" הערשער האט פעסט געגלויבט, אז די יודען קרייציגען

יעדעס יאהר א קריסטליך קינד און טרינקען זיין בלוט, האָט דער פּויפּסט אליין, אינאָצענץ IV, האָט דעם בלבול אָבגעלייקענט.

דאָס איינציגע, וואָס אלפאָנזאָ'ס קאָדעקס האָט די יודען איבערגע-לאָזען, איז געווען דער פערבאָט, נישט צו שענדען יודישע שוהלען און אנדערע היילינקייטען, נישט אָבצושמד'ען קיין יודען איבער גע-וואלט, נישט צוצוציהען א יודען צום געריכט אין די יודישע פייער-טעג און צו לאָזען די יודען שווערען ביי א ספר תורה אָהן די בעליידי-גענדע צערעמאָניעס, וועלכע זיי האָבען געהאט דערביי אויסצואיבען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער.

די אלע אויפטועכצען פון דעם זיבענטעילינגען קאָדעקס האָבען נאָך דערוויילע איינענטליך קיין פּראַקטישע בעדייטונג נישט געהאט, און אלפאָנזאָ אליין האָט בנוגע צו יודען עובר געווען אויף א סך פון זיינע פעראָרדנונגען; וואָס ווייטער אָבער איז די נייע געזעצען-זאַמלונג אלץ מעהר איינגעפיהרט געוואָרען אין לעבען, און אין דער שפּאַנישער אמעריקא האָבען די דאָזיגע רשעות'דיגע געזעצען געגאלטען ביז דער נייעסטער צייט.

אין דעם שכני'שען אראַגאָניען איז די יודישע לאגע נאָך פיעל ערגער געווען. דאָ האָבען יודען געהאט א סך צו ליידען פון די דאָמי-ניקאַנער, וועלכע האָבען דורכאויס געוואָלט אָבשמד'ען אלע יודיש- און מחמד'ניש-גלויביגע פון לאנד. צו דעם צוועק האָט מען אין די דאָמי-ניקאַנישע שולען געלערנט העברעאיש און אראַביש, און באלד איז פון די שולען אויסגעוואקסען איין תלמיד, וואָס האָט די דאָזיגע גרויסע ישועה פאר'ן קריסטענטום געגלויבט צו דערנעהנטערן מיט זיינע דרשות. דאָס איז געווען דער דאָמיניקאַנער פּאַבלאָ חריסטיאַני, א גע-שמד'טער יוד, וועלכער האָט דער ערשטער גענומען פיהרען א מיס-יאָנערישע אגיטאַציע צווישען יודען. ער איז ארומגעפאָהרען פון קהלה צו קהלה און אומעטום אויפגעפאָדערט די יודען, זיי זאָלען זיך מיט איהם מתוכח זיין וועגען דעם קריסטליכען משיח. נאַטירליך האָבען יודען זיך נישט זעהר געאיילט צו דערפילען זיין מיסיאָנערישען פערלאַנג און די אגיטאַציאָנס-רייזע האָט קיין גרויסע נוצען נישט געבראַכט. דאַן איז דער דאָמיניקאַנער-גענעראל פּעניאַפּאָרטע געפאַלען אויף אַנ-אנדער מיטעל; ער האָט געצוואונגען עטליכע יודישע גדולים ארויסצוטרעטען אין א עפענטליכען וכוח וועגען קריסטענטום מיט דעם משומד כריסטיאַני, גלויבענדיג, אז ווען אזא אויטאָריטעט, ווי דער

רמב"ן, למשל, וועט זיך אָבשמד'ען, ווען איהם אַלע יודען נאָכטאָן און ענדליך דאך בעגליקען זייערע „פערבלאָנזשעטע" נשמות. אזוי זענען די אָנגעזעהענסטע יודישע קעפּ פון אראגאָניען, מיט'ן רמב"ן בראש, גערופען געוואָרען צום קעניג קיין באַרצעלאָנא, וואו ס'איז פאָרגעקומען דער פייערליכער וכוח. דער רמב"ן האָט פאָראויס ערקלערט, אז ער פאָדערט פאר זיך פאָלשטענדיגע רעדע-פרייהייט, וואס דער קעניג האָט איהם געגעבען, און ווען פּעניאַפאָרטע האָט דערביי בעמערקט, אז אָט די געשענקטע רעדע-פרייהייט ערלויבט נאך נישט צו לעסטערן דאָס קריסטענטום, האָט דער רמב"ן זיך שטאָלץ ארויסגערופען: „איך ווייס אויך, וואס טאַקט איז". דאן האָט זיך אָנגעהויבען דער וכוח, וואָס האָט געדויערט פיער טאָג (פון 20-טען יולי אָן) אין דער אָנוועזענהייט פון גאַנצען הויף, פיעל הויכע גייסטליכע, ריטער, פאָלקסמאַסען און יודען. דער רמב"ן האָט גלייך אין אָנהויב קאָנצענטרירט דעם וכוח און איהם אַוועקגעשטעלט אויף דריי הויפּט-פּונקטען, וועלכע ער האָט איינ-ציגוויין בעהאנדעלט. ווען חריסטיאַני האָט געפּרובט בעווייזען פון תלמודי'שע אגדות די הייליגקייט פון דעם קריסטליכען משיח, האָט דער רמב"ן איהם שאַרף ערקלערט, אַז די אגדות זענען נישט מעהר ווי פרייע שאַפונגען, אין וועלכע יודען זענען נישט מחויב צו גלויבען. חריסטיאַני האָט זיך אָבער שטאַרק געהאַלטען ביי זיינע אגדות; דאן האָט דער רמב"ן פּשוט ערקלערט: אַלע נביאים האָבען אונז פאָרגעזאָגט, אַז נאָך משיח'ס קומען וועט זיך אָנהויבען א צייט פון הויכער מאָראַל און געהויבענער מענשליכקייט; אז דעמאָלט וועלען אַלע קריעגערייען אויפהערן און קיין בלוט-פערגיעסען וועט מעהר נישט געדאַכט ווערן, און דאָ זעהען מיר, אַז זינט קריסטום איז ערשינען איז די וועלט, פערקעהרט גאָר, פול געוואָרען מיט גזילות און רציחות און מלחמות. —

די שטאָלצע און פרייע האַלטונג פון רמב"ן האָט אַרויסגעוואָרפען א שרעק אויף די יודען. זיי האָבען איהם געבעטען, ער זאָל איבער-רייסען דעם וכוח און נישט אינטמיטען און נישט אויפרייצען מעהר די שוין אזוי אויך אויפגערייצטע קריסטען; דער קעניג האָט אָבער דורכאויס פערלאַנגט, דער וכוח זאָל געענדיגט ווערן, און דאן האָט ער זיך אין א פּריוואַט-געשפּרעך אויסגעדריקט וועגען רמב"ן, אַז ער האָט נאָך קיינמאָל נישט געזעהען א מענשען פערטיידיגען א אונגערעכטע זאך מיט אזוי פיעל גייסט. דעם קומענדיגען שבת איז פּעניאַפאָרטע צוזאַמען מיט'ן קעניג

געקומען אין דער יודישער שוהל און ווידער בעניים דעם וכוח מיט'ן רמב"ן ; אויך דאס מאל אבער האט דער רמב"ן בעוויזען זיינע געגנער און דער קעניג האט איהם אפילו געשענקט א עהרען-צייכען .

פעניאפארטע האט פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט פערלוירען זיין האפנונג אבצושמד'ען די יודען, און ער האט ווידער ארויסגעשיקט א גאנצע מחנה מיסיאנערען, וועלכע האבען זיך אומעטום אריינגעלאזען אין וכוחים מיט יודען. דאס איז פאר די לעצטע א נייע גזירה געווען: זיי האבען לויט א בעפעהל פון קעניג געמוזט אויסהערען די „דרשנים", געבען זיי די ספרים, וואס זיי האבען פערלאנגט און אפילו דעקען די קאסטען פון די דאזיגע וכוחים. ווען אט די אלע מיטלען האבען ווידער נישט געווירקט, האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צום תלמוד אויפן שטייגער פון דעם בעריהמטען ד א נ י ן. זיי האבען זיך געווענדעט צום פויפסט קלעמענס IV מיט א מסירה אויפן תלמוד, און ער האט בעפוילען צו קאנפיסקירען אלע תלמוד-עקזעמפליארען און זיי פערברענען; דער קעניג האט אבער די גזירה פערלייכטערט. ער האט בעהייסען גאלזוכען די אנגענעבענע בעליידיגענדע שטעלן פון תלמוד און אויב זיי זענען ווירקליך בעליידיגענד פאר'ן קריסטענטום — זיי אויסמעקען. דאס איז געווען די ערשטע דאמיניקאנישע צענזור איבערן תלמוד אין שפאניען.

די שנאה פון די פערביטערטע דאמיניקאנער האט געטראפען אויך דעם רמב"ן פערזענליך. דער לעצטער האט פערעפענטליכט א העבערעאישען בעריכט פון דעם וכוח אין בארצעלאנא, וואו ער האט אויספיהרליך איבערגעגעבען זיינע תשובות אויף די טענות פון די געגנער. דאס האט די בעזיעגטע דאמיניקאנער אויפגעקאכט, און זיי האבען איהם פערמסר'ט פאר'ן קעניג, אז ער פערשפרייט שלעכטע מיינונגען וועגען קריסטענטום. דער קעניג האט דאן צונויפגערופען א אויסערגעוועהנליכע קאמיסיע, וואס האט ארויסגעפאדערט דעם אנגע-קלאגטען זיך צו פערטיידיגען. דער רמב"ן האט מודה געווען, אז אין זיין בעריכט געפינען זיך ווירקליך שטעלן געגען דער קריסטליכער אמונה, אבער נישט מעהר און נישט קיין אנדערע, ווי יענע, וואס ער האט עפענטליך אויסגעדריקט בעת'ן וכוח אין דער אנוועזענהייט פון קעניג און אלע זיינע איצטיגע שופטים. אט די טענה האט די קאמיס-יע אין א געוויסער מאס אנגענומען, און זי האט פערמשפ'ט דאס ווערק צום פערברענען און דעם רמב"ן אליין בלויז אויף צוויי יאהר

גלות פון אַראַגאָניעֶן. די דאָמיניקאַנער האָבען זיך אָפּעֶר מִיט דעֶם אורטֵייל נִישט בעֶפריִעדִיגט, און זעֶהענדִיג, אַז דעֶר קעֶניִג איִז צום רמב״ן בכלל גוט געֶנויגט, האָבעֶן זֵיי זיך געֶווענדעֶט וועֶגעֶן דעֶם מִיט אַ אָנקלאַגע צום פּויפּסט. און דאָס האָט געֶווירקט: דעֶר קעֶניִג האָט זיך דעֶרשראָקעֶן פאַר דעֶם הארבעֶן מוסר פון פּויפּסט, און דעֶר זיבעֶציג-יעֶהריִגעֶר רמב״ן האָט געֶמוזט פעֶרלאָזעֶן אַראַגאָניעֶן אויף אייביג. אויסגעֶוואַנדערט האָט עֶר קיין ארץ ישראל, וואוהין עֶס האָט איִהם שוין לאַנג געֶצויגען, און אָנקומענדיג אַהין האָט עֶר דאָרט געֶפונעֶן אַ שרעֶקליכעֶן הורבן. דאָס איִז געֶוועֶן עֶטליכעֶ יאָהר נאָך די ווילדעֶ אָנפאַלעֶן פון די מאָנגאָלען און טאַטאַרעֶן אויפ׳ן גאַנצעֶן מזרח (1260), פון וועלכע דאָס הייליגעֶ לאַנד האָט אַמשטאַרקסטעֶן געֶליטעֶן. „וואָס הייליגער אַ אָרט איִז, שרייבט דעֶר רמב״ן אִין זיין בריעֶף פון ארץ ישראל, אַלץ גרעֶסעֶר איִז זיין חורבן; ירושלים איִז מעֶהר פעֶרוויסט פון די שכני׳שעֶ שטעֶדט און די — פון גליל״. ווען די מאָנגאָלען זעֶנעֶן פעֶרטריִבעֶן געֶוואָרעֶן פון פּאַלעֶסטינאַ האָבעֶן זיך אִין ירושלים געֶפונעֶן צוויי טויזעֶנד מחמד׳נער און עֶטליכע הונדערט קריסטעֶן, און יודעֶן בלויז צוויי אָדעֶר דריי משפּחות, — די איבריגעֶ זעֶנעֶן אַלע אויסגעֶטויט געֶוואָרעֶן.

דעֶר רמב״ן איִז אָבער נִישט פעֶרצווייפעֶלט געֶבליבעֶן; עֶר האָט זיך גענומען שאַפעֶן צוריק אַ יודישעֶן כלל-לעֶבעֶן אִינ׳ם לאַנד פון דעֶר יודִישער פעֶרגאַנגענהייט. עֶר האָט אָרגאַניזירט קהלות, אויפגעֶבויט שוהלעֶן און געֶגרינדעֶט אַ בעֶדייטענדע ישיבה, וואָס איִז מִיט דעֶר צייט געֶוואָרען אַ אָנגעֶזעֶהענער גייסטיגער צעֶנטר פאַר׳ן גאַנצען מזרח. עֶס האָבעֶן זיך צונויפגעֶזאַמעֶלט הונדערטער תלמידים אַרום דעֶם פעֶרטריִבענעֶם שפּאַנישעֶן גדול און עֶר האָט פאַר זיי נייעֶ האָריזאָנטען געֶעֶפענט, נייעֶ געֶביעֶטעֶן פון דענקעֶן און שאַפעֶן.

אִין דעֶר צייט איִז דעֶם רמב״ן׳ס השפעה פאָרטגעֶזעֶצט געֶוואָרעֶן אויך אִין דעֶם לאַנד, פון וואַנעֶן עֶר איִז געֶקומעֶן, אַ דאַנק דעֶר טעֶטיגקייט פון זיינעֶ דאָרטיגעֶ תלמידים. זיי זעֶנעֶן פעֶסט געֶשטאַנעֶן אויף דעֶר וואַך פון דעֶם יודישעֶן גייסט, פון דעֶר יודישער קולטור, אִין דעֶר צייט, ווען די מאַטעֶריעֶלעֶ יודישעֶ לאַגע איִז וואָס ווייטעֶר געֶוואָרעֶן אַלץ עֶרגעֶר און פינסטעֶרעֶר. יודעֶן זעֶנעֶן געֶוואָרעֶן דעֶר „שעיר לעזאזל״ פאַר אַלעֶמעֶנס זינד און האָבעֶן מִיט זייעֶר בלוט דורכגעֶנעֶצט די עֶרד פון גאַנץ אייראָפּאַ. בעת דעֶר אַנאַרכיע, וואָס האָט

אויסגעבראכען אין דייטשלאנד נאכ'ן טויט פון קייזער פרידריך II, זענען טויזענדער יודען געפאלען, און ס'האבען זיך געפונען הונדערטער דייטש-קריסטליכע פאמיליעס מיט דעם שטאלצען טיטול יודענברעטער (יודענבראטער), צום אנדענקען פון די „גאט-פערשאלטענע", וועלכע זיי האבען אין שפאס פערברענט. און די קירך פון איהר זייט האט אויך נישט געשוויגען — זי האט ערקלערט, אז די יודען-לאטע איז חעניג, נאר יעדער יוד מוז טראגען אבעזונדער מין הוט (מיט שפיצען און הערנער), וועלכען די גאסען-שקצים זאלען לחלוטין נישט קענען רוהיג פערבייגעהן (אויפן ווינער קירכען-קאנגרעס, 1264). —

א געזעץ אין דעם זעלבינען זין האט ארויסגעגעבען אויך לודוויג דער הייליגער. ער האט בעפוילען, אז יעדער יוד זאל טראגען אויפן אויבער-מאנטעל א געלע טוכענע אדער לעדערנע לאטע אין דער גע-שטאלט פון א ראד אי אויפן ברוסט, אי אויפן פלייצע, „כדי די פער-אכטעטע זאלען דערקאנט ווערן פון אלע זייטען".

אין אנ'אנדער לאנע האבען זיך געפונען די יודען אין אונגארן און פוילען. די דאזיגע האלב-ווילדע קריגערישע פעלקער האבען אהן יודען פשוט נישט געקענט אויסקומען; די לעצטע, מיט זייערע איגדוס-טריעלע פעהיגקייטען און פראקטישער געשיקליכקייט, האבען פערשטא-נען אויסצונוצען די אונגעהויערע נאטירליכע עשירות פון די לענדער ארום דונאי און ווייכסעל און פון ביידע זייטען קארפאטען, און דאס האט די לענדער גרויס און שטארק געמאכט. די אלע השתדלות'ען מצד דער קירך ארויסצורייסען פון יודישע הענד די העכערע מלוכה-פאסטענס און די ערענדע פון פערשידענע שטייערן, — האבען דא דעריבער קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל די מלוכה האט איינפאך נישט געהאט, מיט וועמען צו פערבייטען די אבגעזאגטע יודען, נישט ברענגענדיג דערביי דאס לאנד צו א פאלשטענדיגער ירידה. דער אונגארישער קעניג בעלא IV האט כמעט אלע שטייערן פון לאנד איבערגעגעבען יודישע ערענדאטארען נאכדעם, ווי דאס לאנד איז שרעקליך פערארימט געווארען צוליעב דעם אנפאל פון די מאנגאלען. דער זעלבינער קעניג האט איינגעפיהרט פאר די יודען פון זיין לאנד די געזעצען פון דעם עסטרייכישען הערצאג פרידריך I, וועלכע האבען נישט בלויז געשיצט די יודישע רעכטען, נאר אפילו זיי פערברייטערט און פערגרעסערט. דאס אלץ האט שטארק בעאונרוהיגט דעם פאטער

פון דער קירך, און ער האט אראבגעשיקט אין די קארפאטען-לענדער א גאנצע מחנה ראמיניקאנער און פראנציסקאנער, וועלכע האבען „ערצויגען" די דארטיגע פעלקער און איינגעפלאנצט אין זיי אלע שענע מדות פון דעם ריינעם גלויבען. נאטירליך, האבען די יודען איצט שוין נישט געקענט מעהר בלייבען אהן א בעזונדער השגחה, און די צוזאמענגערופענע קירכען-פערזאמלונג, אונטער'ן פארזיץ פון פויפסט-ליכען שליח, האט אויסגעארבייט א גאנצע רייהע בעגרענעצונגען פאר יודען אין אונגארן, פוילען, דאלמאציען, קראאטיען, סלאוואניען, לאדאמעריען און גאליציען. זיי איז פערבאטען געווארען יעדער מין ארענדע פון שטייערן, „ווייל ס'איז געפעהרליך, אז יודען זאלען וואוינען צוזאמען מיט קריסטליכע פאמיליעס און פערקעהרען מיט זיי פריינדליך אין די הויפען און די הייזער", אויך די געלע לאטע האבען די הייליגע נישט פערגעסען ארויפצופרעסען אויף דער יודישער ברוסט — טאמער וועט מען, חס ושלום, דעם יודען נישט דערקאנען.

צום גליק פון די אונגארישע און פוילישע יודען האבען די דאזי-גע געשריבענע פעראָרדנונגען דערווייל קיין גרויסען בעדייטונג נישט געהאט, און די הערשענדע בעפעלקערונגען האבען א לאנגע צייט נאך זיך אבגעזאגט צו פערשטעהן דעם טיעפען שכל פון די קירכליכע קדושים, לויט וועלכען מ'טאר קיין טרונק וואסער נישט געבען א יודען, וואס האט נישט קיין געלע לאטע אויפ'ן מאנטעל, — אין קליין פוילען האבען יודען, אויסער די גייסטליכע, געהאט געגען זיך אויך די ארבייטער-צעחען און מאגיסטראטען, וועלכע זענען בעשטאנען פון איינגעוואנדערטע דייטשען. די לעצטע, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט מסחר און מלאכה, האבען געזעהען אין יודען געפעהרליכע קאנ-קורענטען און געוואלט פון זיי פריי ווערען; די מלכים פון לאנד האבען אבער געשיצט די יודען און זיי ערקלערט פאר א פריוויליגירטען גע-זעלשאפטליכען שטאנד, וואס געפינט זיך אונטער דער בעזונדער השגחה פון מלך אליין, אזוי אז נישט די גייסטליכע, נישט די וועלט-ליכע מאכט האט דאס רעכט יודען צו משפט'ען אדער צו בעשטרא-פען.

דער ערשטער פון די פוילישע מושלים, וואס האט זיך אזוי בעצויגען צו יודען, איז געווען באלעסלאוו דער פרומער, דער דוכס פון קאליש, אין זיין צייט האבען קיין פוילען איינגעוואנדערט מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער, וואו עס האבען געווילדעוועט

די קרייץ-פאהרער און אלערליי אנדערע בלוט-מענשען; דאס האט גע-בראכט צו פערשיעדענע רייבונגען צווישען דער יודישער און דער ארטיגער בעפעלקערונג, און דער דוכס האט זיך גלייך געחאפט אויף דעם, אז די בעציהונגען פון יודען צו דער מלוכה און צו די איבריגע איינוואוינער מוזען קלאר און גענוי רעגולירט ווערן. דאן האט ער ארויסגעגעבען פאר די יודען פון זיין מלוכה א ספעציעלען סטאטוט, וואס האט זיי אוועקגעשטעלט אין א פריווילעגירטער לאגע מיט א פאלשטענדיגער אינערליכער זעלבסט-פערוואלטונג (1264).

א ענליכע ערשיינונג איז פארגעקומען אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל. דא איז די קירך אויך הינטערשטעליג געבליבען מיט איהרע גזירות און רדיפות צוליעב דעם, וואס די בעפעלקערונג איז געווען געמישט פון קריסטען, מחמד'נער און יודען. דערצו איז דא נאך צוגעקומען דער פאקט, וואס די יודען האבען פערנומען כמעט דעם אנגעזעהענסטען פלאץ אינ'ם קולטור-לעבען פון לאנד און געקענט לייכט אנטקעגענווירקען אלע אנפאלען מצד די קירכליכע פאנאטיקער. אלפאנס („דער קלוגער") אליין, חאטש ער האט זיי אין זיין קארעקס אויסגעשלאסען פון יעדען קולטורעלען און געזעלשאפטליכען פאסטען, האט דערוויל כמעט די בעדייטענדסטע פונקציעס פון זיין מלוכה אנ[?] פערטרויט יודען. נאר איין מאל האט זיך דער קעניג פערביזערט אויף זיין יודישען אלמאקסאריף און דערביי האט ער זיין צארן אויסגעגאסען אויף אלע יודען פון זיין מלוכה. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: דער אינפאנט (קרוין-פרינץ) דאן סאנטשא איז געווען פיינדליך געשטימט געגען קעניג, און איינמאל האט ער דעם יודישען שאצמייסטער דון צאג געצוואונגען, איהם ארויסצוגעבען די עפענטליכע געלדער. פאר דער שוואכקייט האט אלפאנס געלאזען דון צאג'ן שמיע-דען אין קייטען און איהם פייניגען דעם פרינץ אין די אויגען. דער לעצטער האט געבעטען רחמים ביים פאטער פאר דעם אונשולדיגען שאץ-מייסטער; דאס האט דעם צורייצטען הערשער נאכמעהר אויפגע-בראכט און דעם פיינדליכען זוהן אויף צו-להכעים, האט ער געהייסען טויטען דעם פערמשפט'ען און קאנפיסקירען זיין פערמעגען (1280). נאכדעם האט ער געלאזען איינשליעסען אין געפענגניש אלע קאסטילישע יודען און אויף אזא אופן ארויסגעפרעסט פון זיי א גרויסע סומע געלד.

אט די געוואלט-מעשים האבען אלע שיכטען פון פאלק אוועקגע-שטעלט אויף דער זייט פון קרוין-פרינץ, און אין גיכען איז ער גע-

זארען הערשער פון לאנד. דער נייער קעניג האט רעגולירט די יודישע שטייערן; ער האט אנשטאט דעם קאפּ־שטייער, וואס יעדער יוד האט ביז אהער געמוזט אבצאהלען צום אנדענקען פון ישו'ם טויט, בעשטימט איין אלגעמיינע סומע פאר יעדער פראווינץ, און די יודישע פארשטעהער האבען שוין די סומע אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות. בסך הכל האבען די אכט הונדערט און פופציג טויזענד יודען פון קעניגרייך קאסטיליען געהאט אריינצוטראגען יעהרליך אין דער מלוכה־קאסע 2,780,000 מאראוועדי'ס (ארום 2 מיליאן רובעל). אויף דעם זענען געוועזען אכציג יודישע קהלות, פון וועלכע די בעדייטענדסטע איז געוועזען טאלעדא מיט איהרע צוויי און זיעבעציג טויזענד יודען.

נישט שלעכט האט זיך יודען דעמאלט געלעבט אויך אין קעניגרייך פארטוגאל, אונטער אלפאנזא III און דיניז. יודען זענען דא פריי געוועזען פון דעם מעשר פאר דער קירך און פון דעם שענדליכען „צייכען" און די אנגעזעהענע פון זיי האבען פערנומען בעדייטענדע פאסטענס. דאס האט געבראכט צו שארפע סכסוכים צווישען דער וועלטליכער און דער קירכליכער מאכט, און געענדיגט האט זיך עס דערמיט, אז דיניז האט כלומר'שט איינגעפיהרט די קירכליכע געזעצען, אבער נישט מעהר, ווי אויפ'ן פאפיר

צוועלפטעם קאפיטעל.

די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה.

אויב די מאטעריעלע לאגע פון די שפאנישע יודען איז בכלל נישט פיעל בעסער געוועזן פון דער יודישער לאגע אין עטליכע אנדערע לענדער (פוילען, אונגארן), זענען זיי אבער קולטורעל נאך אלץ געשטאנען בראש פון גאנצען יודענטום. דא האט נאך אלץ אמשטארק-סטען פולסירט דאס גייסטיגע לעבען, און די בעדייטענדסטען אויס-דריקען פון דעם יודישען שאפען און דענקען זענען פון דאנען פונאנ-דערגעטראגען געווארען אין אלע טיילען פון דער דיאספארא.

די בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון שפאנישען יודענטום פאר ער עפאכע איז געוועזן ר׳ שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא (1245—1310) אדער, ווי ער איז בעקאנט אונטער דעם פער-קירצטען נאמען: דער רשב״א. א מענש מיט א שארפען און קלארען פערשטאנד און מיט א טיעף איגערליכען, פעסטען גלויבען, האט ער זיין גאנצע טעטיגקייט געווידמעט דעם שטודיום פון תלמוד; ער האט זיך ערווארבען א אונגעוועהנליכע בקיאות אין דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג, און בעהערשענדיג דעם דאזיגען אונגעהויער-פערוויקעל-טען מאטעריאל מיט זיין גאונישען קאפ, האט ער אין איהם אריינגע-בראכט ליכט און לעבען. ווי א תלמיד פון רמב״ן איז ר׳ שלמה נישט ווייט געוועזן אינגאנצען פון דער אויבערפלעכליכער פילאזאפיע, און אויך די קבלה האט ער שטארק פערהייליגט; ער האט אבער געראטען,

צו זיין זעהר פארזיכטיג מיואי די אלע למודים און זיי נישט צו פערשפרייטען צווישען המון.

פיערציג יאהר האט דער רשב״א פערנומען דעם רבנות-שטוהל אין בארצעלאנא, און פאר דער צייט איז זיין אויטאריטעט איבערגעוואקסען נישט בלויז די גרענעצען פון שפאניען, נאר פון גאנץ אייראפא, אזיען און אפריקא. די קהלות פון דייטשלאנד און פון ארץ ישראל, א פערוואָרפען שטעדטיל אין צפון אפריקא און די גרעסטע געמיינדעס פון בעהמען און איטאליען, — אלע האבען זיך מיט זייערע שאלות געווענדעט צו דעם גרויסען געזעצלעהרער אין שפאניען, און ער האט קיין איינציגע שאלה נישט געלאזען אהן א קלארען ענטפער.

אלס תלמודישער געלעהרטער איז דער רשב״א געוועזען נישט איינער אין זיין צייט; אין שפאניען גופא האט געלעבט ר׳ אהרן הלוי, וועלכער האט אויך געהאט גרויסע פערדיענסטען פאר זיין טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער הלכה. דער מנהיג הדור איז אבער געוועזען דער רב פון בארצעלאנא, ווייל ער האט מעהר פון אלע זיינע צייט-חברים זיך איינגעשטעלט פאר׳ן יודענטום און עס געשיצט געגען יעדען אנגריף פון אינוועניג, ווי פון אויסוועניג. דער רשב״א האט אפט געפיהרט וכוחים מיט קריסטליכע טעאלאגען וועגען די יסודות פון דער קריסטליכער אמונה און ווען דער געלעהרנטער דאמיניקאנער רייסונד מארטין האט אנגעשריבען צוויי ביכער געגען יודענטום, האט דער רשב״א איהם אבגעענטפערט מיט א קליינער בראשור, אין וועלכער ער האט איינס נאך איינס אבגעשלאגען אלע טענות פון די יודישע געגנער.

אין דער צייט האט צוריק אויפגעלעבט דער אלטער קאמפף צווישען בילדונג און פרומקייט, און דאס מאל האבען שוין די קבליסטען אויך זייער ווארט געזאגט. עס האט זיך פונאנדערגעקאכט די אלטע פראגע וועגען רמבם׳ס פילאזאפישע ווערק, צי זענען זיי שעדליך פאר דער אמונה, צי נישט, נאר אנשטאט שפאניען און פראנקרייך, זענען איצט ארויסגעטרעטען די קהלות פון דייטשלאנד און איטאליען. די דייטשע יודען, וועלכע האבען ביז אהער קיין אהנונג נישט געהאט פון די אלע פילאזאפישע חקירות און פשט׳לעך וועגען גאט און וועלט, זייענדיג איינגאנצען פערזונקען אין דעם שטודיום פון דער יודישער הלכה, — האבען איצט איבערגעלעבט דאס איינענע, וואס די פראנצויזישע תוספי׳סטען מיט פופציג יאהר צוריק. געדודפ׳ט און געפייניגט

פאר דער אמונה, האבען די גדולים פון דייטשען יודענטום אנגעהויבען קרום צו קוקען אויף אלע יודישע פילאזאפען און אויף דער פילאזאפיע בכלל, וואס זוכט צו ערקלערן יעדער זאך „על פי שכל" און גראבט דערמיט ממילא אונטער די יסודות פון דער אמונה. אט די שטילע אונצופריעדענהייט איז שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען פון א הייסען מקובל און תלמודיסט, מיט'ן נאמען ר' שלמה פעטיט. אליין א פערבויסענער שונא פון יעדער מין בילדונג און חקירה, האט דער דאזיגער קנאי געוואלט דורכאויס פערטרייבען דעם רמב"ם פון דער יודישער גאס, און צו דעם צוועק איז ער געפאהרען פון לאנד צו לאנד און פון קהלה צו קהלה קלייבען חתימות פון גדולים אויף א נייעם חרם. אויף אזא אופן האט דער אייראפעאישער מקובל זיך דערשלאגען קיין ארץ ישראל, און דארט (אין עכו) איז איהם ענדליך געלונגען צו פערווירקליכען זיין אידעאל: די רבנים פון ארץ ישראל האבען אויך איינגעזעהען די שעדליכקייט פון דער געפעהרליכער פילאזאפיע און דער חרם איז אויסגערופען געווארען. עס האבען זיך זאגאר געפונען פאנאטיקער, וועלכע האבען אופן רמב"ם'ס מצבה אויפגעקריצט די ווערטער: „משה בן מיימון איז אנ'אפיקורס און ליגט אין חרם".

מיט די מעשים האט זיך די מחלוקת ערשט פונאנדערגעקאכט. ווען דעם רמב"ם'ס אייניקעל ר' דוד, דער נגיד פון עגיפטען האט זיך דערוואוסט פון דער בעליידיגענדער אגיטאציע געגען דעם נאמען פון זיין גרויסען זיידען, האט ער צונויפגענומען ארום זיך די אנגעזעהענסטע פארשטעהער פונ'ם מזרח'ישען יודענטום און זיי האבען אויסגערופען א געגען-חרם איבער אלע, וואס שענדען דעם נאמען פון גרעסטען יודישען דענקער אדער פון זיינע ווערק. ר' שלמה האט זיך דעמאלט ווידער אוועקגעלאזען קיין אייראפא און בעגייט אין די רבני'שע קרייזען זיין שארפע אגיטאציע געגען רמב"ם. איצט האט זיך איהם ווידער איינגעגעבען צו בעקומען אויף זיין צד כמעט אלע יודישע גדולים פון דייטשלאנד, און ער האט זיך געלאזען צוריק קיין פאלעס-טינא דורך איטאליען; דא האט ער אבער בעגעגענט א שטארקען ווידער-שטאנד. די איטאליענישע קהלות האבען דעמאלט גראד אנגעהויבען אויפבליהען און אויפלעבען נאכדעם, ווי זיי האבען אין דעם משך פון עטליכע יאהרהונדערט נישט ארויסגעוויזען קיין שפור פון א גייסטיגען לעבען. עס איז געווען, ווי א מין איראניע פון דער געשיכטע: די גוזהנטסטע שכנים פון פעטרוס'עס שטוהל, די יודען אין די איטאליע-נישע פראווינצען, האבען נישט געוואוסט פון קיינע קאנאנישע גזירות

ון בעגרענצונגען! דער קעניג פון סיציליען האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, פאראדוש איבן-שלמה, וועלכער איז אלס געלעהרטער (אונטערן נאמען פאראגוט) געווען בעריהמט אויך אין די קריסטליכע קרייזען; דער פויפסט אליין זאגאר האט עובר געווען אויף דער קירכליכער גזירה, זיך נישט צו לאזען היילען פון א יודען, און האט זיין אייגענעם הייליגען גוף אנפערטרויט דעם יודישען דאקטאר יצחק בן מרדכי, וועלכער האט געטראגען דעם טיטול מאעסטרא גאיא. יודען האבען זיך דא בכלל זעהר היימיש געפיהלט אין דעם לעבעדיגען האנדעל, ווי אין דער בליהענדער קולטור פון לאנד, און זייערע גייסטיגע פיהרער זענען גאנץ ווייט געווען פון רעליגיעזען פאנאטיזם.

איינע פון די טאן-געבענדע יודישע פערזענליכקייטען איז דא געווען דער דאקטאר הלל פון וועראנא. ער האט זיך בעזונדער ווארים איינגעשטעלט פאר'ן רמבם'ס כבוד און פארגעלעגט צונויפצורופען א ספעציעלען רבנים-צוזאמענפאהר פון גאנצען מזרח, וואס זאל ארויסטראגען א בעשטימטען און שארפען אורטהייל וועגען אלע מעשים פון ר' שלמה'ס צד. דאס איז אבער שוין נישט נויטיג געווען נאכדעם שארפען חרם, וואס די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון די מזרח-לענדער האבען אויסגערופען אויף די בעליידיגער פון רמב"ם.

אין יענער צייט האבען די יודישע קהלות אין דייטשלאנד געהאט אויסצושטעהן שווערע רדיפות און פערפאלגונגען. דא האבען זיך איבערגעחזור'ט די צרות פון די ענגלישע יודען אין די צייטען פון היינריך III, נאר מיט מעהר גראבקייט און אכזריות. דער פלוצלינג אויפגעקומענער קייזער רודאלף פון האבסבורג האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען די מאכט פון זיין דינאסטיע, און דאס האט ער אהן א אויפהער ארויסגעפרעסט פון זיינע יודישע אונטערטאנען — אמאל פאר דעם פרייז פון געוויסע הנחות און אמאל אונטער דער מורא פון שווערע גזירות און בעשולדיגונגען. רודאלף האט בעשטעטיגט פאר די רעגענסבורגער יודען א גאנצע רייהע פון זייערע אלטע פריווילעגיעס, און אין א קורצער צייט ארום האט ער פערבאטען יודען זיך צו בעווייזען אין גאס אין די טעג פון פסחא, „אום נישט צו בעליידיגען דעם קריסטליכען גלויבען". פאר די עסטרייכישע יודען האט רודאלף בעפעסטיגט דעם בעריהמטען סטאטוט פון הערצאג פרידריך I, וואס האט די יודען געשיצט פון יעדער מין

נגישה מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זיי געשענקט א סך פריווילעגיעס ; דאגעגען האט ער עפענטליך פערבאטען צו בעשטימען יודען אויף וועלכען ס'איז פאסטען. רודאלף האט עטליכע מאל בעשטעטיגט די פויפסטליכע בוללעס וועגען דער פאלשקייט פון „עלילת דם", און בכלל אוועקגעשטעלט די יודען אונטער זיין פערזענליכער שוץ ; פון דעסטוועגען איז די צייט פון זיין הערשען נישט אריבער אהן פאגראמען און יודען-שחיטות. ביי איינעם אזא פאגראם, וואס איז ארויסגערופען געווארען א דאנק דעם זעלביגען אבגעלייקענטען בלוט-בלבול, זענען צעהן יודען געטויט און א מאסע יודישע הייזער צורויבט געווארען (מיינץ 1283). אין דעם זעלביגען טאג זענען אין באכראך אומגעקומען פון דעם צעווילדעטען המון נאך זעקס און צוואנציג יודען, און מיט איינע צוויי יאהר שפעטער האט די מינכענער יודישע קהלה מקריב געווען נאך א גרעסערע צאהל לעבענס. דא האט זיך דער המון אויך צעבושעוועט איבער א בלוט-בלבול און דערשלאגען צעהנדליגער יודען, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געפרובט פערקלאפען אין א שוהל, האבען די פערשכורט'ע מערדער געבראכט ברען-מאטעריאל און פערברענט די שוהל מיט הונדערט אכציג לעבעדיגע נפשות. אזא בלוטיגע סצענע האט זיך אבגעשפיעלט אויך אין אבערוועזעל, וואו איבער פיערציג יודען זענען אומגעקומען (1280).

אט די אונערטרעגליכע לאגע האט געבראכט דערצו, אז גאנצע קהלות האבען בעשלאסען אויסצעוואנדערן פון דעם פערשאלטענעם לאנד. בראש פון די אויסוואנדערנדע קהלות איז געשטאנען דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר' מאיר פון ראטענבורג (מהר"ם מרוטנבורג, 1286—1220), וועלכער איז געווען פערעכענט פאר א קדוש. די אונגליקליכע האבען זיך געלאזען קיין ארץ-ישראל, פערפיהרט פון עפעם א פאלשער האפנונג וועגען א משיח, וואס זאל האבען דארט ערשיינען אויסצולייזען דאס פאלק ישראל.

און אינ'ם מזרח איז פאר יענער צייט ווירקליך פארגעקומען עטוואס בעזונדערעס, מערקווירדיגעס, האטש עס לאזט זיך דערביי, נאטירליך, נאנץ ווייניג רעדען וועגען א משיח. די מאנגאלען האבען געגרינדעט א גרויסע מלוכה אין פערסיען, וואס האט זיך געצויגען פון טייך פרת ביז'ן קאספישען ים, און אט האט איינער פון די מאנגאלישע הערשער שטארק דערהויבען זיין יודישען לייב-ארצט סעד אבראולא. דער לעצטער איז געווען א מענש מיט ברייטע קענטעניששען, מיט א

קלארען פאליטישען פערשטאנד און מיט זעהר א שענער געשטאלט; ער האט דעריבער שטארק נושא חן געוועזן ביים גרויס־כאן, וועלכער האט איהם געמאכט פארן פאקטישען פיהרער פון דער גאנצער מלוכה.

עס קען אלזא זיין, אז די פערנעבעלטע ידיעות וועגען דעם „גרויסען שר" האבען עס אויפגעמונטערט די דערשלאגענע דייטשע יודען צו פערלאזען זייער פאטער־לאנד. עס האט זיך אבער געפונען א משומד, וואס האט פערמסר'ט דעם גרויסען ר' מאיר מיט דער גאנצער מחנה אויסוואנדערער, און רודאלף האט אלס שטראף פאר דער שלעכטער כונה געלאזען אריינזעצען דעם פערהייליגטען גאון אי'ם שלאס־טורעם פון עלזיסהיים (עלזאס, 4 תמוז 1286). אין געפענגע־ניש האט מען ר' מאיר'ן גאנץ ווייך בעהאנדעלט, ווייל פאקטיש איז ער געזעסען בלויז אלס משכון פאר די קייזערליכע „קאמער־קנעכט", זיי זאל נישט איינפאלען נאכאמאל זיך צו וועלן ארויסגנב'נען פון לאנד און צונעהמען דערמיט ביים קייזער א בעדייטענדע הכנסה. ר' מאיר'ס געפענגעניש איז געוועזן נישט מעהר, ווי א מין הויז־ארעסט; ער האט געמעגט אננעהמען, וועמען ער האט געוואלט, לערנען מיט די תלמידים און בכלל אויסאיבען אלע רבני'שע פונקציעס, נאר דעם ארט נישט בייטען. די הייזער און פלעצער וויעדער פון די אויסגעוואנדערטע יודען האט דער קייזער פאר זיך צוגענומען, אלס א ירושה פון זיינע קאמער־קנעכט.

די דייטשע יודען האבען געפרובט אנווענדען דאס אלטע מיטעל. זיי האבען דעם קעניג געגעבען צוואנציג טויזענד מארק און דערפאר געזאלט אויספועל'ן ביי איהם עטליכע וויטיגע הנחות און הויפטזעכליך ר' מאיר'ס פרייהייט; דער יודישער גדול האט זיך אבער אבגעזאגט פון אזא אויסלייזונג, כדי נישט צו ווייזען קיין וועג פון ארויספרעסען ביי יודען געלד דורך אזעלכע מיטלען. ער איז אלזא פערבליבען זיצען אין געפענגעניש ביז זיין טויט, און אויך דעמאלט האט רודאלפ'ס נאכפאלגער נישט געוואלט ארויסגעבען דעם קערפער פון גרויסען נפטר אינ'ם משך פון א לאנגער צייט. דאן האט זיך געפונען א רייכער פראנק־פורטער יוד, ר' אלעקסאנדער זיסקינד ווימפפען, וועלכער האט בעצאהלט דעם קייזער א אונגעהויערע סומע געלד, און דער מהר"ם איז געבראכט געווארען צו קבורה (אין מיינץ).

נאך אונגליקליכער פון די דייטשע יודען זענען געוועזן אין דער צייט די יודען אין ענגלאנד. די ערשטע יאהרען פון עדווארד דעם

ערשטענ'ס ממשלה זענען אריבערגעגאנגען געווינערמאסען בשלום , און
די יודישע בעפעלקערונג האט געליטען בלויז פון שווערע שטײַערן
אַליין . דאַן איז אָבער פאָרגעקומען אַ פאַל , וואָס האָט אינגאַנצען
אומעגליך געמאַכט דאָס יודישע לעבען אין דעם לאַנד . ראָבערט
ר ע ד ד י נ ג ז ש , אַ אײַנפלוסרײַכער בעריהמטער דאָמיניקאַנישער דרשן ,
וועלכער האָט אַ לענגערע צײַט געשטודירט די העברעאישע שפּראַך און
איהר ליטעראַטור , כדי צו קענען בעסער קעמפפען מיט דער יודישער
„עקשנות" , — איז אַ ל י י ן „אַראָב פון וועג" . ער האָט אויף אַזוי ווײַט
ליעב בעקומען דאָס יודענטום , אַז נישט קוקענדיג אויף דער אַכזריות'־
דיגער שטראָף , וואָס האָט איהם געדראָהעט , האָט ער זיך מגייר
געווען און חתונה געהאַט כדת משה וישראל מיט אַ יודישער טאָכטער
(1275) . אַט דער פאַקט האָט די דאָמיניקאַנער אינגאַנצען ווילד גע־
מאַכט און זיי האָבען אויסגעלאָזען זייער גאַנצען כעס צו די יודען פון
לאַנד . עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה פון שענדליכע בלוטיגע
רדיפות געגען די „פערשאָלטענע פערפיהרער" , אין וועלכע די הויפּט־
ראָליע האָט געשפּילט נישט דער קעניג , נאָר די קעניגין־מוטער
ע ל ע אָ נ אָ ר אַ . בעאײַנפלוסט פון דער קעניגין מיט איהרע דאָמיניקאַ־
נישע יועצים האָט דער פּאַרלאַמענט ארויסגעגעבען אַ סטאַטוט וועגען
יודען , וואָס האָט זיי — ווי ס'דריקט זיך אויס אַ ענגלישער שריפט־
שטעלער פון יענער צײַט — אַוועקגעשטעלט כמעט אין איין לאַגע מיט
די יודען אינ'ם אַמאָליגען מצרים , נאָר אָנשטאָט די ציגעל , וואָס
יענע האָבען געדאַרפט אויסאַרבײַטען פאַר פרעה'ס פּאַלאַצען , האָבען
די ענגלישע „קאַמער־קנעכט" געמוזט ברענגען — גאָלד .

דערצו האָט זיך די פערביטערטע יודענפײַנד באַלד געמאַכט אַ
געלעגענהײַט , ארויסצוטרעטען מיט אַ שווערער בעשולדיגונג געגען די
ענגלישע יודען . עס האָבען צירקולירט אין ענגלאַנד פאַלשע מטבעות ,
וואָס פלעגען ארײַנגעפיהרט ווערן פון אויסלאַנד אָדער פאַבריצירט
ווערן בגנבה אין לאַנד גופא ; האָט מען די בעשולדיגונג ארויפגעוואָר־
פען אויף די אײַביגע „שולדיגע" , און אין איין טאָג (17 נאָוועמבער
1278) זענען אַלע יודען פון ענגלאַנד מיט די פרויען און קינדער
ארײַנגעזעצט געוואָרען אין געפענגעניש . בײַם משפט האָט זיך ארויס־
געשטעלט , אַז אויסער אַ געוויסער צאָהל יודען , זענען אין דעם ענין
פערמישט אויך מאַסען קריסטען און אַפילו עטליכע לאָנדאָנער אריס־
טאָקראַטען , דאָס האָט אָבער די לאַגע נישט געענדערט ; הונדערטער

יודען זענען פערמשפט געווארען צום הענגען און צו אנדערע אכזריות׳־
ען, וועהרענד די קריסטען זענען אבגעקומען מיט געלד־שטראפען.
דער אויסגאנג פון דעם משפט איז געווען אזוי שרעקליך פאר יודען,
אז נאך א צייט לאנג פלעגען די שלכי׳שע קריסטען דראהען די יודען
מיט פער׳מסר׳ן און אויף אזא אופן ארויספרעסען פון די אונגליק־
ליכע דעם לעצטען גראשען. די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום
קעניג, און ער האט בעפוילען, נישט אנצונעהמען מעהר קיינע בע־
שולדיגונגען געגען יודען פאר פאלש־מינצעריי.

אינ׳ם זעלבען יאהר האבען די דאמיניקאנער אויסגענוצט נאך
עטליכע „געלעגענהייטען". אין נאטהאמפטאן האבען יודען, ווי
ס׳האט געהייסען, „געקרייציגט" א קריסטליך קינד, און צעהנדליגער
יודען זענען געטויט געווארען מיט מיתות משונות (2 אפריל 1279);
מיט עטליכע חדשים שפעטער איז ארויס א קלאגע, אז יודען האבען
געלעסטערט די קריסטליכע הייליגקייטען, און ווידער זענען יודען גע־
טויט און געפייניגט געווארען: דערנאך האבען זיך די דאמיניקאנער
גענומען צו זייערע פריהערדיגע דרשות"; די יודען זענען פון אלע
זייטען ארומגערינגעלט געווארען מיט אלערליי מיסיאנערען און האבען
געמוזט מיט זיי זיך מתוכח זיין; דער קעניג האט זאגאר געלאזען
אויפשטעלען א ספעציעלען בנין פאר יודישע משומדים, און ווען דאס
אלץ האט נישט געהאלפען, האט דער בעריהמטער פראנציסקאנישער
געלעהרטער דונס סקאטוס פארגעלעגט דעם קעניג, ער זאל בע־
פוילען איבער געוואלט אבצורייסען די יודישע קינדער פון זייערע
עלטערן און זיי ערציהען אין קריסטליכען גלויבען. פון די זעלביגע
קרייזען איז אוועקגעשיקט געווארען אויך א מסירה צום פויפסט אין
רוים (האנאריוס IV), אז די יודען בעגעהען זיך שלעכט מיט קריסטען,
בענוצען זיך מיט שבת־גוים נויטען זיי, צו קניען פאר דער תורה
און צווינגען די משומדים זיך צוריק אומצוקעהרען צום יודענטום. אויף
דער מסירה האט זיך דער פויפסט אבגערופען מיט א שטרענגען בריעף,
וואס האט ארויסגערופען נייע רדיפות און בעגרענעצונגען (1286).

מיט א יאהר שפעטער האט די קירכען־פערזאמלונג אין עקסעטער
בעשטעטיגט אלע ביזהעריגע גזירות פאר יודען, און אין פיערצעהן
טאג ארום האט דער קעניג ווידער געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש
אלע ענגלישע יודען מיט די ווייבער און קינדער, בעפרייענדיג זיי
שפעטער פאר א אונגעהויערע סומע אויסלייז־געלד. די פארשטעהער

פון דער קירך האבען זיך אבער נאך אלץ נישט בעפריעדיגט, און אין יאהר 1290 האט דער קעניג בעפוילען ארויסצוטרייבען אלע יודען פון לאנד. זיי איז געגעבען געווארען א קורצער טערמין, צו פער-קויפען זייער האב-און גוטס און אבצוגעבען אלע קריסטליכע משכנות, וואס האבען זיך ביי זיי געפונען, און נאך דעם טערמין האט קיין איינציגער יוד — אונטער טויט-שטראף — נישט געטארט זיך געפינען אין די גרענעצען פון ענגלאנד. די אונגליקליכע האבען אפילו נישט אויסגעוואַרט די גאנצע צייט: זיי (16,511) האבען פערלאזען ענג-לאנד נאך פאר'ן בעשטימטען טערמין, איבערלאזענדיג הייזער און פלעצער, וואס האבען הונדערטער יאהרען אנגעהערט צו זייערע זיידעס און עלטער-זיידעס. די אכזריות האט שוין נאכ'ן אויסוואנדערן אויך נישט אויפגעהערט; איין שיפס-קאפיטאן האט הונדערטער פאמיליעס פון די אונגליקליכע צוגעפיהרט צו א זאמד-באנק און זיי דארט איבער-געלאזען פאר די חוואליעס פון ים, שרייענדיג פון זיין שיף אראב, אז משה וועט פאר זיי שפאלטען דאס וואסער און פיהרען דורך דער טריקעניש. — ווען דער קעניג האט זיך דערנאך דערוואוסט פון דער רציחה, האט ער דעם קאפיטאן געלאזען אויפהענגען; וויפיעל אבער אזעלכע רציחות זענען נישט ענטדעקט געווארען?

צוזאמען מיט די ענגלישע יודען האבען געמוזט אויסוואנדערן פון לאנד אויך די יודען פון גאסקאניע, וואס האט אנגעהערט צו דער ענגלישער קרוין. די דאזיגע יודען האבען געפרובט זיך בעזעצען אין פראנקרייך; זיי זענען אבער באלד פון דארטין אויך פערטריבען געווארען (1291).

אין דעם זעלביגען יאהר האבען אויך די יודען פון די מזרח-לענדער בעקומען א שטארקען קלאפ. א לאנגע צייט האבען זיך דא יודען געפיהלט זיכער און פעסט, א דאנק דער שטיצע פון סעד אבדאולאה, דעם מעכטיגען יודישען פיהרער פון דער גרויסער מאנגאלישער מלוכה. דער יודישער שטאאטסמאן האט איינגעפיהרט געזעצליכקייט און ארדנונג אין דער האלב-ווילדע אימפעריע פון חאן ארגון, פערפלאנצט דארטין קולטור און וויסענשאפט און אפילו פער-קניפט בעציהונגען מיט אייראפא. דערביי האט ער יודען, נאטירליך, בעזונדערע טובות געטאן און זיי איבערגעגעבען די בערייטענדסטע פאסטענס, וועהרענד די ארטיגע מחמד'נישע בעפעלקערונג, צו וועלכער דער חאן אליין איז אויך געווען פיינדליך געשטימט, איז דערוויטערט

געוואָרען פון יעדען אַנטהייל אין דער מלוכה-פיהרונג. דאָס האָט ארויס-גערופען אַ שטאַרקען צאָרן נעגען דעם יודישען שני למלך און נאָכ'ן חאַן'ס טויט האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד, בעת וועלכען סעד אבדאולאה איז געטויט געוואָרען. דער מחמד'נישער המון האָט זיך אויך נוקם געווען אָן די יודישע בעדריקער און אין באַגדאַד איז עס געקומען צו אַ בעוואָפענטען קאַמפף צווישען יודען און מחמד'נער.

די צווייטע העלפט פון XII-טען יאָהרהונדערט, וואָס איז אַזוי רייך געווען אין פערגאָסען יודיש בלוט און ביטערע יודישע טרערען, האָט אַ שטאַרקען שטויס געטאָן פאָראויס די לעהרע פון דער קבלה. די לעצטע האָט איצט שוין בעהערשט די אַנגעזעהענסטע פערזענליכ-קייטען פון דער יודישער אינטעליגענץ און פון דעם קליינעם שטעד-טיל גערָאָנאַ האָט זי זיך אריבערגעקליבען אין דער אריסטאָקראַטיש-רייכער טאָלעדאָ. דאָ האָט זי געוואונען פאַר זיך דעם טאָן-געבער פון יודישען געזעלשאַפטליכען און גייסטיגען לעבען אין גאַנץ קאַסטיל-יען ר' טודרוס בן יוסף הלוי אַבולפיאַ (1234—1305) און דערמיט איז איהר פּאָזיציע נאָך פעסטער און שטאַרקער געוואָרען. אַבולפיאַ האָט פערנומען אַ אָנגעזעהענעם פּאָסטען אין קעניגליכען הויף, וואו ער איז שטאַרק בעליעבט געווען, און די יודען האָבען געקוקט אויף איהם, ווי אויף זייער נשיא. ווען דאָס שפּאַנישע קעניגס-פּאָר איז געפאָהרען זיך טרעפען מיט'ן קעניג פון פראַנקרייך (לודוויג דער שענער), האָט זיך אַבולפיאַ געפונען אין זייער סוויטע און די דרום-פראַנצויזישע יודען האָבען דעם יודישען שר פייערליך בעגריסט. אַלס דער געשעצטער אריסטאָקראַט און בעגאַבטער שטאַאַטסמאַן איז אָבער געווען אַ ביטערער שונא פון יעדער מין חקירה און פילאָזאָפיע. ער האָט דעם רמב"ם נישט געקענט מוחל זיין זיינע לייכטקייטען בנוגע צו שדים און רוחות און נאָך אַזעלכעס, און דאַגעגען האָט ער אין דער קבלה געזעהען אַ געטליכע חכמה. די זעלביגע בעציהונג צו דער קבלה האָבען ארויסגעוויזען אויך אַבולפיאַ'ס צוויי זיהן לוי און יוסף, און באַלד האָבען זיך ארום דער אריסטאָקראַטישער פאַמיליע גרופּירט די דריי בעדייטענדסטע קבלים'טען פון דער עפּאָכע: ר' יצחק אבן-לאַטיף, ר' אברהם אַבולפיאַ און ר' משה דע-לעאָן.

ר׳ יצחק אבן־לאטיף (אָרעך אללאטיף) איז אַליין נאָך גע־שטאַנען אויף דעם באָדען פון דער פילאָזאָפיע, און ווי אלע סכאָלאַס־טיקער פון יענער צייט האָט ער אויך געזוכט צונויפצובינדען די לאָגי־שע חקירות מיט די סודות פון דער קבלה. גאַנץ אַנדערש איז געווען זיין צייט־חבר ר׳ אברהם אבולפיא פון סאַראַגאָסאַ (1260 — 1291). דאָס איז געווען אַ עקסצענטרישער קאָפּ פול מיט ווילדע פאַנטאַזיעס, און דערצו אַ אונגעוועהנליך ריהרעוודיגע, בעוועגליכע נאַטור. דאָס גאַנצע לעבען פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען גייסט איז געווען אַ קייט פון אויפפאַלענדע געשעהענישען און איבעררעשענדע ארויסטרעטונגען. צו צוואַנציג יאָהר האָט זיך אבולפיא אוועקגעלאָזען זוכען דעם לעגענדאַרישען טייך סמבטיון, וואו ס׳האָבען זיך געזאָלט געפינען די אַלטע עשרת השבטים. אַזוי איז ער געקומען קיין פּאַלעס־טינאַ און פון דאָרט קיין גריכענלאַנד, וואו ער האָט זיך פערליעבט אין אַ מעדעל, גלייך מיט איהר חתונה געהאַט און גלייך טאַקי... איבערגעלאָזען אויף גאָט׳ס בעראָט. ערשט אויפן דריי און דרייסיגסטען יאָהר קומט אבולפיא צוריק קיין שפּאַניען און פערטיעפט זיך מיט אַ אונגעוועהנליכער התמדה אין די קוועלען פון דער קבלה. דאָס האָט זיין פאַנטאַזיע אינגאַנצען צושרויפט, און ווי ער אַליין דריקט זיך אויס, איז ער פון דאַן אָן גאַנצע פופצעהן יאָהר ארומגעגאַנגען אַ צוטראָגענ־נער, ווי אין אַ וועלט פון כאַאָטישע בילדער און געשטאַלטען. איינס נאָר איז איהם קלאָר געוואָרען, אַז די פילאָזאָפיע, מיט וועלכער ער האָט זיך פריהער אַ סך בעשעפטיגט, איז נישט אימשטאַנד צו בע־פריעדיגען דעם דאָרשט נאָך אַ קלאָרען, אַלזייטיגען אמת. איהם איז די עלעמענטאַרע קבלה אויך וועניג געווען — ער האָט געבענקט נאָך אַנבואה־ליכטיגקייט, וואָס זאָל איהם פאַר איין מאָל אַלץ בעלייכטען. און נאָך אַ רייהע יאָהרען פון אָנגעשטרענגטער געהירען־אַרבייט און פאַנטאַסטישע געדאַנקען־בילדער האָט ער ענדליך אַליין אָנגעהויבען גלויבען אין זיינע כלומר׳שט־נביאי׳שע ענטפּלעקונגען. דער־ביי האָט ער ערפונדען אַ מין העכערע קבלה, וואָס שטיצט זיך אויף גיהיימע צונויפשטעלונגען פון די ביבלישע אותיות (צרופים) און זייער צאָהל (גמטריות) און נאָך אַנדערע הייליגע פאָרמולעס.

פון דער „ענטפּלעקונג" בעגייסטערט און פול מיט כאַאָ־טישע פּלענער און געדאַנקען, פערלאָזט אבולפיא ווידער זיין פאָטערלאַנד און פאָהרט קיין איטאַליען. דאַ פּרובט ער אין

פערשידענע פארמען ארויס מיט זיין „ענטפלעקונג" (1279), און ענדליך פאלט איהם גאר איין א משוגע'נער געדאנק: ער וועט געהן צום פויפסט, מארטין IV, און איהם מאכען פאר א יודען. פאר דעם אויפטו איז ער אריינגעפאלען אין געפענגעניש און איהם האט געדראהעט טויט-שטראף; סוף כל סוף האט ער זיך אבער פון דאנען אויך ווי ס'איז ארויסגעדרעהט און איז אוועק קיין סיציליען, וואו ער האט זיך שוין אנגעגעבען נישט בלויז פאר א נביא, נאר אויך פאר א משיח. לויט זיין בשורה האט די גאולה געדארפט קומען אין יאהר 1290, און ס'האבען זיך געפונען נישט וועניג אזעלכע, וואס האבען געגלויבט אין דעם היילינגען אסקעט און זענען גרייט געווען, זיך צו לאזען מיט איהם קיין ארץ-ישראל. די פיהרער פון די קהלות זענען אבער געווען פיעל פארזיכטיגער; זיי האבען אוועקגעשיקט א בריעף צום בעריהמטען ר' שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא און איהם אנגעפרעגט וועגען דעם שפאנישען משיח. דער רשב"א האט, נאטירליך, געווארנט די סיציליאנישע יודען פון אבולפיא'ס חלומות, און דער לעצטער האט געגען דעם זיך שטארק געוועהרט, מיט צארן און ביטערקייט שרייט אויס דער נישט אנערקענטער נביא און משיח: „די יודען זענען אונגלויביג; אנשטאט צו בערעכנען די אותיות פון גאט'ס נאמען, רעכנען זיי בעסער, וויפיעל געלד זיי האבען". פון סיציליען איז אבולפיא אוועק ערגעץ אין א שכני'שען לאנד, און מעהר זענען צו אונז פון איהם קיינע ידיעות נישט דער-גאנגען.

אין דער זעלביגער צייט — און אפשר אונטער דעם איינפלוס פון דעם זעלביגען אבולפיא — זענען אין שפאניען אויך אויפגעטרעטען צוויי מיסטישע משיח-טרוימער, וואס האבען ארויסגערופען נישט קיין קליינעם טומעל. דאס זענען געווען צוויי יונגע לייט פון אילאן און אווילא, וועלכע האבען פלוצלינג אנגעהויבען צו זאגען נביאות וועגען דער נאהנטער גאולה. דאס האט ארויסגערופען א שטארקען גערודער אין די ביידע קהלות, און די מעהר געלאסענע האבען זיך ווידער געווענדעט צום רשב"א. דער לעצטער האט דאן ערקלערט, אז די ערשיינונג גופא איז פאר איהם אויך א אונערקלערבאר רעטעניש; פון דעסטוועגען געפינט ער דאך נישט פאר מעגליך צו אנערקענען די „וואהרזאגער" פאר אמת'ע געטליכע נביאים. אט די ווארנונג האט די נביאים נישט איבערגעשראקען און זיי האבען בעשטימט דעם טאג פון

דער גאולה אין יאהר 1295. און דער המון האט געגלויבט: א סך האבען געפאסט, תשובה געטאן, צדקות געטיילט און זיך ריין געוואשען פון אלע זינד צו דעם גרויסען טאג פון דער אויסלייזונג. אין בעשטימטען טאג האבען זיך די גלויביגע, יום כפור'דיג געקליידט, פערזאמעלט אין שוהל און געווארט אויפן שופר של משיח; נאטירליך, איז קיין זאך נישט געשעהען, און ווי די לעגענדע דערצעהלט, זאלען די אבגענארטע, ארויסגעהענדיג פון שוהל, האבען בעמערקט אויף די קליידער קליינע צלמים'לעך. דאס האט אויף זיי שטארק געווירקט: א סך האבען זיך געשמד'ט און א סך זענען פון זינען אראב. וואס מיט די צוויי נביאים איז געווארען — איז נישט בעוואוסט.

מיט א וויטערער ווירקונג אויף די קומענדיגע דורות און מיט א רייכערער גייסטיגער ירושה איז געווען די טעטיגקייט פון דעם דריטען פון די טעארעטישע קבל'יסטען אין יענער צייט, ר' משה בן שם-טוב דע-לעאן (1250—1305). עס איז שווער צו זאגען עטוואס בעשטימטעס וועגען דער דאזיגער מערקווירדיגער פערזענליכקייט; זיכער איז בלויז דאס, אז ער האט אין א גרויסער מאס בעזעסען די קונסט פון אויסדריקען — אדער, ריכטיגער געזאגט, פון נישט אויסדריקען — געדאנקען אין א שענער, עטוואס פערנעבעלטער פארם. א געבוירענער א שפאניער האט ער זיין גאנצען לעבען געוואנדערט אין דעם לאנד פון קהלה צו קהלה און זיך מפרנס געווען פון זיינע חבורים. אזעלכע זענען געווען דער „ספר הרמון“, „ספר המשקל“, „שקל הקודש“ און „ספר הסודות“, וואו ער פאלעמיזירט מיט דער פילאזאפיע און פאלט וואס וויטער אלץ מעהר אריין אינ'ם טאן פון דער זעהר גאנגבארער קבלה. צוויי פון די ספרים ווידמעט ער די רייכע אבולפיא'ס און ווערט דערפאר פון זיי שטארק געשטיצט. דאס איז אבער דע לעאנ'ען וועניג און ער פאלט אויף דעם זעלביגען מיטעל, אויף וועלכען עס איז שוין געפאלען איין מקובל פאר איהם: ער לאזט ארויס א גרויס ווערק, א מין קבל'יסטישען מדרש אדער א פירוש אויף דער תורה, וואס איז צוזאמענגעשטעלט פון קונציגע, מיסטיש-איינגעהילטע מאמרים און בילדער, אונטערן נאמען זהר (גלאנץ, שיין), און שרייבט איהם צו דעם פערהייליגטען תנא ר׳ שמעון בן יוחאי. דער לעצטער זאל אט דעם הייליגען ספר האבען געשאפען אין די דרייצעהן יאהר, ווען ער איז געווען בעהאלטען אין א פערבארגענער מערה, דעריבער איז די שפראך פון דעם ספר נישט העברעאיש, נאר

לאלדעאיש (אראמ׳יש). אויף דער פראגע: פון וואנען האט זיך עס פלוצלינג גענומען אזא הײליג ווערק און פארוואס האט מען ביז אהער גארנישט געוואוסט פון איהם? — האט דער געשיקטער מחבר גענטפערט מיט דעם קלאנג, וואס ער האט ארויסגעלאזען, אז דער רמב״ן, זײענדיג אין ארץ־ישראל, האט דארטין געפונען דעם הײליגען בתב־יד און איהם איבערגעשיקט קײן שפאניען, וואו ער, דע־לעאן, האט זוכה געווען איהם צו בעקומען, כדי צו פערשפרײטען אין דער יודישער וועלט. די דאזיגע אלע עפעקטען האט דע־לעאן אזוי קונציג ארומגעארבײט, אז נאר װעניגע האבען געפועל׳ט ביי זיך צו צווײפלען אין זײער ריכטיגקײט, און כדי זיך איננאנצען צו פערזיכערן האט דע־לעאן נאך איין קלײניגקײט אויפגעטאן: ער האט געלאזען דעם הײליגען תנא אליין (אין „זהר״ גופא) פארזאגען, אז זיין געטליכע שאפונג וועט ענטפלעקט ווערן אין אנהויב פון זעקסטען טויזענד ד. ה. נאכ׳ן יאהר 1240 לויט דער קריסטליכער צייט־רעכנונג.

דער כלומר׳שטער מחבר פון זהר, בן יוחאי, טרעט דא ארויס, ווי א מין „הײליגע ליכט״, וואס בעקומט דירעקטע ענטפלעקונגען פון די סאמע העכסטע הימעל־ספערען וועגען מענש, וועלט און לעבען. אין איין ארט פון זהר שרײט בן יוחאי אויס: „איך נעהם פאר עדות די הײליגע הימלען און די הײליגע ערד, אז מיר איז איצט ענטפלעקט געווארען דאס, וואס איז קײן שטערבליכען נישט ענטפלעקט געווארען, זינט משה איז צום צווײטען מאל אראב אויפ׳ן בארג סיני; מײן ענטפלעקונג איז זאגאר נאך גרעסער, דען משה האט נישט געוואוסט, אז זיין געזיכט שטראהלט און איך וויים דאס יא״.

בנוגע צו דער יודישער מסורה איז די שטעלונג פון „זהר״ א צווײזײטיגע: ער גיט צו דעם מינדסטען יודישען מנהג א מיסטישע, וועלט־ענדערנדע בעדײטונג, און פון דער צווײטער זײט בעציהט ער זיך גרינגשעציג צום תלמוד און צו דער גאנצער הלכי׳שער לעהרע, — נאטירליך, אין זעהר פערשטעלטע אנדײטונגען און רמזים. דער זהר פערגלײכט דעם תלמוד מיט א נידעריגער שקלאפין אדער מיט א הארטען פעלזען, פון וועלכען ס׳לאזט זיך קײן זאך נישט ארויספרעסען, ווערענד די הארינטע קבלה איז ענליך צו א רייכפליסענדען קוואל, פון וועלכען עס גיסט זיך לעבען, טוי און פרישקײט.

די ערשײנונג פון „זהר״ האט ארויסגערופען שטוינען און איבער־ראשונג אין די קבלי׳סטישע קרײזען. פון אלע זײטען האט מען זיך

געווענדעט צו דעם גליקליכען בעזיצער פון דעם הייליגען אוצר און געפאָדערט קאָפּיעס, פאר וועלכע מ'האָט איהם גוט בעצאָהלט, — וואָס ס'איז אפשר געווען זיין איינציגע כונה. איינמאל איז אפילו פאָרגעקומען א אינצידענט, וואָס האָט ענטדעקט דעם גאַנצען שווינדעל: ווען דער מקובל ר' יצחק פון עכו (ארץ ישראל) איז געקומען קיין שפאַניען און געזעהען דעם הייליגען ספר פון ר' שמעון בן יוחאי, וועלכען דער רמב"ן זאָל כלומר'שט האָבען ענטדעקט אין דער זעלביגער שטאָדט, — איז ער נבהל ונשתומם געוואָרען. דען אויסער דעם, וואָס ער איז דאָרטין געבוירען און ערצויגען געוואָרען, איז ער געווען אויך פון רמבן'ס נאָהנטסטע תלמידים, און ביי דעם אלעם האָט ער פון אזא מין „מציאה" קיינמאל נישט געהערט. אזוי צוגעדריקט צום וואנט, האָט דע-לעאָן פייערליך געשוואוירען, אז ער האָט ביי זיך אין דערהיים דעם אָריגינעלען כתב-יד פון ר' שמעון בן יוחאי אליין, פון וועלכען ער מאַכט די קאָפּיעס. און א קורצער צייט ארום איז ער געשטאָרבען; דאן האָבען זיך געפונען עטליכע בעלנים, וועלכע האָבען פאָרגעלעגט דער אָרימער אלמנה גרויסע סומען געלד פאר דעם אמת'ען כתב-יד און זי האָט בתמימות ערקלערט, אז איהר מאַן האָט אזא מין כתב-יד קיינמאל נישט געהאַט און דעם „זהר" האָט ער אליין אויפגעשריבען „פון קאָפּ". אָט די ענטדעקונג האָט ארויסגערופען א שטיקעל גערודער אין א ענגערן קרייז, וואו מ'האָט וועגען דעם נישט וועניג גערעדט; בכלל אָבער איז די רעפּוטאַציע פון „זהר" שוין גענוג פעסט געווען און ער איז אויך אויף ווייטער פערבליבען הייליג און פערגעטערט, ווי א נביאי'שע ענטפּלעקונג פון א געטליכען קדמון. אזוי האָט זיך אין דער געדאַנקען-וועלט פון יודענטום אריינגעגנב'עט א נייע ווערק, וואָס איז געוואָרען די ביבעל פון דער קבלה און איהר וועג-ווייזער. א שטיקעל מעלה האָט דער „זהר" געהאַט: ער האָט אין א געוויסער מאָס אָבגעשוואַכט די טרוקענקייט פון דעם הלכי'שען שטודיום און איהם צוגעגעבען פאנטאַזיע, ליר'ישע ווייכקייט, הארציגקייט; דערפאַר האָט ער אָבער אויך פערפינסטערט דעם יודישען פערשטאַנד, איהם ארומגערינגעלט מיט אלערליי שדים און רוחות און אין אלגעמיין פערצויגען די ווירקליכע וועלט מיט א מיסטישען נעבעל.

נאַטירליך, האָט דער אנדערער צד זיך נישט אזוי שנעל אונטערגעגעבען, און אויף וויפיעל די קבלי'סטען זענען ווייט פערגאַנגען

אין זײערע מיסטישע שווערמערײען, אויף אזוי פיעל און נאך ווײטער זענען די מיימוני׳סטישע ראציאנאליסטען אוועק אין זײער פרײהײט בנוגע צו די בעגריפען פון דער מסורה. אנשטאט די סודות, כונות און צרופים פון די מיסטיקער, האבען די פילאזאפען ארײנגעלעגט פילאזאפישע חקירות און געדאנקען אין די הײליגע שריפטען און אין תלמוד, און דערמיט לחלוטין אונטערגעגראבען די בעדײטונג פון אלע מצוות און געבאטען; ווארום אויב די דאזיגע געבאטען זענען נישט מעהר ווי פארשטעלונגען פון א געוויסען געדאנק, איז דאך שוין נישט וויכטיג די אויסאיבונג פון דעם געבאט גופא, קוים איז דער געדאנק אלײן קלאר און פעסט. אנדערע פון די ראציאנאליסטען האבען אפילו אבגעלײקענט די נבואה פון משה רבינו אין איהם אוועקגעשטעלט אויף אײן מדרגה מיט די געזעצגעבער פון אלע איבריגע פעלקער.

דער טאן-געבער פון די חוקרים איז געווען א געוויסער ר׳ לוי בן חיים פון ווילפראנש (1240 — 1305). ער האט אין יעדען ווארט פון דער יודיש-רעליגיעזער ליטעראטור ארײנגעלעגט אנ׳אנדער פילאזאפישען פשט׳ל, אויף דעם שטײגער פון די אמאליגע אלעקסאנד-רינישע העלעניסטען. זײענדיג אלײן זעהר ארים האט ר׳ לוי זיך גע-זוכט שוץ אין דעם דערהײבענעם שטעדטיל פערפיניאן בײם דארטיגען גביר און למדן דון שמואל הסולמי אדער סען עסקאליטא, וועלכער איז זעהר געריהמט געווארען פאר זײן לומדות און פאר זײנע גוטע מדות. אין פערפיניאן האט דאן געלעבט אלס רב פון שטאדט דער גײסטרײכער תלמודישער געלעהרטער דון ווידאל מנחם בן שלמה המאירי, וועלכער איז אויך געווען א שטארקער ליעבהאבער פון פילאזאפישע חקירות, חאטש פון די אלעגאריעס אלײן האט ער נישט קײן סך געהאלטען.

נישט אומעטום אבער האט מען זיך אזוי רוהיג בעצויגען צו די פרײזיניגע חקירות. אין מאנפעליעה, די פראנצויזישע הײמאט פון פשוט׳ען ארטאדאקסישען יודענטום, האט זיך ווידער אנגעהויבען רודערן געגען די פילאזאפען מיט זײערע חקירות, און ס׳איז באלד געקומען דערצו, עס זאל זיך ווידער פונאנדערקאכען א פײערדיגע מחלוקת. דער פארשטעהער פון די איצטיגע קנאים איז געווען ר׳ אבא מרי בן משה, מיט זײן אלגעמײנעם נאמען: דאן אסטרוק דע ליונעל, א מענש פון אנגעזעהענעם יחוס, וועלכער האט געשפיעט א גרויסע ראליע אין זײן שטאדט (מאנפעליעה). ער האט

זיך געווענדעט מיט א בריוו צום אויטאָריטעטען רשב״א פון באַר־צעלאָנאַ, אין וועלכען ער האָט איהם געשילדערט די גאַנצע שעדליכ־קייט פון די חקרני׳שע און אַלעגאָרישע ביבעל־אויסטײַטשונגען און איהם אויפגעפאָדערט, שאַרף אַרויסצוטרעטען געגען דער ערשײַנונג. בן אדרת האָט זיך אַפילו אין אַנהויב אָבגעזאָגט אַרײַנצומישען אין ענינים פון פרעמדע קהלות; ביסליכווײַז איז ער אָבער דאָך אַרײַנגעצויגען גע־וואָרען אין דעם אַלגעמײַנעם טומעל און אויף זײַן פערלאַנג האָט דון שמואל הסולמי אויפגעהערט צו שטיצען דעם „אפיקורס״ לוי בן חיים. דאָס איז אָבער די קנאים וועניג געווען: זיי האָבען געוואָלט מיט א חרם פערבאָטען בכלל צו לערנען וויסענשאַפטליכע ספרים (אויסער מעדיצינישע) אַלע יונגע לײַט, יונגער פון דרײַסיג יאָהר. צו דעם צוועק האָט ר׳ אַבא מרי געוואָלט געווינען פאַר זיך אויך דעם אָנגעזעהענעם ר׳ יעקב בן מכיר אבן־תבון פון מאָנפּעליעה, וועלכער איז שטאַרק געשעצט געווען אין די יודישע, ווי אין די קריסטליכע קרײַזען (זײַן פאַך־וויסענשאַפט איז געווען מעדיצין; דערצו איז ער געווען טיעף געלערנט אויך אין מאַטע־מאַטיק און אַסטראָנאָמיע, און גוט געוואוסט די יודישע ליטעראַטור). דער לעצטער איז, חאָטש א דעקאַן אין אוניווערזיטעט, דאָך גע־שטאַנען אינגאַנצען אויף דעם באָדען פון דער יודישער מסורה, און ר׳ אַבא מרי האָט איהם געפּרובט פּאָרלעגען, ער זאָל זיך אויך אונטער־שרײַבען אויף דעם דערמאָנטען חרם, אויף וועלכען עס זענען שוין געווען די חתימות כמעט פון אַלע דרום־פראַנצויזישע גדולים. דער אַלטער בן מכיר (מיט׳ן אַלגעמײַנעם נאָמען דאָן פראָפיאַט) האָט אָבער שאַרף פּראָטעסטירט געגען אזא ווילדער בעגרענעצונג פאַר דער וויסענשאַפט, און באַלד האָבען זיך אַרום איהם גרופּירט אַלע פרײַערע עלעמענטען, וואָס האָבען דערגבער בעקומען דעם נאָמען תבוני׳דען. אָט די פּאַרטײַ האָט געפאָדערט פרײַהײַט פאַר דעם מענשליכען פאָר־שונגס־גײַסט און דערבײַ האָט זי בעטאָנט, אַז זי האָט נישט קײַנע שלעכטע כוונות געגען דער תורה. „אויב מ׳האָט אײַך געזאָגט, — שרײַבט ר׳ יעקב בן מכיר אין זײַן פּראָטעסט־בריוו צום רשב״א — אַז ס׳זענען פעראַן צווישען אונז אַזוינע, וואָס לײַקענען אין די עקרים, האָט איהר געדאַרפט די זאַך גוט נאָכפאָרשען און נישט זיך פערלאָזען אויף איין עדות״.

דער באַרצעלאָנאַ׳ער גאון איז אָבער געווען מעהר געניויטיגט צום

צווייטען צד, צום צד פון די קנאים, צו וועלכען עס זענען פאר דער צייט שוין געהאט צוגעשטאנען די קהלות ארגענטיער, עה, אוויניאן און ליונעל. אין פערפיניאן האבען ביידע צדדים געוואלט בעקומען פאר זיך די חתימה פון דעם זעהר אנגעזעהענעם ר׳ קלונימוס בן טודרוס, און ענדליך איז ער אריבער אויף דער זייט פון די קנאים. דערווייל איז ווידער די צאהל פון די תבוני׳דען אויך געוואקסען און דאס האט געבראכט דערצו, אז דער רשב״א האט זיך נישט געאיילט מיט׳ן חרם; ער האט געפאדערט פריהער נישט ווענינער, ווי צוואנציג חתימות פון גרויסע קהלות. און עס וואלטען זיך אפשר אזוי פיעל קנאי׳שע קהלות נישט געפונען, ווען נישט די נייע פערזענליכקייט, וואס האט זיך אין דער צייט בעוויזען אויף דעם האריזאנט פון מערב-איירעפעאישען יודענטום.

דאס איז געוועזען ר׳ אשר בן יחיאל פון דייטשלאנד (געב. 1250, געשט. 1327). א תלמיד פון דעם בעריהמטען מהר״ם מרוטנבורג (ר׳ מאיר פון ראטענבורג), האט ר׳ אשר (דער רא״ש) זיך איינגעאיבט אין דעם שארפזיניגען לעהר-סיסטעם פון די תוספים׳טען; דערביי האט ער געהאט מעהר זין פאר ארדנונג און קלארקייט. נאך ר׳ מאיר׳ס טראגישען טויט (אין געפענגעניש) איז ר׳ אשר אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דייטשען יודענטום; די שרעקליכע רציחות און רדיפות האבען איהם אבער נישט געלאזען ענטוויקלען קיין טעטיגקייט. נאך די איבערגעלעבטע רציחות פון די קרייץ-צוגען האט זיך אין לאנד פונאנדערגעקאכט א בלוטיגער בירגער-קריעג, וואס האט ווידער איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות. אינ׳ם שטעדטיל רעטינגען האט מען יודען בעשולדיגט אין שענדען די האסטיע און דאס האט געבראכט צו א נייעם קרייץ-צוג געגען די יודען פון אלע ארומיגע שטעדט, שוין נישט רעדענדיג וועגען רעטינגען גופא. דא זענען אלע מיטגליעדער פון דער קהלה פערברענט געווארען (אפריל 1298); דעם זעלביגען גורל האט געהאט ווירצבורג (יולי). אין נירנבערג האבען די יודען זיך געפרובט ראטעווען אין א פעסטונגס-שלאס און אפילו זיך שלאגען מיט געוועהר; זיי זענען אבער דאך בעזיגט און ביז איינעם אויסגעטויט געווארען (אויגוסט). בעת דער שחיטה איז אומגעקומען דער גאון ר׳ מרדכי בן הלל מיט זיין פרוי און פינף קינדער, און א סך פון די, וועלכע האבען מורא געהאט פאר זייערע קינדער, טאמער

וועלן זיי דעקסנסיון נישט בּיישטעהן, — האָבּען פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעוואָרפען און דערנאָך זיך.

פון פראנקען און בּייערן האָבּען זיך די צעווילדעטע בּלוט־מחנות אריבּערגעטראָגען קיין עסטרייך, וואו זיי האָבּען פערניכטעט איבּער הונדערט און פיערציג יודישע קהלות מיט אַ בּעפעלקערונג פון מעהר ווי הונדערט טויזענד נפשות. די בּלוטיגע באנדע וואָלט זיכער פערטיליגט דאָס גאנצע דייטשע און עסטרייכישע יודענטום, ווען דער בּירגער־קריעג וואָלט זיך דערוויל נישט ענדיגען. דער אויסגעוועהלטער קייזער האָט זיך גענומען צוריק אויפשטעלען די אָרד־נונג אין לאנד און די אַלע, וואָס האָבּען זיך בּעטייליגט אין די שחיטות פון זיינע „קאמער־קנעכט", זענען הארט בּעשטראָפט געוואָרען. דער קייזער האָט אפילו ערלויבּט די געצעהלטע יודען, וואָס האָבּען זיך געשמד'ט אונטער דער שרעק פון טויט, איבּערצוגעהן עפענטליך צום יודענטום.

נאָך די דאָזיגע שחיטות און הריגות האָט זיך דער רא"ש גע־פיהלט נישט גוט אין דייטשלאנד, און ווי ס'ווערט דערצעהלט האָט דער קייזער גאר געפאָדערט פון איהם די סומע אויסלייז־געלד פאר'ן טויטען קערפער פון מהר"ם מרוטנבּורג, פאר וועלכער ער האָט ערב געווען. דאָס האָט געבּראכט דעם רא"ש צו פערלאָזען דייטשלאנד (1303) און ער האָט אַ לאנגע צייט געוואנדערט מיט זיין ווייבּ און קינדער פון לאנד צו לאנד בּיז ער האָט זיך ענדליך דערשלאָגען קיין טאָלעדאָ (1305), וואו ער איז מיט פרייד און כבוד אויפגענומען געוואָרען פאר אַ רב.

דאָס איז געווען נאָך פאר דעם קולטור־קאמפף, וואָס האָט דער־נאָך אויסגעבּראָכען אין שפּאניען און דרום־פראנקרייך. שוין דעמאָלט אָבּער האָט ער ארויסגעוויזען זיין שארפע התנגדות צו אַלע מיני וועלטליכע למודים. דער פּשוט גלויבּענדער צדיק און תּלמודישער גאון האָט לחלוטין נישט פערשטאנען, ווי אַזוי אַ פרומער יוד קען אָבּגעבּען צייט און מוח אויף צו ערלערנען „חכמות חצוניות" אין דער צייט, ווען עס איז פערהאן אַזאַ גרויסער תּלמוד מיט אַזוי פיעל נאָך אנדערע הלכי'שע קוועלן. שפּעטער, ווען דער קאמפף האָט אויס־געבּראָכען, איז דער רא"ש נאטירליך צוגעשטאנען צו די קנאים; ער איז אָבּער אוועק נאָך ווייטער פון זיי: פאר איהם איז ווייניג געווען דער פערבּאָט זיך צו בּעשעפטיגען מיט וויסענשאפט בּיז

דרייסיג יאהר, און שפעטער, און נאך דרייסיג יאהר. מעג דען א יוד זיך אוועקזעצען און עוסק זיין אין דברים בטלים? זיין פלאן איז דעריבער געוועזען, צונויפצורופען א גרויסע אספה פון רבנים, וואס זאל בעפוילען אלע יודען צו לערנען אויסשליסליך נאר תורה און תלמוד, ווי דער פסוק זאגט אן: והגית בו יומם ולילה (דו זאלסט דיך פערטיפען אין איהר (אין דער תורה) ביי טאג און ביי נאכט); וויל־זשע איינער דורכאויס זיך פערנעהמען מיט חכמות חצוניות אויך, זאל ער עס טאן, „ווען ס׳איז נישט טאג און נישט נאכט".

אט די פעסטע אמונה פון דעם דייטשען גאון האט געמאכט א שטארקען איינדריק אויף די געמיטער פון די שפאנישע יודען. דער רשב״א אליין אפילו, וועלכער האט זיך ביז אהער אביסעל געוואקעלט אין דער דעה, האט מיט אמאל ערקלערט, אז ער איז גרייט אויסצורופען דעם פראיעקטירטען חרם, און אין׳ם „שבת חזון" (23 יולי 1305) איז אונטער פייערליכע צערעמאניעס געלייענט געווארען די שרעקליכע תוכחה געגען אלע יונגערע פון פינף און צוואנציג יאהר, וואס לייענען וויסענשאפטליכע ספרים, אין אריגינאל אדער אין א העברעאישער איבערזעצונג. אין דעם חרם זענען אריינגענומען געווארען אויך אלע יענע, וואס טייטשען אויס די תורה על פי שכל אדער לייגען אריין אין איהר וועלכע ס׳איז פילאזאפישע חקירות און כונות. א אויסנאהם איז געמאכט געווארען נאר פאר דער מעדיצין, וויל דער תלמוד אליין האט גארנישט געגען דעם. דער טעקסט פון חרם, וואס איז אויסגערופען געווארען אויף פופציג יאהר, איז פונאנדערגעשיקט געווארען (מיט דער חתימה פון רשב״א און נאך זעקס און דרייסיג פארשטעהער פון דער בארצעלאנא׳ער געמיינדע) אין אלע יודישע קהלות פון שפאניען, דרום־פראנקרייך, צפון פראנקרייך און דייטשלאנד.

דערמיט האט זיך אבער דער שטרייט נאך נישט געענדיגט. די תבוני׳דען האבען זיך פריהער דערוואוסט פון דעם שריט, וואס דער רשב״א קלויבט זיך צו מאכען, און זיי האבען זיך מקדים געוועזען. דער אלטער ר׳ יעקב בן מכיר מיט נאך פיעל אנגעזעהענע פערזענליכקייטען פון מאנפעליער האבען אויסגערופען א געגען־חרם געגען יענע, וועלכע שטערן זייערע קינדער, זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאפט; בעליידיגען דעם אנדענקען פון גרויסען רמב״ם און לעסטערן בכלל א

גלויביגען מחבר פאר זיינע פילאזאפישע איבערצייגונגען. דער חרם איז אויך אויסגערופען געווארען זעהר פייערליך אין דער שטאדטישער שוהל, אין דער אנוועזענהייט פון דער גאנצער קהלה.

די אנהענגער פון קולטור און וויסענשאפט האבען בעקומען פאר זיך נאך א שטארקע קראפט אין דער פערזאן פון ר׳ ידעיה הבדרשי (פון בעזיער, 1280—1340). ער האט פערעפענטליכט א שענע זאמלונג פון עטיש-פילאזאפישע בעטראכטונגען אין דער געשטאלט פון ספר קהלת, אונטערן נאמען „בחינת עולם“, וואס איז זעהר בעליעבט געווארען, און אלס הייסער פערעהרער פון רמב״ם און אבן-עזרא האט איהם דעם רשב״א׳ס חרם שטארק אויפגעקאכט. ער האט זיך דעריבער געווענדעט מיט א שארפען בריעף צו דעם בארצעלאנא׳ער גאון, וואס לייענט זיך, ווי א שווערער בעשולדיגונגס-אקט. ר׳ ידעיה ערקלערט דרייסט, אז ער נעהמט זיך אן נישט פאר׳ן כבוד פון דער בעליידיגטער וויסענשאפט — זי איז געטליך און שרעקט זיך פאר קיין חרם נישט אב; איהם ארט נאר דער כבוד פון די דרום-פראנצויזישע קהלות, אויף וועלכע מ׳האט ארויפגעווארפען פאלשע בעשולדיגונגען. זייער איינציגע זינד איז די וויסענשאפט, מיט וועלכער זיי גיעבען זיך אב, און זי איז נישט קיין פרעמדע אין יודענטום, מיט איהר האבען זיך בעשעפטיגט אלע יודישע גדולים פון שפאניען און פראוואנס אינ׳ם משך פון פינף הונדערט יאהר, ווייל זי איז בעצם א נויטיגער טייל פון יודענטום גופא. און ווי קורצזיכטיג איז דער אויסנאהם פאר מעדיצין! ערשטענס, קען מען מעדיצין נישט גרינדליך ערלערנען אהן די איבריגע חכמות, און צווייטענס, קען די מעדיצין אליין אויך ברענגען צו כפירה און אפיקורסות. און ר׳ ידעיה ענדיגט זיין בריעף מיט דער פאדערונג, אפצורופען צוריק דעם חרם אויף דער וויסענשאפט און איהרע ווערק, דען עס וועט נישט העלפען; יודען וועלן זיך פון דער וויסענשאפט נישט שיידען „אזוי לאנג, ווי עס וועלן נאר זיין נשמות אין זייערע קערפער׳ס; און ווען אפילו עס וואלט קומען יהושע בן נון און דאס זאגען מיט זיין אייגענעם מויל וואלטען זיי איהם אויך נישט געפאלגט, ווייל זיי האבען פאר זיך דעם גרויסען לעהרער (רמב״ם) מיט זיינע ספרים; פאר זיין כבוד זענען זיי גרייט צו קעמפפען און פאר זיין לעהרע וועלן זיי זייער געלד און זייער לעבען מקריב זיין“.

דער פייערדיגער בריעף האט געמאכט א געוואלדיגען איינדריק אויפ׳ן רשב״א מיט זיינע יועצים, און זיי האבען אנגעהויבען רופען צו

שלום און צו אחדות. „הערט אויף, רבותי, זיך ארומצוקריגען, — בעט זיך דער רשב״א אין זיינע בריעף פון דער צייט — הערט אויף צו זידלען, צו דערווייטערן און צו אסר׳ן — אונז (בארצעלאנא׳ער) וועט גארנישט ארען, ווען מ׳וועט זיך מיט אונזער בעשטימונג (חרם) נישט שטארק רעכנען”. עס איז שוין אבער צו שפעט געוועןֹ; די ליידענשאפטען האבען זיך פונאנדערגעקאכט, פון ביידע זייטען זענען געוועזן בעליידיגטע, וואס האבען אויף זייער כבוד נישט געוואלט מוחל זיין און אין דער לופטען האט זיך געטראגען די געפאהר פון א שרעקליכער מחלוקת, וואס וואלט זיך געוויס געענדיגט מיט א שארפער שפאלטונג אין יודענטום, — ווען עס וואלט נישט אנקומען פלוצלינג א גרויס אונגליק אויף די פראנצויזישע יודען.

דרייצעהנטעס קאַפּיטעל.

דער גירוש פֿון פֿראַנקרייך.

גלייכצייטיג מיט דעם קולטור־קאַמפּף אין יודענטום האָבען אויסגעבראָכען שאַרפע סכסוכים צווישען דעם קעניג פֿיליפּ (דער שענער) IV פֿון פֿראַנקרייך און דעם פּויפּסט באָניפֿאַציוס VIII; עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען מאַכט און געלד, מיט וועלכע די ביידע הערשער האָבען זיך נישט געקענט איינטיילען. דאָס האָט נאָך יודען נישט שטאַרק נוגע געווען און זיי האָבען דערפֿון נישט געליטען; דאַן האָט אָבער אויסגעבראָכען אַ צווייטער סכסוך צווישען פֿיליפּ'ן מיט'ן דייטשען קייזער אַלבּרעכט, און דאָס מאָל האָט עס געבראַכט צו אַ שרעקליכען קלאַפּ פֿאַר'ם גאַנצע פֿראַנצויזישע יודענטום; פֿיליפּ האָט אין שטרענגסטען סעקרעט בּעפֿוילען זיינע בּעאַמטע, צו בּעפֿאַלען פּלוצלינג אַלע יודען פֿון דער פֿראַנצויזישער מלוכה און זיי מיט די ווייבּער און קינדער איינצושליסען אין געפֿענגעניש (תשעה באב 1306). דאָרט האָט מען די אונגליקליכע מודיע געווען, אַז אין אַ חודש אַרום טאָר קיין איינציגער פֿון זיי נישט איבּערבלייבּען אויף דער פֿראַנצויזישער ערד און אַלץ, וואָס זיי בּעזיצען און פֿערמאָגען (אויך די חובות פֿון קריסטען), געהט איבּער צום קעניג.

די סיבּה פֿון דער אונגעוועהנליכער אַכזריות איז געווען נישט די שנאה צו יודען, נאָר די שטאַרקע ליעבּע צו זייער פֿערמעגען, וואָס איז דעם קעניג גראָד זעהר נויטיג געווען. פֿיליפּ'ס אָרימקייט איז דערגאַנגען בּיז אַזוי ווייט, אַז „קיין הון אין טאָפּ, ווי ס'האָט זיך געזונגען

אין א פאלקסליעדעל, איז נישט זילבער געווען פון קעניג׳ס גאפעל״.
דערצו איז אבער צוגעקומען נאך א אומשטאנד, וואס האט איהם גע-
בראכט צו דעם בעשלוס; דער דייטשער קייזער אלברעכט, וועלכער
האט מיט פיליפ׳ן געהאט פערשידענע חשבונות, האט איהם פלוצ-
לינג ארויסגעשטעלט דריי שארפע פאדערונגען: ער זאל אוועקגעבען
דער דייטשער קרוין די פראווינץ ארל, ער זאל איבערגעבען דייטש-
לאנד דעם דערנער-קראנץ פון ישו הנוצרי, וואס געפינט זיך אין א
פראנצויזישער קירך און... די פראנצויזישע יודען זאל ער איהם,
אלברעכטען, אבגעבען, ווייל זיי זענען זיינע, זיי געהערן נאר איהם
אליין, אלס נאכפאלגער פון די רוימישע מלכים. נאטירליך, האט
אלברעכט נישט פערלאנגט די יודען אליין, נאר זיין טייל פון זייערע
הכנסות, און דאס האט פיליפ׳ן שטארק געקרענקט. ער האט געפרובט
נאכפארשען פריהער, צי די טענה פון דעם דייטשען קייזער איז
יורידיש אויסגעהאלטען, און ווען זיינע יוריסטען האבען אנערקענט,
אז די יודישע „קאמער-קנעכט״ געהערן ווירקליך צו דעם יורש פון
די רוימישע מלכים, איז פיליפ געפאלען אויף דעם שכל, אוועקצו-
נעהמען ביי זיינע יודען אלץ, וואס זיי פערמאגען, און דאן זיי,
נאקעט און בלויז, אבגעבען אלברעכטען. און דער אויפטו האט זיך
פאלשטענדיג איינגעגעבען: פיליפ׳ס משרתים האבען אהן רחמנות
אוועקגענומען ביי די אונגליקליכע נישט בלויז זייער געלד און זייערע
נחלאות, נאר אפילו — די קליידער פון לייב. גאנצע וועגענער מיט
יודיש גאלד, זילבער, עדעלשטיינער און אנדערע קאסטבארקייטען
האבען זיך פון אלע עקען לאנד געצויגען אין פיליפ׳ס פאלאץ, און
די קליידער און איבריגע קלייניגקייטען זענען פערקויפט געווארען פאר
גראשענס. פון דעם גאלד האבען די אונגליקליכע געפאנגענע בעקומען
אלע גלייך צו א בעשטימטער צאהל מטבעות — אויף איין טאג צום
לעבען.

צום בעשטימטען טערמין (סעפטעמבער 1306) האבען איבער
הונדערט טויזענד יודישע נפשות פערלאזען דאס לאנד,
וואו זייערע אור-אור-עלטערן האבען זיך בעזעצט נאך א צייט לאנג פאר
דער רוימישער רעפובליק, ד. ה. איידער די פראנקען מיט׳ן קריסטענ-
טום צוזאמען זענען ארייננעדרונגען אין פראנקרייך. די בעריהמטע
פלעצער, וואו ס׳איז אמאל אזוי פיעל גייסט ענטוויקעלט געווארען,
די ישיבות פון רש״י און די בעלי התוספות, די היסטארישע שוהלען

און בתי מדרשים, — אלץ איז פערקויפט אדער אוועקגעשענקט גע-ווארען דעם ערשטען און בעסטען, און קיינעם איז גארנישט איינגעפאַלען זיך צו רעכנען מיט דער הייליגקייט פון די בנינים. איין פאריזער שוהל האט פיליפ אוועקגעשענקט — זיין קוטשער, און וויפיעל ס'האבען איינגעבראכט די פערקויפטע יודישע נחלאות איז צו זעהן דערפון, וואס אין דער פראווינץ ארלעאן אליין האט דער קעניג פאר זיי בעקומען 337,000 פראנק.

דער שרעקליכער גירוש איז נישט אריבער אויך אהן נאכוועהעניסען: פיעל האבען זיך געשמד'ט, פיעל האבען בלויז צוגעזאגט זיך צו שמד'ען און האבען דערנאך דערפאר אויפן שייטערהויפען מיט זייער לעבען בעצאהלט. די פערטריבענע ווידער האבען זיך צושטרייט איבער דער גאנצער וועלט; אנדערע האבען זיך אוועקגעלאזען קיין ארץ ישראל, די מעהרסטע אבער זענען פערבליבען נעהנטער צו די גרענעצען פון זייער ליעבער פראנקרייך: אין די פראווינץ-שטעדט, וואס האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערהערשאפט פון דייטשלאנד און אין דער פראווינץ רוסיליאן, וואס האט אנגעהערט צום אראגאנישען קעניג. די אונגליקליכע האבען געוואלט אבווארטען אויף בעסערע צייטען, און זיי האבען זיך ווירקליך נישט גענארט; דער זעלביגער פיליפ איז באלד ווייכער געווארען און האט ערלויבט געוויסע קאטעגאריעס יודען זיך אומצוקעהרען אין לאנד.

חאראקטעריסטיש איז דער פאקט, וואס דער שטרייט צווישען די אויפגעקלעהרטע און די ארטאדאקסען האט זיך איבערגעטראגען צוזאמען מיט די פערטריבענע אין יענע ערטער, וואו דער טרויעריגער גורל האט זיי פערווארפען. א טייל פון די תבוני'דען האט זיך בעזעצט אין פערפיניאן, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון דעם נישט זעהר יודענפריינדליכען מאלארקי'שען קעניג, און ווען אהין איז אנגעקומען אויך דער בעריהמטער ר' אבא מרי, כדי זיך דארט צו בעזעצען, האבען די משכילים אנגעווענדעט זייער גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען, אום דאס צו שטערן. דערפון האט זיך דאס פייער פונ'ם נייע פונאנדערגעקאכט און ווידער האבען די שפאנישע גדולים, דער רשב"א מיט'ן רא"ש, זיך געמוזט אריינמישען אין דעם ענין. פון זיי האט דער לעצטער, ר' אשר, איצט נאכמעהר צארן ארויסגעוויזען געגען די משכילים, וועלכע זענען נישט בעסער געווארען אפילו נאך די שרעקליכע צרות, און

אזוי ווי דער רשב״א איז אין גיכען געשטארבען (1310) איז ער גע-בליבען דער איינציגער אויטאריטעט אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענ-הייטען פון דעם יודישען לעבען פאר גאנץ מערב אייראפא. צום רא״ש זענען צוגעקומען; זיינע זיהן און תלמידים, וועלכע זענען מיט איהם צוזאמען געקומען פונ'ם פינסטערן דייטשלאנד, און זיי האבען בּיסליכוויין ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל — דעם שטעמפעל פון פיינ-ליך-פרומער, איינזייטיג-עהרליכער יודישקייט — אויף אלע יודען פון דער לעבענס-לוסטיגער, ליכטיגער פירענעאישער האלב-אינזעל. דער תלמוד האט אלעמען בעהערשט און אלע אנדערע חכמות פערדרונקעלט; אלט און יונג האט זיך פערזונקען אין דעם פערוויקעלטען לאבירינט פון דער תלמודישער הלכה, און דער גרויסער רא״ש האט געלערנט, געפיהרט און וועג געוויזען.

אין דער צייט איז די מאטעריעלע לאגע פון שפאנישען יודענטום געוועזען נישט קיין שלעכטע. דער קעניג פערדינאנד IV (1295—1312) האט געהאט א יודישען שאצמייסטער מיט'ן נאמען שמואל, וועלכער האט איהם געדיענט אויך פאר א דיפלאמאטישען יועץ; צוליעב די סכסוכים צווישען קעניג און זיין מוטער איז אבער שמואל שטארק פערהאסט געוועזען פון דער לעצטער און זי האט זאגאר אונטערגעשיקט איינעם, וואס האט דעם שאצמייסטער געוואלט טויטען. שפעטער, ווען די זעלביגע קעניגין האט איבערגענומען די הנהגה פון דער מלוכה, האט זי אויך געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער (דון משה 1329—1312). די לאגע האט זיך נישט געענדערט אויך פאר דער צייט פון רעגענט דאן יואן עמנואל (1319—1325), וועל-כער איז אליין געוועזען א בעריהמטער שריפטשטעלער און דיכטער. זיין יודישער ליעבלינג און יועץ איז געוועזען ר׳ יהודה בן יצחק אבן-וואקאר, וועלכער איז גאנץ ווייניג אבגעשטאנען פון רא״ש אליין בנוגע צו פאנאטישער פרומקייט. די וועלטליכע מיט דער גייסט-ליכער מאכט האבען דא אויף אזא אופן געבילדעט איין הארמאנישע שטימונג און דאס האט די אטמאספערע פון שפאנישען יודענטום נאכ-מעהר פערפינסטערט און פערווילדערט. אבן-וואקאר האט, למשל, פער-משפט א יודישען גאט-לעסטערער, איהם אויסצושניידען די צונג און א יודיש מעדעל, וואס האט געהאט קערפערליכע בעציהונגען מיט א קריסט, איהר אבצושניידען די נאז, — שטראפען, וואס האבען זיך גאנץ זעלטען פראקטיצירט אין דער ביז-דעמאלטיגער יודישער געזעצ-

געבונג. און דער רא״ש האט די משפטים נישט נאָר בעשטעטיגט— ער האט ר׳ יהודה׳ן פאר זיי קאָמפּלימענטען געמאַכט און געדאַנקט.—

ערגער האט זיך יודען געלעבט אין צפון-שפּאַניען און אין דרום-פראַנקרייך. די יודען האָבען אין אָנהויב אַ געוויסע טרייסט געפֿיהלט, ווען לודוויג X האט מבטל געווען זיין פאָטער׳ס גזירה און זיי געבעטען, זיי זאָלען זיך צוריק בעזעצען אין פראַנקרייך. די פריהערדיגע (מיט ניין יאָהר צוריק) ארויסגעטריבענע האָבען זיך ערלויבט אפילו בעדינגונגען צו שטעלען: לודוויג האט זיי געמוזט פערזיכערן, אז קיינער וועט זיי נישט שטערן זיך צו בעזעצען, וואו זיי האָבען געוואוינט פאר׳ן גירוש; אז מ׳וועט זיי אומקעהרען זייערע שוהלען, בית-עולם׳ס און ספרים אָדער שענקען פלעצער אויף דעם, און ענדליך, אז זיי וועלן קענען אויפמאָהנען זייערע אַלטע חובות פון די קריסטען. פון זייער זייט וויעדער האָבען די יודען מסכים געווען צו טראָגען דעם „צייכען" פון אַ בעשטימטער פאַרב, און אַזוי איז געשלאָסען געוואָרען אַ פאָרמעלער אָבמאַך צווישען די יודען און דעם קעניג אויף צוועלף יאָהר, ד. ה. אז אויב ער וועט נאָך דעם טערמין זיי וויעדער וועלן ארויסטרייבען פון לאַנד מעג ער עס טאָן, נאָר ער פערפליכטעט זיך, זיי וועגען דעם מודיע צו זיין מיט אַ יאָהר פריהער. דאַן האט לודוויג ארויסגעלאָזען אַ דעקרעט, אין וועלכען ער האט ערקלערט, אז זיין פאָטער האט ארויסגעטריבען די יודען פון לאַנד, ווייל ער איז פערפיהרט געוואָרען פון שלעכטע יועצים; און אַזוי ווי די אַלגעמיינע שטים פון פאָלק פערלאַנגט, אז די יודען זאָלען זיך צוריק אומקעהרען אין לאַנד, טוט ער נאָך זיין גרויסען זיידען, וועלכער האט אויך פריהער פערטריבען די יודען און דערנאָך זיי צוריק אויפגענומען. דער הערשער נאָך איהם, פיליפּ V, האט די יודישע פריווילעגיעס נאָך פערמעהרט און בעפעסטיגט; אינדירעקט האט ער אָבער ארויסגערופען נייע אכזריות׳ען און שרעקליכע יודען-שחיטות.

פיליפּ׳ן איז איינגעפאַלען צו אָרגאַניזירען אַ נייעם קרייץ-צוג, כדי ענדליך פאַרט ארויסצורייסען דאָס הייליגע לאַנד פון די הענד פון די אונגלויביגע. די העכערע קרייזען האָבען זיך פון דעם פּלאַן אויסגעלאַכט און אפילו דער פּויפּסט אַליין, יאָהאַן XXII, האט זיך ארויסגעזאָגט געגען איהם. דערפאַר האט אָבער דער המון זיך אויפגעקאָכט ביי דעם געדאַנק פון געהן קעמפּפען געגען די אונגלויביגע. עס האט זיך געפונען אַ יונגער פּאַסטוך מיט אַ צוהיצטער פאַנטאַזיע, וואָס האט ערקלערט

אז די הייליגע יונגפרוי האט זיך צו איהם בעוויזען און געהייסען זאמלען קרייץ-טרעגער. אט די „ענטפלעקונג" איז פון געוויסע גייסטליכע שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען און אין גיכען האט זיך א מחנה פון איבער פיערציג טויזענד פאסטוכער געלאזען מיט געזאנג און הייליגע פאהנען — אויסלייזען דעם הייליגען קבר (1320). דאס פאלק האט אין אנהויב מיט בעגייסטערונג געקוקט אויף דער אונגעוועהנליכער פראצעסיע, וואס האט זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט, און ארויסגעוויזען די העלדען א שטארקע ליבע; דאן האבען זיך אבער צוגעשלאסען צו זיי אויך אלערליי גנבים און רוצחים און עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון יודישע שחיטות. אויפן גאנצען וועג פון אגען ביז טולוז האבען די פאסטוכער קיין איינציגען יודען נישט לעבען געלאזען; פינף הונדערט יודען האבען זיך פערבאריקאדירט אין דער פעסטונג ווערדון, און ווען זיי האבען געזעהן, אז זיי וועלן נישט אויסהאלטען דעם שטורם פון דער שטארקער מחנה, האבען זיי זיך איינע די אנדערע אויסגע'שחט'ען, כדי נישט אריינצופאלען אין די הענד פון דער צעווילדעטער באנדע. דערביי איז פארגעקומען א אינטערעסאנטער אינצידענט: די אונגליקליכע האבען אויסגעוועהלט דעם עלטסטען און אנגעזעהענסטען פון זיך פאר'ן „שוחט"; ער איז אבער צו שוואך געווען דערצו, און האט גענומען א יונגען מיטהעלפער, וועלכער האט ווירקליך אלע אויסגעשחט'ען, אויך דעם אלטען אליין; נאר אויף זיך אליין האט ער זיין האנד נישט געוואלט אויפהויבען — ער איז ארויס צו די זיעגער און זיי פארגעלעגט, זיך צו לאזען אפשמד'ען. יענע זענען אבער געגרעכטער געווען און זיי האבען דעם פעררעטער אויף שטיקער צוריסען.

אין טולוז האט זיך די אדמיניסטראציע אנגענומען פאר יודען און אפילו ארעסטירט א סך פון דער מחנה פאר זייערע פריהערדיגע רציחות; דאס האט אבער נאר אויפגערייצט דעם קריסטליכען המון, וועלכער האט זיך אנגענומען פאר די „קדושים", און דערביי איז די גאנצע יודישע קהלה אומגעקומען. סך הכל זענען פון דעם פאסטוכער-צוג חרוב געווארען איבער הונדערט און צוואנציג יודישע קהלות אין פראנקרייך און צפון-שפאניען, און די איבערגעבליבענע זענען אויך צורויבט און שטארק פעראָרימט געווארען.

מיט איין יאהר שפעטער האט אנ'אנדער אונגליק איינגעשלונגען נייע טויזענדער יודישע לעבענס. דאס מאל האט זיך עס אנגע-

הויבען מיט אַ שענדליכען בלבול פון מצורעים (קרעציגע); די לעצטע פלעגען אין מיטעלאַלטער בעהאַנדעלט ווערן, ווי לעבעדיגע טויטע, און האָבען געמוזט אויסשטעהן אונמענשליכע יסורים. דאָס האָט עטליכע פון זיי שטאַרק פערביטערט געגען די געזונדטע און זיי האָבען פערגיפטעט דאָס וואַסער פון אַלע שטאָדטישע ברונעמס, פון וואָס עס זענען פיעל מענשען געשטאָרבען (1325). נאַטירליך איז מען די זאַך דערגאַנגען און די בעשולדיגטע שרעקליך געפּייניגט; דאַן זענען זיי געפאַלען אויף אַ אָריגינעלען געדאַנק: זיי האָבען ערקלערט, אַז יודען האָבען זיי אָנגערעדט צו פערגיפטען די ברונעמס.

און דאָס איז געלונגען: אין פאַלק האָבען גלייך אָנגעהויבען אַרומגעהן פערשיעדענע ערקלערונגען צו דער משונה'דיגער בע־שולדיגונג (אַז יודען האָבען זיך געוואָלט נוקם זיין פאַר זייערע קרבנות פון דעם פאַסטוכער־צוג. א. נ. אַ.) און געענדיגט האָט זיך עס — מיט שחיטות און שייטערהויפענס. אין שינאָן האָט מען אָנגעפילט אַ טיעפע גרוב מיט פייער און אַריינגעוואָרפען אַהין אַכט יודישע מענער און פרויען, וועלכע האָבען זיך זינגענדיג איבערגעגעבען דעם טויט אין די אָרעמס; כדי נישט איבערצולאָזען די קינדער אונטער דער געפאַהר פון שמד, האָבען די מוטער'ס פריהער זיי אין די פלאַמען אַריינגעוואָרפען, און אַזוי זענען דעמאָלט צוזאַמען ביז פינף טויזענד יודישע נפשות פערברענט אָדער דערשטאָכען געוואָרען. דאָס איז אָבער נאָך ווייניג געווען. פיליפ האָט געוואָלט אויך זיין קאַסע אָנפילען אויף דעם סמך פון דער בעשולדיגונג, חאָטש ער האָט שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז זי האָט לחלוטין קיין שום גרונד נישט געהאַט. ער האָט דעריבער אַרויפגעלעגט אויף די פראַנצויזישע יודען אַ מין קאָנטריבוציע פון 150,000 פונט, וועלכע זיי האָבען אַליין איינגעטיילט צווישען די קהלות.

אינ'ם זעלביגען יאָהר איז פאָרגעשטאַנען אַ גרויסע געפאַהר דער עלטסטער יודישע קהלה אין אייראָפּאַ, און דאָס איז אויך געקומען אונגערוואַרטעט. יודען האָט זיך אין רוים געלעבט זעהר רוהיג זייט עטליכע יאָהרהונדערטער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס פון דאַנען האָט זיך די יודישע שנאה פערשפרייט איבער דער גאַנצער קריסטלי־כער וועלט. דאָ איז בכלל די גאַנצע פינסטערניש פון מיטעלאַלטער־ליכען קריסטענטום קיינמאָל נישט אַזוי געדיכט געווען, ווי אין די איבריגע לענדער, און דערצו האָבען אין איטאַליען פאַר

דער צייט (אין אַנהויב פון פירצעהנטען יאָהרהונדערט) אָנגע-הויבען נייע ווינטען צו בלאָזען — ווינטען פון גייסט, שעהנהייט און ליעבע; עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערען די ערשטע קלאַנגען פון א נייער מוזיק — פון דער מוזיק, וואָס האָט זיך שפּעטער פונאַנדערגעשפּיעלט איבער גאַנץ אייראָפּא און צושמעטערט אַלע קייטען פון מענשליכער קנעכטשאַפט און גייסטיגער פינסטערניש.

די יודען זענען נאַטירליך נישט אָבגעשטאַנען פון דער אַלגעמיינער שטימונג און עטליכע פון זיי האָבען אַפילו געשפּיעלט נישט קיין אונ-בעדייטענדע ראָליע אין דער אַזוי גערופענער „אויפלעבונג". זיי האָבען קודם כל אַריינגעבראַכט די יודישע גייסטיגע אוצרות אין די קרייזען פון דער גייסט-דורשטיגער קריסטליכער אינטעליגענץ, און דער-ביי האָבען זיי אַליין אויך אַרויסגעוויזען א שטאַרקע עמפּפינדליכקייט פאַר די נייע שטרעמונגען און בעגריפען. דער קעניג פון נעאַפּאָל האָט געהאַט ביי זיך א יודישען לעהרער, ביי וועלכען ער האָט געלערנט די ביבעל אין אָריגינאַל, און זייענדיג אין דרום-פראַנקרייך האָט ער פון דאָרטין מיטגעבראַכט מיט זיך א הויך געבילדעטען יודישען סאַטירי-קער, מיט'ן נאָמען ר' קלונימוס בן קלונימוס (1337—1284). ער האָט געקענט די אַראַבישע שפּראַך און אין דער יוגענד שוין איבער-זעצט אין העברעאיש מעדיצינישע, אַסטראָנאָמישע און פילאָזאָפישע ווערק. אין די שפּעטערדיגע יאָהרען האָט ער געשריעבען עטליכע אָריגינעלע ווערק איבער פראַגען פון מאָראַל אין דער פאָרם פון סאַ-טירישע שילדערונגען. די אַלגעמיינע שטימונג פון דער דאָזיגער סאַטירע איז מעהר א לייכטע, פריינזיניגע; דער דיכטער שילדערט, למשל, ווי גוט איהם וואָלט געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערן א פרויענצימער: ער וואָלט פערשפּאָרט צו לערנען אַזוי פיעל גמרות, פוסקים, חכמות און וואָלט אויך פּטור געווען פון דעם גאַנצען באַרג מצוות און דינים און חומרות און סיגים. דער לעזער קען אָבער נישט אָנווייזען די אמת'ע כונה פון דיכטער, איבער דעם צווייטייטיגען טאָן. דאָס זעלבע איז אויך מיט זיין שפּאַס „מסכת פורים", וואָס איז א קינסטלערישע פּאַראָדיע אויפן תלמוד.

מעהר דיכטעריש און בעגאַבט איז געווען זיין עלטערער פריינד און פערעהרער ר' עמנואל בן שלמה הרומי (1330—1265), וועלכער האָט געהאַט דאָס גליק אויפגענומען צו ווערן אין'ם קרייז פון דעם בעריהמטען דאַנטע. ר' עמנואל איז געווען די ערשטע

וועלטליכע פערזענליכקייט אין דער יודישער ליטעראטור פאר דער צייט פון גאנצען מיטעל־אלטער. גייסטרייך, שארפזיניג און לעבעדיג־לייכט, האט ר' עמנואל „פערוואנדעלט דער צניעות'דיגער, טיעף־פערדעקטער יונגפרוי פון דער העברעאישער מוזע אין א לייכט־אומגעהילטער טענצערין, וואס ווארפט כסדר בליקען ארום זיך און מאכט חנ'־דלעך". ר' עמנואל איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון זיין גרויסען איטאליענישען צייט־חבר, דאנטע, און האט איינגעפיהרט די איטאליענישע קונסט־פארם אין דער העברעאישער פאעזיע. ער האט אנגעשריעבען א מאסע קליינע נאוועלען, עראטישע לידער, דיאלאגען און הומאריסטישע לויב־דרשות. אין איינער פון די נאוועלען שילדערט עמנואל א סצענע מיט א העברעאישען גראמאטיקער. דער לעצטער, א שרעקליכער פעדאנט, פיהרט מיט זיך א יונג שען ווייבעל, און דער דיכטער לאזט זיך אריין מיט'ן מאן אין א טיעפען וכוח וועגען דער גראמאטיק, כדי צו קענען דערווייל בעסער בעטראכטען די בליהענדע שענהייט. און דער וכוח ענדיגט זיך מיט'ן דיכטער'ס דורכפאל אין דער גראמאטיק, דערפאר אבער מיט זיין נצחון אין דער — ליעבע. עמנואל האט אפילו געפרובט נאכאהמען דעם גרויסען דאנטע און אויך אנגעשריעבען א פאנטאסטישע שילדערונג פון גיהנם און גן עדן; ער איז אבער דא אויך געבליעבען בלויז סאטיריקער, און וועהרענד דאנטע האט געשאפען א געניאלע „געטליכע קאמעדיע", איז זיין שילדערונג נישט מעהר, ווי א געוועהנליכע דיכטערישע הלצה איבער אלע פאלשקייטען און קאמישע זייטען אינ'ם לעבען פון דער מענשליכער (בעזונדער: יודישער) געזעלשאפט. זיך אליין לאזט עמנואל מיט גרויס פאראד אריינפיהרען אין גן־עדן; דערביי לויפען אלע אבות, נביאים, חכמים און צדיקים איהם אנטקעגען און רופען אויס בעגייסטערט: „א, באלד וועט פרעהליך ווערן — עמנואל איז געקומען!"

אזוי האבען די יודען א לאנגע צייט רוהיג געלעבט אויף דער איטאליענישער ערד און אונגעשטערט זיך בעטייליגט אין אלע צווייגען פון איהר געזעלשאפטליכען און קולטורעלען לעבען; איצט איז אבער אט די יודישע מנוחה איבערגעריסען געווארען און זיי האבען מיט אמאל דא אויך דערפיהלט אויף זיך די אייזערנע הערשאפט פון דער קירך מיט איהרע דיענער. אויפן פערלאנג פון זיין שוועסטער, וועלכע האט ארויסגעלאזען א קלאנג, אז יודען האבען בעליידיגט א הייליגע פראצעסיע, — האט דער פויפסט יאהאן XXIII בעפוילען, ארויסצוטרייבען

אַלע יודען פון דעם רוימישען געביעט. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע צורודערונג אין די יודישע קרייזען און זיי האָבען געשיקט אַ דעפּוטאַציע צום פּויפּסט קיין אַוויניאָן און צום קעניג פון נעאַפּאָל; דער לעצטער האָט דאַן די יודען אַ טובה געטאָן, און נאָכדעם ווי דער פּויפּסט מיט זיין שוועסטער האָבען בעקומען 20,000 דוקאַטען, איז די בעשולדיגונג געגען יודען צוריקגעצויגען געוואָרען און צוזאַמען מיט איהר אויך די גזירה.

דער איינציגער פּונקט אין אייראָפּאַ, וואו יודען האָט זיך פּאַר דער צייט איננאַנצען רוהיג און גליקליך געלעבט, איז נאָך דערווייל אַלץ געווען — שפּאַניען. יודען האָבען דאָ נישט בלויז זיך בעטייליגט, נאָר אַפילו אויך בעהערשט אין אַ געוויסען זין דאָס קולטור-לעבען פון לאַנד, און אָנשטאָט די יודישע איינגעבויגענע רוקענס מיט דער שענדליכער ל אַ ט ע אויפ׳ן פּלייצע, וואָס זענען שוין לאַנג געוואָרען אַ געוועהנליכע ערשיינונג אין די אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער, האָבען דאָ געלעבט שטאָלצע, רייכע יודען מיט אַריסטאָקראַטישע מאַניערן, וואָס האָבען זיך געקליידט אין גאָלד און זייד.

אין אַ פיעל ערגערער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין אַראַגאָניען, וואָס איז דעמאָלט געווען פעראייניגט מיט מאַלאָרקאַ און סיציליען. אין נאַוואַראַ, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער פראַנצויזישער קרוין, האָט זיך צו יענער צייט אָנגעהויבען אַ שטאַרקע בעוועגונג געגען דער פראַנצויזישער איבער-הערשאַפט, און געענדיגט האָט זיך דאָס מיט ווילדע פּאָגראָמען, בעת וועלכע איבער זעקס טויזענד יודען זענען געטויט געוואָרען אויף אַן אַכזריות׳דיגען אופן

דער דאָזיגער ה מ ו נ י ׳ ש ע ר צאָרן געגען יודען האָט זיך, איבריגענס, שוין אָנגעהויבען אַרויסווייזען דאַן אויך אין׳ם גליקליכען קאַסטיליען. אַזוי איז פּאָרגעקומען, אַז דער שאַצמייסטער און פּריוואַט-סעקרעטאַר פון קעניג ד ו ן י ו ס ף ב ן א פ ר י ם ב נ ב נ י ש ת י ה ל ו י איז בעפאָלען געוואָרען פון צעווילדעטען המון, וועלכער האָט איהם דורכאויס געוואָלט טויטען, און נאָר דער קעניג אַליין, וואָס איז געקומען צולויפען אויפן פּלאַץ מיט אַ מחנה ריטער, האָט איהם געראַטעוועט פון דער געפאַהר. דער צווייטער יודישער ש ר אין אַלפאָנזאָ׳ס הויף איז געווען דער איבענדערמאַנטער ד ו ן ש מ ו א ל א ב ן - ו ו א ק א ר, וועלכער האָט דאָרט פערנומען די פּאָסטענס פון אַ לייב-אַרצט און אַ אַסטראָנאָם. ער האָט בעקומען פון קעניג אויך

די ארענדעס פונ׳ם גרעסטען טייל שטייערן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך עטליכע מאל אפען ארויס־געזאגט געגען יודישע שאצמייסטער׳ס און שטייער־ארענדאטארען. דאס האט גערייצט פאר א גוטען מאטעריאל אין די הענד פון פערשיעדענע יודענפיינד, וועלכע האבען אויפגערייצט דעם פאלק און איהם אנגע־וויזען אויף די יודישע מוכס׳ניקעס און פראצענטניקעס, ווי אויף די איינציגע שולדיגע אין אלע זיינע צרות. אין אט דער יודענפיינדליכער אגיטאציע האבען, ווי אלע מאל, די הויפט־ראליע געשפיעלט די פארשטעהער פון דער קירך, און צווישען זיי האט זיך ביי דער אר־בייט בעזונדער אויסגעצייכענט דער משומד אבנר (מיט׳ן קריסטליכען נאמען: אלפאנזא בורגענזיס דע וואלאדאליד), פון וועלכען יודען האבען מיט דער צייט געהאט אויסצושטעהן שרעקליכע צרות. דאס איז געווען א מענש מיט ברייטע יודישע און אלגעמיינע קענטעניסען (לויט דער פראפעסיע א דאקטאר), וואס האט פון לעבען א סך גע־פאדערט און זיך נישט בעפריעדיגט מיט זיין ארימער לאגע. צו דעם צוועק האט ער זיך געשמד׳ט און אנגעהויבען נישט געהן, נאר לויפען אויף דעם לייטער פון דער קירכליכער היערארכיע, וואס האט צו יענער צייט געגעבען אי עשירות, אי מאכט. געהאלפען דערביי האט איהם זיין געלערנטקייט אין דער יודישער ליטעראטור און זיין אנגעבוירענע פעסטקייט, און כדי נאך מעהר צו פערשטארקען זיין פאזיציע אלס קירכען־זייל האט ער אנגעהויבען מיט א אונגעוועהנ־ליכער אכזריות פערפאלגען זיינע געוועזענע גלויבענס־ברידער. אלפאנ־זא האט אנגעשריעבען עטליכע ווערק מיט שארפע זלזולים געגען יודענטום און זיי אריינגעשיקט זיין געוועזענעם פריינד ר׳ יצחק פולגאר; דער לעצטער איז דאן ארויס מיט א בייסענדער סאטירע געגען דעם געוויסענלאזען משומד און פון אלע זייטען האט מען איהם געגומען ענטפערן אויף זיינע זלזולים. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען א פערביטערטע פאלעמיק צווישען יודענטום און קריסטענטום, און דער סוף איז געווען, אז אלפאנזא האט פשוט פערמסר׳ט דעם יודי־שען גלויבען. ער האט ערקלערט דעם קעניג, אז די יודען לעסטערן אין זייערע תפילות דעם נוצרי און שילטען זיינע אנהענגער, און נאך א עפענטליכען וכוח, וואס איז פארגעקומען וועגען דעם אין קעניג׳ס געגענווארט צווישען דעם משומד און יודישע פערטרעטער, האט דער קעניג בעפוילען, אויסצומעקען די אנגעגעבענע תפילות (1336). אזוי

איז די יודענפיינד געלונגען צו געווינען אויף זייער זייט דעם יודענ-פריינדליכען קעניג.

דאן איז עס שוין געגאנגען כסדר. די יודישע הויף-לייט זענען אין גיכען פערהאסט געווארען פון זייער פריהערדיגען בעשיצער, און ער האט זיי געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש און פייניגען. עס איז אפילו געשטעלט געווארען די פראגע וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון קאסטיליען, כדי ארויסצופרעסען פון זיי — אויפן שטייגער פון לודוויג דעם פראנצויזישען — די הוצאות אויף דער מלחמה מיט גרא-נאדא, נאר די בעראטונג ביים קעניג האט איינגעפונען, אז עס איז נישט פראקטיש, ארויסצולאזען פון די הענד א שטענדיגע הכנסה צו-ליעב א היי-שעה.

צום גליק פון די קאסטילישע יודען, איז דער הויפט-אויפטוער פון די אלע יודישע רדיפות, גאנצאלא מארטינעץ, אין גיכען געטויט געווארען פאר פערראט, און די פערפאלגטע האבען ווידער עטוואס פרייער אבגעאטעמט. עס זענען ווידער אוועק א רייהע יאהרען פון מנוחה און רייכטום פאר דאס קאסטילישע יודענטום; עס איז שוין אבער גייסטיג פעראריםט געווען, און אויסער אויף דעם געביעט פון דער תלמוד'ישער הלכה האבען די קאסטילישע יודען מעהר קיין זאך נישט געשאפען פאר די קומענדיגע דורות. איבער דער יודישער גאס האט זיך דא א שווערע פינסטערניש פערצווייגען, אזוי אז קוים האט זיך יא געפונען א יוד מיט גייסט און געפיהל, האט ער שוין מעהר ביי יודען גופא קיין ארט נישט געהאט און געמוזט איבערגעהן צו דער אלגעמיינער קולטור פון לאנד.

אין דער הלכה דאגעגען האבען די קאסטילישע יודען בעדייטענ-דעם געשאפען. דער רא"ש מיט זיינע אכט זיהן, קרובים און תלמידים, האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען לאנד א נעץ פון ישיבות, וואו ס'איז געלערנט געווארען בלויז תלמוד, און באלד האבען זיך אויף דעם געביעט בעוויעזען גרויסע שאפונגען, וואס דערמאנען די קלאסישע צייט פון דער תלמוד'ישער לעהרע.

דער בעדייטענדסטער פון רא"ש'ס זיהן איז געווען ר' יעקב (1340—1280). ער האט ארייגעבראכט א געוויסע ארדנונג אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד, און זיך בענוצענדיג מיט אלע קוועלען, וואס ער האט געפונען פאר זיך פון פריהער (אלפס, רמב"ם א. א.) האט ער געשאפען א צווייטען אבגעשלאסענעם רעליגיאנס-

קאָרעקס (אין פיער אָבטהיילונגען, טורים, ארום 1340). אין דעם קאָרעקס האָט ר' יעקב אריינגענומען נישט בלויז די מסקנות פון תלמוד, נאָר אויך אַלע רבני'שע אויפטועכצען, מנהגים און בעגריפען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען איג'ם דייטשען יודענטום פאַר די לעצטע יאָהרהונדערטער. לויט דער פאָרם און דעם סטיל זענען ר' יעקב'ס „טורים" פיעל ניעדריגער פון רמבם'ס יד-החזקה; דאָך זענען זיי גלייך אָנגענומען געוואָרען פון אַלע תלמודישע אויטאָריטעטען און אין אַלע קהילות האָט מען זיך אָנגעהויבען צו בענוצען מיט זיי, ווי מיט פראַקטישע געזעצביכער. דער צווייטער זוהן נאָך ר' יעקב'ן (דעם „בעל הטורים") איז געווען ר' יהודה. ער האָט איבערגענומען פון פאָטער די רבנות אין טאָלעדא און איז פון אַלעמען זעהר געשעצט געוואָרען; איהם איז אָבער שפּאַניען נישט געווען צום האַרצען, און זיינע זיהן האָט ער אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך אומקעהרען קיין דייטשלאַנד, די היימאַט פון זייער פאַמיליע.

יודען מיט מעהר זין פאַר אַלגעמיינע פראַגען זענען פערבליעבען נאָר געצעהלטע, און דאָס אויך מעהר אין דרום-פראַנקרייך, ווי אין שפּאַניען. דער בעדייטענדסטער צווישען די יחידים איז געווען ר' לוי בן גרשון (לעאָן דע באַנאָלס, 1288 — 1345). דאָס איז געווען א פיעלזייטיגער און גרינדליכער גייסט, וואָס האָט נישט פערטראָגען קיין האַלבקייט און אויבערפלעכליכקייט. זיך בעשעפטיגענדיג מיט אַסטראָנאָמיע, האָט ער ערפונדען א ספּעציעלען אַפּאַראַט, כדי צו קענען מאַכען גענויע בעאָבאַכטונגען; איבערגעהענדיג צו מעדיצין האָט ער אויך ערפונדען נייע הייל-מיטלען, און אין דער תלמוד-לעהרע אפילו האָט ער אויך אריינגעבראַכט א בעשטימטען סיסטעם (אין זיין מעטאָדאָלאָגישען פירוש אויף דער משנה); אָט די אַלע אויפטועכצען האָבען אָבער נישט אַזאַ שטאַרקען רושם געמאַכט, ווי זיין רעליגיעז-פילאָזאָפישער „מלחמות ד'" מיט די פרייע מעטאַפיזישע געדאַנקען, וואָס ווערן דאָרט אַרויסגעזאָגט. דער זעלבסטשטענדיגער שאַרפער דענקער וויל נישט וויסען נישט פון רעליגיעזע כונות און נישט פון פילאָזאָפישע אויטאָריטעטען; אַלץ מוז דורכגעהן דורך דער קריטיק פון זיין אייגענעם פערשטאַנד, וואָס אורטיילט מיט איין און דער זעלביגער פילאָזאָפישער רוהיגקייט וועגען די פסוקים פון דער תורה, ווי וועגען די הנחות פון אריסטו און רמב"ם. ביי דעם

אַלעמען האָט דער רלב״ג דאָך כמעט קײן אײַנפלוס נישט געהאַט אויף דער יודישער געדאַנקען-וועלט; די אָרטאָדאָקסישע קרײַזען האָבען איהם גלײַך ערקלערט פאַר אַן׳אפיקורס און זײַן ספר „מלחמות פון גאָט“ (מלחמות ד׳) האָבען זײ אָנגערופען „מלחמות געגען גאָט“. דאַגעגען האָט מען אין דער קריסטליכער וועלט יאָ אָבגעשאַצט די בעדײַטונג פון רלב״ג און עטליכע פון זײַנע ווערק זענען נאָך פאַר זײַן לעבען איבערגעזעצט געוואָרען אין לאַטיניש (1342).

עהנליך אין אַ געוויסען זין צום רלב״ג איז געווען ר׳ משה בן יהושע פון נאַרבאָנאָ (הנרבוני) אָדער, ווי מ׳האָט איהם גערופען מיט זײַן אַלגעמײַנעם נאָמען, מאַעסטראָ ווידאַל. ער האָט געשריבען פירושים צו פערשידענע פילאָזאָפישע ווערק, בעזונדער צו די פון רמב״ם און אבן-רשד. ער האָט אויך פיעל גערײַזט און מיט אַ אונגעוועהנליכער רוהיגקײַט בעאָבאַכטעט די פערשידענסטע לעבענס-ערשײַנונגען; דערבײַ איז ער אָבער נישט אַזוי אָריגינעל געווען, ווי דער רלב״ג און זײַנע „אפיקורסישע“ געדאַנקען האָט ער אויך אַרויסגעזאָגט נישט דרײַסט און פערשטעלט. געשטאָרבען איז ר׳ משה אין סאָריאַ, צו דרום-זײַט פון די פירענעען, ווען ער האָט זיך געקליבען אומצוקעהרען אין זײַן געבורטס-לאַנד.

פיערצעהנטעם קאפיטעל.

דער „שווארצער טויט“ און די שרעקליכע יודען-שחיטות.

די גליקליכע לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען פאר דער צייט פון אלפאנזא XI האט געבראכט צו איין אלגעמיינעם ווילדען אויסברוך געגען יודען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, — צו אנאויסברוך, וואס האט איבערגעשטיגען אלע ביזהע-ריגע יודישע שחיטות מיט זיין סטיכישער גרויזאמקייט. עס האט זיך ווי א שרעקליכער בלוט-שטורם אראבגעלאזען אויפ'ן קאפ פון דער גאנצער יודישער אומה און געוואלט זי דערשטיקען, מיט די חוואליעס איינשלינגען און פייניגען, פייניגען ביז משוגעת, ביז אונמענשליכער ווילדקייט.

געעפענט אט דעם טויט-טאנץ האט דייטשלאנד. דער קייזער לודוויג פון בייערן האט קודם כל געווארפען אנ'אויג אויפ'ן יודישען פערמעגען און געזוכט ארויסצופרעסען פון זיינע „קאמער-קנעכט“ וואס מעהר געלד. צו דעם צוועק האט ער זיי בעלעסטיגט מיט די שווער-סטע שטייערן און דערצו ארויפגעלעגט אויף זיי א ספעציעלען לייב-אב-צאהל פון א גולדען א יאהר — א זכר פון דעם קאפ-שטייער, וואס די יודען האבען אמאל געמוזט צאהלען וועספאסיאנ'ען און טיטוס'ען, די פאטער'ס פון דער איצטיגער דייטש-רוימישער אימפעריע. דאס איז אבער נאך נישט דאס שרעקליכסטע געוועזען; דער המון האט נאך אליץ געקוקט אויף די פערשאלטענע יודען, ווי אויף א פריווילעגירטען שטאנד, וואס פועל'ט אוים ביים קייזער אלערליי הנחות אויף זיין חשבון,

און באלד האָבען זיך אָנגעהויבען איבערצוחזר'ן די אלטע ערשיינונגען. בעת דעם בירגער־קריעג, וואָס האָט אויסגעבראָכען אין לאנד, האָבען צוויי יאָהר דורכאנאנד געבושעוועט פאָלשטענדיג אָרגאניזירטע פויערן־מחנות, אונטערן נאָמען „יודענשלעגער”, וואָס האָבען כלומר'שט בעקומען אַ בעפעהל פון אויבען, זיך נוקם צו זיין אָן די יודען פאַר'ן טויט פון דעם געקרייציגטען משיח. אזוי האָבען פינף טויזענד פויערן, בעוואָפענט מיט העק, זעגען, שנייד־מעסער'ס און שפיזען, זיך אוועקגעלאָזען איבער די געגענדען אַרום רהיין און אומגעבראַכט טויזענדער יודישע לעבענס. די אונגליקליכע האָבען שוין גאָרנישט געוואַרט אויפן טויט פון שונא — זיי האָבען זיך אַליין צוקוילעט איינער דעם אַנדערן און אין די פלאַמען געוואָרפען. דער קייזער איז אַפילו געשטאַנען אויף דער זייט פון די יודען און געפּרובט זיי שיצען; עס איז שוין אָבער צו שפּעט געווען. דערפאַר האָט ער איינעם פון די אָנפיהרער פון די מחנות, דעם ריטער אַרמלעדער, בעשטראָפט מיט'ן טויט.

אין דער זעלביגער צייט האָט אין אַנ'אַנדער דייטשער פּראָווינץ אויך נישט ווייניגער יודיש בלוט געשטראָמט. דער מאַגיסטראַט פון דער שטאָדט דעקענדאָרף אין בייערן האָט געוואָלט זיך און די קריסטליכע בירגער פריי מאַכען פון די יודישע חובות; דאָס איז גענוג געווען, אום עס זאָל איבערגע'חזר'ט ווערן די לעגענדע וועגען שענדען די קירכליכע הייליגקייטען מיט אַלע איהרע פאָלגען. לויט אַ גענוי־אויסגעאַרבייטען פּלאַן, ביי סיגנאַלען פון קירכען־גלאָקען און אין אַ בעשטימטען טאָג, האָט זיך דער המון, אונטער דער אָנפיהרונג פון ריטער, אַרויפגעוואָרפען אויף די אומבעוואָפענטע יודען און געראויבט, געבריגט און געטויט. צום אָנדענקען פון דעם גרויסען נס, וואָס איז דאָ געשעהען מיט דער פון יודען דורכגעשטאָכענער האָסטיע, איז זאָגאַר אויפגעשטעלט געוואָרען אַ ספּעציעלע קירך, וואו די „געשענדעטע" האָסטיע גופא האַלט זיך אויף נאָך ביז היינטיגען טאָג.

פון דאַנען האָבען זיך די שרעקליכע יודען־שחיטות איבערגעטראָגען קיין בעהמען, מעהרען און עסטרייך. טויזענדער יודען זענען אויף די אַכזריות'דיגסטע אופנים געטויט און געפּייניגט געוואָרען; נאָר די בירגער פון וויען און רעגענסבורג האָבען זיך אָנגענומען פאַר זייערע יודישע שכנים. דער פּויפּסט האָט אַפילו געשריבען די בישאָפען, זיי זאָגען מאַכען אַ חקירה ודרישה וועגען דעם כלומר'שטען פאַקט מיט דער

האַסטיגע און שטרענגע בּעשטראַפֿען די שולדיגע, אויב עס וועט זיך אַרויסווייזען, אַז די בּעשולדיגונג איז פֿאַלש געווען, — וואָס ס'האָט זיך ווירקליך אַרויסגעוויעזען. די ווילדקייט פֿונ'ם דעמאָלטיגען קריסט־ליכען המון איז שוין אָבּער לאַנג אַריבּערגעוואַקסען אָט די אַלע נאַר־מען פֿון רעכט און געוועלטיגקייט, און זי האָט אפילו דער קירך אליין נישט אָנערקענט דאָרט, וואו ס'האָט זיך געהאַנדעלט וועגען די „פֿער־שאָלטענע" יודען. —און טאָמער האָבּען זיך געפֿונען עטליכע יודען, וואָס זענען אין דעם נאָך נישט איבּערצייגט געווען, האָבּען זיי דאָס בּאַלד געזעהען בּחוש. עס האָט זיך אָנגעהויבּען די שוידערהאַפֿטע עפּידעמיע („די שוואַרצע מגפֿה"), וואָס האָט אין אַ משך פֿון גאַנצע פֿיער יאָהר (1348 — 1352) כסדר געשניטען מענשליכע לעבּענס, ווי מ'שנייד אונטער זאַנגען אין פֿעלד. זיך פֿערשפּרייטענדיג פֿון חינא איבּער גאַנץ אייראָפּאַ, האָט די קאַטאַסטראָפֿע איינגעשלונגען אין דער צייט אַ פֿיערטעל פֿון דער דעמאָלטיגער מענשהייט (25,000,000), נישט שוינענדיג קיין שטאַנד, קיין פֿאָלק און קיין עלטער.

און דאָ איז געשעהען עטוואָס אונגלויבּליכעס: די פֿערווילדעטע קריסטליכע מאַסען האָבּען אויך אָט דעם אונגעהויערן נאַטור־אויסבּרוך צונויפֿגעבּונדען מיט יודען. עס האָט געהייסען, אַז יודען האָבּען געבּראַכט די מגפֿה אויף דער וועלט (דורך פֿערגיפֿטען די לופֿט און אַלע וואַסערן), כדי אויף אַזאַ אופֿן איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל פּטור צו ווערן פֿון זייערע אייבּיגע שונאים, די קריסטען; והראיה: ערשטענס, פֿאַלען יודישע קרבּנות אַ סך ווייניגער פֿון קריסטליכע (דאָס איז גיכער געווען אַ רעזולטאַט פֿון דעם יודישען מעסיגען לעבּען); און צווייטענס — פֿון וועלכער אמונה אויף דער וועלט האָבּען יודען נאָך אַזוי פֿיעל צרות געליטען, ווי פֿון דער קריסטליכער!?... ווי אַזוי אָבּער האָבּען עס די יודען אַזאַ גרויסע זאַך געקענט אַ דורכפֿיהרען? ווער האָט זיי אין דעם געהאָלפֿען? גאַנץ פּשוט: די שפּאַנישע יודען, וועלכע זענען אַזוי רייך און אַזוי גע־בּילדעט, זיי האָבּען אויסגעקלערט דעם טייוואָלישען פּלאַן צו פֿערטי־ליגען פֿאַר איין מאָל אַלע קריסטען. זיי האָבּען פֿיגאַנדערגעשיקט אומעטום דעם סם, און די יודען אין גאַנץ אייראָפּאַ האָבּען גע־פֿאָלגט — זיי האָבּען מורא געהאַט פֿאַר'ן חרם פֿון די מעכטיגע ספֿרדים. און בּאַלד זענען אויך געמען אויסגעוואַקסען: יעקב אַ פּאַסקאַטע פֿון טאָלעדאָ האָט מיטגעבּראַכט מיט זיך דעם גיפֿט

קײן שאמבערי, און פון דאַנען פונאַנדערגעשיקט גאַנצע שאַרען יודישע גיפטמישער אין אַלע שטעדט און לענדער.

אַזעלכע אונגעלומפּערט־נאַרישע לעגענדעס, װעלכע זענען פון דער צוהיצטער פאַנטאַזיע נאָך פיעלפאַכיג פערגרעסערט און איבערטריבען געװאָרען, האָבען בעשעפטיגט נישט בלויז דעם המון; גאַנצע געריכטס־קאָלעגיום׳ס זענען געזעסען און געפאָרשט די בעשולדיגטע, — נאַטירליך מיט אַלערלײ פּײַן־ און צװאַנגס־מיטלען; דאָס איבריגע האָט שוין דאָס פאָלק אַלײן געטאָן. אין אײן דרום־פראַנצויזישער שטאָדט זענען אַלע יודישע מענער, פרויען און קינדער פערברענט געװאָרען אינאײנעם מיט די הײליגע ספרים (מאי 1398). פון דאַנען האָט זיך דער שטורם אַריבערגעטראָגען קײן קאַטאַלאָניען און אַראַגאָניען, נאָר דאָ האָט דער אַדעל זיך אײַנגעשטעלט פאַר יודען, און זײ זענען אָבגעקומען מיט עטליכע צעהנדליג קרבנות. דער פּויפּסט אַלײן אַפילו האָט צושיקט אַ שטרענגען בעפעהל, נישט שלעכטס צו טאָן קײן יודען אָהן אַ געריכט־ליכער אויספאָרשונג; דער בעפעהל איז אָבער געבליבען כמעט אָהן אַ שום בעדײַטונג אין די איבריגע קריסטליכע לענדער, אויסער פראַנקרײַך און שפּאַניען. אין דער געגענד פון גענף זענען הונדערטער יודען געפאַנגען און געפּײַניגט געװאָרען אַלס פערדעכטיגע אין דער פערגיפטונג, און דער סוף איז געװען, אַז עטליכע האָבען די יסורים נישט געקענט אַריבערטראָגען און אָנגעגעבען כלומר׳שט בעשטימטע שטעדט, װאו זײ האָבען דעם גיפט אװעקגעלעגט. אויף דעם סמך זענען אַלע יודען פון דער געגענד פערברענט געװאָרען. פון גענף האָט זיך די געריכטליכע „ענטפּלעקונג״ פונאַנדערגעטראָגען איבער גאַנץ שװײַצאַריען און באַלד האָבען זיך דאָ אויך אָבגעשפּיעלט די זעלביגע סצענעס פון גריבער און שײַטער־הויפענס. דער פּויפּסט האָט זיך איצט נאָכאַמאָל געװענדעט צו דער קאַטוילישער װעלט און פּשוט אַרײַנגעלעגט אין חרם יענע, װאָס פערמשפּט׳ען אָדער טויטען אַ יודען פאַר דער פאַלשער בעשולדיגונג. אָבער אומזיסט! דאָס קינד איז איבערגעװאַקסען זײַן ערציהער, דער פּויפּסט איז מעהר קײן אויטאָריטעט נישט געװען.

נאָכמעהר װילד און אַכזריות׳דיג איז צוגעגאַנגען די יודישע פערטיליגונג אין דער הײליגער רוימיש־דײַטשער מלוכה. דאָ האָט אויך דער קײזער בפירוש בעפוילען נישט צו לאָזען פאַלען אַפילו אײן האָר פון זײַנע „קאַמער־קנעכט״; װער קען זיך עס אָבער רעכנען מיט פּעהלען דאָרט, װאו עס האַנדעלט זיך װעגען מענשען, װאָס האָבען

פערגיפטעט אלע ים'ען, טייכען, קוואלען, ברונעמס, פעלדער, לאנקעס און אפילו — די לופט ! בלויז געצעהלטע איינצעלנע קריסטען האבען זיך געפונען, וועלכע זענען געווען גענוג ניכטער און קלאר, אום צו פערשטעהן די גאנצע לעכערליכקייט פון אזא מין בעשולדיגונג. אזעלכע האבען זיך געפונען אין יעדער שטאדט און זיי האבען ווירקליך געשיצט מיט אלע כחות די אונגליקליכע און נישט געלאזען זיי שלעכטס טאן.

אין בענפעלדען (עלזאס) האט די בעראטונג וועגען יודען בע־שלאסען, זיי, אמת, נישט צו פערברענען, נאר צו פערטרייבען פון לאנד; עס איז אבער דאך דערביי נישט געבליבען און דער גרעסטער טייל יודען פון באזעל, פרייבורג און אנדערע רהיין־שטעדט זענען פערברענט אדער אזוי געטויט געווארען. אין שטראסבורג איז די גאנצע קהלה — צוויי טויזענד נפשות — איינגעזעצט געווארען אין געפענגניש און גלייך אויף צומארגענס האט מען די אונגליקליכע אוועקגעפיהרט אופ'ן יודישען בית עולם; דארט איז אויפגעשטעלט געווארען א הילצערנע געביידע, אין וועלכער זיי האבען אלע געמוזט אריינגעהן, און דאן האט מען זי אונטערגעצונדען. נאכדעם איז דאס יודישע פערמעגען צוטיילט געווארען צווישען די בירגער, און דער מאגיסטראט האט בעשלאסען, אז אין א משך פון הונדערט יאהר זאל זיך אין שטראסבורג קיין איינציגער יוד נישט געפינען.

דאן איז אנגעקומען די רייהע צו דער עלטסטער יודישער קהלה אין דייטשלאנד, צו ווארמס (ווירמייזא). דא האבען די יודען גארנישט געקענט האפען אפילו אויף א שוץ פון קייזער, ווייל ער האט זיי נאך פריהער „אוועקגעשענקט" דער שטאדט און די בירגער; די לעצטע האבען אויף אזא אופן געקענט טאן מיט „זייערע" יודען אלץ, וואס זייער הארץ האט געגלוסט, אהן א שום פעראנטווארטליכקייט, און זיי האבען אהן גרויסע שהיות בעשלאסען נאכצוטאן זייערע חברים פון שטראסבורג. די יודען האבען אבער נישט געווארט אויף די תלינים — זיי האבען אליין אונטערגעצונדען זייערע הייזער און זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. דאס אייגענע איז פארגעקומען אויך אין אפענהיים און פראנקפורט־אם־מיין.

אט די טויזענדער יודישע קרבנות האבען נאך נישט געשטילט אינגאנצען דעם פייערדיגען בלוט־דורשט, וואס האט זיך פונאנדערגע־קאכט אין די קריסטליכע מאסען, און קוים איז די כלומר'שטע בע־שולדיגונג פון גיפטמישעריי עטוואס אבגעשוואכט געווארען איז ענטשטאנען

א נייע בעוועגונג מיט נייע לאָזונגען, וואָס האָט ווידער זיך אויסגע-לאָזען צו יודישע קעפּ. די מגפה האָט ארויפגעוואָרפען א פחד אויף די גלויבּיגע קריסטען און זיי האָבּען אָנגעהויבּען זיך צו פערנעהמען מיט תשובה און פייניגונגען. אין דייטשלאַנד האָבּען זיך געצויגען פון שטאָדט צו שטאָדט גאַנצע שאַרען פון האַלבּ-נאַקעטע אסקעטען, וואָס האָבּען, ווי די אַמאָליגע כהנים פון אָבּגאָט בעל, זיך געשלאָגען ביז צו בּלוט און אין אַלגעמיין געפּייניגט דעם קערפּער מיט אַלערליי ענויים. די דאָזיגע ווילדע פראָצעסיעס האָבּען שטאַרק גע-ווירקט אויף'ן פּראָסטען פאָלק און צוקאָלט אין איהם דעם רעליגיעזען פאַנאַטיזם, פאַר וועלכען די זעלבּיגע „גייסלער" זענען ווידער אויסגעוואַקסען אין דער געשטאַלט פון „אונגלויבּיגע", פון „משיח-פייניגער". פון די היילגע בעלי-תשובות אַליין זענען אויך געוועזען א סך, וואָס האָבּען זיך מיט שטאָלץ אָנגערופען „יודענשלעגער", און די גרויסע יודען-שחיטה אין פראַנקפורט איז כמעט אינגאַנצען זייער אַרבּייט געוועזען. פון פראַנקפורט האָבּען זיך די היילגע געלאָזען קיין מיינץ, דאָ איז אָבּער זייער פּלאַן עטוואָס געענדערט געוואָרען. די מיינצער יודען האָבּען בּעשלאָסען נישט אָוועקצוגעבּען זייערע לעבּענס אומזיסט, און בּעגעגענדיג דער ווילדער מחנה מיט געוועהר אין די הענד, האָבּען זיי פון איהר אויסגעטויט ביז צוויי הונדערט מאַן. אָט די „חוצפה" האָט, נאַטירליך, נאָכמעהר אויפגערייצט דער קריסטליכער בעפעלקערונג, און עס האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט א בּלוטיגער קאַמפּף אויף לעבּען און טויט, וואָס האָט אויך געענדיגט מיט'ן נצחון פון די קריסטען. דעמאָלט ערשט האָבּען די בּעזיעגטע — זעקס טויזענד נפשות — זיך פערמאַכט אין זייערע הייזער און זיי אונטערגעצונדען. אינ'ם זעלבּיגען טאָג איז אויך קעלן בּעפאַלען געוואָרען, און נישט קוקענדיג אויף דער שטיצע פון בּירגער-מייסטער זענען אַלע יודען פון שטאָדט אומגעקומען. אין שוואַבּען און בּייערן זענען אויף דעם זעלבּי-גען אופן חרוב געוואָרען כמעט אַלע יודישע קהלות.

אויסער דייטשלאַנד זענען די אויסבּרוכען געוועזען פערהעלטניס-מעסיג מענשליכער. דער אונגאַרישער קעניג, לודוויג, האָט אין דער זעלבּיגער צייט ארויסגעטריבּען די יודען פון זיין לאַנד, אמת, נישט אַלס גייסלער, נאָר אַלס אונגלויבּיגע. אין פּוילען, וואו די מגפה האָט אויך שטאַרק געבּושעוועט, האָבּען די יודען כמעט נישט גע-וואוסט פון קיינע פערפאָלגונגען, ווייל דער דעמאָלטיגער קעניג,

קאזימיר דער גרויסער, האט זיי געשיצט. קאזימיר האט בעשטעטיגט פאר יודען די פריווילעגיעס, וואס זיי האבען בעקומען פון באלעסלאוו דעם פרומען, און בכלל ארויסגעגעבען פאר זיי זעהר גינסטיגע געזעצען. דער גרויסער „הערשער פון די פויערן און אריםע לייט“ האט געקוקט אויף יודען, ווי אויף א לעבעדיגען מלוכה־קאפיטאל, וואס פערדיענט נישט בלויז שוץ, נאר אויך אכטונג. „יודען — זאגט זיך אין איין ערקלערונג פון זיין סטאטוט — מוזען זיין די געלד־מענשען און אלס אייגענטום פון דער מלוכה, דארפען זיי איהר שטיצען מיט געלד, ווען זי נויטיגט זיך אין דעם“. וועגען דעם זעלבינגען קעניג דערצעהלט זיך, אז ער האט זיך פערליעבט אין א יודיש מעדעל פון אפאטשנא (נעבען סאנדאמיריש), מיט'ן נאמען אסתר, צוליעב וועלכער ער האט פערלאזען זיין פריהערדיגער בעהמישער געליעבטער. אסתר זאל האבען געלעבט פריהער אין איהר געבורטסשטאדט און דערנאך אין דעם שלאס לאבזאווא ביי קראקא, וואו זי האט דעם קעניג געבוירען צוויי זיהן מיט צוויי טעכטער.

אויף דער מערב־זייט פון דייטשלאנד, אין בעלגיען, זענען די יודען בעת דער שווארצער מגפה שטארק פערפאלגט געווארען. אין בריסעל זענען די אנגעקומענע „קדושים“ בעפאלען אלע יודישע הייזער, ארויסגעטריבען די איינוואוינער אין גאס און דארט זיי אלע (ביז פינפהונדערט מאן) אויסגעטויט. די געליטענע קהלות זענען אבער אויך נישט זיכער געווען פון א צווייטען איבערפאל, און דאס האט זיי געצוואונגען צו טראכטען וועגען אנגעהמען מיטלען. אין ארראגאניען, למשל, האבען די יודען געזאלט צונויפזאמלען אנ'אלגעמיינעם געלד־פאנד אויפ'ן פאל פון א פאלקס־אונגליק; זיי האבען געוואלט אויספועל'ן א זיכערע שטיצע פון קעניג און פון פויפסט. פון די פלענער איז אבער גארנישט געווארען און די יודען זענען, ווי ביז אהער, אויך ווייטער געבליעבען הענגען צווישען שרעק און האפנונג.

אונטער דער צייט איז אין די לענדער, וואו די ערד איז נאך פייכט געווען פונ'ם פערגאסענעם יודישען בלוט, פארגעקומען עטוואס מערקווירדיגעס: מ'האט אנגעהויבען זוכען יודען און זיך רייסען פאר זיי. די דריי הונדערט שטעדט, וואס האבען זייערע יודען פערברענט און זיך פערשווארען אויף הונדערטער יאהרען, נישט אריינצולאזען מעהר ביי זיך קיין איינציגען פון דער פערשאלטענער אומה, — האבען זיך מיט אמאל ארומגעזעהען

אז זיי קענען אהן די דאזיגע „פערשאלטענע" יודען נישט אויסקומען.
די יודישע פערניכטונג האט אויך דאס לעבען פון לאנד אבגעשטעלט:
עס איז אבגעשטארבען דער האנדעל, קיינע אונטערנעהמונגען האבען
נישט געקענט אויספיהרט ווערן צוליעב מאנגעל אין געלד און
דערצו האבען זיך שטארק פערקלענערט די מלוכה-אבצאהלען. דאן האט
זיך אנגעהויבען א קאמפף צווישען די פירשטען, מאגיסטראטען און בישאפען:
יעדערער האט געוואלט „האבען יודען", האבען ביי זיך וואס
מעהר פון דעם מענשען-קאפיטאל, וואס ברענגט אזוי פיעל
הכנסה. דער בישאף פון אויגסבורג האט זיך משתדל געוועזען ביים
קייזער קארל IV, ער זאל איהם ערלויבען „צו האלטען יודען און זיי
אויפצונעהמען". דאס זעלבע האבען געטאן אויך די קורפירשטען, נאר
אנשטאט זיך משתדל צו זיין, האבען זיי פעסט געפאדערט דאס רעכט,
צו קענען בעזיצען „קאמער-קנעכט",—דאס רעכט, וואס האט ביז אהער
געהערט בלויז צום קייזער אליין. און קארל האט געמוזט נאכגעבען:
ער האט אין דער בעריהמטער „גאלדענער בולע" פון יאהר
1355 נאכגעגעבען די פאדערונג פון זיעבען דייטשע קורפירשטען, צו
מעגען עקספלאאטירען די נאטירליכע אוצרות פון זייער ערד (גאלד-,
זילבער- און אנדערע מינעס) און אויך „צו האלטען יודען". צו
די מעטאל-גריבער און אנדערע נאטור-אוצרות האט זיי דער קעניג,
הייסט עס, צוגעגעבען נאך א מקור פון עשירות: יודען. די קלענערע
פירשטען, דאגעגען, און די מאגיסטראטען האבען דאס רעכט נישט
געהאט: „זייערע" יודען זענען, ווי פריהער, געבליעבען „קאמער-
קנעכט" פון קייזער.

דאס אייגענע איז פארגעקומען אויך אין פראנקרייך. אויך דא
האבען די הערשער געזוכט אריינצוברענגען די יודען צוריק אינ'ם לאנד,
אום עס צו ראטעווען פון א שרעקליכען קריזיס. די יאהרען-לאנג דויערנדע
מלחמות מיט ענגלאנד האבען פעראָרימט דער מלוכה-קאסע און דא
איז נאך דער קעניג אליין (יאהאן) געפאנגען געווארען פון די ענג-
לענדער. ביי אזא לאגע איז גאנץ נאטירליך, אז דער יונגער רעגענט
האט זיך אנגעחאפט אן יודען, ווי אן די איינציגע רעטער. ער האט
געפונען א יודען מיט'ן נאמען מנשה (מאנעסיע) דע וועזו, וועלכער
האט איהם געהאלפען אנפילען צוריק די פראנצויזישע שטעדט מיט
יודישע איינוואוינער, — די זעלביגע שטעדט, פון וועלכע יודען זענען
אין איינע פופציג יאהר פערטריעבען, צוריקגערופען און ווידער פער-

טריבען געווארען, איצט איז דער אבמאך געשלאסען געווארען אויף צוואנציג יאהר; יודען האבען געמעגט זיך בעזעצען, וואו זיי ווילען, בעזיצען אייגענע נחלאות, האנדלען און זיך פריי בעוועגען איבער'ן גאנצען לאנד. נאר צאהלען האבען זיי געדארפט א סך צאהלען; אויסער דעם שטייער (14 גולדען פון פאטער און צו איין גולדען פון יעדען פאמיליענגליעד) ביים אנקומען, האט נאך יעדע פאמיליע געהאט צו צאהלען אויך א יעהרליכען קאפ־שטייער. דערפאר זענען זיי נישט געשטאנען אונטער דעם ווילקיר פון די אלגעמיינע געריכטען, נאר געהאט א אייגענעם הויפט־שופט — א פרינץ פון דער קעניגליכער פאמיליע. די קלענערע משפטים זענען פארגעקומען פאר א יודישען בית-דין פון עטליכע דיינים מיט עטליכע ביי־זיצענדע. די יודען זענען גאראנטירט געווארען פון געוואלט־מעשים אויך מצד דעם אדעל און די גייסטליכע; קיינער האט נישט געטארט טשעפען זיך צו זייערע ספרים און אויך נישט צווינגען זיי, אויסצוהערן זיינע מיסיאנערישע דרשות. בעזונדער זענען געשעצט געווארען די יודישע רעכט אין האנדעל: זיי האבען געמעגט פערלייהען געלד ביז אויף אכציג פראצענט, נעהמען משכנות און בכלל מאכען אלערליי געלד־אפעראציעס.

נאטירליך, האבען די דאזיגע פריווילעגיעס גופא שוין געשאפען א באדען פאר אלערליי רייבונגען און פיינדשאפטען מצד די פערשיעדענסטע שיכטען פון פאלק, און די מלוכה האט געפרובט עטליכע מאל אבנעהמען אייניגע פון די יודישע זכיות; נאר ווען קארל V איז ארויף אויף דעם פראנצויזישען טראן, האט ער פערלענגערט דעם טערמין פון יודישען וואוין־רעכט אין פראנקרייך און ביי דער געלעגענהייט ווידער בעפעסטיגט אלע זייערע פריהערדיגע פריווילעגיעס. ער האט זיך זאגאר אפען געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען געגען דער קירך, און אין דער צייט, ווען די גייסטליכע האבען ארייגעלעגט אין חרם יעדען קריסט, וואס גיט א יודען א טרונק וואסער אדער פערקויפט איהם עפעס, — האט קארל בעפוילען זיינע בעאמטע שטרענג צו בעשטראפען יעדען, וואס וועט א יודען בעליידיגען אדער שלעכטס טאן.

אזוי האבען די יודען אין דייטשלאנד און פראנקרייך אויפגעלעבט עטוואס נאך דעם נאר-וואס איבערגעלעבטען חורבן. זייער גייסט איז אבער נאך אלץ טויט געוועזען; אין פראנקרייך זענען געוועזען בלויז געצעהלטע רבנים, וועלכע זענען איבערגעוואקסען די גרענעצען פון

זייערע קהלות. פון זיי איז דער בעדייטענדסטער געווען ר' מתתיהו בן יוסף הפרובנסי. ער איז פון קעניג אזוי געאכט געווען, אז איהם מיט זיין גאנצער פאמיליע איז ערלויבט געווען, זיך צו קליידען אהן דעם בעשטימטען יודען-צייכען. ר' מתתיהו האט א סך אויפגעטאן פאר'ן פראנצויזישען יודענטום; ער האט געגרינדעט א ישיבה אין פאריז, וואו ס'זענען ערצויגען געווארען רבנים פאר אלע קהלות פון לאנד, און דערצו האט ער געלאזען פונ'ם ניי קאפירען א גרויסע צאהל עקזעמפליארען פון תלמוד, וואס איז, איבער די אפטע קאנפיסקאציעס, שוין געווארען א יקר המציאות. פאר די פערדינסטען איז ער מיט דער צייט בעשטימט געווארען אלס רב הכולל פון גאנץ פראנקרייך.

אין דייטשלאנד האבען די שרעקליכע שחיטות אויך צוגענומען די בעסטע גייסטיגע קרעפטען פון דעם יודישען קבוץ. עס איז נישט געבליבען כמעט קיין איינציגער, וואס זאל קענען דינען פאר אנ'אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם רעליגיעזען לעבען, און אזוי ווי די צייט האט איצט גראד ארויסגערופען א סך זעהר פערוויקעלטע שאלות (וועגען די איבערגעבליבענע עגונות א. ג. א.), האבען די רבנים ארגאניזירט א צוזאמענפאהר, וואס האט בעשטעטיגט פיעל בעשטימונגען פון די פריהערדיגע צייטען און ארויסגעגעבען נייע (תקנות שו"ם, 1381). די זעלביגע גייסטיגע ארימקייט פון דייטשען יודענטום האט געבראכט אויך צו דער תקנה פון דעם וויענער ר' מאיר בן ברוך הלוי (געשט. 1390), אז קיינער טאר נישט אויסאיבען די פונקציעס פון א רב (פסק'נען שאלות, מסדר זיין קדושין און גט'ין א. א. וו.) איידער ער בעקומט סמיכה — מיט'ן טיטול מורנו — פון א אנערקענטען גדול.

מיט וועניגער צרות ווי אומעטום איז דער שווארצער טויט אריבער פאר די יודען פון שפאניען; געבילדעטער און פון אלטע יאהרען ענג צוזאמענגעלעבט מיט יודען, איז דא דער בעפעלקערונג גארנישט איינגעפאלען אפילו חושד צו זיין די יודישע מיטבירגער אין אזא שענדליך-נארישען פערברעך. דערפאר האט דא די מגפה גופא צוגענומען פיעל אנגעזעהענע יודישע קרבנות, צווישען זיי אויך די פאמיליעס אבולפיא, אבן-שושן און אשרי (די אייניקלעך פון רא"ש).

א קרבן פון דער מגפה איז געווען אויך דער קאסטילישער

קעניג, אַלפאָנס XI, און אונטער דער הערשאַפט פון זיין יורש דאָן פעדראָ (1350—1360) איז דער יודישער איינפלוס נאָך גרעסער געוואָרען. דאָן פעדראָ האָט געהאַט געגען זיך דעם פאָטער'ס אונגעזעצליכע פרוי מיט איהרע צוויי זיהן, וועלכע האָבען איהם מיט זיין מוטער שטאַרק געררודפ'ט; ער האָט דעריבער געמוזט אָנווענדען געגען זיי שאַרפע מיטלען און דערפאַר האָט ער בעקומען ביטערע שונאים אין די קרייזען פון שפּאַנישען אַדעל און אויך דעם ביינאָמען „דער גרויזאַמער". די יודען, דאַגעגען, צוזאַמען מיט די ברייטע מאַסען פון פאָלק זענען געווען מיט לייב און זעעל איבערגעגעבען דעם געביל־דעטען הערשער, האָטש זיי איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו ליידען דערפאַר.

דאָן פעדראָ'ס לעהרער אין דער שפּאַנישער פּאָעזיע איז געווען דער יודישער דיכטער שם טוב (סאַנטאָס) דע קאַריאָן (1300—1350). דאָס איז געווען אַ שענגייסטיגער און בעגאַבטער דיכטער, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ רייכע ירושה אין דער שפּאַנישער ליריק פון יענער עפּאָכע. דער צווייטער אָנגעזעהענער יוד אין הויף איז געווען דער שאַצמייסטער און פּריוואַט־סעקרעטאַר פון קעניג דאָן שמואל בן מאיר הלוי פון די אַבולפיאַ'ס. ער האָט זיך בעטייליגט אין ד. וויכטיגסטע בעראַטונגען וועגען אַלערליי מלוכה־פראַגען און צו זיין מיינונג האָט מען זיך שטענדיג צוגעהערט. דאָן פעדראָ האָט געהאַט אויך אַ יודישען לייב־אַרצט און אַסטראָלאָג, אברהם אבן־צרצל, און בכלל איז ער געווען אַרומגערינגעלט פון אַזוי פיעל יודען, אַז די שונאים האָבען חוזק געמאַכט פון זיין „יודישען" הויף. און אפשר אונטער דעם איינפלוס טאַקע פון די יודישע מקורבים האָט דער קעניג אַרויסגעוויזען יודען אַ בעזונדער האַרציגע פריינדשאַפט. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געעפענט דעם אַדעלס־פּאַרלאַמענט (קאָרטעס) אין וואַלאַדאָליד (מאַי 1351), האָבען די דעפּוטאַטען פון איהם פערלאַנגט, ער זאָל אונטערברענגען די יודישע געריכטען און נישט לאָזען זיי מעהר בעשטימען קיין אייגענע שופטים; אויף דעם האָט דאָן פעדראָ געענט־פערט, אַז די יודען, אַלס אַ שוואַכע קליינע אומה, מוזען האָבען אַ בעזונדער שוץ: די קריסטליכע ריכטער וועלן זיי נישט יושר'דיג משפט'ען אָדער פערשלעפּען זייערע פּראָצעסען.

דאָן איז פאָרגעקומען אַ סכסוך איבער דעם קעניג'ס שדוך, וואָס האָט בעדייטענד פערערגערט די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג.

די אריסטאקראטען פון הויף האבען דעם יונגען קעניג דורכאויס גע־וואלט פערבינדען מיט דער פראנצויזישער הערצאגין בלאנקא, און אין דער צייט האט זיך דער קעניג אליין שטארק פערליעבט אין א שפאנישער אדעל־פרויליין מאריא דע פאדילא. דער פער־ליעבטער קעניג האט אין אנהויב זיך אונטערגעגעבען דער פאליטיק און חתונה געהאט מיט דער פראנצויזישער הערצאגין; ער האט אבער מעהר ווי צוויי טעג נישט געקענט מיט איהר זיין. דאן האט אויסגע־בראכען א שארפער פארטיי־קאמפף: איינע האבען געהאלטען פאר דער פערשטויסענער קעניגין און די אנדערע פאר מאריא דע פאדילא. דערביי זענען די יודען געשטאנען אויפן צד פון דער לעצטער, ווייל זיי האבען זיך דערוואוסט, אז אין דער קורצער צייט, וואס די פראנ־צויזישע הערצאגין האט פערבראכט אינ׳ם שפאנישען הויף, האט זי זיך פעראייניגט מיט די יודענפיינד און אפילו שוין געטראכט וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון שפאניען. די יודישע הויף־לייט האבען אלזא אלע זיך פעראייניגט מיט׳ן קעניג, און בעזונדער האט דא געשפיעלט א גרויסע ראליע דון שמואל הלוי. ער האט בעקומען אין זיין רשות כמעט די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה און נישט פערלאזען דעם קעניג אין די גוטע, ווי אין די שלעכטע צייטען. איינמאל האבען די שונאים פערנארט דעם קעניג מיט זיין יודישען יועץ אין א פעסטונג און זיי דארטין געדראהעט צו טויטען; דון שמואל׳ן איז אבער געלונגען ארויסצוראטעווען זיך מיט זיין הערשער פון דער געפאנגענ־שאפט, און ווען עס האט דערנאך אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער־קריעג האבען די יודען פערטיידיגט טאלעדא מיט זייערע לעצטע כחות און אויף אזא אופן דערהאלטען פאר דאן פעדרא דעם קאסטילישען טראן. דאס האט דעם קעניג נאכמעהר פער־פליכטעט געגען זיין יודישען פריינד און ער האט איהם אויפגעהויבען איבער אלע שפאנישע גראנדען הן אין יאכט, הן אין עשירות.

וואס ס׳געהערט ספעציעל צו יודען, האט דער דאזיגער נשיא קיין שטארקע וויטזיכטיגקייט נישט ארויסגעוויזען. ער האט בעשיצט די יודישע זכיות און זיי איבערגעגעבען פערשידענע מלוכה־פאסטענס, קיין נייע קולטור־צענטערן האט ער אבער נישט געגרינדעט און בכלל זיך וועניג אינטערעסירט מיט פראגען פון גייסט. דאס איינציגע

וואָס דון שמואל האָט געלאָזען נאָך זיך פאַר דאָס קאַסטיליִשע יודענטום, איז געווען אַ נעץ פון נייע שענע שוהלען. די פּרעכטיגע שוהל אין טאָלעדאָ, וואָס איז נאָך ביז היינטיגען טאָג אַ ציערונג פאַר דער שטאָדט (אַלס קירך), איז געבויט האַלב אין גאָטישען, האַלב אין מוירישען סטיל, ווי די מעהרסטע שפּאַנישע קירכען פון יענער עפּאָכע. הינטער פיינגעשניצטע אַראַבעסקען איז אויף איין גרינער וואַנט אויסגעקריצט מיט ווייסע, בולט'ע אותיות דאָס גאַנצע אַכציגסטע קאַפּיטעל פון תהלים, און די דרום- און צפון-זייטען זענען פול מיט קונציגע אויפשריפטען, וואָס פערהייביגען די פערדיענסטען פון דעם נשיא דון שמואל בן מאיר הלוי. די קהלה דאַנקט אין די אויפשריפטען דעם „אַלמעכטיגען גאָט, וואָס האָט נישט אָבגעטאָן קיין גנאָד פון זיין פאָלק און אויפגעשטעלט גרויסע מענער, וואָס זענען איהם מציל פון פיינדליכע הענד. אויב ישראל האָט נישט מעהר קיין קעניג, האָט גאָט דאָך אויסדערוועהלט איינעם פון זיין פאָלק, איהם געגעבען לייטזעליגקייט אין די אויגען פון קעניג דאָן פּעדראָ (מיט גרויסע בוכשטאַבען), וועלכער האָט איהם איבער אַלע גרויסע דערהויבען, געמאַכט פאַר'ן יועץ פון זיין מלוכה און אָבגעגעבען כמעט אַ קעניגליכען כבוד". צום סוף ווערט דאָ אויסגעדריקט דער וואונש, אַז דער גרויסער שר דון שמואל זאָל זוכה זיין צו דערלעבען די ערוואַרטעטע אויפבויאונג פון בית המקדש און דאָרט מיט זיינע זיהן בעדיענען די כהנים ביי דער עבודה (אַלס לוי).

די לעצטע ברכה האָט אַ שטיקעל שיכות צו די פערשיעדענע באַהנטע קצים, וואָס זענען אין יענער צייט אויסגערעכענט געוואָרען: כמעט יעדער מקובל האָט ענטפּלעקט אַ נייעם קץ *), און זיך געשטיצט דערביי אויף אַנאַנדער פסוק אָדער אויף אַנאַנדער רעכנונג. די מעהר וויינזיכטיגע גדולים האָבען פערשטאַנען, אַז אַזעלכע משיח-חשבונות קענען ברענגען צו טרויעריגע פאָלגען, און בעזונדער איז געגען די מחשבי-קצין (קץ-רעכ'נער) אַרויסגעטרעטען דער תלמודישער גאון ר' נסים בן ראובן גערונדי פון באַרצעלאָנאַ (דער ר"ן, 1340—1380). ער האָט אָנגעוויזען אויף דעם, אַז די ענטטוישונג נאָך די אַלע

*) קץ—ענדע, משיח'ס צייטען. אַ מעהר דייטליכער רמז אויפ'ן קץ געפינט זיך אינ'ם ביבלישען ספר דניאל און אויף דעם האָבען זיך בעצויגען אַלע חשבונות.

חשבונות, אויב זיי וועלן זיך נישט פערווירקליכען, קען ברענגען צו פאלשטענדיגער כפירה און פערצווייפלונג.

און פון די האפנונגען איז ווירקליך גארנישט געבליבען—דער שטערן פון דעם גרויסען שר איז אויך באלד אויסגעלאשען געווארען. דעם קעניג'ס ברידער, די קעניגין בלאנקא און דער גאנצער אדעל—אלע האבען זיך פעראייניגט אין קאמפף געגען דעם יודישען קאנצלער, און זיי האבען מיט זייערע מסירות די זאך אזוי ווייט געבראכט, אז דאן פעדרא האט געלאזען איינזעצען שמואל'ן אין געפענגעניש און קאנפיסקירען דאס גאנצע פערמעגען פון איהם מיט זיינע קרובים, וואס האט בעטראפען א אונגעהויערע סומע. כדי ארויסצובעקומען פון שמואל'ן ידיעות וועגען זיינע בעהאלטענע געלדער, האט מען איהם אין געפענגעניש שטארק געפייניגט און דערפון איז ער געשטארבען.

די בעציהונג פון קעניג צו די יודען פון לאנד איז פון דעסטוועגען געבליבען נישט געענדערט, און די גרעסערע פון זיי האבען ווידער בעקומען גרויסע אויסצייכנונגען. דאס האט די יודענפיינד ווידער אויפגערייצט געגען קעניג און זיי האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען, איהם צו בעזייטיגען. אונטער דער צייט איז דאן פעדרא'ן איינגעפאלען, צו לאזען טויטען דער קעניגין בלאנקא און דאס האט גלייך אויסגענוצט זיין נישט-כשר'ער ברודער, העינריך דע טראסטאמארא. ער איז אוועק קיין פראנקרייך און בעקומען אויף זיין צד דעם פראנצויזישען קעניג מיט די בורבאנען. דאן האט ער געוואונען פאר זיך אויך דעם פויפסט, פאר וועלכען ער האט ערקלערט, אז מאריא דע פאדילא איז א יודישע טאכטער, אז דאן פעדרא אליין שטאמט אויך פון יודען און אז ער האט די גאנצע מלוכה איבערגעגעבען יודען.

אזוי האט העינריך בעפעסטיגט זיין פאזיציע פון אלע זייטען און ענדליך איז ער מיט א געדונגענער מחנה אריבער די שפאנישע גרענעץ און איינגענומען דעם שפאנישען טראן. בעת דעם בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט „זייער“ קעניג מיט געלד און בלוט; דערפאר האט זיי העינריך איצט בעשטראפט מיט א גרויסער סומע געלד. אין א קורצער צייט ארום האט זיך דער העלדענמוטיגער פרינץ פון וועלס איינגעשטעלט פאר'ן פערטריבענעם געזעצליכען קעניג און איהם צוריק אומגעקעהרט די שפאנישע קרוין (1367). באלד האט אבער העינריך זיך ווידער אריינגעריסען אין לאנד און די

מלחמה האט זיך פונ'ם ניי פונאנדערגעקאכט. און ווידער האבען די יודען זיך אנגענומען פאר זייער הערשער: זיי זענען איהם ביז דער לעצטער מינוט טריי געבליעבען, וועהרענד די קריסטליכע בירגער פלעגען מיט פרייד עפענען פאר הענריך'ן די טויערן פון זייערע שטעדט.

ווען דער קריעג האט זיך געענדיגט, האט הענריך נאכאמאל ארויפגעלעגט א אונגעהויערע קאנטריבוציע אויף די יודישע קהלות, און די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך מיט דעם נישט בעגניגענט. זי האט פערלאנגט פון קעניג, ער זאל קיין איינציגען יודען נישט בעשטימען אויף וועלכען ס'איז אנשטענדיגען פאסטען, אפילו אויך נישט פאר קיין לייב-דאקטאר. הענריך האט אבער מורא געהאט אזא שריט צו מאכען; ער האט נאר צוגעזאגט, אז ער וועט די יודישע בעאמטע נישט געבען צופיעל מאכט אין הויף.

אונטער דער צייט האט דאן פעדרא אויך נישט גערוהט. ער האט געוואוסט, אז ער האט נאך אין לאנד א שטארקען צד פאר זיך אין דער יודישער בעפעלקערונג, און נאכדעם ווי דער פרינץ פון אועלס (דער שווארצער פרינץ) האט איהם געלאזען אין שטיך, האט ער זיך פערבונדען מיט'ן מחמד'נישען הערשער פון גראנאדא. אט די לאנגע ארומרייסענישען האבען דער יודישער בירגערשאפט פון קאסטיליען אוועקגעשטעלט צווישען צוויי פייערן. דאן פעדרא'ס שטיצער האבען געקוקט אויף די יודען, ווי אויף הענריך'ס הפקר-בירגער און הענריך'ס סאלדאטען — ווי אויף איבערגעגעבענע פריינד פון דאן פעדרא. אזוי האבען די ענגלענדער חרוב געמאכט עטליכע יודישע קהלות (ווילא-דיעגא און אגולאר), די מחמד'נער האבען דריי הונדערט יודישע פאמיליעם אוועקגעפיהרט אלס געפאנגענע קיין גראנאדא, און בעת דער בעלאגערונג פון טאלעדא איז די יודישע קהלה כמעט אינגאנצען פערניכטעט געווארען פון הונגער און קריעגס-אונגליקען.

געענדיגט האט זיך דער ברודער-קאמפף מיט דאן-פעדרא'ס טויט. איהם האט הענריך געטראפען און אין פנים געשליידערט די בעליידיגונג: „וואו איז ער דער יוד, דער זוהן פון א שאנד-פרוי, וואס רופט זיך קעניג פון קאסטיליען!" די ברידער האבען זיך דאן גענומען ראנגלען איינער מיט'ן אנדערן און הענריך איז ארויס דער זיגער. ווען דער פויפסט (ארבאן V) האט בעקומען די ידיעה וועגען דאן-פעדרא'ס טויט, האט ער מיט פרייד אויסגערופען: „די קירך דארף זיך פרעהען איבער דעם טויט פון אזא טיראן, פון אזא רעוואלוציאנער געגען

קריסטענטום און בעשיצער פון יודען און מחמר'נער". די קירך האט זיך ווירקליך געמענט פרעהען: די קאסטילישע יודען האבען מיט דאי פעדראס טויט פערלוירען זייער אנזעהען און פון דער צייט הויבט זיך אייגענטליך אן זייער ירידה.

דערווייל האט הענריך איבערגענומען די ממשלה איבערן לאנד און די יודען האבען זיך געפונען אין א שווערער לאגע. טויזענדער פון זיי זענען אומגעקומען בעת דעם לאנגיעהריגען קריעג און די איבערגעבליבענע זענען געווען שרעקליך פעראָרימט; דערצו האבען זיי שטארק מורא געהאט פאר דעם נייעם הערשער: צי וועט ער זיך איצט נישט נוקם זיין אן זיי פאר זייער קעמפפען געגען איהם? און ער האט דאך דעם פויפסט אזוי פיעל הבטחות געגעבען, צו בעהאנדלען יודען לויט די קאנאנישע געזעצען. די מורא האט זיך אבער ארויסגעוויזען פאר נישט בעגרינדעט; נאך די אלע הבטחות, וואס הענריך האט געגעבען, האט ער דאך נישט געקענט אויסקומען אהן יודען, אזוי ווי עס האבען נישט געקענט אויסקומען אהן זיי די דייטשע און פראנצויזישע מלכים. די יודישע פינאנץ-פערוואלטער, ווי די יודישע קאפיטאליסטען בכלל, זענען געווען כמעט די איינציגע שטיצע פון דעם דעמאלטיגען מלוכה-מעכאניזם, און הענריך האט זיך אין זיי נאך מעהר גענויטיגט, ווי אלע איבריגע הערשער. ער האט די גאנצע צייט געהאלטען א געדונגענע מחנה, וואס האט איהם אריינגעצויגען אין אונגעהויערע חובות, דאס לאנד איז שרעקליך פעראָרימט געווארען. קיין רעגעלמעסיגע הכנסות זענען נישט געווען, — ווער-זשע דען, אויס נישט יודען, האבען איהם דא געקענט העלפען? הענריך האט דעריבער גלייך געענדערט זיין טאקטיק, און אנשטאט זיך צו טשעפען צו די בעזיענטע יודען, האט ער זיי כלומר'שט געחנפה'ט פאר דער נאבעלער איבערגעגעבענקייט, וואס זיי האבען ארויסגעוויזען בנוגע צו זייער קעניג. דאן האט ער אויך בעשטימט צוויי יודען פון סעווילא אויף הויכע מלוכה-פאסטענס, און איינעם פון זיי, דון יוסף פיכון, געמאכט פאר'ן אויבער-שטייער-אויפנעהמער פון לאנד. צו די צוויי גרויסע שרים זענען באלד צוגעקומען נאך פיעל קלענערע בעאמטע. וואס האבען ווידער פול געמאכט דעם הויף און די גאנצע אדמיניסטראציע, און דאס האט ארויסגערופען א שטארקען צארן מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג. די פאלקס-פערזאמלונג אין טארא (1371) האט זיך בעקלאגט פאר'ן קעניג אויף דעם „שלעכטען און חוצפה'דיגען

שטאַם", אויף די פֿיינד פֿון גאָט און קריסטענטום, וועלכע פֿערנעהמען
אַלע אמטען, האָבען אין זייערע הענד די אַרענדע פֿון אַלע שטייערן
און האַלטען אויף אַזאַ אופֿן די קריסטען אין אָבהענגיגקייט און
מורא. אויף דעם סמך האָבען זיי געפֿאָדערט, אַז די יודען זאָלען
ניט צוגעלאָזען ווערן צו קיין אַמט, ניט וואוינען מיט קריסטען צו-
זאַמען, ניט רייטען אויף מויל-אייזלען, ניט אָנרופֿען זיך מיט
קריסטליכע נעמען און דורכאויס טראָגען דעם בעשטימטען „צייכען".
פֿון די פֿאָרגעלעגטע בעשרענקונגען האָט הענריך אָנגענומען נאָר צוויי:
די קאַסטילישע יודען האָבען געמוזט אָנהויבען טראָגען די שענדליכע
„לאַטע" און פֿון די קריסטליכע נעמען האָבען זיי זיך געמוזט אָבזאָגען.
דאָס איז געוועזען ניט אַזוי ווייט אַ מאַטעריעלער, ווי אַ מאָראַלישער
קלאַפּ; די שטאָלצע יודישע גראַנדען זענען געוואָרען בירגער פֿון צוויי-
טען ראַנג, און צוגלייך מיט אַלע יודען אין די קריסטליכע לענדער
האָבען זיי אויך געמוזט טראָגען אויף זיך אַ אויסערליכען שאַנד-צייכען.

הענריך האָט געמאַכט דער קירך נאָך פֿיעל אַנדערע הנחות.
לויט זיין בעפֿעהל האָבען די יודען זיך ניט געטאָרט אָבזאָגען צו
דיספּוטירען מיט קריסטליכע מיסיאָנערען, ווען יענע האָבען עס פֿער-
לאַנגט, און צוויי געשמד'טע יודען האָבען באַלד גענומען איינאָרדנען
די דאָזיגע געצוואונגענע רעליגיאָנס-געשפּרעכען אין פֿערשידענע קאַס-
טילישע שטעדט. ווען די געשפּרעכען האָבען קיינע נוצען ניט גע-
בראַכט, האָבען די משומדים אַרויסגעפֿאָדערט יודען אויף אַ עפֿענטליכען
ויכוח אין אַווילאַ (1375), וואוהין עס זענען זיך צונויפֿגעקומען פֿיעל
קריסטען און מחמד'נער. דאָס מאָל איז דער פֿאָרשטעהער פֿונ'ם
יודישען צד געוועזען דער דאָקטאָר ר' משה הכהן דע טאָרדע-
סילאַס, — דער זעלביגער, וועלכער איז בעת דעם בירגער-קריעג
בעראַובט און פֿערוואונדעט געוואָרען פֿון אַ קריסטליכער באַנדע. ער
האָט זיך אָבער געהאַלטען זעהר רוהיג און מיט קורצע תשובות אָבגע-
שלאָגען די טענות פֿונ'ם משומד יאָהאַן (פֿון וואַלאַדאָליד), וועלכער
האָט פֿון דער תורה דערוויזען די דאָגמען פֿון קריסטענטום. דאָס
איינענע איז געוועזען אויך מיט'ן צווייטען, וועלכער האָט די זעלבינע
דאָגמען דערוויזען פֿון תלמוד. שפּעטער האָט ר' משה פֿערעפֿענטליכט
זיינע תשובות אין אַ בעזונדער ספֿר און ביי דער געלעגענהייט זאָגט ער
אָן, מ'זאָל זיין זעהר פֿאָרזיכטיג ביי אַזעלכע פֿאַלען און זיך ניט אַרויס-
האַפּען מיט קיין צו-שאַרפֿע אויסדריקען, ווייל די קריסטען קענען

מיט'ן פויסט צווינגען, אנצונעהמען זייערע אמת'ען.

כמעט אין איין צייט מיט ר' משה הכהן האט אנאנדער שפאני- שער יוד, ר' שם טוב בן יצחק שפרוט, אויך פערפאסט א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום. אין דעם ספר האט ר' שם טוב אויפגע- טאן א וויכטיגע זאך: כדי די יודען זאלען נישט פרעמד זיין פון די קריסטליכע יסודות און וויסען, מיט וואס זיי אבצושלאגען, האט ער איבערזעצט אויף העברעאיש די מעהר בעדייטענדע שטעלן פון עוואנ- געליום, און צוגעגעבען צו זיי בעלייכטענדע בעמערקונגען. אט די ווערק האבען עס געזאלט אויספילען דעם פלאץ פון מענשען, פון גייסטרייכע פערזאנען, וואס זאלען קענען אליין זיך אנ'עצה געבען מיט אזעלכע וכוחים און זיין גענוג בעוואפענט דערצו מיט וויסען און פעהיג- קייטען. ווארום גרויסע מענשען זענען צו יענער צייט געווען אין שפאניען גאנץ ווייניג, און די תלמודישע גדולים האבען זיך נישט פערנומען מיט קיינע חקירות.

פופצעהנטעם קאַפּיטעל.

די ירידה פון שפּאַנישען יודענטום.

מיט דער צווייטער העלפט פון XIV-טען יאָהרהונדערט הויבּט אָן דאָס שפּאַנישע יודענטום צו פאלען אַלץ ניעדריגער און ניעדריגער. די מאַטעריעלע, אויסערליכע לאַגע פון די שפּאַנישע יודען איז נאָך דערווייל כמעט, ווי געווען: זיי ווערן צוגעלאָזען צום הויף, פערנעהמען אַלערליי מלוכה-פּאָסטענס, האָבען אַ פּאַלשטענדיגע זעלבּסט-פערוואַלטונג און ווייסען נישט פון קיין ממשות'דיגע בּעגרענצונגען; דער-פאַר הויבּען זיך אָבּער אָן צו בּעמערקען אין זיי שטאַרקע סמנים פון אינערליכער צופוילטקייט, פון גייסטיגער געפאַלענקייט. ווען די קריסטען האָבּען בּעשולדיגט די יודישע גראַנדען אין אונעהרליכקייט און שרייענדיגער חוצפּה, איז דאָס געווען נישט אינגאַנצען פאַלש, און אויך אין יודישע קרייזען האָט מען וועגען די אַריסטאָקראַטען קיין בּעסערע מיינונג נישט געהאַט. די דרשנים און מאָראַליסטען פון יענער צייט קלאָגען אַלע איבּער דער פערדאָרבּענקייט פון די גבירים און שילדערן זיי מיט זעהר פינסטערע פאַרבּען. „אין אַלע (פאָלקס-) אונגליקען — שרייבּט איינער — זענען די יודישע פירשטען, אַריסטאָקראַטען און גבירים אַממעהרסטען שולדיג; זיי טראַכטען נאָר וועגען אוצרות און וועגען זייער כבוד, און גאָט'ס אָנזעהען געהט זיי גאָרנישט אָן". אַנ'אַנדער דרשן שילדערט די לאַגע פיעל אויספיהרליכער; „די מעהרסטע יודישע גדולים, — שרייבּט ער — וועלכע האָבּען אַ צוטריט צום קעניגליכען הויף און בּעזיצען די שליסלען פון דער מלוכה-קאַסע,

האלטען זיך גרוים מיט זייער עשירות און הויכע פאסטענס און טראכ־טען גארנישט וועגען די ארימע לייט. זיי בויען זיך פאלאצען, פאהרען אין פראכט־עקיפאזשען און בעצירען זייערע ווייבער און טעכטער, ווי פירשטינס, מיט גאלד, פערעל און עדעלשטיינער. זיי זענען קאלט אין גלויבען, פעראכטען די בעשיידענקייט, האסען יעדער מלאכה און האבען פערגניגען פון לײדיג־געהן; זיי האבען ליעב טענץ און מוזיק, קליידען זיך ווי די קריסטען און געהען מיט צוגעקעמטע בערד; זיי פילען אן זייער לייב מיט אלע גוטע מאכלים, וועהרענד די תלמידים פון די ישיבות האבען קוים ברויט מיט וואסער (דעריבער זענען די רבנים אזוי פעראכט, און די ברייטע קלאסען פון פאלק מאכען זייערע קינדער ליעבער פאר בעלי מלאכות, איידער פאר געזעצלעהרער...) אין יעדער שטאדט רייסען זיי זיך ארום איבער ניעדריגע ענינים און ברענגען צו מחלוקת... נאך ערגער איז די קנאה־שנאה, וואס הערשט צווישען זיי: איינער פערגינט נישט דעם צווייטען און פער־מסר׳ט איהם פאר׳ן קעניג״.

די מסירות זענען ווירקליך געווארען א אפטע ערשיינונג אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען פון שפאנישען יודענטום, און די רבנים האבען זיך גענומען קעמפפען געגען דער ערשיינונג מיט די שטרענג־סטע מיטלען פון יודישען געזעץ. אזוי ווי די בית דין׳ס אין שפאניען האבען געמעגט משפט׳ן אויך דיני־נפשות, פלעגען זיי די מוסרים פשוט פערמשפט׳ען צום טויט און אויסבעטען ביים קעניג א בעשטע־טיגונג אויף דעם אורטייל; די אינערליכע צופוילטקייט איז אבער דערגאנגען אויך ביז די בית דין׳ס גופא, און אויך דא זענען אבגעטאן געווארען שרעקליכע מעשים. זייטיגע מענשען האבען אנגע־הויבען זיך בענוצען מיט די בית דין׳ס, אום אבצורוימען פון וועג זייערע קאנקורענטען אדער שונאים, און איינמאל האט אזא מין רציחה געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר׳ס גאנצע שפאנישע יודענטום.

עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם אויבענדערמאנטען דון יוסף פיכון פון סעווילא, וועלכער האט פערנומען ביים קאסטילישען קעניג דעם פאסטען פון א אויבער־שטייער־אויפנעהמער און זיך ערוואר־בען א אונגעהויערע עשירות. דעם דאזיגען שר האבען זיינע שונאים פערמסר׳ט פאר׳ן קעניג, און ער איז איינגעזעצט געווארען אין געפענ־געניש. דערנאך האט ער געמוזט בעצאהלען דעם קעניג א גרויסע

סומע געלד. אָט די מסירה האָט דון יוסף נישט געקענט מוחל זיין, און נאָכדעם ווי ער איז בעפרייט געוואָרען פון תפיסה, האָט ער ווידער איינעם פון זיינע מוסרים פערוויקעלט אין אַ שווערען פּראָצעס. דערווייל איז דער קעניג, העינריך, געשטאָרבען און דעם טראָן האָט געירשה'נט זיין זוהן יואן (1379); האָבען די רבנים אויסגענוצט דעם טומעל פון דער קאָראָנאַציע און אויף גיך פערמשפּט דון יוסף'ן צום טויט — גאָר אָהן זיין וויסען און אונטער די אויגען. דערביי האָבען זיינע שונאים פאַר געלד אַרויסבעקומען די נויטיגע פאָרמאַליטעטען — אויך דעם קעניגס אונטערשריפט — און דער אורטייל איז אויסגעפיהרט געוואָרען נאָך איידער אימיצער האָט צייט געהאַט, זיך אַרומצוקוקען. לאַנג האָט אָבער די זאַך נישט געקענט בלייבען פערשוויגען, און ווען דער יונגער קעניג האָט זיך דערוואוסט, אַז מ'האָט אויסגענאַרט ביי איהם זיין אונטערשריפט אויף אַ אונגערעכטען טויט-אורטייל, האָט ער געלאָזען טויטען די עקזעקוטאָר'ס פון דעם יודישען געריכט, וואָס האָבען דעם אורטייל אויסגעפיהרט, איינעם פון די רבנים-ריכטער און דעם פאָרשטעהער פון דער מאַלט, וואָס האָט געהאָלפען אַרויסבעקומען די נויטיגע פּאַפּירען. חוץ דעם האָט דער קעניג אָבגענומען פון די יודישע געריכטען דאָס רעכט צו משפּט'ען דיני נפשות, און בכלל אָנגעהויבען שטאַרק נאָכצוקוקען און צו קאָנטראָלירען די אינווייניגסטע יודישע אָנגעלעגענהייטען.

אָט די יודענפיינדליכע שטימונג פון קעניג איז באַלד אויסגענוצט געוואָרען פון דער קריסטליכער קאַסטילישער בעפעלקערונג, וועלכע איז אויך געווען שטאַרק אויפגעבראַכט איבער דער רציחה פון דעם יודישען בית דין, און די קאָרטעס'ען (פאָלקס-, אדעלס-פערזאַמלונגען) אין וואַלאַדאָליד האָבען פאָרגעלעגט דער רעגירונגס-מאַכט, איינצופיהרען פאַר יודען דעם קאָדעקס פון די אַמאָליגע וועסטגאָטישע מלכים. און דאַן יואן האָט ווירקליך בעשטעטיגט אַ גרויסען טייל פון דעם קאָדעקס; יודען איז אונטער אַ שטרענגער שטראָף פערבאָטען געוואָרען צו וואוינען אינאיינעם מיט קריסטען, צו האַלטען קריסטליכע אַמ'ען פאַר זייערע קינדער און מגייר צו זיין אַ מחמר'נער אָדער ווען ס'איז פון אַנ'אַנדער גלויבען. שפּעטער האָט דער זעלביגער הערשער דערווייטערט יודען כמעט פון אַלע מלוכה-פּאָסטענס.

אין דער צייט האָבען זיך געשטאַרקט די רדיפות געגען יודען אויך מצד דער קירך. דאָס קאַטוילישע קריסטענטום האָט אין

פיערצעהנטען יאהרהונדערט דערגרייכט די העכסטע שטופע פון מיטעלאלטערישען בארבאריזם, און דערצו זענען נאך צוגעקומען די ליידענשאפטליכע ארומרייסעניש‏ען און מחלוקת׳ען אין די רייהען פון דער קירך גופא, וואס האבען די גיפטיגע יודען-שנאה נאכמעהר פונאנדערגעקאכט. אין פראג האבען די גייסטליכע אויפגעהעצט דער בעפעלקערונג צו א שרעקליכען פאגראם: עס זענען טויזענדער יודען געטויט געווארען און דערצו האבען די רוצחים געשענדעט אלע יודי־שע הייליגקייטען (1389). נישט פיעל מעהר מענשליכקייט בנוגע צו יודען האבען ארויסגעוויזען די גייסטליכע אין פראנקרייך; מיט יעדען טאג זענען ארויסגעשטעלט געווארען נייע בעשולדיגונגען געגען די „אונגלויביגע”, פון וועלכע זיי האבען קיין מעגליכקייט נישט געהאט, זיך ריין צו וואשען, ווייל יענע, וואס האבען די בעשולדי־גונגען ארויסגעשטעלט, זענען אליין אויך איבערצייגט געווען אין זייער נישטיגקייט. ביי אזא לאגע איז דאס לעבען פון די אונגליקליכע פער־וואנדעלט געווארען אין א אייביגען גיהנם, און דערצו האבען זיי שטענדיג געמוזט נרייט האלטען דעם וואנדער־שטעקען; דען פראנקרייך האט זיך געשפיעלט מיט איהרע יודישע געמיינדעס, ווי מיט א הויפען שוצלאזע, פעראכטעטע ציגיינער: אין א משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר האט זי די יודען פערטריבען, צוריקגערופען און ווידער פער־טריבען, אבהענגיג פון די קאפריזען פון איהרע קירכליכע טאנ־געבער.

און ביי די קאפריזען אליין האט זיך די קירך נישט אבגע־שטעלט. די רעליגיע פון דער גרויסער ליעבע האט זיך פערבענקט נאך מענשען-בלוט, נאך פאקעל־צונגען פון מענשליכע לייבער, און באלד האט זיך אויף דער פירענעאישער האלב־אינזעל אנגעהויבען די ארגיע פון דער איגקוויזיציע מיט איהרע אוטא־דא־פע׳ס, — די ארגיע, וואס האט מיט פייער און בלוט בעפעסטיגט דעם שטראהלען־קראנץ אויפ׳ן קאפ פונ׳ם אייביגען מערטירער, אייביגען וואנדערער, אייביגען יודען. —